

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

**AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SÜT ÜRETİMİNDE KOTA UYGULAMALARININ
GELİŞİMİ VE SİSTEMİN TÜRKİYE'YE UYARLANMASI**

Çağla Yüksel KAYA KUYULULU

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

**ANKARA
2008**

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Doktora Tezi

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SÜT ÜRETİMİNDE KOTA UYGULAMALARININ GELİŞİMİ VE SİSTEMİN TÜRKİYE'YE UYARLANMASI

Çağla Yüksel KAYA KUYULULU

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ayhan TUFAN

Avrupa Birliği 1984 yılından bu yana inek sütü üretiminde kota sistemi uygulayarak hem üretimini kontrol altında tutmakta hem de süt piyasa düzeni uygulamalarıyla piyasanın istikrarını sağlamaktadır. Süt sığırıcılığı ve süt üretimi konusunda gelişmiş kabul edilen ülkelerin pek çoğu belirli bir dönem inek sütüne kota programı uygulamıştır. Kanada, İsrail, İzlanda, Norveç, İsviçre, Japonya ve AB ülkelerinde uygulama günümüzde de devam etmektedir.

Türkiye AB ile tam üyelik için müzakere sürecine devam eden ve inek sütü açısından dünyada ve AB'de önemli yere sahip bir ülkedir. Yalnız Türkiye'de süt piyasa düzeni bulunmamakta ve yürütülen süt politikaları, hayvancılığı gelişmiş ülkelerin politikaları ile kıyaslandığında oldukça kısa vadeli kalmaktadır.

Bu tez çalışmasının amacı AB'ye aday ülke statüsündeki Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda süt sektörünün kota sisteminin uygulanması veya uygulanmamasından nasıl etkilenebileceğinin ortaya konulmasıdır. Bunu irdeleyebilmek için 2 farklı senaryo oluşturulmuştur. Bunların ilkinde AB'nin kota sistemini uygulamadan kaldırmadığı durumda Türkiye'nin 2009 veya 2014 yılında AB'ye üye olduğu, ikincisinde ise AB'nin 2015 yılında kota sistemini kaldırmaya karar verdiği ve Türkiye'nin AB'ye 2014 yılında üye olduğu varsayılmıştır. Senaryolar kapsamında gerçekleştirilen üretim ve talep tahminleri karşılaştırıldığında kota sistemi devam ettiği takdirde Türkiye'de uzun vadede yüksek miktarda süt ve kırmızı et açığı ortaya çıkabileceği, kota sistemi kaldırıldığı durumda ise bu açığın önemli derecede azaltılabileceği ve hatta üretim fazlası elde edilebileceği sonucuna varılmıştır. Bu olumsuzluğun önlenmesi amacıyla çözüme yönelik süt politikaları uygulanmalıdır. Öncelikle mevcut üretimin kayıt altına alınması ve üretim planlaması yapılması gerekmektedir. Senaryo sonuçlarından nüfusun talebini karşılamada sadece verim seviyesini arttırmanın yetersiz kalacağı, hayvan sayısını da arttırmak gerektiği görülmektedir. Ek olarak sığırın yanı sıra koyun, keçi ve manda yetiştiriciliği de aynı derecede dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, önlem alınmadığı takdirde Türkiye AB üyesi olsun veya olmasın önümüzdeki yıllarda nüfusuna yeterli süt ve et sağlamak zorluk yaşayabilecektir. En önemlisi hayvansal protein ve enerji kaynağı olan bu besinlerde dışa bağımlı bir hale gelebilecektir. Bunun önlenmesi için yerel kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak, mevcut potansiyelini en iyi şekilde değerlendirmelidir.

Kasım 2008, 229 sayfa

Anahtar Kelimeler: Süt kota sistemi, süt piyasa düzeni, süt politikası, süt üretimi, arz yönetim sistemleri

ABSTRACT

Ph.D. Thesis

IMPLEMENTATIONS OF MILK QUOTA SYSTEM IN THE EUROPEAN UNION AND THE ADAPTATION OF MILK QUOTA SYSTEM TO TURKEY

Çağla Yüksel KAYA KUYULULU

Ankara University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof.Dr. Ayhan TUFAN

European Union is both controlling its cow's milk production by implementing the milk quota system since 1984 and organizing the milk market. When the countries, accepted as having a developed dairy cattle breeding and milk production, are examined it is seen that most of them have implemented a milk quota system for a period of time. Canada, Israel, Iceland, Norway, Switzerland, Japan and EU member countries are still implementing the system.

Turkey is a country which is in the process of negotiation with EU in order to become a full member and is an important milk producer in the world and the EU. Nevertheless Turkey doesn't regulate the milk market and the dairy policies being implemented cover a short period of time when compared with the practices of the developed countries.

The aim of this research is to put forth how the milk sector in Turkey, a candidate country for EU, would be affected from the implementation or the abolition of the milk quota system in the EU when it becomes a member. In order to predict this 2 different scenarios were made up in the scope of this thesis. First scenario is set up on the assumptions that Turkey becomes a member of the EU either in 2009 or 2014 and EU doesn't abolish the milk quota system in 2015 whereas the second one is set up on the membership of Turkey in 2014 and the milk quota system in EU is decided to be abolished after 2015. After the comparison of the results on production and consumption estimated in the scenarios, it is seen that Turkey will be facing a considerable amount of deficit in milk and red meat in the following years if the quotas are decided to be continued. However, it is estimated that this deficit could be reduced or even a surplus of milk production could be if the milk quota system will be abolished. To be able to prevent this problem, milk policies for solution shall be implemented. Firstly, the current milk production should be registered and supply should be planned. The results obtained from the scenarios show that increasing just the milk yield won't be sufficient to meet the demand of the increasing population. Therefore, it is obvious that the animal population shall also be increased. In addition sheep, goat and buffalo breeding should be considered as important as cattle breeding.

Finally, Turkey whether a member or not of the European Union, could face difficulties in providing its population sufficient milk and meat in the coming years. Most of all, it could be a net importer in these nutrients which are important sources of animal proteins and energy. Turkey shall make the most of its current potential, by efficiently using the local sources to avoid this from happening.

November 2008, 229 pages

Key Words : Milk quota system, organization of milk market, dairy policy, milk production, supply management systems

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim süresince gerek akademik gerekse kişisel ilişkilerde benden tecrübelerini ve desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Ayhan TUFAN'a (Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi), akademik ve profesyonel çalışmalarımı her daim yönlendiren, öneri ve yardımları ile mesleki ve akademik alanda olduğu kadar kişisel gelişimimde de çok büyük emeği olan hocam sayın Prof. Dr. Numan AKMAN'a (Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi), doktora eğitimimin temelini oluşturan bilgilerini benimle sabırlı bir şekilde paylaşan ve akademik ilerlememde manevi desteğini eksik etmeyen hocam sayın Prof. Dr. Gülcan ERAKTAN'a (Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi) en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Bu tez çalışması, "Avrupa Komisyonu Jean Monnet Yerleşirme Ajansı" tarafından desteklenmiştir.

Çağla Yüksel KAYA KUYULULU
Ankara, Kasım 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
SİMGELER DİZİNİ	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
ÇİZELGELER DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. KURAMSAL TEMELLER VE KAYNAK ÖZETLERİ.....	5
2.1 Dünya, AB ve Türkiye’de Süt Sektörü	5
2.1.1 Süt üretimi.....	6
2.1.1.1 Dünyada süt üretimi	6
2.1.1.2 AB’de süt üretimi.....	10
2.1.1.3 Türkiye’de süt üretimi.....	16
2.1.2 Süt sanayi ve süt ticareti.....	24
2.1.2.1 AB süt sanayi ve süt ürünleri ticareti.....	25
2.1.2.2 Türkiye süt sanayi ve süt ürünleri ticareti	30
2.1.3 Süt ve ürünleri tüketimi	32
2.1.3.1 AB’de süt ve ürünleri tüketimi	32
2.1.3.2 Türkiye’de süt ve ürünleri tüketimi.....	34
2.1.4 Süt Politikaları	36
2.1.4.1 AB süt politikaları.....	36
2.1.4.2 Türkiye süt politikaları.....	45
2.1.4.2.1 Cumhuriyet’in ilk yılları ve 2.Dünya Savaşı, 1923-1950	45
2.1.4.2.2 Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin kuruluşu ve Planlı Kalkınma Dönemi’nin başlangıcı, 1950-1980 yılları	47
2.1.4.2.3 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ve sonrası, 1980-1995.....	48
2.1.4.2.4 SEK özelleştirilmesi sonrası, 1995-2008	50
2.2 Süt Sektöründe Arz Yönetim Düzenlemeleri	53
2.2.1 Dünyada süt üretiminde kota sistemleri.....	54
2.2.2 AB süt kota sistemi	72
2.2.2.1 AB’de kota öncesi dönem, 1950-1984.....	72
2.2.2.2 Üretimi bırakma ve sürü çevrilmesi programları.....	74

2.2.2.3	Ortak sorumluluk vergisi.....	75
2.2.2.4	Kota sistemi ile ilgili ilk çalışmalar.....	76
2.2.2.5	AB’de kota sistemi uygulaması, 1984-2008	79
2.2.2.6	856/84 sayılı Konsey Tüzüğü.....	81
2.2.2.7	MacSharry Reformları, 3950/92 sayılı Konsey Tüzüğü	85
2.2.2.8	Gündem 2000, 1256/99 sayılı Konsey Tüzüğü.....	87
2.2.2.9	2003 Reformu, 1788/2003 sayılı Konsey Tüzüğü	90
2.2.2.10	Tek OPD Tüzüğü, 1234/2007 sayılı Konsey Tüzüğü	91
2.2.3	Kota sistemi uygulamasına üye ülke örnekleri	95
2.2.3.1	Fransa.....	97
2.2.3.2	İtalya.....	103
2.2.3.3	İngiltere.....	108
2.2.3.4	Polonya.....	111
2.3	Kaynak Özetleri ve Kota Sisteminin Etkileri.....	113
3.	MATERYAL VE YÖNTEM.....	117
3.1	Materyal.....	117
3.2	Yöntem	118
3.2.1	Senaryoların oluşturulması.....	118
3.2.1.1	Nüfus projeksiyonu.....	119
3.2.1.2	Hayvan varlığı tahmini.....	119
3.2.1.3	Süt verimi tahmini	120
3.2.1.4	Et üretimi tahmininde kullanılan parametreler	121
3.2.1.5	Süt üretim tahmini.....	122
3.2.1.6	Talep tahminleri.....	124
4.	BULGULAR VE TARTIŞMA	126
4.1	Nüfus, Talep ve Üretim Tahminleri	126
4.1.1	Nüfus	126
4.1.2	Süt ve Et Talep Tahminleri.....	127
4.1.3	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı 2013 yılı sığırcılık hedefleri	128
4.2	Türkiye ile İlgili Senaryolar	130
4.2.1	Senaryo 1: AB’de kota sisteminin uygulanmaya devam edildiği durum	131
4.2.1.1	Senaryo 1.1: Türkiye’nin AB’ye 2009 yılında üye olması.....	131
4.2.1.2	Senaryo 1.2: Türkiye’nin AB’ye 2014 yılında üye olması.....	146
4.2.1.2.1	Senaryo 1.2: AB üyeliğine hazırlık dönemi (2007-2013).....	147

4.2.1.2.2 Senaryo 1.2: AB üyeliği dönemi (2014-2023).....	154
4.2.2 Senaryo 2: AB’de kota sisteminin kaldırıldığı ve Türkiye’nin AB’ye 2014 yılında üye olduğu durum.....	165
5. SONUÇ	179
KAYNAKLAR	186
EKLER.....	196
EK 1 AB-15 inek sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)	197
EK 2 AB’ye üye olan son 12 ülkenin inek sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)	200
EK 3 AB koyun sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)	202
EK 4 AB-15’in 7 üyesinde keçi sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)	204
EK 5 AB’ye üye olan son 12 ülkenin keçi sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)	205
EK 6 AB üyesi 3 ülkenin manda sütü üretimi (ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)	207
EK 7 AB-15 inek başına ortalama süt verimi (kg/yıl) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)	208
EK 8 AB’ye üye olan son 12 ülkenin inek başına ortalama süt verimi (kg/yıl) (faostat.fao.org, 2008)	210
EK 9 AB-15 ve Polonya’da süt sığırcılığı işletme sayısı (bin adet) (Seremak-Bulge <i>et al.</i> 1994, Anonymous, 2005c, epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008, www.maison-du-lait.com, 2008).....	212
EK 10 AB-15 ve dolaylı süt satışı (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)	213
EK 11 AB-15 dolaylı süt satışı payı (%) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008)	215
EK 12 AB’ye üye olan son 12 ülkenin dolaylı süt satışı payı (%) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008).....	217
EK 13 AB-15 koyun eti üretimi (ton) (faostat.fao.org, 2008)	218
EK 14 AB’ye üye olan son 12 ülkenin koyun eti üretimi (ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008, faostat.fao.org, 2008)	220
EK 15 AB-15 keçi eti üretimi (ton) (faostat.fao.org, 2008).....	222
EK 16 AB’ye üye olan son 12 ülkeden 10’unun keçi eti üretimi (ton) (faostat.fao.org, 2008)	223
EK 17 AB üyelerinden üçünde manda eti üretimi (ton) (faostat.fao.org, 2008).....	225
EK 18 AB-15’te sığır karkas ağırlıkları (kg) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008, faostat.fao.org, 2008)	226
ÖZGEÇMİŞ.....	228

SİMGELER DİZİNİ

\$	ABD Doları
AB	Avrupa Birliği (1993)
AB-15	AB'nin 1995-2004 yılları arasındaki üye ülkeleri
AB-25	AB'nin 2004-2007 yılları arasındaki üye ülkeleri
AB-27	AB'nin 2007 yılından sonraki üye ülkeleri
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AGEA	Tarımsal Ödeme Ajansı (Agenzia per le Erogazioni in Agricoltura)
AIMA	Devlet Tarım Piyasaları Müdahale Ajansı (Azienda di Stato per gli Interventi nel Mercato Agricolo)
AK	Avrupa Komisyonu
ARR	Polonya Tarım Piyasaları Ajansı (Agencja Rynku Rolnego)
AT	Avrupa Topluluğu
AT-9	AT'nin 1973-1981 yılları arasındaki üye ülkeleri
AT-10	AT'nin 1981-1986 yılları arasındaki üye ülkeleri
AT-12	AT'nin 1986-1995 yılları arasındaki üye ülkeleri
AU	Avusturya
BE	Belçika
BG	Bulgaristan
CIF	Mal, sigorta ve navlun bedelleri (Cost, Insurance and Freight)
CNIEL	Fransa Ulusal Mesleklerarası Süt Ekonomisi Merkezi (Centre National Interprofessionnel de l'Economie Laitière)
CZ	Çek Cumhuriyeti
DDAF	Fransız Tarım ve Orman İl Müdürlükleri (Direction Départementale de l'Agriculture et de la Forêt)
DE	Almanya
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DK	Danimarka
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation)
EBK	Et ve Balık Kurumu
ECU	Avrupa Hesap Birimi (European Currency Unit)
EE	Estonya
ES	İspanya
EUROSTAT	Avrupa Komisyonu İstatistik Genel Müdürlüğü
FAO	Tarım ve Gıda Örgütü (Food and Agriculture Organisation)
FEOGA	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund)
FI	Finlandiya
FR	Fransa
g	Gram
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

GUS	Polonya Merkez İstatistik Ofisi (Główny Urząd Statystyczny)
ha	Hektar
HE	Yunanistan
HU	Macaristan
IDF	Uluslararası Süt Ürünleri Federasyonu (International Dairy Federation)
IE	İrlanda
IFCN	Uluslararası Çiftlik Karşılaştırma Bilgi Ağı (International Farm Comparison Network)
IT	İtalya
kal	Kalori
kg	Kilogram
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKO	Kapasite Kullanım Oranı
KP	Kalkınma Planı
KSK	Kanada Süt Komisyonu (Canadian Dairy Commission)
KYO	Kendine Yeterlilik Oranı
L	Litre
LV	Letonya
LU	Lüksemburg
LT	Litvanya
MDAÜ	Merkez ve Doğu Avrupa Ülkesi
MMB	Süt Pazarlama Borsaları (Milk Marketing Boards)
MT	Malta
NL	Hollanda
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OPD	Ortak Piyasa Düzeni (Common Market Organisation)
OTP	Ortak Tarım Politikası (Common Agricultural Policy)
ÖİK	Özel İhtisas Komisyonu
PL	Polonya
PPK	Pazar Paylaşım Kotası (Market Sharing Quota)
PT	Portekiz
RO	Romanya
RPA	Kırsal Ödeme Ajansı (Rural Payment Agency)
SE	İsveç
SEK	Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu
SI	Slovenya
SK	Slovakya
t	Ton
TDSYMB	Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği
TKB	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TL	Türk Lirası
TÜGEM	Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UK	İngiltere

UNALAT	İtalya Süt Üreticileri Ulusal Birliği (Unione Nazionale tra le Associazioni Produttori di Latte Bovino)
YDH	Yıllık Değişim Hızı
YST	Yağsız Süt Tozu
YTL	Yeni Türk Lirası

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1	AT ve AB'nin genişlemelerle birlikte yıllar içerisindeki süt üretimi.....	11
Şekil 2.2	Avrupa Birliği ülkelerinde sütün tarımsal üretim değerindeki payı.....	12
Şekil 2.3	AT ve AB'de 1972-2008 yılları arasında ortalama, en düşük ve en yüksek çiğ süt fiyatı.....	16
Şekil 2.4	Türkiye'nin toplam süt ve inek sütü üretimi.....	19
Şekil 2.5	Yıllar itibariyle inek başına ortalama yıllık süt verimi.....	21
Şekil 2.6	Türkiye'de 1985-2008 yılları arasında deflate edilmiş çiğ süt fiyatları (2008=100).....	23
Şekil 2.7	Türkiye'de 2004-2008 yılları arasında aylık gerçekleşen ve deflate edilmiş çiğ süt fiyatı (Eylül 2008=100).....	24
Şekil 2.8	AB üye ülkelerinde ^a süt sanayinin 2005 yılında yarattığı katma değer, imalat ve gıda sanayindeki payı.....	27
Şekil 2.9	Süt tüketiminin başlıca süt ürünlerine dağılımı.....	35
Şekil 2.10	Türkiye'de çiğ süt ve karma yem fiyatları ve süt fiyatı:karma yem fiyatı paritesinin değişimi.....	50
Şekil 2.11	Islah Ofisi'nin sütü satın alanlar ve üreticilerle ilişkisi.....	100
Şekil 2.12	Tarım ve Orman İl Müdürlükleri'nin sütü satın alanlar ve üreticilerle ilişkisi.....	102
Şekil 4.1	Toplam kırmızı et üretimi ve talebi projeksiyonları.....	146
Şekil 4.2	Kota sistemine hazırlık dönemi ve kota sistemine dahil olduktan sonraki dönemde Türkiye'nin inek varlığı ve verim seviyesindeki tahmini değişimi.....	161
Şekil 4.3	Türkiye'nin 2007-2023 yılları arasındaki kişi başına sığır eti üretim ve talep tahminleri.....	163
Şekil 4.4	Toplam kırmızı et üretimi ve talebi projeksiyonları.....	165
Şekil 4.5	AB üyeliği öncesi (2007-2013) ve sonrasında (2014-2023) Türkiye inek varlığı tahminleri.....	166
Şekil 4.6	Türkiye'nin 2007-2023 yılları arasında inek sütü üretim miktarı tahmini.....	168
Şekil 4.7	Türkiye'nin 2007-2023 yılları arasındaki inek sütü üretimi ve talebi tahmini.....	173
Şekil 4.8	Türkiye'nin 2007-2023 yılları arasındaki toplam süt üretimi ve talebi tahmini.....	176
Şekil 4.9	Türkiye'nin 2008-2023 yılları sığır eti üretimi ve talebi tahminleri.....	177
Şekil 4.10	Türkiye'de 2008-2023 yılları arasında kişi başına kırmızı et açığı.....	178

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1	Dünya inek varlığı ve inek sütü üretiminde kıtaların payları	7
Çizelge 2.2	Kişi başına günlük toplam enerji ve protein üretimi ve bunlarda çeşitli kaynakların payı (2003)	9
Çizelge 2.3	AB-15'te 1995-2001 yıllarında süt işletmesi ve süt ineği sayıları.....	14
Çizelge 2.4	Yıllar itibariyle Türkiye sığır varlığı ve sığır varlığında farklı genotiplerin payı	20
Çizelge 2.5	Sığır ve manda yetiştiren işletmelerin ortalama sığır varlığı ve sürü büyüklük gruplarına dağılımı.....	22
Çizelge 2.6	Türkiye'de süt sığırı yetiştiren işletmelerin sürü büyüklük gruplarına dağılımı	22
Çizelge 2.7	AB ülkelerinin 2005 yılı süt ve ürünleri ihracat ve ithalat miktar ve değerleri ile toplam imalat sanayi ihracat ve ithalat değerlerindeki payı.....	29
Çizelge 2.8	Süt sanayisinin başlıca ürünlerinin üretim miktarı (1999=100)	31
Çizelge 2.9	AB-15'te 2003 yılında süt ve ürünlerinde ticaret dengesi	32
Çizelge 2.10	AB ülkelerinin 1990,1995 ve 2005 yıllarında kişi başına yıllık toplam süt tüketimi	34
Çizelge 2.11	Türkiye'de 2003 yılında süt ve ürünlerinde ticaret dengesi	35
Çizelge 2.12	AT üye ülkelerinin 1963–1969 yılları arasında süte uyguladıkları hedef fiyatların seyri	38
Çizelge 2.13	Süt ve ürünleri ile canlı hayvan ithalatında 2008 yılı gümrük vergisi oranları	53
Çizelge 2.14	Dünyada kota sistemi uygulayan ülkelerde kota uygulaması başlangıç ve bitiş yılları	55
Çizelge 2.15	AB üyesi ülkelerin AT/AB'ye giriş, kota sistemine dahil olma tarihleri ile ilk tahsis edilen ve 2008/2009 kota yılında tahsis edilmiş kota miktarları.....	93
Çizelge 2.16	AB'de arz yönetim düzenlemelerinin tarihsel gelişimi	94
Çizelge 2.17	Fransa, İtalya, İngiltere ve Polonya'da AB üyeliği, genel ekonomik göstergeler ve süt sektörüne ilişkin bilgiler ve süt kota sistemi ile ilgili uygulamaların karşılaştırılması	96
Çizelge 3.1	Senaryolar ve başlıca özellikleri	118
Çizelge 3.2	Türkiye'de 2007-2023 yılları arasındaki hayvan sayıları tahmini ve YDH.....	119
Çizelge 3.3	Türkiye sığır varlığında çeşitli genotiplerin payının tahmini	120
Çizelge 3.4	Türkiye'de 2007-2013 yılları arasında hayvan başına süt verimi tahminleri	121
Çizelge 3.5	Türkiye'de 2007-2023 yılları arasında hayvan başına karkas ağırlıkları tahmini	122
Çizelge 3.6	AB ülkelerinin üyelik ve süt kota sistemi uygulama tarihleri doğrultusunda yapılan gruplandırma ve her bir gruba ait kota sistemi ile ilgili dönemler.....	123
Çizelge 3.7	Türkiye'de 1984 ve 2007 yıllarındaki süt üretim miktarları ve yıllık değişim hızı.....	123

Çizelge 3.8	Türkiye'nin 2007 yılı kişi başı ve toplam süt ve kırmızı et üretim miktarları.....	124
Çizelge 3.9	Türkiye'de hayvansal ürünlerde talebin gelir esnekliği katsayısı ve talep indeksi	125
Çizelge 4.1	Türkiye'ye için tahmini nüfus artış hızları ve toplam nüfus.....	126
Çizelge 4.2	Türkiye'de kişi başına yıllık süt ve et talebi tahmini.....	127
Çizelge 4.3	Türkiye'de toplam süt ve et talebi tahmini	128
Çizelge 4.4	TKB 2013 yılı sığırcılık hedefleri.....	128
Çizelge 4.5	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın 2013 yılı süt üretimi ve endüstriyel kullanım hedefleri	129
Çizelge 4.6	Türkiye süt üretiminin 2007 ve 2013 yılında kullanım alanlarına dağılımı	130
Çizelge 4.7	Türkiye'de 2005 yılında üretilen sütün kullanım alanlarına dağılımı ile miktarlar	133
Çizelge 4.8	Türkiye 2005-2007 inek sütü üretimi, doğrudan ve dolaylı satış ile işletme içi tüketim ve kota miktarları tahmini	134
Çizelge 4.9	AB ülkeleri örnek alınarak hesaplanan Türkiye inek sütü üretimi tahmini	136
Çizelge 4.10	TKB hedefleri ve Yunanistan örneği doğrultusunda hesaplanan sütün kullanım alanlarına dağılımı ve dağılımdaki yıllık değişim hızı tahmini	137
Çizelge 4.11	Değişik yıllarda Türkiye için talep ve arz miktarları ile arz açığını kapatmanın yaklaşık maliyeti	138
Çizelge 4.12	AB ülkeleri örnek alınarak hesaplanan Türkiye koyun, keçi ve manda sütü tahmini.....	139
Çizelge 4.13	Türkiye'nin 2009-2023 yılları arası toplam süt üretimi tahmini.....	140
Çizelge 4.14	Türkiye'nin 2009-2023 yılları arası inek başına ortalama süt verimi ve inek sayısı tahmini	141
Çizelge 4.15	Portekiz ve Polonya'da süt sığırcılığı işletme sayısının değişimi.....	142
Çizelge 4.16	Türkiye'de 2009-2023 yılları arasında tahmini süt sığırcılığı işletme sayısı	143
Çizelge 4.17	Türkiye'de 2009-2023 yılları arasında sürü büyüklükleri değişimi tahmini	143
Çizelge 4.18	Türkiye'nin Portekiz ve Polonya örneklerine dayalı sığır eti üretimi tahmini	144
Çizelge 4.19	Türkiye koyun, keçi ve manda eti üretimi tahmini.....	145
Çizelge 4.20	Romanya ve AB üyeliğine hazırlık öncesi ve hazırlık sürecinde süt üretimlerinin değişimi.....	148
Çizelge 4.21	Türkiye'nin hazırlık sürecinde DPT, TKB ve AB örneklerine dayalı süt üretimi tahmini.....	149
Çizelge 4.22	Türkiye'de üretilen sütün 2007-2013 yılları arasında kullanım alanlarına dağılımı	150
Çizelge 4.23	Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'ye 2014 yılında tahsis edeceği toplam kota miktarı ve bunun toplam üretimdeki payının üç farklı üretim projeksiyonuna göre tahmini	151
Çizelge 4.24	Türkiye'nin kota sistemine hazırlık sürecinde inek varlığı ve inek başına süt verimi değişim tahmini	152

Çizelge 4.25 Türkiye’de 2007-2013 yılları arasında tahmini süt sığırcılığı işletmesi ve inek sayısı	153
Çizelge 4.26 Türkiye’nin kota sistemine hazırlık sürecinde DPT ve Romanya örneklerine uygun olarak hesaplanmış toplam ve kişi başı sığır eti üretimi tahmini.....	153
Çizelge 4.27 Türkiye koyun, keçi ve manda eti 2007-2013 üretimi tahmini.....	154
Çizelge 4.28 Türkiye’nin kota sistemine dahil olduktan sonra 2014-2023 yılları arasındaki inek sütü üretim tahmini.....	155
Çizelge 4.29 Sütün kullanım alanlarına dağılımı ve miktarı tahmini	157
Çizelge 4.30 Türkiye koyun, keçi ve manda sütü üretimi tahmini	158
Çizelge 4.31 Senaryo 1.2 kapsamında yıllar itibariyle inek sayısı, inek başına verim ve sürü büyüklüğü tahmini	159
Çizelge 4.32 Türkiye’de 2014-2023 yılları arasında tahmini süt sığırcılığı işletmesi sayıları	160
Çizelge 4.33 Türkiye’nin Portekiz ve Finlandiya örneklerine dayalı sığır eti üretimi tahmini.....	163
Çizelge 4.34 Türkiye koyun, keçi ve manda eti 2014-2023 üretiminin tahmini	164
Çizelge 4.35 2007-2023 yılları arasında Türkiye’de farklı genotipler için inek başına yıllık süt verimi tahmini	167
Çizelge 4.36 Türkiye’nin inek sütü üretim tahmini	168
Çizelge 4.37 Türkiye’de 1991-2007 yılları sığırcılık ve süt sığırcılığı işletmesi sayıları ile 2013, 2018 ve 2023 yıllarındaki sığırcılık ve süt sığırcılığı işletmeleri sayısı tahmini	169
Çizelge 4.38 Üç farklı YDH ile inek sayıları için yapılan projeksiyonlar doğrultusunda Türkiye’nin ortalama sürü büyüklüğü tahmini	170
Çizelge 4.39 Türkiye’de 2007-2023 yılları arasında inek sütü üretiminin farklı kullanım alanlarına dağılım tahmini.....	171
Çizelge 4.40 Üç farklı YDH ile inek sayıları için yapılan projeksiyonlar doğrultusunda Türkiye inek sütü üretiminin kullanım alanlarına dağılım tahmini	172
Çizelge 4.41 Türkiye süt üretimi ve talep tahminleri.....	175
Çizelge 4.42 Türkiye’nin 2008-2013-2023 yılları sığır eti üretimi tahmini	177
Çizelge 4.43 Türkiye’nin 2008-2013-2023 yılları kırmızı et üretimi tahmini.....	178
Çizelge 5.1 Senaryo sonuçları özeti.....	180

1. GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) adaylık sürecini kısa süreli kesintilerle 1959 yılından bu yana yaşamakta olan Türkiye, 2005 yılında müzakerelerin başlamasına karar verilmesinin ardından hızlı ve yoğun bir hazırlık temposuna girmiştir. Ancak Ocak 2007 itibariyle ülke sayısı 27'ye çıkan Avrupa Birliği'nin bir parçası olup olmayacağı henüz bilinmemektedir. Buna rağmen Türkiye'nin tarım sektöründe, başta gıda güvenliği ve güvencesinin sağlanması olmak üzere pek çok alanda reforma ihtiyacı olduğu açıktır.

AB, Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) temellerini 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması¹'nda atmış ve hedeflerini; "tarımda verimliliği arttırmak, tarım sektöründe çalışanların gelir seviyelerini yükseltmek, piyasa istikrarı sağlamak, arz sürekliliğini garanti etmek, tüketici fiyatlarını makul seviyelerde tutmak" şeklinde ifade etmiştir (eur-lex.europa.eu, 2008).

AB, Roma Antlaşması'nın 39. maddesinde ortaya konmuş hedeflerin önemli bir bölümüne, günümüze dek uygulamış olduğu politika araçlarıyla ulaşmıştır. Gündem 2000 ile başlayan reformlar sonrasında OTP, serbest piyasa kurallarına yönelik şekillendirilmektedir. Bu kapsamdaki düzenlemeler desteklerden tamamen vazgeçmek şeklinde değil, üretimden bağımsız destekleme sistemleri tercih edilerek yapılmaktadır.

Türkiye, AB'ye üye olduğu takdirde bugünkü OTP kurallarına uygun bir tarım politikası yürütmek zorunda kalacaktır. Bu Türkiye'nin, AB'nin son 50 yıldır tarım piyasalarını düzenlemek ve çiftçilerin piyasalardaki etkinliğini güçlendirmek için uyguladığı politika araçlarının pek çoğunu hiç uygulamadan, üye olduğu zamanki politikalara geçmesi anlamına gelmektedir. Bu politikalar içerisinde AB'nin üretim fazlalığını önlemek amacıyla yürürlüğe soktuğu ve 25 yıla yakın bir süredir uygulamaya devam ettiği süt kota sistemi de önemli bir yer tutmaktadır ve üye olunduğunda Türkiye

¹ 25 Mart 1957 tarihli Avrupa Ekonomik Topluluğu Kurucu Antlaşması (Roma Antlaşması), İkinci Bölüm – Topluluğun Esasları, Başlık İki – Tarım

de bu politikaları uygulamak durumunda kalabilecektir. Şayet önemli değişiklikler olmazsa bu durum Türkiye'nin süt üretimini belirli bir seviyede sabitlemesi anlamı da taşımaktadır. Türkiye süt sektörünün, bu temel değişikliklerden etkilenmemesi beklenemez. Yapılacak iş değişimin ortaya çıkaracağı olumsuzlukları en düşük seviyede tutacak önlemleri içeren bir strateji belirlemek ve buna uygun ile geçiş sağlamaktır. Bu da hem AB hem de Türkiye'de mevcut durumun yeterince kavranmasını gerektirir.

Türkiye süt sektöründe yer alan aktörlerin hemen hepsi piyasada istikrarsızlıktan şikayet etmektedir. OTP kurallarına uyarak kota sistemine geçmenin istikrarsız ve düzensiz olduğu kabul edilen Türkiye süt sektörüne olumlu bazı katkılar yapacağı düşünülebilir. Örneğin sektörde hammadde kalitesi iyileştirilip arzın düzenli olması yanında üretici fiyatlarının belirli seviyelerde seyretmesi sağlanabilir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) bu nitelikteki etkileri, kota sistemlerinin piyasaya müdahale eden uygulamalar olmasıyla açıklamaktadır (stats.oecd.org/glossary, 2008). Kota sistemi süt arzını, dolayısıyla süt üretimini kısıtlayan bir mekanizma olarak tanınmakla birlikte, AB mevzuatında kota yerine “garanti edilen miktarlar için fiyat desteği²” ifadesinin de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Anonymous 1984a, 1986a, 1987a, 1988a, 1990a, 1992a, 2003b,c).

Türkiye, kota sistemine dahil olana kadar ve dahil olduğunda nasıl bir yol izleyeceği kararını şimdiden vermelidir. Kaldı ki doğrudan kota ile bağlantılı bir uygulama içine girmese de, Türkiye'nin arz yönetimi uygulamaları konusunda bazı önlemler alma ve altyapı oluşturma zorunluluğu vardır. Bu konuda AB, dünyanın önde gelen örneklerindedir. Ama dünyada kota uygulaması başta olmak üzere arz yönetim sistemleri AB ile sınırlı da değildir. Bu çalışmada, ilk aşamada Türk süt sektörünün ilgili taraflarınca sıklıkla dile getirilen ve kimi zaman yanlış ifadelerle gündeme taşınan “AB Süt Kota Sistemi”nin; yasal altyapısını ve oluşturulduğu günden bugüne gelişimi

² Annual guaranteed total quantity

ve değişimi ortaya konacaktır. Ayrıca hem başka ülkeler hem de üye ülkelerden örnekler verilerek kota sistemi konusunda bir bilgi altyapısı oluşturulacaktır. Bu noktada özellikle Türkiye'nin, kota sisteminin uygulandığı ve uygulanmadığı ortamlarda AB'ye üye olmasının süt sektörüne olası etkilerinin anlaşılmasına katkı sağlayacak bilgiler sunulmaya gayret edilecektir.

AB ülkelerinden bir bölümü kota sisteminin sonlandırılmasını talep etmiştir. Bu talepleri görüşen Avrupa Komisyonu (AK) 2003 reformu ile kota sistemi uygulamasını 2015 yılına dek uzatmıştır. Bu kararın hemen arkasından, özellikle kuzey Avrupa ülkelerinin talepleri ve siyasi baskıları sonucunda kota sistemi kaldırılarak süt piyasasının tamamen serbestleştirilmesi tartışmaları yoğunlaşmıştır. Bu tartışmaların başlangıcında, süt kota sisteminin kaldırılmasına tamamıyla karşı olduğunu ifade eden güney Avrupa ülkeleri ile Almanya ve İngiltere gibi ülkeler de artık kota sisteminin kaldırılması düşüncesini benimsemişlerdir. Yalnız bu gruptaki ülkeler kota sisteminin düzenli bir geçiş süreci ile aşamalı olarak kaldırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu tartışmalar neticesinde Avrupa Konseyi Kasım 2008'de ulusal kotaların 2015 yılına kadar %5 arttırılmasını ve 2015 yılında da tamamen kaldırılmasını kabul etmiştir (Anonymous 2008a).

Bu çalışmanın, Türkiye açısından stratejik öneme sahip olduğuna inanılan süt sektöründe, AB'ye adaylık ve üyelik süreci boyunca ortaya çıkabilecek olası olumsuzlukların öngörülmesi ve bunların bertaraf edilmesine katkıda bulunacak önlemlerin tespitine yardımcı olması hedeflenmektedir. Tezin temel amacı, kota sisteminin geleceği ile ilgili iki durum üzerinden Türkiye'nin AB üyeliğinin, Türkiye süt sektörüne olası etkilerinin değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda ilk senaryo AB'nin kota sistemini 2015 yılından sonra da uygulamaya devam etmesi, ikinci senaryo da AB'nin kota sistemini 2015 yılında kaldırmaya karar vermesi üzerine kurulmuştur. Her iki durumda da Türkiye süt sektörünün nasıl tepki vereceği ve ne yönde etkileneceği tahmin edilmeye çalışılmıştır.

AB'nin süt kota sistemini uygulamaya devam ettiği duruma dayalı Senaryo (1), iki alt varsayım için ayrı ayrı ele alınmıştır. Bunlardan ilki Türkiye'nin 01 Ocak 2009

tarihinde AB'ye üye olarak kota sistemini uygulamaya hemen başlaması, diğeri ise Türkiye'nin AB'ye 2014 yılında üye olması, dolayısıyla yaklaşık yedi yıllık bir hazırlık sürecine sahip olması durumu için tasarlanmıştır. Çalışma kapsamında hazırlanan ikinci senaryoda ise AB'de kota sisteminin 2015 yılından sonra kaldırıldığı ve Türkiye'nin AB'ye 2014 yılında üye olduğu varsayılmıştır. Senaryoların sonuçları ve dünyadaki genel eğilimi de dikkate alınarak sektörün tüm aktörleri için bazı öneriler yapılmıştır.

2. KURAMSAL TEMELLER VE KAYNAK ÖZETLERİ

Tez çalışması ile ilgili konu hakkında daha önce yapılmış araştırmaların bulunması amacıyla gerek yurt içinde gerekse yurtdışında pek çok kütüphane ziyaret edilerek yıllık, dergi, kitap ve makaleler bulunmuştur. Bunların yanı sıra pek çok ülkenin konu ile ilgili kesimleri ile yazılı ve sözlü görüşmeler yapan kurumlardan yayınlar elde edilmiştir. Ek olarak İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Lehçe ve Norveççe dillerinde elektronik ortamda arama motorları kullanılarak istatistik veritabanları, bilimsel yayınlar, ulusal raporlar ve uluslararası çalışmalar taranmıştır. Bu çalışmalardan sağlanan bilgiler kota sisteminin ortaya çıkışı ve uygulanışı ile kota sistemi uygulayan ülkeler ve AB esas alınarak etraflıca açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra kota uygulamasının sektöre etkilerini konu alan çalışmalar özetlenmiştir.

2.1 Dünya, AB ve Türkiye’de Süt Sektörü

Süt sektörünün tüm boyutlarıyla anlaşılabilmesi üretim, işleme sanayi, tüketim ve dış ticaret gibi alt bileşenlerinin ele alınmasıyla mümkündür. Bu bölümde süt üretimini etkileyen faktörler ve üretimin yıllar içerisindeki gelişim seyri ile süt sanayi ve süt tüketimi konularında ayrıntılı bilgi verilecektir. Değerlendirme mevcut veriler kullanılarak dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye için ayrı ayrı yapılacaktır.

Avrupa Birliği süt politikalarının geçirdiği değişiklikler ile AB süt politikasının temelini oluşturan uygulamalara da bu bölümde yer verilecektir. Doğal olarak kota sistemi ile ilgili gelişmeler de ele alınacaktır. Ayrıca tezin bulgular bölümünde ele alınacak senaryolar için genel bilgi sağlamak ve temel oluşturması amacıyla, Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar uygulanmış süt politikaları da bu başlık altında incelenecektir.

2.1.1 Süt üretimi

Bu başlıkta süt üretimi ile ilgili olarak; sığır varlığı, üretim miktarı, hayvan başına verim, üretici fiyatları v.b. konularla ilgili bilgi verilmiştir. Yer yer dünya, kıtalar ve ülkelerin karşılaştırılması yoluna gidilmiş de olsa temelde dünya, AB ve Türkiye üzerinde durulmuştur. Özellikle AB ve Türkiye söz konusu olduğunda daha fazla ayrıntı verilmeye çalışılmıştır.

2.1.1.1 Dünyada süt üretimi

Dünya süt üretimi 2007 yılında 671 milyon ton³ olmuştur. Bu değer 1961 seviyesinin yaklaşık 2 katı kadardır. Aynı zaman aralığında dünya nüfusu da 2 kat artmıştır. Dünya süt üretiminin %84'ü sığırdan, %13'ü mandadan, %2,2'si keçiden, %1,4'ü koyundan ve %0,2'si deveden sağlanmaktadır. Süt üretiminde sığırın payı son 46 yılda yaklaşık %8 azalmıştır. Bu azalma sığır sütü üretiminin düşmesinden değil, manda sütü üretiminin daha hızlı artmasından kaynaklanmıştır. Gerçekten de 1961 yılında 314 milyon ton civarında olan dünya inek sütü üretimi, 2007 yılında 561 milyon tona yükselirken manda sütü üretimi yaklaşık 18 milyon tondan 85 milyon tona yükselmiştir. Dünya inek sütü üretiminin yaklaşık yarısı 1960'lı yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, ABD, Almanya ve Fransa tarafından üretilirken, 2007 yılında üretimin yarısını ikisi AB üyesi olan 8 ülke sağlamıştır. Toplam süt üretimini 1961–2007 yılları arasında hızla artıran ülkelerin büyük bölümünü geliştirmekte olan Asya ülkeleri oluşturmaktadır. Bu durum süt üretiminin ve tüketiminin ülkeler ve kıtalara⁴ dağılımının geçmiş yıllara göre değiştiğinin de bir göstergesidir. Nitekim kıtaların 1961 ve 2007 yılları arasındaki dünya inek sütü üretimine katkıları, yavaş bir seyirde de olsa, değişmiştir (Çizelge 2.1).

³ FAO'dan alınan veriler, bazı ülkeler için resmi verilerden, bazıları için resmi olmayan kaynaklardan, bir bölümü ise FAO tahminlerinden oluşmaktadır.

⁴ Tez kapsamında Asya, Avrupa, Afrika, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Okyanusya kıtaları değerlendirilmiştir. Antarktika kıtası, üzerinde yerleşik nüfus bulunmaması ve üretim olmaması sebebiyle değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Çizelge 2.1 Dünya inek varlığı ve inek sütü üretiminde kıtaların payları (%)
(faostat.fao.org, 2008)

Kıtalar	İnek varlığındaki payı (%)				İnek sütü üretiminde payı (%)			
	1961	1976	1991	2007	1961	1976	1991	2007
Afrika	9,6	11,2	15,0	22,5	2,5	2,5	3,2	4,5
K. Amerika	12,5	8,2	6,7	6,1	21,8	17,7	17,6	18,9
G. Amerika	8,5	11,7	14,4	15,1	4,8	6,4	7,3	9,7
Asya	19,4	21,3	25,9	36,8	6,7	8,1	12,6	25,1
Avrupa	47,1	45,3	36,0	17,0	60,5	62,0	56,2	37,1
Okyanusya	2,9	2,3	2,0	2,5	3,7	3,3	3,1	4,7

Çizelge 2.1'den de görüleceği üzere Asya ve Güney Amerika kıtaları 46 yıllık bu süreçte dünya inek sütü üretimindeki paylarını sırasıyla %7'den %25'e ve %5'ten %10'a yükseltmiştir. Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarının dünya süt üretimindeki payları ise aynı zaman aralığında %61'den %37'ye, %22'den %19'a gerilemiştir (faostat.fao.org, 2008).

Dünya inek sütü üretimi yaklaşık 245 milyon süt ineğinden sağlanmaktadır. Süt ineklerinin yaklaşık üçte biri (90 milyon baş) Asya kıtasındadır. Okyanusya ise 6,2 milyon inek ile dünya inek varlığının sadece %2,5'ini barındırmaktadır. İnek sayısının en hızlı arttığı kıta Afrika olup, dünya inek varlığındaki payı 1961'ten 2007'ye %10'dan %23'e çıkmıştır. FAO verilerine göre, bu süre zarfında Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarının payları oldukça azalmıştır (Çizelge 2.1). Dünya inek varlığının yaklaşık %30'u Hindistan, Brezilya ve Sudan'da yetiştirilmektedir (faostat.fao.org, 2008).

Süt üretimi inek sayısı ve inek başına süt veriminin bir fonksiyonudur. Dünyada inek başına yıllık süt üretimi, 2007 yılı için ortalama 2287 kilogram (kg) olarak hesaplanmıştır. Ortalama süt verimi en yüksek kıta 6063 kg ile Kuzey Amerika, en düşük kıta ise 453 kg ile Afrika'dır. Son 46 yıllık dönemde Afrika kıtasında süt verimi %1,5 azalmış, diğer tüm kıtalarda ise artmıştır. Artış oranı %50-%158 arasında değişmiştir (faostat.fao.org, 2008).

En yüksek süt verimine sahip ülkeler İsrail, Kore ve ABD olarak sıralanmaktadır. Bu ülkelerin inek başına süt üretimleri sırasıyla ortalama 9833, 9345 ve 9219 kg'dır (faostat.fao.org, 2008).

Süt uluslararası ticareti olan bir üründür. Buna rağmen pek çok ülke için üretim miktarı ile tüketim miktarı arasında önemli bir ilişki vardır. Dünyada kişi başına günlük süt üretimi 2007 yılında 232 gram (g) olmuştur⁵. Günlük üretimi bakımından ülkeler arasında önemli farklılıklar vardır. Bu özellik bakımından ilk sıraları Yeni Zelanda (10,3 kg), İrlanda (3,2 kg) ve Danimarka (2,3 kg) almaktadır. Kişi başına günlük süt üretiminin en düşük olduğu ülkeler ise Papua Yeni Gine (0,07 g), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (0,22 g) ve Bruney Sultanlığı'dır (0,24 g) (www.census.gov, 2008; faostat.fao.org, 2008).

Kişi başına günlük süt miktarı, enerji ve protein üretimi esas alınarak değerlendirildiğinde, sütün insanlar için değeri daha açık görülür. Çizelge 2.2 bu amaçla hazırlanmıştır. Çizelgede görüldüğü üzere insan beslenmesinde yer alan enerji ve protein bitkisel ve hayvansal kökenli besin maddelerinden sağlanmaktadır. Çizelge 2.2'de yer alan ülke ve ülke gruplarının hemen hepsinde süt ve ürünlerinin hayvansal kökenli enerji ve proteindeki payı %20'den fazladır (faostat.fao.org, 2008).

⁵ Kişi başı üretim miktarlarının hesaplanmasında, ülkelerin 2007 yılı nüfusları (www.census.gov, 2008)'den alınmıştır.

Çizelge 2.2 Kişi başına günlük toplam enerji (kalori/gün) ve protein (g/gün) üretimi ve bunlarda çeşitli kaynakların payı (2003) (Akman vd. 2006'dan değiştirilerek alınmıştır)

Bölge/ülke	Toplam Enerji	Hayvansal Enerji		Süt kaynaklı enerji		Toplam Protein	Hayvansal Protein		Süt kaynaklı protein	
		Kalori	% ^a	Kalori	% ^b		g	% ^c	g	% ^d
Dünya	2.809	477	17,0	153	32,1	75,7	29,1	38,4	7,5	25,6
Afrika	2.437	178	7,3	73	41,2	61,1	12,9	21,0	3,5	27,5
Asya	2.696	395	14,7	99	24,9	70,4	22,7	32,2	4,5	19,8
Avrupa	3.353	928	27,7	387	41,7	100,8	55,8	55,3	19,0	34,1
Okyanusya	3.000	873	29,1	299	34,2	99,3	62,0	62,4	14,4	23,2
Kuzey Amerika	3.739	1.036	27,7	421	40,7	113,7	72,3	63,6	22,5	31,1
Güney Amerika	2.884	592	20,5	185	31,3	77,4	38,2	49,4	9,6	25,0
Gelişmiş Ülkeler	3.331	877	26,3	353	40,2	101,2	57,2	56,6	17,9	31,3
Gelişme Yolundaki Ülkeler	2.669	370	13,9	99	26,9	68,9	21,5	31,3	4,6	21,5
Az Gelişmiş Ülkeler	2.148	136	6,3	57	41,9	53,0	9,7	18,2	2,8	28,7
Türkiye	3.328	386	11,6	230	59,6	96,1	24,8	25,8	11,5	46,5
ABD	3.754	1.045	27,8	431	41,3	114,7	73,7	64,3	23,3	31,6
AB-15	3.536	1.084	30,6	443	40,8	108,9	65,3	60,0	22,0	33,7

^a Hayvansal kökenli besin maddelerinden sağlanan enerjinin, toplam enerjideki payı

^b Sütten sağlanan enerjinin, hayvansal kökenli besin maddelerinden sağlanan enerjideki payı

^c Hayvansal kökenli besin maddelerinden sağlanan proteinin, toplam proteindeki payı

^d Sütten sağlanan proteinin, hayvansal kökenli besin maddelerinden sağlanan proteindeki payı

Özellikle Asya ve Güney Amerika kıtaları ile gelişme yolundaki ülkelerde hayvansal kökenli enerji ve proteinde sütün payı dünya ortalaması olan %32,1 ve %25,6'dan daha düşüktür. Hayvansal proteinin toplam protein içerisindeki payı ile hayvansal kökenli besinlerden sağlanan enerjinin toplam enerji içerisindeki payı bakımından Çizelge 2.2 için benzer bir sıralamadan söz edilebilir. Yalnız hayvansal gıdaların toplam enerjiye katkıları, toplam protein üretimine yaptıkları katkıya kıyasla daha düşüktür. Örneğin dünyada kişi başına düşen besin enerjisi üretiminde hayvansal kökenli besinlerin payı %17 iken, protein söz konusu olduğunda bu değer %38 olmaktadır. Türkiye söz konusu olduğunda bu değerler sırasıyla %12 ve %26'dır. Her iki oran da, gelişmiş ülkeler bir yana, dünya ortalamasının altındadır. Bu durum Türkiye'nin yeterli beslenme konusunda önemli eksiklikleri olduğu şeklinde değerlendirilmelidir (faostat.fao.org, 2008).

Kişi başına sütten sağlanan günlük protein miktarı, dünyada ortalama 7,5 gram, Kuzey Amerika'da 22,5 g, Afrika'da ise 3,5 gramdır. Türkiye'de bu değer 11,5 g/kişi/gün olup ABD ve AB-15'in yarısı kadardır (faostat.fao.org, 2008).

Çizelge 2.2'de yer alan ülke ve gruplar içerisinde toplam hayvansal kaynaklı protein üretiminde, sütten gelen proteinin en fazla olduğu ülkenin Türkiye olması (%46,5) dikkat çekicidir. Kıtalar kendi aralarında değerlendirildiğinde, benzer bir durum Asya için de söz konusudur. Bu, Türkiye ve Asya'da kişi başına süt üretiminin çok yüksek olmasından değil diğer kaynakların üretime katkılarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır (faostat.fao.org, 2008).

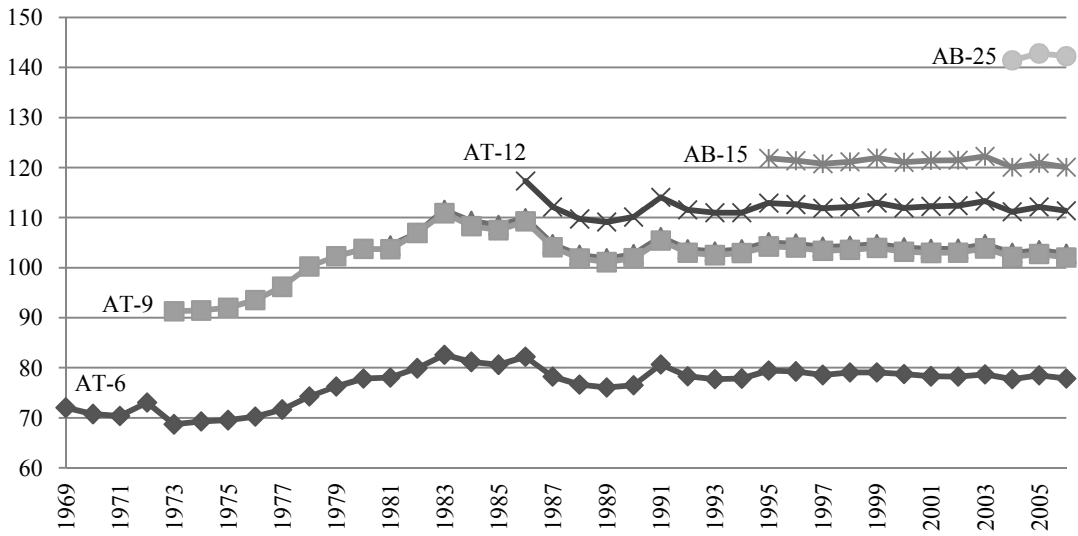
2.1.1.2 AB'de süt üretimi

Üye Ülkelerin çoğunluğunda ve bir bütün olarak AB'de süt üretimi en önemli tarımsal faaliyetlerden biridir. Bu önemi, üretim miktarı ve değeri ile bunların toplam tarımsal üretimdeki payı açıkça ortaya koymaktadır.

AB süt üretimi içerisinde inek sütü çok büyük bir yer tutmakta, bunu sırasıyla koyun, keçi ve manda sütü izlemektedir. AB-27'de 2006 yılı içerisinde toplam 153 milyon ton süt üretilmiş ve bunun %97'sini inek sütü oluşturmuştur (faostat.fao.org, 2008). İnek sütünün, toplam üretilen süt içerisindeki payının bu denli yüksek olması, AB'nin süt ve ürünlerine yönelik politikalarının hemen her zaman inek sütüne yönelik olmasına yol açmıştır. Tez içerisinde de "AB Süt ve ürünleri Ortak Piyasa Düzeni" veya sadece "süt" ifadesi kullanıldığında inek sütü anlaşılmalıdır.

Süt ve ürünleri Ortak Piyasa Düzeni'nin (OPD) henüz oluşturulmadığı 1960 yılında 6 üyeli Avrupa Topluluğu'nun inek sütü üretimi 57 milyon tondur

(epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008). Ocak 2007'deki genişleme ile 27 üyeli olan AB'nin, 2006 yılı inek sütü üretimi 1960 yılı üretiminin yaklaşık 2,6 katından diğer bir ifadeyle 148 milyon tondan fazladır ve AB bu üretim seviyesiyle dünyanın en büyük inek sütü üreticisidir⁶. AB-27'nin 2006 yılı inek sütü üretiminin, 120 milyon tona yakın bir kısmını AB'nin eski 15 üyesi gerçekleştirmektedir. Fransa Ulusal Meslekler arası Süt Ekonomisi Merkezi'nin (CNIEL) yıllıklarından yararlanılarak hazırlanan Şekil 2.1'de üye sayısında meydana gelen değişimleri de yansıtabak şekilde AT ve AB'nin 1969–2006 yılları arasındaki süt üretimi verilmiştir.

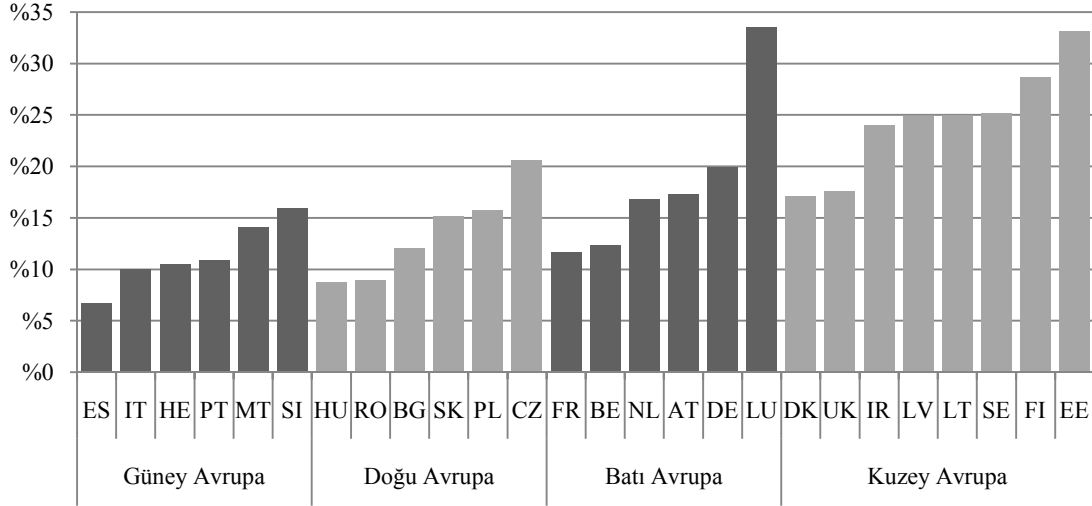

Şekil 2.1 AT ve AB'nin genişlemelerle birlikte yıllar içerisindeki süt üretimi (milyon ton)

AB-27'de 2006 yılında üretilen inek sütünün %70'e yakını Almanya (DE) (%19) ve Fransa (FR) (%17) ile İngiltere (UK), Polonya (PL), Hollanda (NL) ve İtalya (IT) üretmiştir. Mayıs 2004'te üye olan 10 Merkez ve Doğu Avrupa ülkesinin (MDAÜ), AB'nin süt üretimindeki payı ise %15'tir (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

⁶ AB, Ocak 2007'den itibaren 27 üyeli olmasına karşılık bu bölümde verilen 2006 yılı değerleri son iki üyenin verilerini de içermektedir.

AB-27’de süt üretimi tarımsal üretimden sağlanan toplam gelirin %13,7’sini oluşturmaktadır. Bu değer, Birlik üyesi Kuzey Avrupa ülkelerinde⁷ %24,4’tür. Süt üretiminin toplam tarımsal üretim içindeki payının en büyük olduğu ülke Lüksemburg (LU) (%33,5), en düşük olduğu ülke İspanya’dır (ES) (%6,7). Onu Macaristan (HU) (%8,8), Romanya (RO) (%8,9), İtalya (IT) (%10,1), Yunanistan (HE) (%10,4) ve Portekiz (PT) (%10,8) izlemektedir (Şekil 2.2) (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

Şekil 2.2 Avrupa Birliği ülkelerinde sütün tarımsal üretim değerindeki payı (%) (ec.europa.eu/agriculture, 2008)

AB-27’de süt üretiminin değeri üretici fiyatları⁸ esas alındığında, 2006 yılı için yaklaşık 42,6 milyar Avro olmaktadır. Ülkelerin üretim miktarı bakımından sıralaması, üretim değeri bakımından sıralamaya uymayabilmektedir. Örneğin Yunanistan üretim açısından AB-27 içerisinde 22. sırada yer almasına karşın, üretim değerinin büyüklüğü açısından 11. sıradadır (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

⁷ AB ülkelerinin bölgesel sınıflandırması, FAO tarafından Birleşmiş Milletler’in M49 sınıflandırması temel alınarak yapılmıştır. Kuzey Avrupa ülkeleri olarak tanımlanan AB üyeleri, Estonya, Finlandiya, İsveç, Litvanya, Letonya, İrlanda, İngiltere ve Danimarka’dır (faostat.fao.org, 2008).

⁸ Üretici fiyatı; çiftlik çıkış fiyatı da denilen ve nakliye ile işleme maliyetlerini içermeyen, üreticinin belirli bir ürünü için, 12 ay içinde yerel piyasalarda aldığı ortalama fiyat veya birim değerdir (stats.oecd.org/glossary, 2008).

AB'nin özellikle eski üyelerinde sütçü sürü ve sürü başına inek sayısı dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında, sürü sayısının azalması, sürü başına inek sayısının ve inek başına süt veriminin artması şeklinde bir değişim dikkat çekmektedir. Süt üretiminde yoğunlaşma⁹ olarak özetlenebilecek bu değişim AB-15'te 1995-2001 yılları arasında işletme sayısının %32 azalması, işletme başına ortalama inek sayısının da yıllık %4,7 artmasında gerçek ifadesini bulmaktadır. Süt üretiminde yoğunlaşmanın önemli unsuru olan işletme sayısının azalması bakımından ülkeler arasında farklılıklar vardır. Örneğin 1995-2001 yılları arasında en hızlı azalma Portekiz'de (%72) olmuştur. Bunu sırasıyla İspanya (%42), Danimarka (DK) (%40) ve Almanya (%37) takip etmiştir. İtalya (%15), Avusturya (AU) (%18) ve İngiltere (%19) ise sütçü sürü sayısındaki azalmanın en yavaş olduğu ülkelerdir (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

İşletme sayılarının azalmasına benzer bir eğilim, süt ineği sayısında da görülmektedir. AB-15'te 1995 yılında 22,5 milyon baş olan süt ineği sayısı, 2001/1995 yılları arasında yıllık ortalama %1,7 azalmış ve 2001 yılında 20,3 milyon başa inmiştir. Aynı dönemde sürüler büyüdüğü için inek sayısının azalma hızı sürü sayısının azalma hızından düşük kalmıştır. En hızlı azalma İngiltere (%16), Avusturya (%15) ve Almanya'da (%14) görülmüştür. İtalya'da ise, diğer tüm ülkelerin aksine, süt ineği sayısı 6 yılda toplam %6 artmıştır (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

⁹ Üretim veya işletmelerin yoğunlaşması, İngilizcede "concentration of holdings/production" ifadelerini açıklamak üzere Türkçeye tercüme edilmiştir. Üretim yoğunlaşması, mevcut üretimin, sürü sayısı azalıp ortalama sürü büyüklüğünün arttığı ortamda gerçekleştirilmeye devam edilmesidir.

Çizelge 2.3 AB-15'te 1995-2001 yıllarında süt işletmesi ve süt ineği sayıları (ec.europa.eu/agriculture, 2008)

Ülkeler	1995		2001		Değişim 2001/1995 (%)	
	İnek sayısı (bin baş)	İşletme sayısı (bin adet)	İnek sayısı (bin baş)	İşletme sayısı (bin adet)	İnek sayısı (bin baş)	İşletme sayısı (bin adet)
Almanya	5.271	209	4.549	132	86,3	62,9
Avusturya	706	91	598	74	84,6	82,0
Belçika	692	22	624	18	90,3	81,4
Danimarka	702	16	623	10	88,7	59,8
Finlandiya	402	32	352	21	87,5	65,3
Fransa	4.677	159	4.191	121	89,6	76,3
Hollanda	1.763	40	1.606	31	91,1	78,1
İngiltere	2.629	37	2.203	30	83,8	81,3
İrlanda	1.267	42	1.148	31	90,6	73,3
İspanya	1.239	115	1.159	67	93,5	58,5
İsveç	481	18	425	11	88,4	63,0
İtalya	2.113	113	2.239	97	106,0	85,4
Lüksemburg	48	1	44	1	92,1	77,7
Portekiz	364	86	338	24	92,8	28,2
Yunanistan	179	28	172	21	96,3	73,6

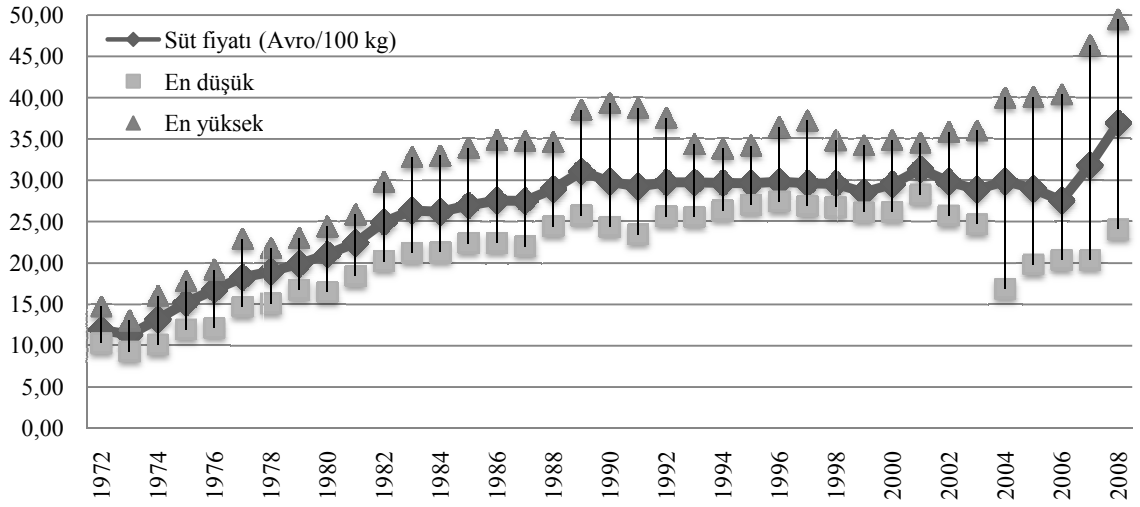
Yoğunlaşmanın önemli sonuçlarından biri de işletme ve inek sayıları azalırken sürü büyüklüklerinin artmasıdır. AB-15'te 1995 yılında 22,3 olan işletme başına ortalama inek sayısı, 2001 yılında 29,4 başa çıkmıştır. Aynı yıl üye ülkelerde işletme başına ortalama inek sayısı olarak ifade edilen sürü büyüklükleri 8,0 ile 73,9 baş arasında değişmiştir. Sürü büyüklüğünün bu denli geniş bir aralıkta değişmesi üyelerin üretim yapıları arasındaki farklılığın boyutunu da ortaya koymaktadır. Örneğin 2001 yılında AB'nin en düşük ortalama sürü büyüklüğüne sahip üyesi Avusturya'da bu değer 8 baştır ve mevcut süt işletmelerinin sadece %1,7'sinde 30 baştan fazla süt ineği bulunmaktadır. Yunanistan ve Portekiz'de de sürü büyüklüğü bu değere yakınken Danimarka, Hollanda ve İngiltere'de ortalama sürü büyüklüğü 50 başı geçmektedir. Bu ülkelerde mevcut sürülerin yarısından fazlası 50 baş ve fazla ineğe sahiptir. Aynı değerlendirme, 2004 ve 2007 yıllarındaki genişlemelerde katılan ülkeler dâhil edilerek yapıldığında ise durumun çok değiştiği görülmektedir. AB-27 içerisinde 2005 yılında sürü büyüklüğü için en küçük değer 2,3 baş (Bulgaristan (BG)), en büyük değer de 106 baş (GKRY) olmuştur (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

Bölgede işletme ve inek sayısı azalırken, süt üretiminin değişmemesi hatta artması ancak inek başına verim artışıyla sağlanabilir. AT-9'da 1968 yılında 3594 kg/yıl olan

inek başına ortalama süt verimi (Hetzner *et al.* 1993), 2006 yılında AB–27’de 6097 kg/baş/yıl olmuştur. Bu değerlerden yıllık artış hızı %1,4 olarak hesaplanır. Bu değerin, AT’nin kuruluşundan bu yana genişlemeler devam ettiğinden, AB düzeyindeki artış ifade etmesi beklenmez. Fakat genişlemelere rağmen inek başına yıllık süt üretiminin çok az değiştii bilindiğinden ortalama süt veriminin genişlemelerden etkilendiğini de söylemek mümkün değildir. Örneğin 2004 yılında 10 MDAÜ’nün üyeliği ile gerçekteleşen genişleme sonucunda AB-25’te, inek başına ortalama verim AB-15’e göre sadece %5,1 azalmıştır (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

AB içerisinde inek başına 2006 yılı süt verimi 3036 kg (Romanya-RO) ile 8337 kg (Danimarka) arasında değişmiştir. AB–15 için ortalama süt verimi ise Avrupa Komisyonu verilerine göre 6661 kg’dır. Aynı yıl için, yeni üye olan 10 MDAÜ’de bu değer, ortalama 5760 kg’dır (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

AB, ortak süt piyasa düzeninin oluşturulduğu ilk yıllardan günümüze kadar, üretici gelirlerinin korunması amacıyla süt fiyatlarını farklı piyasa mekanizmaları ile kontrol altında tutmuştur (Bkz. Bölüm 2.1.4.1, s.36). AB çiğ süt fiyatları, 1970’li yıllardan 2001 yılına kadar artmıştır. Bundan sonraki dönemde hem genişlemelerin hem de 2003 reformu sonrasında piyasa müdahalelerinin azaltılması gibi unsurların etkisiyle fiyatlar 2006 yılına kadar düşme eğilimi göstermiştir (Şekil 2.3). Şekil 2.3’ten de görüleceği gibi son bir yılda yani 2007 ve 2008’de süt fiyatları yeniden artmaya başlamıştır.

Şekil 2.3 AT ve AB’de 1972-2008^a yılları arasında ortalama, en düşük ve en yüksek çiğ süt fiyatı (Avro/100 kg)^b (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; www.mdcdatum.org.uk, 2008’den değiştirilerek alınmıştır)

^a 2008 yılı değeri Mayıs 2008’e kadar olan değerleri içermektedir.

^b Para birimi 31.12.1998’e dek ECU, 01.01.1999 tarihinden sonra Avro’dur.

Yukarıda yazılanlardan anlaşılacağı gibi AB ülkelerinde süt üretimi önemli bir tarımsal faaliyettir. Öyle ki, 2007 yılında dünya süt ineği varlığının %10’una sahip olan AB, dünya süt üretiminin %28’ini gerçekleştirmiştir (faostat.fao.org, 2008). Bu değer AB’yi dünyanın en büyük süt üreticisi olarak değerlendirmeyi mümkün kılar.

2.1.1.3 Türkiye’de süt üretimi

Tarım, Türkiye için hem ekonomik hem sosyal açıdan en önemli sektörlerden birisidir. Tarım içinde hayvancılık, hayvancılık içerisinde de sığırcılık, özellikle üretim hacmi ve ürünlerinin insan beslenmesindeki rolünden dolayı, büyük yer tutmaktadır. Süt tek başına tarımsal üretim değerinin %8’ini oluşturmaktadır. İnek sütünün üretim değeri ise 6,4 milyar TL’dir ve süttten sağlanan üretim değerinin %88,6’sını oluşturur. Türkiye’de hayvancılık ürünlerinden elde edilen toplam değerde inek sütünün payı %17’dir. Sığırcılık sektörü toplam üretim değerinin %28’ini oluşturan inek sütü üretimi, 1 milyondan fazla tarım işletmesinin başlıca gelir kaynağını oluşturmaktadır (Anonim 2007, 2008a).

Türkiye’de 2001 yılı genel tarım sayımı sonuçlarına göre 3 milyonun üzerinde tarım işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin %2,4’ünde sadece hayvancılık yapılırken, %67,4’ünde bitkisel ve hayvansal üretim bir arada gerçekleştirilmektedir. Sadece hayvancılık yapan işletmelerin %75’inin hiç arazisi bulunmamaktadır. Arazi varlığı olmayan bu işletmelerde, toplam 300 bin büyükbaş hayvan yer almaktadır. Söz konusu bu işletme ve büyükbaş hayvanların yarıya yakını Doğu-Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunmaktadır ve işletme başına her yaştan sığır sayısı ortalama 5,4 baştır.

Türkiye’de hayvansal üretim gerçekleştiren işletmeler¹⁰, yıllar içerisinde toplam tarımsal işletme sayısındaki azalmaya paralel azalmıştır. Akman vd. (2006), hayvansal üretim yapan işletmelerin sayısının 1970 yılından 2001 yılına kadar %24,3 azaldığını belirtmişlerdir. Yıllar içerisinde hayvansal üretim yapan işletmelerin toplam tarımsal işletmelerdeki payı da yıllar içerisinde düşmüştür. Örneğin 1970 yılında hayvansal üretim yapan işletmelerin payı %92,7 iken, 2001 yılında %69,8 olmuştur (Akman vd. 2006).

TÜİK istatistiklerinde, süt sığırı yetiştiren işletmelerin sayısı veya payı verilmemiştir. Ancak TÜİK 2001 Genel Tarım Sayımı’nda 2 milyondan fazla işletmede hayvancılık yapıldığı, bunların da 1,75 milyona yakınında büyükbaş hayvan¹¹ bulunduğu ifade edilmiştir. Bu işletmeler, toplam tarım işletmelerinin %57’sini oluşturmaktadır (Anonim 2002). TKB Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (TÜGEM) tarafından yayınlanan bilgilere göre de 2007 yılında toplam 1,5 milyon tarım işletmesinde sığır yetiştirilmekte olup bunların 1,1 milyonu süt sığırı barındırmaktadır (Anonim 2008a).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de işletme tanımlama ve sayı belirlemede önemli sorunlar devam etmektedir. Benzer bir durum üretim istatistikleri

¹⁰ Hayvansal üretim işletmeleri, bitkisel ve hayvansal üretimi bir arada gerçekleştiren ile sadece hayvancılık yapan işletmeleri kapsamaktadır.

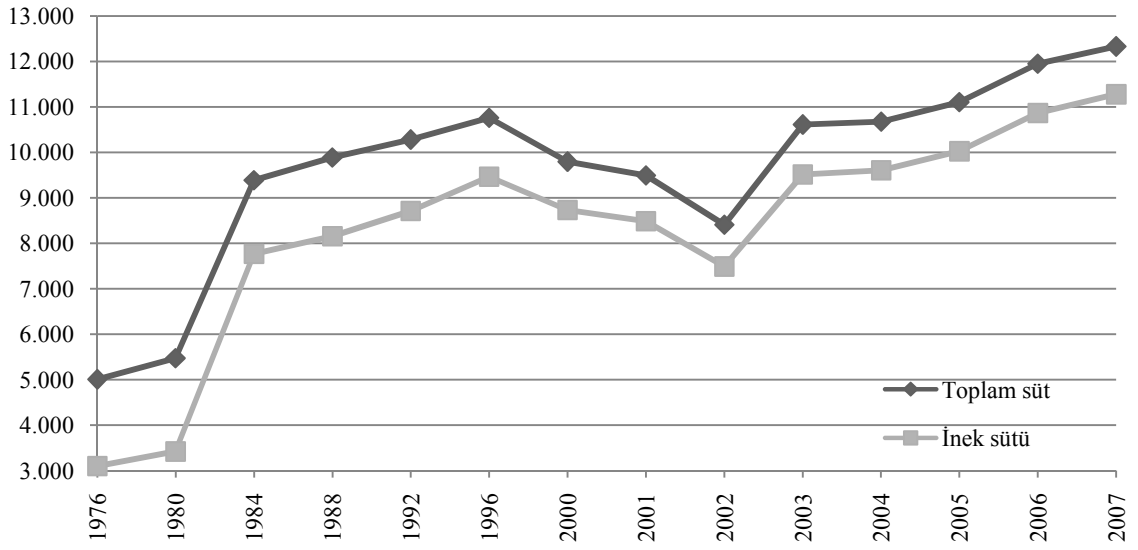
¹¹ Büyükbaş işletmeleri, sığır ve manda yetiştiriciliği yapan işletmelerden oluşmaktadır.

için de söz konusudur. Örneğin Türkiye’de süt üretimi ile ilgili istatistiklerin gerçek üretimi yansıtmadığı bilinmektedir. Anonim (2006a)’da bu durum;

“Türkiye süt üretimi; süt üretimine katkı yaptığı varsayılan türlerin sayısı, sağılanların oranı ve hayvan başına süt verimi esas alınarak hesaplanmaktadır. Bu üç unsurdan son ikisinin alacağı değerler doğrudan tespitlere değil, uzmanların ya da kurumların görüşüne dayandırılmaktadır.” şeklinde ifade edilmiştir.

TÜİK verilerine göre Türkiye’nin 2007 yılı süt üretimi 12,3 milyon tondur ve bunun %91,5’i inek sütüdür. Türkiye 2007 yılında inek sütü üretiminde dünyada 12. sıradadır (faostat.fao.org, 2008). Türkiye’nin süt üretiminde yıllar itibariyle belirgin bir dalgalanma göze çarpmaktadır (Şekil 2.4). Örneğin 1984 yılı üretiminin 1976 yılına göre 2,5 kat arttığı görülmektedir. Bu hızlı üretim artışının en belirgin unsuru, 1984 yılı üretiminin hesaplanmasında daha önceki yıllardan farklı verim katsayılarının kullanılmasıdır. Sonrasında görülen inişli-çıkışlı seyir, uygulanan politikalar yanında genel ekonomik durum ve yine hesaplamalarda kullanılan değerlerle ilişkilendirilebilir.

Türkiye’nin 1984-2007 yılları arasında toplam süt üretimi 1,3, inek sütü üretimi 1,5 (Anonim 1997, www.tuik.gov.tr, 2008), ülke nüfusu da 1,4 kat artmıştır (www.nvi.gov.tr, 2007, www.tuik.gov.tr, 2008). Kişi başı günlük süt üretimi, 2007 yılında 438 g/kişi/gün olarak hesaplanmaktadır ve Türkiye bu değerle gelişmiş ülkeler ortalamasının (748 g/kişi/gün) oldukça altındadır.

Şekil 2.4 Türkiye'nin toplam süt ve inek sütü üretimi (bin ton) (Anonim 1997, www.tuik.gov.tr, 2008)

Süt üretiminin belirleyicilerinden biri sağılan inek sayısıdır. Türkiye sığır varlığı 2007 yılında 11 milyon başı geçmiştir ve Türkiye sığır varlığı bakımından dünyanın 25. ülkesidir (faostat.fao.org, 2008). Sığır sayısı Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, yıllar içerisinde önce artmış ve 1980'lerde 16 milyon başa yaklaşmış, takip eden yıllarda ise düşmeye başlamıştır. TÜİK istatistiklerine göre, sığır varlığı 2004 yılından itibaren tekrar artmaktadır (www.tuik.gov.tr, 2008).

Türkiye'nin sığır varlığı, üç farklı genotip grubu altında değerlendirilmektedir. Bunlar; kültür ırkları, kültür ırkı melezleri ve yerli ırklardır. Yıllar içerisinde toplam sığır varlığında kültür ırkı ve melezlerinin payının yükseldiği, yerli ırkların payının ise giderek azaldığı görülmektedir (Çizelge 2.4).

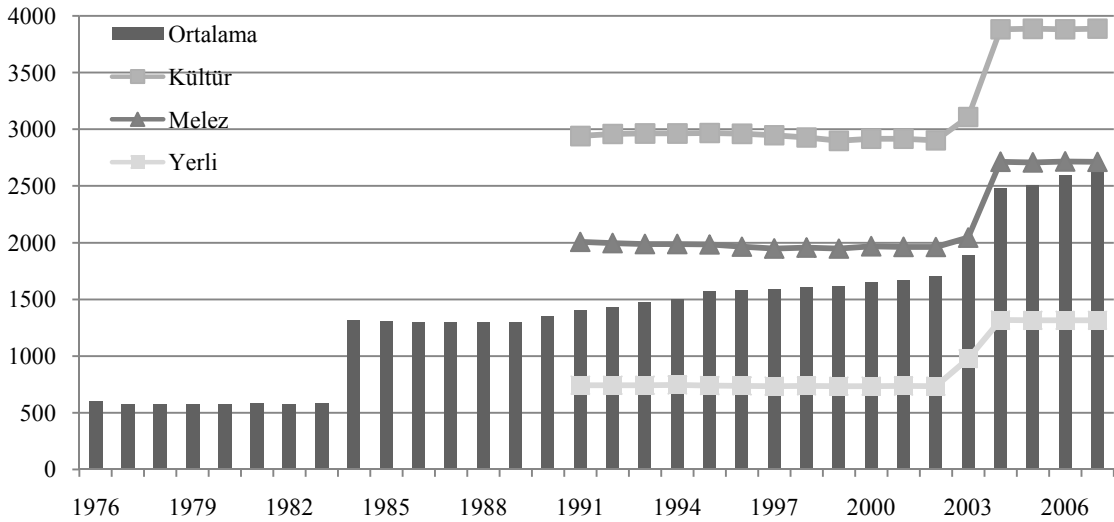
Çizelge 2.4 Yıllar itibariyle Türkiye sığır varlığı (bin baş) ve sığır varlığında farklı genotiplerin payı (%) (Anonim 1997, www.tuik.gov.tr, 2008)

Yıl	Toplam sığır sayısı (bin baş)	Farklı genotiplerin payı (%)		
		Kültür ırkı	Kültür ırkı melezi	Yerli ırk
1990	11.377	8,9	32,3	58,8
1991	11.973	10,5	33,7	55,8
1992	11.951	11,2	34,6	54,2
1993	11.910	12,1	36,5	51,4
1994	11.901	12,7	38,2	49,1
1995	11.789	14,4	40,5	45,1
1996	11.886	15,1	41,3	43,6
1997	11.185	15,3	41,9	42,7
1998	11.031	15,7	42,6	41,7
1999	11.054	16,1	43,7	40,2
2000	10.761	16,8	44,0	39,2
2001	10.548	17,6	43,8	38,6
2002	9.804	19,0	44,4	36,6
2003	9.788	19,8	43,8	36,4
2004	10.069	20,9	43,6	35,4
2005	10.526	22,4	43,1	34,5
2006	10.871	25,5	43,2	31,3
2007	11.037	29,9	40,5	29,7
2007/1990	0,97	3,36	1,25	0,51

Sığır varlığı, 1990'lı yılların başından günümüze dek resmi istatistiklerde çok değişmemiştir ve 2007 yılı sığır sayısı 1990 yılına göre %3 daha azdır. Buna karşılık, genotip gruplarının payında büyük değişim izlenmektedir. Son 17 yılda (1990-2007) kültür ırkı sığır varlığı 3,3 kat, kültür ırkı melezleri ise 1,2 kat artarken yerli ırk sayısı yarıya yakın azalmıştır (www.tuik.gov.tr, 2008).

Süt üretiminin esas belirleyicileri inek sayısı ve inek başına verimdir. Resmi kayıtlara göre sağılan inek sayısı 1970'li yılların ortasında 5 milyon başın biraz üzerindeyken 1980'li yıllarda giderek artmış ve 1985'te 6 milyon başı bulmuştur. Bu yıldan günümüze dek ise dalgalı bir azalma seyri izlenmiş ve inek sayısı 3 milyon başa inmiştir. İstatistiklerde son 31 yılın en düşük değerinin görüldüğü 2004 yılından bu yana artış gösteren inek varlığı, 2007 yılı istatistiklerinde 4,2 milyon baş olarak verilmiştir. Türkiye bu inek varlığı ile 2007 yılında dünyanın 12. ülkesidir. İnek varlığının yaklaşık %40'ını kültür ırkı melezleri, %30'unu kültür ırkları oluşturmaktadır. Geriye kalan %30 da hemen tamamen yerli ırklar ve bunların kendi aralarındaki melezlerinden ibarettir (Anonim 1997, faostat.fao.org, 2008, www.tuik.gov.tr, 2008).

Türkiye’de sığır genotip ırklarının süt verimi farklı kabul edilmektedir. TÜİK verilerinden yararlanılarak hesaplanan inek başına ortalama yıllık süt verimi, genotip grupları esas alınarak Şekil 2.5’te verilmiştir. Yıllar itibariyle ortalama verimdeki değişim incelendiğinde, 1984 yılında büyük bir artış göze çarpmaktadır. Bu durum, Türkiye’deki ilk ve son genel hayvan sayımının yapıldığı yıl olan 1984’ten sonra (Akman vd. 2000) verim hesaplama katsayılarının değiştirilmesinden kaynaklanmıştır. Ortalama süt üretim miktarı gibi genotip gruplarının verim seviyelerinde de 1991–2001 yılları arasında yaklaşık 10 yıl büyük bir değişiklik görülmemiş olması yukarıdaki değerlendirmeyi haklı kılmaktadır. Buna karşılık 2003–2004 yılları arasında ise aniden %31’lik bir artış ortaya çıkmış olması da verilerin güvenilirliği açısından kaygı vericidir (www.tuik.gov.tr, 2008).

Şekil 2.5 Yıllar itibariyle inek başına ortalama yıllık süt verimi (kg/baş inek) (Anonim 1997, www.tuik.gov.tr, 2008)

Türkiye için ortalama süt verimi, TÜİK istatistiklerinden 2667 kg/baş inek olarak hesaplanırken, FAO istatistiklerinde 2529 kg/baş inek olarak yer almıştır. Türkiye dünya ülkeleri arasında inek başına süt verimi açısından 62. sıradadır (faostat.fao.org, 2008; www.tuik.gov.tr, 2008).

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün (DİE) 2001 yılındaki son genel tarım sayımı, büyükbaş hayvan barındıran işletmelerde ortalama sığır sayısını 5,7 baş olarak vermiştir. Söz

konusu işletmelerin %60'a yakınında her yaştan sığır sayısı 5 baştan azdır. Türkiye'deki sürülerin, sürü büyüklük gruplarına dağılımı 2001 yılı genel tarım sayımı sonuçları esas alınarak tarımsal bölgeler düzeyinde Çizelge 2.5'te verilmiştir. Çizelgede görüldüğü üzere işletme ortalamasının en küçük olduğu tarımsal bölge Akdeniz, en büyük olduğu yer de Kuzeydoğu Anadolu tarımsal bölgeleridir (Anonim 2002).

Çizelge 2.5 Sığır ve manda^a yetiştiren işletmelerin ortalama sığır varlığı ve sürü büyüklük gruplarına dağılımı (%) (Anonim 2002'den değiştirilerek alınmıştır)

Bölge	İşletme payı	Ortalama sürü büyüklüğü	1-4	5-9	10-19	20-49	≥50
Türkiye	100,0	5,7	59,7	25,6	11,2	3,2	0,3
Orta kuzey	12,3	6,3	55,4	29,4	11,1	3,5	0,5
Ege	15,1	5,5	61,6	25,7	9,2	3,0	0,5
Marmara	8,1	5,9	56,5	29,6	10,7	2,7	0,5
Akdeniz	9,0	3,8	79,7	15,4	3,7	1,0	0,2
Kuzeydoğu	7,5	10,1	29,2	27,8	29,7	12,9	0,4
Güneydoğu	9,1	5,8	59,2	25,0	12,0	3,4	0,4
Karadeniz	20,2	4,9	63,8	25,8	8,7	1,7	0,0
Ortadoğu	10,9	5,7	56,1	27,0	14,2	2,6	0,0
Orta güney	7,8	4,8	67,5	23,1	8,0	1,2	0,2

^a Manda sayısı çok azdır (138.000 baş). Bu nedenle söz konusu değerler sığır sayısı için de kullanılabilir.

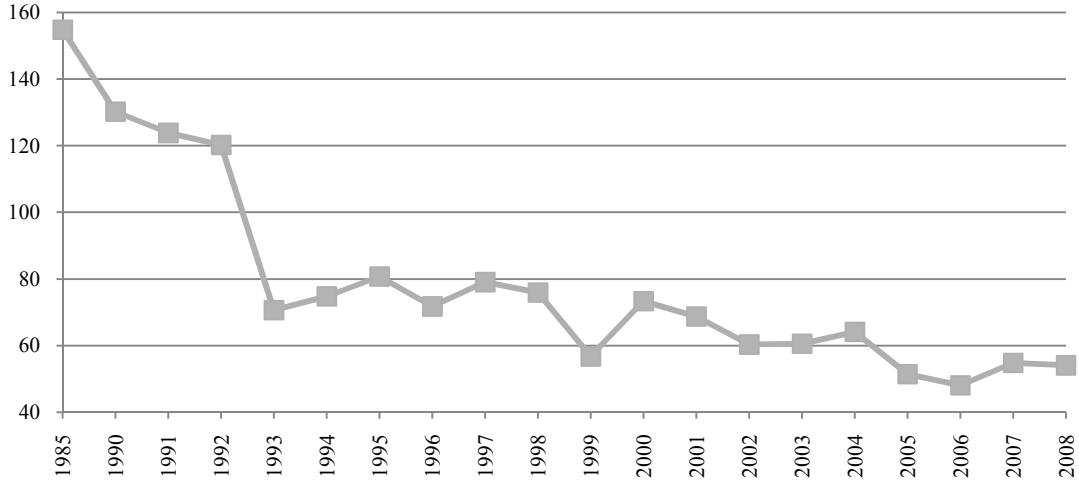
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı süt sığırı bulduran işletmeleri ve bu işletmelerdeki sığır sayısını 2007 yılı için Çizelge 2.6'daki gibi vermiştir. Çizelgeden anlaşılacağı üzere süt sığırı yetiştiren işletmelerin %70'e yakını 1-5 baş sığıra sahiptir (Anonim 2008a).

Çizelge 2.6 Türkiye'de süt sığırı yetiştiren işletmelerin sürü büyüklük gruplarına dağılımı (%) (Anonim 2008a'dan değiştirilerek alınmıştır)

Sürü büyüklük grubu	İşletme sayısı	İşletme payı (%)
1-5 baş	750.803	69,0
6-9 baş	198.654	18,2
10-24 baş	112.238	10,3
25-49 baş	22.421	2,1
≥50 baş	4.461	0,4
Toplam	1.088.577	100,0

Türkiye'de çiğ süt fiyatı hem yıllar hem aylar hem de bölgeler itibariyle dalgalanma göstermektedir. Örneğin 2007 yılında süt fiyatı ortalama 50 kuruş/kg olurken aylara göre %40'a varan değişiklikler olmuştur. ABD Doları cinsinden (\$/kg) ifade edilen

fiyatın 1980 yılında 34 sent, 2007 yılında ise 43 sent olduğu hesaplanabilmektedir. bu değişim düzenli bir artışın sonucu değildir. Aksine süt fiyatları uzun süre düşme eğiliminde olmuştur. Bu durum, TDSYMB kayıtlarından elde edilen verilerle hazırlanan Şekil 2.6'da daha açık görülmektedir (www.dsymb.org.tr, 2008).

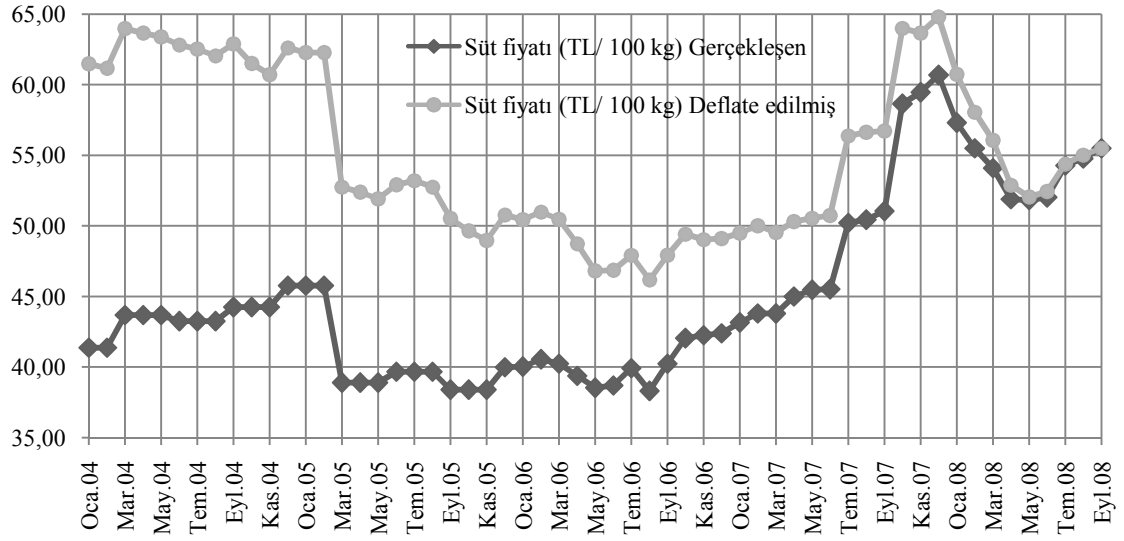

Şekil 2.6 Türkiye’de 1985-2008^a yılları arasında deflate edilmiş çiğ süt fiyatları (2008=100) (TL^b/100 kg) (evds.tcmb.gov.tr, 2008, www.dsymb.org.tr, 2008)

^a 2008 yılı değeri Eylül 2008’e kadar olan dönemi içermektedir.

^b 1985-2005 yılları arasındaki süt fiyatları, 1.000.000 ile bölünerek Yeni Türk Lirası’na çevrilmiştir.

Çiğ süt fiyatlarının aylık değişimi konusunda TDSYMB istatistiklerinden 2004-2008 yılları aylık ortalamalar alınarak Şekil 2.7 hazırlanmıştır. Şekilden de anlaşılacağı üzere aylık dalgalanmaların şiddeti her yıl aynı olmamaktadır. Örneğin en büyük değişim 2007 yılı içerisinde olurken, 2005 yılında Ocak ayı fiyatı aynı yılın Aralık ayı fiyatından düşük (%12,6) kalabilmiştir (www.dsymb.org.tr, 2008).

Şekil 2.7 Türkiye’de 2004-2008^a yılları arasında aylık gerçekleşen ve deflate edilmiş çiğ süt fiyatı (Eylül 2008=100) (TL^b/100 kg) (evds.tcmb.gov.tr, 2008, www.dsymb.org.tr, 2008)

^a 2008 yılı Eylül 2008’e kadar olan dönemi içermektedir.

^b 2004 yılı süt fiyatları, 1.000.000 ile bölünerek Yeni Türk Lirası’na çevrilmiştir.

2.1.2 Süt sanayi ve süt ticareti

Dünyada tarımsal ürünlerin 2005 yılı ihracat değeri bir önceki yıla göre %7,8 artarak 654 milyar dolar olmuştur. Bu rakam, 2000 yılı değerinden %59 daha yüksektir. Tarım ürünleri ihracatında ilk sıraları alan ülkeler ABD (%10), Hollanda (%7,8) ve Fransa’dır (%7,2) (faostat.fao.org, 2008).

Tarım ürünleri ithalatının 2005 yılında dünyadaki değeri 672 milyar dolardır ve tarımsal ürün ithal eden ülkelerin başında, ihracatta olduğu gibi, ABD (%9) gelmektedir. ABD’yi Almanya (%7,8) ve İngiltere (%6,4) izlemektedir (faostat.fao.org, 2008).

Tarım ürünleri ithalatı içinde, bunlara katma değer katan gıda sanayi ürünlerinin ticareti önemli yer tutmaktadır. Gerçekten de gıda nitelikli tarımsal ürünlerin 2005 yılı ihracatı 449, ithalatı ise 461 milyar dolar olmuştur. Gıda ürünleri ticaretinde ilk üç sırayı alan ülkeler ihracatta ABD, Hollanda ve Fransa, ithalatta ise ABD, Almanya ve İngiltere olarak sıralanmaktadır (faostat.fao.org, 2008).

Uluslararası ticarete konu olan süt ve ürünlerinin başlıcaları içme sütü, peynir, süt tozu, peynir altı suyu ve tozu, tereyağı, krema ve yoğurt çeşitleridir. Dünyada süt ticaretine konu olan süt ürünlerinin 2005 yılındaki toplam değeri 43 milyar dolar olmuştur ve toplam tarım ürünleri ticaretinde payı %6,5 olarak hesaplanmaktadır. Süt ve ürünleri ihracatında dünya ticaretinde etkin olan ülkelerin başında Almanya (%14,1), Fransa (%12,1) ve Hollanda (%11,6) gelmektedir. Dünyanın süt ve ürünleri ithalatçısı ülkeleri ise Almanya (%10,9), İtalya (%8,1) ve İngiltere'dir (%7).

Yukarıda dünyada süt ve süt ürünleri ticareti hakkında kısa bilgiler sunulmuştur. Bundan sonraki bölümlerde aynı konularda AB ve Türkiye için daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

2.1.2.1 AB süt sanayi ve süt ürünleri ticareti

AB-27 gıda ve içecek sanayinin imalat sanayi içerisindeki yeri, cirosu, üretim değeri, yarattığı katma değer ve istihdam açılarından bakıldığında oldukça önemlidir. AB-27'de 2005 yılında 850 milyar Avro'luk cirosu ile imalat sanayinin toplam cirosunun %13,5'ine sahip olan gıda ve içecek sanayi en büyük imalat alt sanayidir. Gıda ve içecek sanayi, imalat sanayinin toplam katma değerine %11,5 ve istihdam kapasitesine %13,5 katkı yaparak İmalat Sanayi içerisinde bu özellikler bakımından ilk sırada, tesis sayısı açısından da ikinci sırada (%13,3) yer almaktadır (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008).

Gıda ve içecek sanayi içerisinde gıda alt sanayinin, 2005 yılı üretim değeri 657 milyar Avro, yarattığı katma değer de 153 milyar Avro'dur. Gıda sanayi bu değerlerle AB-27 işleme sanayinde sırasıyla %11,2 ve %9,4 paya sahip olmuştur (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008).

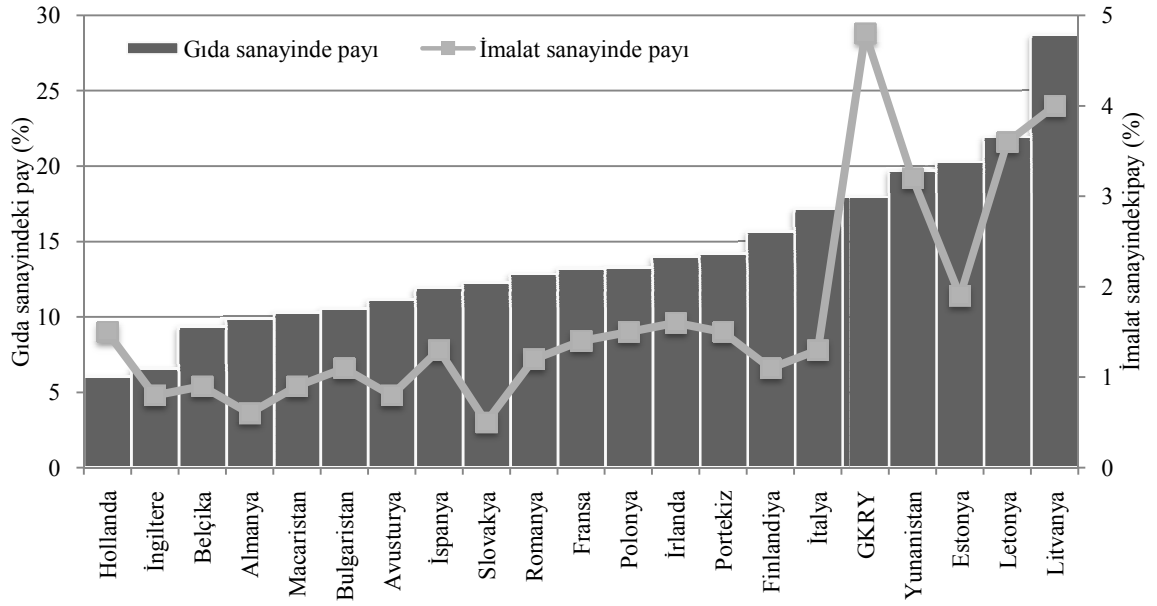
Süt sanayi AB gıda sanayi içerisinde küçümsenmeyecek yere sahiptir. Süt sanayi 2005 yılında 17,7 milyar Avro katma değer ile AB gıda sanayinin yarattığı toplam katma değerin %11,7'sini gerçekleştirmiştir. Süt sanayi, AB-27 gıda sanayi içerisinde 120

milyar Avro'luk cirosu (%16,7) ile diğer gıda ürünleri ve et sanayisinden sonra en büyük üçüncü alt sektördür. Yaklaşık 110 milyar Avro'luk bir üretim değerine sahip olan süt alt sanayinin, gıda sanayi üretim değerindeki payı %18'dir.

Süt sanayi 2005 yılında AB-27'de 13 bin işletmede 400.000 kişiyi istihdam etmiştir. Bu değerler toplam istihdamın %9,6'sına, işletme sayısının da %4,6'sına eşittir (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008).

Süt sanayinin büyüklüğü üye ülkelere göre çok değişiklik göstermektedir. Özellikle büyük süt üreticisi ülkelerde bu sektörün gıda sanayindeki yeri de oldukça büyük olmaktadır. AB süt ürünlerinin en önemli üreticisi Fransa, 2005 yılında 3,1 milyar Avro'luk bir katma değer yaratarak AB'de %17,4 pay elde etmiştir¹². GKRY ise AB-27'de süt sanayisinin imalat sanayisine katma değer açısından en fazla katkı yaptığı (%4,8) ülkedir (Şekil 2.8). İmalat sanayi katma değerindeki payı açısından dikkate alındığında, GKRY'yi Litvanya (%4) ve Letonya'nın (%3,6) takip ettiği görülmektedir¹. Bu durum söz konusu ülkelerde süt sanayinin büyüklüğünden değil imalat sanayinin küçüklüğünden ileri gelmektedir. Nitekim bu ülkeler süt sanayinin AB-27 tarafından yaratılan katma değerdeki payları sırasıyla %0,3, %0,6 ve %0,3'tür (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008).

¹² Değerlendirmeye Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Lüksemburg ve Malta veri eksikliğinden dolayı dahil edilmemiştir.

Şekil 2.8 AB üye ülkelerinde^a süt sanayinin 2005^b yılında yarattığı katma değer, imalat ve gıda sanayindeki payı (%) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008)

^a Şekilde Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Lüksemburg, Malta (MT), Slovenya ve İsveç'e (SE) veri eksikliği nedeniyle yer verilmemiştir.

^b İngiltere, Hollanda ve GKRY'de 2004, Finlandiya, Fransa ve İrlanda'da 2003, İtalya ve Slovakya'da 2002 yılı verileri esas alınmıştır.

Süt sanayinin yarattığı katma değer gıda sanayindeki payı dikkate alındığında GKRY 5. sıraya gerilemekte, Slovakya ve Almanya'nın sıralamanın sonundaki yerini ise Hollanda ve İngiltere almaktadır (Şekil 2.8).

Süt işleme sanayi ürün bazında ele alındığında, 2000–2005 yılları arasında peynir üretiminin AB-15'te %9,3 artarak 6,2'den 6,8 milyon tona ulaştığı görülmektedir. Mayıs 2004'te gerçekleşen genişlemede AB'ye üye olan 10 ülke son üyelere Romanya'nın 2005 yılı peynir üretimi bu rakama 950 bin ton daha eklemiştir¹³. Peynir üretimindeki bu büyümeye karşın, AB-15'te süt tozu üretimi aynı süre içerisinde %25 azalarak 1,8'den 1,4 milyon tona inmiş, tereyağı üretimi 1,7 milyon ton civarında

¹³ Bu değerlendirmeye Bulgaristan veri eksikliği nedeniyle dahil edilmemiştir.

neredeysi değişmeden kalmıştır. İçme sütü üretimi ise bu dönemde sadece %1,9 artmıştır. Yeni yelerin 2005 yılındaki içme sütü üretimine katkıları 3,5 milyon tona, tereyağı üretimine ise 0,3 milyon tona yakın olmuřtur¹ (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008).

Dünya süt pazarında da söz sahibi olan AB hem önemli bir ihracatçı, hem de önemli bir ithalatıdır. Birliğin 2005 yılı ihracatı 4,9 milyar Avro değeriyle, ithalatından 8,4 kat daha fazla olmuştur (izelge 2.7). Miktar olarak incelendiğinde aynı yıl süt ürünleri ihracatı, ithalatından 9,3 kat fazladır. Gıda ve içecek sanayi toplam ihracatının %9,8'ini süt ürünleri ihracatı oluşturmaktadır. Aynı yıl, süt ürünleri ithalatı 0,6 milyar Avro'luk değeriyle toplam gıda ithalatlarının %1'ini bile bulmamıştır. GKRY imalat sanayi toplam ihracatı içerisinde süt ve ürünleri ihracatı en yüksek paya sahip ülkedir. GKRY'yi Danimarka, Litvanya ve Hollanda izlemektedir (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008).

Çizelge 2.7 AB ülkelerinin 2005 yılı süt ve ürünleri ihracat ve ithalat miktar (bin ton) ve değerleri (milyon Avro) ile toplam imalat sanayi ihracat ve ithalat değerlerindeki payı (%) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008)

Ülke	Miktar (bin ton)		Değer (milyon Avro)		Toplam imalat sanayi değerindeki payı (%)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
AB-27	23.818	2.549	4.950	592.684	0,47	0,05
Almanya	2.891	253	511,2	117,6	0,18	0,05
Avusturya	159	74	39,0	25,6	0,14	0,13
Belçika-Lüksemburg	1.696	48	313,2	17,6	0,50	0,02
Bulgaristan	96	58	21,4	5,8	0,58	0,12
Çek Cumhuriyeti	572	0,0	84,4	0,0	0,93	0,00
Danimarka	1.816	371	516,2	65,7	2,57	0,37
Estonya	81	0,6	10,2	0,2	0,76	0,01
Finlandiya	913	3,7	179,2	1,5	0,77	0,01
Fransa	3.957	468	819,9	47,3	0,60	0,04
GKRY	23	0,7	10,1	0,3	3,19	0,02
Hollanda	5.340	659	1.074	126,0	1,63	0,09
İngiltere	981	205	212,2	74,7	0,16	0,04
İrlanda	1.062	1,9	203,9	0,4	0,64	0,00
İspanya	640	43	112,9	12,2	0,26	0,01
İsveç	372	8,4	72	4,1	0,17	0,02
İtalya	706	175	374,5	75,6	0,32	0,06
Letonya	456	7,8	80,1	1	2,46	0,02
Litvanya	18	0,0	3,0	0,0	0,31	0,00
Macaristan	229	0,3	40,5	0,1	0,42	0,00
Malta	1	4,6	0,1	1,3	0,01	0,18
Polonya	1.376	38	193,7	6,6	1,26	0,03
Portekiz	54	0,5	11,6	0,2	0,19	0,00
Romanya	14	0,9	3,4	0,2	0,05	0,00
Slovakya	53	0,1	9,8	0,0	0,30	0,00
Slovenya	231	19	20,7	2,3	0,42	0,07
Yunanistan	81	107	32,4	4,6	0,61	0,02

AB-27'nin 2005 yılında en fazla süt ve ürünleri ihracatı yaptığı ülke, Rus Federasyonu olmuştur. Birlik ihracatının %10'unun yapıldığı Rus Federasyonu'nu Suudi Arabistan (%7), Cezayir (%6) ve ABD (%5) takip etmiştir.

AB içerisinde en fazla miktarda süt ve ürünleri ithalatını gerçekleştiren ülkeler sırasıyla Hollanda, Fransa ve Danimarka olmuştur (Çizelge 2.7). Ülkelerin 2005 yılında gerçekleştirdikleri ithalatın değeri esas alındığında sıralamanın Hollanda, Almanya ve İtalya olarak değiştiği görülmektedir. AB ülkeleri süt ve ürünleri ithalatının %85'e yakını İsviçre (%37,9), Yeni Zelanda (%37,2) ve Avustralya'dan (%8,2) yapılmıştır (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008).

2.1.2.2 Türkiye süt sanayi ve süt ürünleri ticareti

Türkiye ekonomisinde gıda sanayi önemli bir yer tutmaktadır. Tarıma dayalı bir sanayi kolu olan gıda sanayi, imalat sanayi üretim değerinin yaklaşık %18–20'sini gerçekleştirmektedir. Gıda sanayinin, 2004 yılı toplam üretim değeri 7,5 milyar Yeni Türk Lirası'nı (YTL) bulmuştur. Günümüzde gıda sanayine bağlı işyeri sayısının TÜİK geçici verilerine göre 30–35 bin olduğu kabul edilmekle birlikte farklı kaynaklarda daha değişik sayılarla karşılaşılmaktadır. TKB verilerinde 1994 yılında 22.200 olan işyeri sayısının 2000 yılına gelindiğinde 27.500'e yükseldiği görülmektedir. Gıda sanayinde istihdam edilen kişi sayısı yaklaşık 248 bindir ve süt sanayinin bu istihdama katkısı 14 bin kişi ile %5,6'dır (Anonim 2006b).

Gıda sanayi üretim değerinin %14,8'i süt ve süt mamulleri sanayinden sağlanmaktadır. Süt ve mamulleri sanayi 2004 yılında 1,1 milyar YTL değerinde üretim yapmıştır. Gıda sanayinin toplam üretim değeri 1999-2004 yılları arasında %17 artarken, süt ve ürünleri sanayi için bu değer %37 olmuştur. Türkiye'de süt ürünlerinin üretim miktarı 1999–2004 yılları arasında %25 artış göstererek 2004 yılında 1,86 milyon ton olmuştur. Süt ürünleri içerisinde üretim miktarları en fazla olan ürün yoğurttur (Çizelge 2.8). Çizelgeden anlaşılacağı üzere bunu içme sütü, beyaz peynir ve tereyağı izlemektedir.

Aynı dönem de en fazla üretim artışı olan ürün ise %41 ile içme sütü olmuştur (Anonim 2006b).

Çizelge 2.8 Süt sanayisinin başlıca ürünlerinin üretim miktarı (1999=100) (Anonim 2006b)

Ürün	1999 (bin ton)	1999=100					
		2000	2001	2002	2003	2004	
						indeks	üretim
Yoğurt	810	107	110	112	116	120	975
İçme Sütü	345	107	106	120	132	141	485
Beyaz Peynir	204	108	110	113	118	123	250
Tereyağı	126	106	105	106	113	119	150

Tesis sayısı bakımından gıda sanayi içerisinde 3. sırada olan süt sanayi toplam gıda işletmelerinin %11'ine sahiptir. Gıda sanayi içerisinde önemli bir yer tutmakla birlikte, üretimdeki işletmelerin kapasite kullanım oranı gıda sanayi işletmelerinden daha düşüktür. Gıda sanayinde 2004 yılı KKO ortalaması TÜİK verilerinde %71 olarak belirtilmiştir. Bu değer, içme sütü üretim tesislerinde %15, peynir üretim tesislerinde ise %25 olarak ifade edilmiştir (Anonim 2006b).

Türkiye'de süt ve ürünleri sanayi gıda sanayi içerisinde ithalatta, ihracattan daha önemli bir yer tutmaktadır. Gıda sanayi ürünlerinin 2004 yılındaki toplam ithalat değeri 450 milyon, ihracat değeri ise 816 milyon YTL'yi bulmuştur. Süt ve ürünlerinin bu değerlere katkısı ithalatta 13,9 milyon YTL ile %3,1, ihracatta ise 12,9 milyon YTL ile %1,6 olmuştur (Anonim 2006b).

Süt ve süt ürünleri esas alındığında Türkiye'nin 2005 yılında en fazla ithalat yaptığı ülkelerin Fransa (%15,3), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (%14,9) ve Almanya (%12,0); en fazla ihracat yaptığı ülkelerin de Suudi Arabistan (%18,2), Pakistan (%11,9) ve Irak (%11,5) olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2005 yılındaki toplam süt ve ürünleri ithalatı 25 bin ton, ihracatı 37 bin ton olmuştur (faostat.fao.org, 2008).

2.1.3 Süt ve ürünleri tüketimi

2.1.3.1 AB’de süt ve ürünleri tüketimi

Dünyanın başlıca süt ürünleri ithalat ve ihracatçısı olan AB’nin üye ülkelerinin pek çoğu kendine yeterli bir diğer deyişle üretimi tüketimini karşılayan ülkeler arasında yer almaktadır. AB-15’te 2003 yılındaki ticaret dengesi ve üretim miktarlarının yer aldığı Çizelge 2.9 incelendiğinde ülke içinde tüketilen süt ve ürünlerinin büyük bir bölümünün yerel üretimden sağlandığı görülmektedir. Bir miktar ihracat ve ithalat olsa da, yerel üretim her üründe iç tüketimden fazla olmaktadır.

Çizelge 2.9 AB-15’te 2003 yılında süt ve ürünlerinde ticaret dengesi (faostat.fao.org, 2008)

Ürün	Üretim (A)	İthalat (B)	İhracat (C)	Stok Miktarı (D)	İç Piyasaya Arz (A-C)+(D+B)	Net ihracat
Süt (tam yağlı)	100	7,2	9,6	0,0	97,5	2,5
Süt (yağı alınmış)	100	22,1	25,7	0,4	96,9	3,1
Tereyağı	100	41,6	46,3	0,7	96,0	4,0
Peynir	100	32,1	38,0	-0,3	93,8	6,2
Krema	100	28,1	35,6	0,0	92,5	7,5
Peynir altı suyu	100	21,0	33,7	0,0	87,3	12,7

Yerli piyasaya arz edilen bu ürünlerin büyük kısmı gıda olarak tüketilmektedir. Bununla birlikte yağsız sütün yarıya yakını gıda imalat sanayinde, geri kalanı da gıda ve yem olarak, tam yağlı sütün %70’i gıda imalatında, %25’i de doğrudan gıda olarak kullanılmaktadır. Peynir altı suyunun %90’a yakını yem olarak tüketilmektedir (faostat.fao.org, 2008). AB’de sütün, gıda dışındaki diğer tüketim şekillerini teşvik edecek çeşitli prim ve destekler verilmektedir.

AB-27’nin toplam süt tüketimi 2005 yılı için yaklaşık 120 milyon ton, kişi başına yıllık tüketim miktarı ise 245 kg olmuştur. Kişi başına yıllık süt tüketiminin en fazla olduğu ülke 400 kg ile Lüksemburg’tur. Lüksemburg’u İrlanda (335 kg/kişi/yıl), İsveç (318 kg/kişi/yıl) ve Fransa (314 kg/kişi/yıl) takip etmektedir. Kişi başına en düşük süt tüketimi Slovakya (101 kg/kişi/yıl), Bulgaristan (146 kg/kişi/yıl) ve İspanya’dadır

(168kg/kişi/yıl). Kişi başına tüketimein 1990–2005 yılları arasındaki değişimi incelendiğinde en yüksek yıllık artışın Portekiz, İşpanya ve Yunanistan’da olduğu, Finlandiya, Danimarka, Fransa ve Hollanda’da ise kişi başına tüketimein azaldığı görölmektedir (Çizelge 2.10).

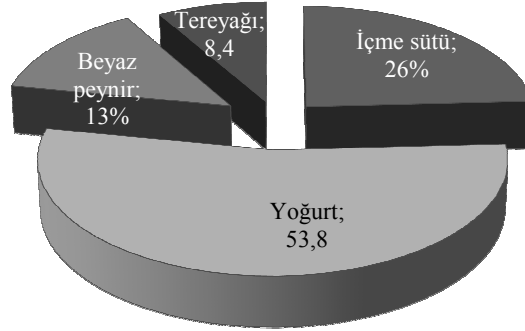
Çizelge 2.10’da dikkat çeken bir başka husus da Mayıs 2004’te üye olan 10 ülkenin, 1995–2005 yılları arasında kişi başına tüketim miktarlarının değişimidir. Bu ülkelerin yarısında tüketim miktarının arttığı, diğer yarısında ise düştüğü görölmektedir. Yeni üyelere Bulgaristan’da kişi başına yıllık süt tüketimi son 15 yılda %19 oranında düşerken, Romanya’da %128 artmıştır.

Çizelge 2.10 AB ülkelerinin 1990, 1995 ve 2005 yıllarında kişi başına yıllık toplam süt tüketimi (kg) (faostat.fao.org, 2008)

Ülke	Tüketim			Değişim	
	1990	1995	2005	2005/1990	2005/1995
Almanya	289	286	308	1,07	1,08
Avusturya	277	291	272	0,98	0,93
Belçika	-	-	295	-	-
Bulgaristan	179	143	146	0,81	1,02
Çek Cumhuriyeti	-	213	200	-	0,94
Danimarka	243	218	216	0,89	0,99
Estonya	-	321	259	-	0,81
Finlandiya	355	346	308	0,87	0,89
Fransa	352	333	314	0,89	0,94
GKRY	171	182	185	1,09	1,02
Hollanda	285	281	253	0,89	0,90
İngiltere	238	231	239	1,00	1,03
İrlanda	364	294	335	0,92	1,14
İspanya	145	151	168	1,16	1,11
İsveç	321	327	318	0,99	0,97
İtalya	204	199	220	1,08	1,11
Letonya	-	289	232	-	0,80
Litvanya	-	174	221	-	1,27
Lüksemburg	-	-	400	-	-
Macaristan	194	148	170	0,88	1,15
Malta	186	180	193	1,04	1,07
Polonya	289	207	168	0,58	0,81
Portekiz	124	149	180	1,46	1,21
Romanya	122	192	277	2,28	1,44
Slovak Cumhuriyeti	-	144	101	-	0,70
Slovenya	-	205	228	-	1,11
Yunanistan	177	193	205	1,16	1,06
AB-27 Ortalama	-	239	245	-	1,03

2.1.3.2 Türkiye’de süt ve ürünleri tüketimi

Türkiye’de süt büyük oranda yoğurt, içme sütü, beyaz peynir ve tereyağı şeklinde tüketilmektedir. Anonim (2006b)’de yayınlanan verilere göre, 1999-2004 yıllarını kapsayan 5 yıllık dönem içerisinde, toplam sütün yaklaşık %54’ü yoğurt olarak tüketilmiştir. Bunu içme sütü, peynir ve tereyağı izlemektedir (Şekil 2.9)

Şekil 2.9 Süt tüketiminin başlıca süt ürünlerine dağılımı (1999-2004 ortalaması) (%) (Anonim 2006b)

Türkiye, süt ve ürünlerinde kendine yeterli diğer bir deyişle iç talebin yerli üretimle karşılandığı bir ülkedir. Tereyağı, yağsız ve tam yağlı sütte talep büyük oranda yerli üretimle karşılanmakta, krema, peynir ve peynir altı suyunda talebin üzerinde gerçekleşen üretim ihraç edilmektedir (Çizelge 2.11).

Çizelge 2.11 Türkiye’de 2003 yılında süt ve ürünlerinde ticaret dengesi (faostat.fao.org, 2008)

Ürün	Üretim (A)	İthalat (B)	İhracat (C)	Stok Miktarı (D)	İç Piyasaya Arz (A-C)+(D+B)	Net ithalat
Süt (tam yağlı)	100	0,4	0,0	0,0	100,4	0,4
Süt (yağı alınmış)	100	2,7	0,0	0,0	102,7	2,7
Tereyağı	100	4,2	0,1	0,0	104,1	4,1
Peynir	100	2,4	6,8	0,3	95,9	-4,1
Krema	100	7,3	102,3	0,0	5,0	-95
Peynir altı suyu	100	1,0	13,4	0,0	87,7	-12,3

Türkiye’nin kişi başına yıllık süt ve ürünleri tüketimi 2003 yılında 124 kg olmuştur. Kişi başına yıllık süt tüketimi yıllar içerisinde önce azalmış, 1961’de 178 kg’dan 2000’de 119 kg’a düşmüş, sonrasında ise hafif bir artış göstermiştir. Kişi başına süt tüketimi bakımından dünyada 56. sırada yer alan Türkiye’de 2003 yılında günlük tüketim 374 g’dır. Türkiye dünyadaki sıralamada sadece gelişmiş ülkelerin değil Arnavutluk, Kazakistan ve Kırgızistan gibi gelişmekte olan bazı ülkelerin de gerisindedir. Kişi başına günlük süt tüketimi son 15 yılda %5 azalan Türkiye’de

hayvansal protein ihtiyacının yarıya yakını süttten sağlanmaktadır. Süt ve ürünlerinden elde edilen günlük kişi başı protein miktarı 2003 yılında 11,5 g, enerji ise 230 kaloridir. Tüketim miktarındaki değişime paralel olarak süttten elde edilen proteinin toplam hayvansal protein içerisindeki payı da 1960'larda %67'den 2000'li yıllarda %45'e, diğeri bir ifadeyle 16,8 g'dan 11,5 g'a düşmüştür. Son yıllarda bu seyir tersine dönmüş, süttten sağlanan miktar artmaya başlamıştır (faostat.fao.org, 2008).

2.1.4 Süt Politikaları

Bu başlık altında önce AB, daha sonra da Türkiye'de süte yönelik politikalar üzerinde durulacaktır.

2.1.4.1 AB süt politikaları

Avrupa Komisyonu Haziran 1960'a kadar tarım piyasalarına yönelik olarak yapısal gelişmeleri de içeren bir politikanın genel hatlarını düzenleyen teklifler hazırlamıştır. Süt ve süt ürünleri OPD'nin kuralları ise, Roma Antlaşması'nın (25.03.1957) 39. Maddesi'yle uyumlu olarak AB Bakanlar Konseyi tarafından belirlenmiştir. Roma Antlaşması'nın 39. Maddesi'nde Ortak Tarım Politikası'nın amaçları;

“teknik ilerlemeyi destekleyerek ve özellikle emek olmak üzere üretim faktörlerinin optimum kullanımı ve tarımsal üretimin rasyonel gelişmesini temin ederek tarımsal verimliliği artırmak; bu sayede özellikle tarımla ilgili kişilerin kişi başına gelirlerini artırarak tarım kesimine uygun bir yaşam standardı sağlamak; piyasada istikrarı sağlamak; arzın sürekliliğini garanti etmek; ürünlerin tüketicilere makul fiyatlarla ulaşmasını temin etmektir.” şeklinde ifade edildikten sonra, “ortak tarım politikası ve onun yürütülmesi için gerekli özel yöntemler üzerinde çalışılırken tarımın sosyal yapısından ve çeşitli tarım bölgeleri arasındaki yapısal ve doğal farklılıklardan kaynaklanan tarımsal faaliyetlerin özel tabiatı; uygun düzenlemeleri aşama aşama gerçekleştirme gereksinimi; Üye Ülkelerde tarımın, bir bütün olarak ekonomiyle yakın ilişkili bir sektör olduğu gerçeğinin de göz önüne alınması” gereği vurgulanmıştır (eurlex.europa.eu, 2008).

OTP'nin oluşturulmasından önceki yıllarda süt piyasası her üye ülkede, diğeri tarım ürünlerinde olduğu gibi, farklı mekanizmalarla yönetilmiştir. Bu durumdan doğan

farklılıkları azaltmak üzere, süt ve ürünleri ortak piyasa düzeninin kademeli olarak oluşturulması amacıyla AB süt ve ürünleri politikalarını oluşturan temel tüzük (13/64)¹⁴ çıkartılmıştır (Hetzner *et al.* 1993). İlk olarak bu tüzükte süt için her üye ülkede yıllık belirlenecek bir hedef fiyat ve bu fiyata dayanarak belirlenecek bir tereyağı müdahale fiyatı ile çeşitli süt ürünleri için ithalat eşik fiyatından bahsedilmektedir (Anonymous 2002a). Böylece ilk tüzük olan 13/64, ulusal desteklerin aşamalı kaldırılması ve bunun yükseltilemiş eşik fiyatlarla telafi edilmesi amacıyla topluluk içi ticari engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik hazırlık ve uygulamalara ek olarak, ortak bir hedef fiyat sağlanması ile sınırlarda ortak korumacılık önlemlerini düzenlemeyi hedeflemiştir (Hetzner *et al.* 1993).

Bu tüzük yürürlüğe girene kadar AB üye ülkelerinde süt sektöründe birbirinden çok farklı destek mekanizmaları uygulanmıştır. Örneğin Almanya ve Hollanda'da süt ve ürünleri piyasası¹⁵ tamamen ayrı kurullarla yönetilmiştir. Üye ülke uygulamaları arasındaki bu farklılıklar ve bunlardan kaynaklanan zorluklar aynı zamanda da süt ve ürünleri OPD'sinin oluşturulmasının temel sebebi olmuştur. Tereyağının bitkisel yağlar, margarin ve zeytinyağı ile büyük bir rekabet içerisinde bulunması da ortak piyasa düzenini gerektiren unsurlar arasında görülebilir. Özellikle nebati yağlar ile margarinlerin fiyatlarındaki hızlı düşüşler tereyağı fiyatlarını da düşürmüştü, bu da süt üreticilerinin bu rekabetten olumsuz etkilenmelerinin engellenmesi gereğini doğurmuştur (Hetzner *et al.* 1993). Dönemin Bakanlar Konseyi de ortak bir piyasa mekanizması oluşturulmasının gerekliliğine inanmış ve yukarıda bahsi geçen ilk tüzüğü yayımlamıştır.

¹⁴ RG No: 34, s. 549-561, Süt ve süt ürünleri sektöründe aşamalı olarak ortak bir piyasa düzeninin oluşturulması hakkında Konseyin 13/64/CEE sayılı ve 05 Şubat 1964 tarihli Tüzüğü

¹⁵ Bu iki ülkede süt ve ürünleri pazarı ikiye ayrılmıştır: içme sütü ve türev ürünler (yoğurt, kahve kreması, sterilize süt... vb) piyasası ile diğer tüm işlenmiş süt ürünleri diğer bir deyişle sanayi sütü piyasası (Hetzner *et al.* 1993).

Çizelge 2.12 AT üye ülkelerinin 1963–1969 yılları arasında süte uyguladıkları hedef fiyatların seyri (kg/Alman Feniği) (Hetzner *et al.* 1993’den değiştirilerek alınmıştır)

Üye Ülke	Süt Yılı					
	63/64	64/65	65/66	66/67	67/68	68/69
Almanya	36,10	37,70	38,00	38,00	38,50	39,00
Belçika	31,20	37,78	39,42	39,42	39,42	39,00
Fransa	32,06	31,88	34,03	36,26	37,17	39,00
Hollanda	31,22	34,25	35,36	37,02	38,67	39,00
İtalya	41,83	41,60	41,18	41,18	41,18	39,00
Lüksemburg	38,16	39,60	39,60	39,60	39,60	39,00

AT’de ortak bir süt piyasası oluşturmaya yönelik ilk somut adım, üyellerdeki farklı hedef fiyatların, tek fiyata çekilmesi konusunda atılmıştır. Şubat 1964’te yürürlüğe giren tüzükte, hedef fiyatın yanı sıra eşik ve müdahale fiyatlarının üyeler arasında kademeli uyumu da ele alınmıştır. Komisyon bu tüzük kapsamında Konsey’den ulusal yardımların da kademeli olarak sona erdirilmesini talep etmiştir. Üye ülkelerde uygulanan süt ürünleri eşik fiyatı ile A kalite tereyağı müdahale fiyatının, Topluluk süt hedef fiyatına göre yönlendirilmesi ve uyumlandırılması amacıyla bir geçiş süreci de kararlaştırılmıştır. AT üyesi ülkelerin 1963/1964 döneminden 1968/1969 dönemine kadar uyguladıkları hedef fiyatlar Çizelge 2.12’de görülmektedir. Çizelgeden de anlaşılacağı üzere 1968/1969 döneminde geçiş sürecinin tamamlanması ve altı ülkede de tek fiyata geçilmesi planlanmıştır. AT, 29 Temmuz 1968’de 804/68¹⁶ sayılı Konsey Tüzüğü’nün kabul edilmesiyle, “tek fiyatlı” süt piyasasını planlanandan bir yıl önce oluşturmuştur. 13/64 sayılı tüzükten sonra çıkartılan bu ikinci tüzük; topluluk içi serbest ticaretin sağlanması ve geliştirilmesi ile ithalatta ortak koruma önlemlerinin uygulanması (prelevman ve eşik fiyat) ve ihracat geri ödemelerinin verilmesi konularını düzenlemektedir. Tüzükle Topluluk hedef fiyatının belirlenmesi ve ona ulaşılmasını sağlayacak müdahale sistemi ile özel depolama ve tüketim yardımlarıyla da iç piyasada fiyatın kontrol altında tutulması amacına yönelik düzenlemeler de yapılmıştır. Kısacası,

¹⁶ RG L148, 4. s., Süt ve süt ürünleri ortak piyasa düzeni hakkında Konseyin 804/68 sayılı (EEC) ve 27 Temmuz 1968 tarihli Tüzüğü

804/68 sayılı Konsey Tüzüğü ile ilk süt ve ürünleri OPD oluşturulmuştur. Bu tüzük ile belirlenen fiyatlar önceleri Avrupa Hesap Birimi (ECU), daha sonrasında ise Avrupa Para Birimi üzerinden hesaplanmıştır. Bu şekilde, ne genişlemelerin ne de döviz kuru dalgalanmalarının belirlenen müdahale fiyatlarını etkilemesine izin verilmiştir (Hetzner *et al.* 1993). Uygulamada olduğu süre içerisinde pek çok kez değiştirilen 804/68 sayılı tüzük yerini 1999 yılında çıkartılan 1255/1999¹⁷ sayılı tüzüğe bırakmıştır.

AB içerisindeki süt arzının talebi aşmaya başlamasıyla, 1969 yılından itibaren aralıklarla sürü çevrilmesi ve süt pazarlamama uygulamaları da gündeme gelmiştir. Bu amaca yönelik uygulamaları, 1977 yılında yürürlüğü sokulan Ortak Sorumluluk Vergisi izlemiştir. Arzın talepten yüksek olmaya devam etmesi ve kamu stoklarının artması, Komisyonu üretimin sınırlandırılması gerektiğine inandırmış ve bunu sağlamak için 1984 yılında kota sistemi yürürlüğe girmiştir. Uygulamaya sokulan süt kota sisteminin tereyağının artışına engel olmadığı anlaşılınca sisteme 1986 yılında süt yağı ile ilgili kısıtlama da dahil edilmiştir. Bu tüzük daha sonraları “Gündem 2000” ve 2003 yılı reformları ile getirilen değişiklikleri de içerecek şekilde güncellenmiştir.

AB süt ve ürünleri OPD, ilerleyen yıllarda üretime farklı prim ödenmesi, fiyat mekanizmalarının etkinliğinin düşürülmeye başlanması ve bu düşüşün doğrudan ödemelerle telafi edilmesi, “Tek Çiftlik Ödemesi”nin kabul edilmesi gibi değişikliklere de konu olmuştur (Anonymous 1999a, 2003a,b). Günümüzde süt politikası ile ilgili unsurlar 1234/2007 sayı ve 22 Ekim 2007 tarihli Konsey Tüzüğü’nde¹⁸ yer almaktadır.

AB’de oluşturulan süt politikasının ana hedefi her zaman süt üreticilerine diğer sektörlerde çalışanlara benzer bir yaşam standardı temin etmek ve piyasalarda istikrar

¹⁷ RG L160,s. 48-72, Süt ve süt ürünleri ortak piyasa düzeni hakkında 1255/1999 sayılı ve 17 Mayıs 1999 tarihli Konsey Tüzüğü

¹⁸ RG L299,s. 1-149, Belirli tarım ürünleri için özel koşulları koyan ve tarım ortak piyasa düzenini oluşturan 1234/2007 sayılı ve 22 Ekim 2007 tarihli Konsey Tüzüğü (Tek OPD Tüzüğü)

sağlamaktır. Süt işletmelerinin gelirleri, süt işleme tesislerince ödenen fiyatlara bağlıdır. Üreticiye ödenen fiyat yani çiftlik çıkış fiyatı belli süt ürünlerinin piyasa fiyatını belirlemektedir. Bu etkileşimden yola çıkarak hazırlanan ortak süt politikası süt ürünleri piyasasını düzenleyerek, piyasa ürün fiyatlarını (tereyağı ve yağsız süt tozu) belirli bir seviyede tutmayı ve bu sayede süt üreticilerinin süt için belirlenen hedef fiyatı elde etmelerini sağlamayı hedeflemiştir. Süt ve süt ürünleri OPD, tek fiyatlı sistemin yanı sıra Topluluğun dış sınırlarında da ortak bir ticaret sistemi oluşturmuştur. Gümrük vergileri ve ihracat geri ödemelerinden oluşan bu sistem, müdahale önlemleriyle birleştiğinde dünya piyasalarındaki dalgalanmaların Toplulukta geçerli fiyatları etkilemesini önlemektedir (Anonymous 2002a).

Süt ve ürünleri ortak piyasa düzeni, sadece süt ile sınırlı değildir. Konseyin 1255/1999 sayılı tüzüğünde de belirtildiği üzere; taze, konsantre edilmiş ve toz haline getirilmiş süt ve krema ile tereyağı, peynir ve pıhtılaştırılmış süt, laktozun belirli preparatları ve süt ürünleri içeren yemlerin belirli çeşitleri de süt ve ürünleri OPD kapsamındadır. Ayrıca süt politikasının uluslararası ticaret düzenlemeleriyle ilgili kısmı, süt ve süt ürünleri içeren pek çok işlenmiş ürünü de kapsamaktadır (Anonim 2006c)

Avrupa Birliği'nde süt OPD'sini oluşturan ilk düzenlemelerin yer aldığı 804/68 sayılı Konsey Tüzüğü'nden günümüze OTP kapsamında süt ve ürünleri için kullanılmış ve/veya kullanılmaya devam edilen politika araçları, aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Süt yılı: 804/68 sayılı Konsey Tüzüğü'nde tüm ürünler için 01 Nisan – 31 Mart olarak belirlenmiş, daha sonra 1996 yılında çıkartılan bir Konsey Kararı ile bu tarih 01 Temmuz - 30 Haziran olarak değiştirilmiştir (Anonymous 2002a) ve günümüzde de süt yılı için bu dönem kullanılmaktadır (Anonymous 2007a). 804/68 sayılı Konsey Tüzüğü her yıl 01 Ağustos'tan önce, takip eden süt yılı için Topluluk süt hedef fiyatı ile tereyağı, yağsız süt tozu (YST), Grana Padano ve Parmigiano Reggiano peynirleri için bir müdahale fiyatı belirlenmesini şart koşturmuştur. Bu uygulama 1992 yılına dek uygulanmıştır. 1992 yılında getirilen yeni düzenlemelere göre süt hedef fiyatı ile tereyağı ve YST müdahale fiyatları, 01 Temmuz – 30 Haziran dönemi için belirlenmeye

başlanmıştır. Günümüzde müdahale alımları 01 Mart-31 Ağustos ile sınırlandırılmıştır. Süt kota sistemi ise 01 Nisan – 31 Mart yılına dayanır (Anonymous 2002a, 2008d).

Fiyat Düzenlemeleri: Bu kapsamda hedef, referans, müdahale ve eşik fiyat olmak üzere 4 farklı fiyattan söz edilebilir.

Hedef fiyat: Süt işleme tesislerine teslim edilen, %3,7 yağlı çiğ süt için belirlenen ve bir süt yılında piyasa önlemleri dahilinde iç ve dış pazarda üreticiler tarafından satılan tüm süt için, üreticinin eline geçmesi istenen fiyattır (Anonymous 2002a). Hedef fiyat uygulaması, 2003 reformu ile yürürlükten kaldırılmıştır (Anonymous 2003b).

Referans fiyatı: Süt sektöründe referans fiyat uygulaması 1234/2007 sayılı tüzük ile uygulanmaya başlamıştır. Sözü geçen tüzükle ortak piyasa düzeni bulunan tüm tarım ürünlerinin mevzuatı tek tüzük altına toplanmıştır. Bu sebeple tüm ürünler için ortak bir terminoloji de kullanılmaya başlanmıştır. Referans fiyat, bu ortak terminoloji nedeniyle diğer tüm müdahaleye konu ürün gruplarında olduğu gibi süt sektöründe de kullanılmaya başlamıştır. Bir anlamda referans fiyatın, hedef fiyatın yerini aldığı söylenebilir. Buradaki fark, referans fiyat süt için değil tereyağı ve YST için belirlenmektedir. Müdahale alımlarında temel alınan fiyat referans fiyatıdır. Bu tüzükte referans fiyatı tereyağı için 246,39 Avro/100kg, YST için 174,69 Avro/100 kg olarak belirlenmiştir (Anonymous 2007a, 2008d).

Müdahale fiyatı: Süt ve ürünleri OPD kapsamında yıllar içerisinde sık sık değişik uygulamalara konu olan müdahale alımlarında temel alınmış fiyattır. Çoğu zaman Toplulukta üretilen tereyağı ve YST için belirlenmiş, fakat bazı peynir çeşitlerinin de uygulamaya dahil edildiği dönemler olmuştur. Asıl amacı nihai ürün fiyatlarını belirli bir seviyenin üzerinde tutarak, süt için belirlenen hedef fiyatın üreticinin eline geçmesini sağlamak olmuştur. Müdahale fiyatı belirlendiği süt ürünlerinin elde edilmesinde kullanılacak süt miktarı ve bunların elde edilme maliyetleri temel alınarak düzenlenen bir formüle göre hesaplanmıştır. Müdahaleye konu olan iki ana süt ürünü tereyağı ve YST, aslında sütün yağı ile proteini arasında birbiriyle ilişkili bir değer

oluşturmaktadır (Anonymous 2002a). Günümüzde müdahale fiyatı, tereyağında referans fiyatın %90'ına, YST'de referans fiyata eşittir (Anonymous 2007a).

Eşik Fiyat: Üçüncü ülkelerden Topluluk içerisine ürün ithal edildiğinde sınırlarda geçerli kılınan fiyattır (Hetzner *et al.* 1993). Konsey her yıl Komisyon'un teklifi üzerine bazı süt ürünleri (pilot ürünler) için bir eşik fiyat tespit etmekle yükümlü tutulmuştur. Bu pilot ürünlerin ithalat fiyatları eşik fiyatından daha düşük olduğunda, ithalata değişken vergi uygulanmıştır. Eşik fiyat, hedef fiyat temel alınarak belirlendiğinden ithal edilen pilot ürünlerin fiyatlarının Topluluk içi fiyatlardan düşük olması engellenmiş ve böylece Topluluk içindeki işleme sanayi, ithalatla iç piyasadaki fiyatların düşmesi ihtimalinden korunmuştur (Anonymous 2002a). Söz konusu uygulama, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Uruguay Anlaşması kapsamında, 3290/94 sayılı ve 22 Aralık 1994 tarihli Konsey Tüzüğü ile 1995 yılından itibaren yürürlükten kaldırılmıştır (Anonymous 1994b).

Avrupa Topluluğu yıllar boyunca yukarıdaki "Fiyat Düzenleme Yöntemleri"ni kullanarak piyasalarda istikrarı sağlamanın yanı sıra üretimin sürekliliğini de garanti altına almayı amaçlamıştır. Piyasalara farklı şekilde müdahale eden AB malların serbest dolaşımının engellenmemesini de her zaman bir önkoşul olarak kabul etmiştir. Çiğ süt piyasası söz konusu olduğunda müdahale önlemlerinin başında, hedef fiyata ulaşılabilmesi amacıyla çiğ süt fiyatlarının desteklenmesi gelmektedir. Müdahale önlemleri, bazı ürünlerin müdahale alımları ile belirli süreler depolanmaları için yardımların verilmesi şeklindedir. Süt ortak piyasa düzeninde bu önlemleri ortaya koyan ilk tüzük olan 804/68 sayılı Konsey Tüzüğü ile müdahale sistemi tereyağı, yağsız süt tozu ve Grana-Padano ile Parmigiano Reggiano peynirleri için belirlenen yıllık müdahale fiyatlarına dayanarak yapılan müdahale alımları şeklinde oluşturulmuştur. Ek olarak krema ve uzun raf ömrüne sahip bazı peynirlerin belirli miktarlarına verilen özel depolama yardımları müdahale sisteminin bir parçası olarak uygulanmıştır. Müdahale sistemine konu olacak ürünlerin belirli standartta kalite, miktar ve ambalaja sahip olmaları gerekmektedir. İlk oluşturulan müdahale sisteminde müdahale kurumları kendilerine sunulan tüm ürünleri satın almakla yükümlü olduğundan süt piyasasında

arz-talep dengesi bozulmuş, süt üretimi talebin çok üzerine çıkmış ve tereyağı stokları oluşmuştur (Anonymous 2002a).

Müdahale sisteminin bir güvenlik ağı olarak mevsimsel piyasa dengesizliklerini önlemekten ziyade üretimi teşvik eden bir yapı olarak algılandığının anlaşılmasına başlanmasıyla sisteme yönelik ilk değişiklik, 1987 yılında 773/87¹⁹ sayılı Konsey Tüzüğü ile ana tüzükte yapılarak, YST'nin müdahale alımları 01 Mart – 31 Ağustos dönemi ile sınırlandırılmıştır. 777/87²⁰ sayılı Konsey Tüzüğü ise müdahale düzenlemelerini kısıtlayıcı yönde değişiklikler yapmış ve tereyağının 108.000 tonu, yağsız süt tozunun ise belirlenen süreler içerisinde 100.000 tonu aşması halinde müdahale alımlarının askıya alınacağını belirtmiştir. Aynı tüzük kapsamında getirilen bir diğer değişiklik müdahale alımlarının, piyasa fiyatlarının iki hafta için en az bir üye ülkede, Topluluk tarafından belirlenmiş müdahale fiyatının %92'sine eşit veya düşük olduğu durumla kısıtlanmış olmasıdır. Müdahale sistemi yıllar içerisinde gerek sistemin yarattığı olumsuz sonuçlardan gerekse DTÖ Tarım Anlaşması'nın yükümlülüklerinden dolayı giderek kısıtlanmış, hedef ve müdahale fiyatları düşürülmüş ve sistemin piyasadaki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır (Anonymous 2002a). Son düzenlemeleri 361/2008 sayılı Tüzük'le yapılan müdahale alımları, tereyağı için 30.000, YST için 109.000 ton ile sınırlandırılmıştır. Özel depolama yardımları ise krema, tereyağı ve uzun raf ömrüne sahip peynirler (Grana Padano, Parmigiano Reggiano ve Provolone peynirleri) için verilmekte olup, YST için verilen yardım Nisan 2008'de kaldırılmıştır (Anonymous 2007a, 2008d).

Günümüzde fiyatlara müdahale edilerek piyasa düzenlenmesinin ve bu yolla kaynak aktarımının yavaş yavaş terk edildiği ve bunun yerini kırsal kalkınma başlığı altında

¹⁹ RG L78,s. 1-2, Süt ve süt ürünleri ortak piyasa düzeni hakkında 804/68 sayılı Tüzükte değişiklik yapan 773/87 sayılı ve 16 Mart 1987 tarihli Konsey Tüzüğü

²⁰ RG L78,s. 10-11, Tereyağı ve yağsız süt tozu için müdahale düzenlemelerinde değişiklik yapan 777/87 sayılı ve 16 Mart 1987 tarihli Konsey Tüzüğü

toplanan yardımlarla “tek çiftlik ödemesi sistemi”nin aldığı görülmektedir. Hedef fiyatın 2003 reformu ile kaldırılmasının ardından, müdahale fiyatlarının seviyeleri de aşamalı olarak düşürülmekte ve iç piyasada dünya piyasalarındaki fiyatlar yakalanarak, daha rekabetçi bir süt sektörü oluşturmak hedeflenmektedir. Süt ortak piyasa düzeni, son olarak 14 Nisan 2008 tarihinde değişiklik yapılan 1234/2007 sayılı Konsey Tüzüğü ile düzenlenmektedir.

Müdahale sisteminin yanı sıra Topluluğun gümrüklerde takındığı korumacı tutum da ilk olarak 1968 yılında resmi nitelik kazanmış ve ortak gümrük vergileri uygulanmaya başlamıştır. İlk haliyle gümrük vergileri, ithalat fiyatlarının iç piyasaya olası olumsuz etkisini önlemek ve ortak pazarın gelişmesini sağlamak amacıyla, yukarıda değinilen eşik fiyat ve buna bağlı olarak belirlenen değişken vergi (prelevman) veya minimum fiyat şeklinde uygulanmaya başlamıştır. Ancak iç piyasa fiyatlarının dünya piyasalarındaki fiyatlardan etkilenmesi önlendiğinde iç fiyatların ihracata imkan vermeyecek derecede yüksek olduğu görülmüştür. Bu sebeple AT, ihracat geri ödemeleri sistemini de ortak politika kapsamına almıştır. Bununla birlikte iç pazardaki ürün fiyatlarının dünya fiyatlarından daha düşük olduğu durumlar göz önüne alınarak, gerektiğinde ihracata vergi uygulanması sistemi de bu ilk tüzük kapsamına almıştır. Süt ortak piyasa düzeni sayesinde Topluluk, iç piyasa fiyatlarını belirlediği müdahale fiyatları seviyesinde korumayı başarmıştır (Hetzner *et al.* 1993). Günümüzde süt ve ürünlerine gümrük vergisi ve ihracat geri ödemeleri uygulaması devam etmektedir. İthalatta tetik fiyat ve/veya tetik miktar²¹ aşıldığında ek gümrük vergisi uygulanabilmektedir (Anonymous 2007a).

Tüketim Düzenlemeleri: AB'nin süt politikalarının önemli bir ayağını oluşturan tüketimi artırıcı düzenlemeler kapsamında yıllar içerisinde pek fazla bir değişiklik olmadığı, sütün gıda olarak tüketiminin yanı sıra diğer kullanım alanlarının arttırılması

²¹ Trigger price/volume

amacıyla farklı destekler verildiği izlenmektedir. İlk olarak 804/68 sayılı Konsey Tüzüğü ile kazein ve kazeinatların yapımında kullanılan yağsız süt ile hayvan beslemede kullanılan yağsız süt ve yağsız süt tozuna yardım ödemeleri yapılmaya başlanmıştır (Hetzner *et al.* 1993). Bu amaçla verilen yardımlara sonradan okul sütü programları; sosyal yardım alanlar ve kar amacı gütmeyen örgütlere indirimli tereyağı tedarik edilmesi; konsantre tereyağı tüketimi; krema, tereyağı ve konsantre tereyağının pastacılık, dondurma ve diğer gıda ürünleri imalatında kullanılmasına yönelik ödemeler eklenmiştir. Bu yardımların yanı sıra piyasa ve tanıtım çalışmalarına ek olarak beslenme araştırmaları aracılığıyla tüketimin artırılması için de bütçe ayrılmıştır (Anonymous 2002a, 2007a).

Arz Yönetim Düzenlemeleri: Ortak süt politikasının ana hedefi, yukarıda da belirtildiği şekilde süt ürünleri piyasasının düzenlenmesi vasıtasıyla süt üretici gelirlerinin belirli bir seviyeye çıkartılması ve bu seviyenin korunmasıdır. Bununla birlikte, ortak süt piyasa düzenlemesinin ilk yıllarında üretim, tüketim miktarını aşmıştır. Bu sebeple AB, bozulan arz talep dengesini yeniden düzenlemeyi gerekli görmüştür. Arzın düzenlenmesi AB ortak süt piyasa düzeninin önemli bir aracı olmuş ve günümüze dek iki ana yöntemle arz yani üretim miktarı kontrol edilmiştir. Bunlardan ilki süt ineği sayısını, ikincisi ise satılan ve dolayısıyla da üretilen süt miktarını azaltmaya yönelik önlemlerdir (Anonymous 2002a). Bu uygulamaların detaylarına bir sonraki bölümde değinilecektir.

2.1.4.2 Türkiye süt politikaları

2.1.4.2.1 Cumhuriyet'in ilk yılları ve 2.Dünya Savaşı, 1923-1950

Türkiye'de süt sektörüne yönelik ilk politikalar Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra öncelikle gerekli teşkilatların kurulmasıyla oluşturulmuştur. Atatürk 1925 yılında Ankara'da ve Türkiye'nin farklı yerlerinde gerek bitkisel gerek hayvansal üretimde ıslah çalışmalarının yürütülmesi, iç ve dış piyasa talepleri doğrultusunda üretim yapılması, örnek işletme olması, tarıma dayalı sanayinin oluşturulmasına önderlik etmesi ve topluma güvenli gıda temini gibi amaçlarla çiftlikler kurmuştur

(www.zmo.org.tr, 2008). Cumhuriyetin ilk yıllarında, mevcut hayvan varlığının ıslahı ile ilgili çalışmalara verilen önemi, 1926 yılında 904 sayılı Islah-ı Hayvanat Kanunu'nun çıkartılması ortaya koymaktadır. Islah çalışmaları gerçekleştirilmesi ve hayvan varlığının geliştirilmesi amacıyla Cumhuriyetin ilanını takip eden on yıl içerisinde haralar, inekhaneler ve deneme çiftlikleri faaliyete geçirilmiştir (Aral ve Cevger 2000).

Atatürk'ün öngördüğü amaçlar doğrultusunda, 1927 yılında Gazi Orman Çiftliği'nde süt pastörizasyon fabrikası kurulmuştur. Bu, Türkiye'de süt sektöründe sanayileşmenin ilk adımı sayılabilir. Bu sayede ilk kez şişeli, günlük pastörize süt üretimi yapılmaya başlanmıştır (Güler 2006).

Atatürk'ün, kırsal alanda üreticilerin ekonomik örgütlenmelerinde çok önemli gördüğü "Tarım Satış Kooperatifleri" yasasının 1935 yılında yürürlüğe girmesi ile üreticilerin örgütlenmesi için yol açılmıştır (Aral ve Cevger 2000). Ordunun, gerektiğinde de halkın gıda ihtiyacının karşılanması amacıyla 1937 yılında Zirai Kombinalar kurulmuştur. Devlet Ziraat İşletmeleri ise modern tarım tekniklerinin uygulanması, tarım sanayinin geliştirilmesi ve bu konularda çiftçilere önderlik ve öğreticilik yapması amacıyla, Atatürk'ün kendisine ait çiftlikleri 1937 yılında devlete bağışlamasıyla ortaya çıkmıştır (www.tigem.gov.tr, 2008).

Türkiye'nin 1929–1939 yılları arasındaki 10 yıl içinde toplam süt üretimi 1,6 kat artarak, 1929'da 1,8'den, 1939'da 2,9 milyon tona yükselmiştir (Aral ve Cevger 2000). Sığır varlığındaki değişim de süt üretimindeki artışa benzer şekilde seyretmiş, 1928 yılında 6,9 milyon baş olan sığır sayısı 1940'ta 9,8 milyon başa ulaşmıştır (Akman vd. 2000).

Güler (2006) ikinci dünya savaşı döneminin (1939-1945), süt sektöründe girişim ve yatırımların duraksadığı bir dönem olduğunu belirtirken Aral ve Cevger (2000) bu dönemde Türkiye'nin hem hayvan varlığı hem üretim miktarlarında belirgin düşüşler olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye'de süt üretimi 1939-1945 yılları arasında süt üretimi %23 oranında azalmıştır (Aral ve Cevger 2000).

2.1.4.2.2 Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin kuruluşu ve Planlı Kalkınma Dönemi'nin başlangıcı, 1950-1980 yılları

İkinci dünya savaşının ardından ABD tarafından tarım sektörü hedeflenerek Marshall yardımları olarak bilinen destekler verilmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin traktör ithalatı artmıştır. 1950-1960 yılları arasında hayvancılık sektörü açısından önemli sayılabilecek gelişmelerden ikisi, devletin öncülüğünde 1952'de Et ve Balık Kurumu (EBK), 1956'da Yem Sanayi A.Ş.'nin hizmete girmesidir (Aral ve Cevger 2000, Tanrıvermiş vd. 2000).

Sığır varlığı 1940-1960 yılları arasında %27 artış göstererek, 9,8 milyon baştan (1940) 12,4 milyon başa (1960) çıkmıştır (Akman vd. 2000). Aynı dönem aralığında toplam süt üretiminde, Aral ve Cevger (2000)'den elde edilen verilere göre hesaplanan artış oranı ise %60'tır ve 1960'ta toplam süt üretimi 4,7 milyon ton olmuştur.

Devlet Planlama Teşkilatı, ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların ve hedeflerin belirlenmesinde ve ekonomi politikasını ilgilendiren faaliyetlerin koordinasyonunda Hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmak, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek için Kalkınma Planları'nı hazırlamak amacıyla 1960 yılında kurulmuştur. Kalkınma Planları beşer yıllık dönemler için, ilk olarak 1963 yılında yapılmaya başlanmıştır (www.dpt.gov.tr, 2008). İlk ve ikinci kalkınma planında tarım politikasının amaçları ve beş yıllık hedefler arasında kendine yeterlilik, toplumun yeterli beslenmesi için protein, özellikle de hayvansal protein üretiminin artırılması, fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmesi ile çiftçilerin örgütlenmesi gibi hususlar yer almaktadır. Birinci kalkınma planında 1962 yılı için kişi başına yıllık süt tüketimi 103 kg olarak belirtilmiş, 1967 yılı hedefi ise 114 kg olarak belirlenmiştir. Birinci ve ikinci plan döneminde en önemli sorunlar arasında meralar üzerindeki baskının fazla olması, hayvan hastalıkları, mevcut hayvan varlığının düşük verimli olması, sanayinin artan ham madde talebi ile artan nüfusun gıda talebinin karşılanamaması sayılmıştır (Anonim 1963, 1967).

Türkiye süt sektörü açısından oldukça önemli sayılabilecek Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) 1963 yılında faaliyete geçmiştir. 1963-1990 yılları arasında 35 farklı yerde fabrika kuran SEK'in yıllık kurulu kapasitesi 308 bin tonu bulmuştur. Mülayim (1993), SEK'in süt piyasasında düzenleyici bir güç olarak hem üretici hem tüketiciye hizmet ettiğini belirtmiştir. SEK'in temel görevleri Anonim (1991), Erdal (1991), Düzgüneş ve Akman (1993) tarafından; sütü ürüne işlemek, özel sektöre önderlik etmek, örnek tesisler kurmak, dış ticaret faaliyetleri sürdürmek, ürün kalitesi ve verimin artırılması amacıyla üreticiye destek olmak, üreticilerin örgütlenmesini teşvik etmek, eğitim ve araştırma çalışmaları yürütmek, sergi, fuar ve yarışmalar düzenleyerek bunlara katılmak olarak özetlenmiştir (Tanrıvermiş vd. 2000). Aysu (2002)'nin SEK'in çiğ süt alımlarında %3,5 yağlı süt için, taban fiyat niteliğinde, bir fiyat belirleyerek bunun üzerine ulaştırma, soğutma, yağ ve kooperatifçilik primleri eklediği ifade edilmiştir (Güler 2006).

Takip eden yıllarda beş yıllık kalkınma planlarının hazırlanmasına devam edilmiştir. Kalkınma planları incelendiğinde, her bir planda tespit edilmiş sorunların önceki planlardan çok farklı olmadığı, diğer bir deyişle ilk plandan sonra hayvansal üretimin sorunlarının çözümünde çok sınırlı bir ilerleme olduğu görülmektedir. Nitekim raporlarda, çiftçi gelirlerin artırılması, hayvansal ürünlerde kendine yeterlilik, hayvancılık işletmelerinin geliştirilmesi, hayvansal üretime dayalı sanayinin geliştirilmesi, üretici ve tüketici fiyatları arasındaki farkların ve fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmesi, yetiştiricilerin örgütlenmesinin sağlanması, ıslah çalışmalarının sürdürülmesiyle hayvan başına verimin artırılması, hayvan hastalıkları ile mücadele edilmesi, hayvancılık istatistik ve kayıtlarının düzenlenmesi pek çok planda dönem hedefi olarak belirtilmiştir (Anonim 1963, 1967, 1973, 1984, 1989).

2.1.4.2.3 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ve sonrası, 1980-1995

1980 yılında, tarım politikalarının da değişmesine sebep olan bazı makro ekonomik kararlar alınmıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile ithal ikamesine dayalı büyüme politikaları ile kur, faiz, fiyat kontrolleri kaldırılmış, bunun yerine serbest piyasa kurallarının işlenmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda özellikle KİT malları

üzerindeki fiyat kontrolleri kaldırılmış, destekleme alımlarına konu olan ürün sayısı giderek azaltılmış ve KİT'lerin özelleştirilmesi ile ilgili yasal düzenlemeler yapılarak ilk özelleştirmelere tarımsal KİT'lerden başlanmıştır. Bu düzenlemelerle iç piyasada rekabetin artması amaçlanmıştır (Yeni ve Dölekoğlu 2003).

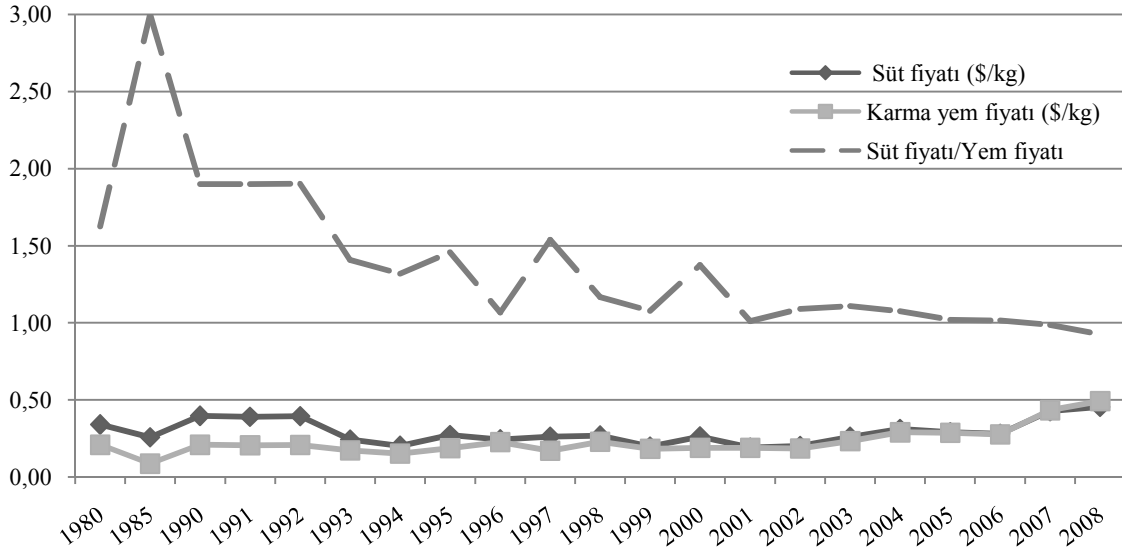
Aral ve Cevger (2000) 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan ekonomik istikrar tedbirleri ile başlayan dönem hakkındaki görüşlerini; “Başta kasaplık hayvan ve et olmak üzere hayvansal ürünlerin destekleme kapsamından çıkarılması, üretim, arz ve talebin piyasa ekonomisi koşullarında oluşacak fiyatlara göre belirlenmesi kararı, zaten ihmal görmüş, büyük ölçüde desteğe ve korunmaya muhtaç olan hayvancılık sektörünü tükenme noktasına getirmiştir. Hayvancılık sektöründe gereken ekonomik ve kurumsal altyapı gerçekleştirilmeden hayvan ve hayvansal ürün üreticisi yarı tekel bir piyasa ortamının insafına terk edilmiştir” şeklinde ifade etmişlerdir.

Beşinci beş yıllık kalkınma planının uygulamaya konması ile 1980 ekonomik istikrar kararlarının yürütülmesine devam edilmiştir (Yeni ve Dölekoğlu 2003). İlk kez Beşinci beş yıllık kalkınma planında 1985-1989 yılları arasındaki dönem için “ithalatın piyasa düzenleyici etkisinden yararlanılması” ifadesi kullanılmıştır. Fakat bu kalkınma planından itibaren, damızlık ihtiyacının önce yerel kaynaklardan sağlanması, bulunamadığı takdirde ithalata yönelmesi de raporlara eklenmiştir (Anonim 1984, 1989).

1980 ekonomik istikrar kararları ile yoğunlaşan özelleştirme fikri sonucu 1985 yılında KİT'ler özelleştirilmeye başlanmıştır. Türkiye'deki süt politikasının tarihsel gelişim sürecinde önemli kabul edilebilecek uygulamalarından biri de bu dönemde EBK, SEK ve Yem Sanayi A.Ş.'nin özelleştirme kapsamına alınmasıdır. Daha sonra SEK ve Yem Sanayi tamamen, EBK ise kısmen özelleştirilmiştir (Aral ve Cevger 2000, Tanrıvermiş vd. 2000).

SEK'in 1992 yılında başlayan özelleştirilmesi çalışmaları, 38 tesisin tamamı 6 yıl içerisinde elden çıkartılarak 1998 yılında tamamlanmıştır. SEK'in özelleştirilmesi süt piyasası açısından yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilebilir. SEK'in özelleştirilmesinden sonra, özellikle faaliyeti durdurulan işletmelerin civar köyleri başta olmak üzere, süt piyasası olumsuz etkilenmiştir. Özelleştirmeyi izleyen dönemde

Artukoğlu ve Yercan (1996), çiğ süt fiyatlarında düşüş, tüketici fiyatlarında ise artış saptamışlardır (Tanrıvermiş vd. 2000). Bu değişim çiğ süt fiyatı/karma yem fiyatı paritesinin de süt fiyatı aleyhine gelişmesine sebep olmuştur (Şekil 2.10). Şekilde görüldüğü üzere 1997 yılından sonra parite hiç 1,5'e ulaşmamıştır. Zaten SEK'in özelleştirilmesi tamamlandıktan sonra süt piyasasında fiyat kontrolünde kamunun etkinliği kalmamıştır.

Şekil 2.10 Türkiye’de çiğ süt ve karma yem fiyatları (\$/kg) ve süt fiyatı:karma yem fiyatı paritesinin değişimi (Kaya *et al.* 2006’den değiştirilerek alınmıştır)

2.1.4.2.4 SEK özelleştirilmesi sonrası, 1995-2008

Türkiye’de zaman zaman sınırlı sayıda hayvan için başvuru gebe düve ithalatı, ıslah çalışması olduğu ileri sürülerek 1987-1996 yılları arasında 291 bin baş gebe düvenin ithalatına imkan sağlanmıştır. Bu arada suni tohumlama faaliyetleri de ülke genelinde yürütülmüştür. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze dek sürdürülen bu faaliyetler sonucunda gelinen nokta yeterli görülmemektedir. Örneğin 2000 yılında hazırlanan, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da Türkiye’de hayvan başına ortalama verimin gelişmiş ülkeler ortalamasından düşük olduğu belirtilmiştir (Anonim 2000a).

Süt piyasasının düzenlenmesine yönelik bir yapının kurulması amacıyla 1999’da Süt Konseyi oluşturulması için ilk adım atılmıştır. Fakat gerekli yasal düzenlemeler

gerçekleştirilemediğinden oluşturulan geçici Konsey de istenen amaçlara ulaşmada yetersiz kalmıştır (Anonim 2000b). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı süt ve süt ürünleri sanayi alt komisyon raporunda çiğ süt kalitesinin artırılması, kaliteye göre çiğ süt fiyatının belirlenmesi, süt ürünlerinin dış ticaretinin düzenlenmesi ile tüketimin artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması ve istikrarlı bir piyasa oluşturulması Süt Konseyi'nin görevleri arasında sayılmıştır (Anonim 2001a). Günümüzde ulusal süt konseyi oluşturulması çalışmaları hala Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca sürdürülmektedir. Konsey'in yasal altyapısını oluşturacak bir Tüzük, 23.09.2008 tarih ve 27006 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

Sığırcılık sektöründeki bazı önemli eksikliklerin giderilmesinde destekleme ödemelerinden yararlanılması zaman zaman gündeme gelmiştir. Bunun en yaygın uygulaması 2000 yılında hayvancılık desteklemeleri ile ilgili yeni bir mevzuatın yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkmıştır. Örgütlenmeye başlayan damızlık sığır yetiştiricilerinin de etkisiyle istenen kriterleri yerine getirenlere, diğerlerinden daha farklı destekleme verilmeye başlanmıştır. Örneğin Soykütüğü sisteminde yer alan süt sığırcılığı işletmelerine 20.000 TL/l, diğer işletmelere ise 10.000 TL/l süt teşvik primi ödenmiştir (Anonim 2001b). Ayrıcalıklı destekleme, 2008 yılında da bazı konularda uygulanmaktadır. Ama sığıra verilen desteklerin büyük bir bölümü, 2008 yılında inek başına verilen tek bir destekleme ödemesi altında toplanmıştır (Anonim 2008b).

Türkiye'de günümüze kadar hayvancılık politikaları kapsamında sığırcılık ve süt üretimine yönelik politika araçları hakkında aşağıda kısa açıklamalar yapılmıştır.

Girdi destekleri: Üreticilere girdi temininde kolaylık sağlamak veya üretimde verimi artıracak girdilerin kullanımını teşvik etmek amacıyla ilaç sübvansiyonu, hastalıktan arı işletme desteği, karma yem desteği, yem bitkileri üretimi desteği, suni tohumlama teşviki, buzağı desteği, ithal damızlık ve kültür ırkı süt ineği teşviki, anaç sığır başına verilen doğrudan ödeme, kaynak kullanımını destekleme fonundan prim ödemesi, işletme modernizasyonuna verilen destekler ile ayrıcalıklı kredi temini gibi farklı politika araçları uygulanmıştır (Anonim 2001c) ve bunların bir kısmı hala uygulanmaktadır (Anonim 2008d).

Pazarlama destekleri: Süt üretimi ile doğrudan ilgili ürün desteği süt teşvik primi adıyla kayıtlı sanayiye satılan sütün litresine yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Bu sayede hem kayıt dışı süt satışı ve işlenmesine engel olunması hem de nihai ürün kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır (Anonim 2001c).

Fiyat destekleri: SEK, özelleştirilinceye kadar, üreticiden sütü belirlenen fiyattan satın almıştır (Anonim 2001c, 2006a). 2008 yılına gelindiğinde sığır sektörüne yönelik başlıca desteklerin hayvan başına yapılan ödemeler, süt teşvik primi ve yatırım yardımlarından oluştuğu görülmektedir (Anonim 2008d). Bir başka ifadeyle doğrudan fiyatı öne çıkaran bir uygulama söz konusu değildir. Türkiye’de doğrudan üreticiye verilen sığırcılık desteklerinden başka dış ticaretin düzenlenmesi ile de sektöre katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Zaman zaman yüksek gümrük vergileri yanı sıra ihracat iadesi de verilebilmektedir. Yalnız dış ticaret mevzuatı her zaman koruma politikasının bir parçası olarak uygulanmamıştır. Örneğin 1986-1996 yılları arasında gebe düve ithalatı teşvik edilmiştir. Bu uygulama yerli üretimi, desteklenmiş ihracatla rekabete zorlanmakla kalmamış ülkeye yeni hayvan hastalıklarının da girme ihtimalini yükseltmiştir (Anonim 2001c).

Türkiye’de süt ve ürünleri ile sığırcılıkla ilgili dış ticaret kuralları günümüzde DTÖ Tarım Anlaşması çerçevesinde belirlenmekte ve buna uygun şekilde yürütülmektedir. İthalatta süt ve ürünlerine uygulanan gümrük vergileri miktarları Çizelge 2.13’te verilmiştir.

Çizelge 2.13 Süt ve ürünleri ile canlı hayvan ithalatında 2008 yılı gümrük vergisi oranları (www.dtm.gov.tr, 2008)

Madde Adı	Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu	Gümrük Vergisi (%)
Süt ve süt tozu	0401 ve 0402	150
Krema	0401	150
Yoğurt	0403	170
Ayran	0403	170
Peyniraltı suyu	0404	67
Tereyağı	0405	140
Peynir ve lor	0406	45-140
Canlı sığır, koyun, keçi	0102 ve 0104	0-135

Tarım ürünleri ihracatı 1980 yılına dek sınırlandırılmış, ancak 1980 yılından itibaren bu kısıtlamalar kaldırılmaya ve ihracat iadeleri verilmeye başlanmıştır. DTÖ ile 1994 yılında imzalanan Tarım Anlaşması kapsamında süt ve ürünlerine verilecek ihracat sübvansiyonu miktarları belirlenmiştir. Ne var ki 1995-2004 yılları arasında süt ürünleri ihracatına yönelik ihracat iadesi ödemesi bulunmamaktadır (Yeni ve Dölekoğlu 2003, Anonim 2006a).

2.2 Süt Sektöründe Arz Yönetim Düzenlemeleri

Arz yönetimi, basit anlamda arzın talebe uygun miktarda tutulması, üretimin planlanması veya tüketim seviyesi temel alınarak belirlenen üretimin elde edilmesidir. Dünyada pek çok tarım ürününün üretiminde arz yönetimi veya üretim planlaması yapılmaktadır. Bu ürünlerin başında şekerpancarı, süt, tütün, kanatlı eti, yumurta, pirinç, hindi eti ve nişastalık patates gelmektedir.

Arz yönetim sistemlerinin farklı şekilleri vardır. Yaygın olarak bilinenler üretilen veya piyasaya sunulan miktarlara sınır getirmek, belirli bir üretim miktarından fazlasını destekleme sistemine dahil etmemek veya belirli miktara kadar fiyat garantisi vermektir. ABD’de 1980’li yılların sonunda uygulanmış zorunlu nadas uygulaması da arz yönetim düzenlemeleri kapsamında ele alınabilir (Lienert 1989). Türkiye’de uygulanan arz yönetim sistemleri arasında ise şeker pancarı kotaları, tütünde kota ve çayda budama tazminatı ödemeleri, alternatif ürün projesi kapsamında tütün ve fındık ekim alanlarının daraltılması, özel izne tabi haşhaş ekimi sayılabilir.

Arz yönetim sistemleri, süt sektörü açısından oldukça önemlidir ve günümüzde süt sığırılığının geliştiği ülkelerin çoğunda, bazılarında kısa süreli de olsa, süt piyasasında bu tip bir düzenlemeye başvurulmuştur. Diğer bir deyişle, süt piyasasının düzenlenmesi, pek çok ülkede olduğu gibi, bir arz yönetim sisteminin uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bölümde, arz yönetim düzenleme araçları içerisinde oldukça fazla ülkede başvurulmuş bir yol olan kota sistemi üzerinde durulacaktır.

2.2.1 Dünyada süt üretiminde kota sistemleri

Dünyada, süt üretiminde kota sistemleri başlıca iki ana amaç için uygulanmıştır: Talebi aşan üretimi talebe uygun şekilde kısıtlamak ve süt piyasasını hem üretici hem tüketici lehine düzenlemek. Bunlardan ilkinde verilebilecek en iyi örnek AB süt kota sistemi, ikincisine verilebilecek en iyi örnek de Kanada uygulamasıdır (Gouin 2004). Her ne kadar AB, süt üretimini sınırlandırmak ve üretimi belirli bir seviyede tutmak için kota sistemini uygulamayı seçmiş görünse de süt üretimine destek vermeyi de sürdürülmüştür. Kısaca AB üretim fazlasından kaynaklanan bütçe yükünü azaltmak için süt arzına kota sistemi ile müdahale etme yoluna gitmiştir. Bütçe yükünün oluşmasının ana sebebi de AB'nin süt üreticisini dolayısıyla üretimini ve ürünlerin dış piyasalara pazarlanmasını destekleyen bir politika izlemesi olmuştur.

Kota uygulamalarının başlıca nedeni süt üretimini talebe göre düzenlemek olsa da, sistem süte, fiyat desteği uygulamayı da içermektedir. Diğer bir deyişle ülkeler hem süt sektöründe istikrarlı fiyat oluşumunu temin etmek hem de süt üreticilerini desteklemek için de kota sistemini bir araç olarak kullanabilmektedirler.

Dünyada süt üretimine kota uygulayan veya belirli bir dönem için uygulamış birçok ülke vardır (Çizelge 2.14). Çizelgede görüleceği üzere AB'nin yanı sıra İsrail, Kanada, Japonya, Norveç, İsviçre (Anonymous 1989b) ve İzlanda da uygulama günümüze kadar sürmüştür. Avustralya, 1920'de üretici gelirlerini ekonomik dalgalanmalara ve düşük ürün fiyatlarına karşı korumak ve üreticilerin sanayiciler karşısındaki gücünü arttırmak amacıyla, dünyada süt kota sistemini uygulayan ilk ülke olmuştur (Petkantchin 2005). Avustralya'yı İsrail (1967) ve Kanada (1970) takip etmiştir (Anonymous 1986c).

Günümüze kadar süt üretiminde kota sistemi uygulamayan ABD’de 1934 yılından başlayarak zaman zaman kota sistemi uygulamanın gerekli olup olmadığını tartışılmış, fakat her defasında arzı farklı yöntemlerle düzenleme yolu seçilmiştir (Kaiser 1987).

AT’ye üyeliğinden önce Avusturya (1978), Finlandiya (1985), İsveç (1985) ve Çekoslovakya’da (1986) da kota sistemi ulusal çapta uygulanmıştır. Kota sistemi Güney Afrika Cumhuriyeti’nde 1985 yılında sadece 2 ay için yürürlükte kalmıştır (Anonymous 1989b). Günümüzde dünyada inek sütü üretiminin %31,2’si (faostat.fao.org, 2008) kota uygulayan ülke ve bölgelerde üretilmektedir.

Çizelge 2.14 Dünyada kota sistemi uygulayan ülkelerde kota uygulaması başlangıç ve bitiş yılları

Ülke	Başlangıç Yılı	Bitiş Yılı	Uygulama Süresi
AB	1984	Devam etmekte	24 yıl
Avustralya	1920	2000	80 yıl
Avusturya ^a	1978	Devam etmekte	30 yıl
Çekoslovakya ^a	1986	1987	15 ay
Finlandiya ^a	1985	Devam etmekte	23 yıl
Güney Afrika	01 Ocak 1985	28 Şubat 1985	2 ay
İsrail	1967	Devam etmekte	41 yıl
İsveç ^a	1985	1989	4 yıl
İsviçre	1977	2009	32 yıl
İzlanda	1978	Devam etmekte	30 yıl
Japonya	1979	Devam etmekte	29 yıl
Kanada	1970	Devam etmekte	38 yıl
Norveç	1983	Devam etmekte	25 yıl

^a Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya ve İsveç kota sistemini AB kapsamında sürdürmektedir.

Kota sistemi farklı ülkelerde farklı amaçlar için yürürlüğe sokulmuş ve farklı amaçlara hizmet edecek politika örgüsü ile desteklenmiştir. Uluslararası Süt Ürünleri Federasyonu’nun (IDF) 1986 yılında yürüttüğü çalışmada Kanada’da 1970’li yılların başında kota sistemine bakış açısının diğer ülkelerdeki uygulamalardan farklı olduğu

belirtmiştir. Bu çalışmada Kanada’da ürüne işlenecek çiğ süt satışından²² yeterli ve arzulanılan seviyede gelir elde edemeyen üreticileri düzenli ve yeterli gelire kavuşturmak için kota sisteminin oluşturulduğu ifade edilmiştir. Oysa Norveç ve İsveç gibi İskandinav ülkelerinin hedefinin üretimi %8 civarında düşürmek, Finlandiya’nın hedefinin de üretim miktarını istikrara kavuşturmak olduğu ileri sürülmektedir. AT ise ilk etapta süt üretimini %4-5 oranında azaltmak amacıyla kota sistemini uygulamaya sokmuştur. Üretimin azaltılmak istenmesi ise iç talep fazlası üretimin ihraç edilebilmesi için devletlerin oldukça maliyetli ihracat politikalarından kaynaklanmıştır. Birçok ülke, sosyal yapı ve kırsal ekonomiyi korumak amacıyla tarıma elverişli olmayan bölgelerde nüfus tutulması gerekliliği ile bunu sağlamak için uluslararası piyasalara kıyasla yüksek tutulan süt fiyatlarının üretim fazlasına sebep olması ikilemine sürüklenmiştir. Neredeyse Kanada dışında kalan tüm ülkelerde kotaların toprağa bağlanması ve kota nakillerinin zorlaştırılmasının ana sebebi de budur (Anonymous 1986c).

Farklı ülkelerde uygulanmış veya uygulanmakta olan kota sisteminin tüm ülkeler için bazı ortak özellikleri vardır. Kota programları piyasayı düzenlemek için üretimi belirlenen miktarlarda tutmayı hedefler ve belirlenmiş arz miktarlarına ödenecek fiyatı belirlerler. Bu sayede arzın seyrini düzenlemeyi ve dalgalanmaları azaltmayı sağlamakla kalmaz, üretim için belirlenmiş fiyatların doğrudan arz düzenlenmesiyle ilgili olmayan diğer hedeflere ulaşmak için kullanılmasına da olanak sağlarlar (Burrell 1990).

Kota sistemlerinde program hedeflerine ulaşabilmek için ceza ve teşvik unsurları da yer alır. Örneğin süt satışlarının içme sütü piyasasına arz teminini garanti altına alacak şekilde olması istendiğinde, yetersiz üretim yapanların kotalarının belirli miktarları ceza olarak geri alınmaktadır. Süt arzını sınırlama isteği söz konusu olduğunda ise kota miktarını aşanlar cezalandırılmakta, kotalarını dolduramayan üreticilere olumlu veya olumsuz herhangi bir uygulama söz konusu olmamaktadır (Burrell 1990).

²² Kanada ve Avustralya’da süt piyasası ikiye ayrılmıştır; içme sütü piyasası ve sanayi sütü piyasası. (Bkz. s.46)

Japonya dışında kota programı uygulayan tüm ülkelerin süt üretimleri, tüketimlerinin bir hayli üzerindedir. Buna rağmen bu ülkelerde süt fiyatı kota sistemi uygulamayan ülkelere göre yüksektir. Bu durum, daha önce de değinildiği gibi, kotaların bir diğer etkisinin de süt fiyatını belirli seviyede tutmak olduğu görüşünü desteklemektedir (Anonymous 1986c).

IDF'nin 1986 yılında üyeleri arasında gerçekleştirdiği bir anket çalışmasında bazı ülkelerde kotaların ürün fazlası ile ilgilenmek zorunda kalmadan üreticilere yüksek süt fiyatı ödenmesini sağlayabilmek, diğerlerinde ise artan ihracat maliyetlerini kontrol altında tutabilmek için uygulandığı belirlenmiştir. Örneğin İsviçre'de kota sistemi uygulanmaya başlandığında üretici süt fiyatları hızlı bir yükseliş göstermiştir (Anonymous 1986c). Bununla birlikte Avustralya'da uygulanmış kota programında amaç fiyatları yükseltmek değil, tüketimi karşılayacak süt arzının sağlanması olmuştur. Nitekim içme sütü ve krema piyasasında çiğ süt alım fiyatları, 1965 yılından piyasaların birleştirildiği 2000 yılına kadar, sanayi sütü fiyatlarının 2 katı civarında seyretmiştir (Anonymous 1975b).

Burrell'in (1990), OECD için hazırladığı raporda süt kotası programlarının ortaya çıkış amaçlarından sektörün mevcut yönetimine kadar, farklı yaklaşımlara ve idari yapılara göre ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini belirtmektedir.

Uygulama farklılıklarına rağmen, daha önce de belirtildiği gibi kota sistemlerinin ortak özellikleri de bulunmaktadır. Değerlendirmede dikkate alınabilecek özellikleri Burrell (1990) tarafından aşağıdaki şekilde sıralamış ve açıklamıştır.

Süre: Kota programları sınırlı veya sınırsız bir süre için uygulanabilirler. Sınırlı bir dönem için uygulanan programların orta vadede etkileri de sınırlı olabilir. Bu sebeple kota sistemi, sorunu oluşturan etkenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik yapısal veya fiyatların düşmesini önleyecek ek önlemlerle desteklenmelidir. Buna karşılık daimi bir kota uygulamasının maliyeti de oldukça yüksek olabilmektedir (Burrell 1990). Süresi sınırlı uygulamaya İsviçre ve AB örnek verilebilir. Her iki örnekte de kotaların kısa bir

süre uygulanması öngörülmüş, fakat daha sonra uygulamaya devam edilmesine karar verilmiştir. Kanada, İsrail, İzlanda ve Norveç ise süresi belirsiz uygulamaya örnektir.

Kota kapsamındaki arz miktarı: Kota sistemlerinin bazıları üretilen veya piyasaya arz edilen sütün tamamını bazıları da belirli bir kısmını kapsamaktadır. Bununla birlikte kota sistemleri genellikle toplam arzı ülke genelinde kontrol etmeyi hedefler. Bu konudaki istisnalar AT'ye üye olmadan önce İsveç uygulaması ile Avustralya örneğidir. İsveç'te sadece kota sistemine dahil olmak için sözleşme yapan üreticilerin²³ üretimi kısıtlanmıştır (Burrell 1990). Avustralya'da da kota sistemi sadece içme sütü ve krema piyasasında, eyalet bazında uygulanmıştır (Anonymous 1975b).

Talebin karşılanma oranı: Belirlenen ulusal kota miktarı kendine yeterlilik seviyesinde ya da bundan düşük veya fazla üretimi esas alabilir. Ulusal kotalara ihraç edilebilir bir miktar da dahil edilecekse, program ihracat için gereken finansmanı da içerebilir (kota aşım vergisi) (Burrell 1990). Avustralya örneği, kota miktarının yerel içme sütü talebini karşılayacak kadar belirlenmesi ile diğer ülkelerden farklıdır (Anonymous 1975b).

Miktar değişiklikleri: Hemen hemen tüm uygulamalarda ulusal kota miktarının yıllık olarak gözden geçirildiği görülmektedir. Yıllık değerlendirmeler, iç piyasanın talep değişikliklerine, dünya piyasalarındaki gelişmelere veya destek fiyatlarının maliyetlerine bakılarak yapılmakta ve koşullara uygun olarak kota miktarları değiştirilebilmektedir (Burrell 1990). Kanada, Avusturya ve AT uygulamalarının ilk dönemlerinde arzın planlanması amacıyla her yıl ayarlama yapıldığı, diğer ülkelerde ise kota sisteminin ilk başında arzın belirgin şekilde azaltıldığı, sonraki yıllarda bunun pek değiştirilmediği görülmektedir (Anonymous 1986c).

²³ Burada bahsi geçen sözleşme, Türkiye'de kullanıldığı anlamda "sözleşmeli üretim" ile aynı kapsamda değildir. Buradaki sözleşme, kota düzenlemesinden yetkili kurum ile üretici arasında imzalanmakta ve arz miktarı ile fiyatı içermektedir.

Kota tahsisi: Süt kotası programlarının farklılık gösterdiği noktaların başında, kotaların üreticilere mi yoksa üretici örgütlerine mi tahsis edildiği gelmektedir. Tahsis şekli aynı ülke içerisinde bile farklılık gösterebilmektedir. Örneğin İsviçre’de dağlık bölgelerde kota tahsisi kooperatiflere yapılırken düzlük arazideki üreticilere bireysel olarak yapılmıştır. Japonya’da ise ulusal hedeflere ulaşılması amacıyla belirlenen miktar, tarım kooperatifleri birliklerinin merkez süt konseyi tarafından 46 eyaletteki üretici örgütüne bölüştürülmüştür. Bu eyalet birlikleri ise kendilerine verilen miktarları üreticiler arasında dağıtmıştır (Anonymous 1986c, Burrell 1990, Suzuki and Kaiser 1994).

Bölgesel veya yapısal hedeflerin belirlenmesi: Uygulanan sistemlerin pek çoğunda kota tahsisinin değişik aşamalarında üretici grupları arasında bölgesel veya yapısal bir ayrımcılık söz konusu olabilmektedir. Örneğin bazı AB ülkeleri başlangıçta veya ilave kota tahsislerinde önceliği tarıma daha az elverişli alanlardaki üreticilere veya küçük işletmelere vermişlerdir. İsviçre 1986 yılında kota azaltımına gittiğinde de bu anlayış geçerli olmuştur. Norveç ise küçük ölçekli işletmeler (yıllık 40 bin litreden az üretenler, yaklaşık 7-8 baş inek) ile ülkenin kuzey bölgesindeki üreticilerini indirimlerden ve sadece kuzey bölgesindeki üreticilerini kota aşım vergilerinden muaf tutmaktadır (Anonymous 1986c).

Mecburi veya gönüllü katılım: Bazı uygulamalarda kota sistemine katılım gönüllü olmaktadır. Fakat kota dışında kalan üreticiler, azalan destekler sebebiyle, kotaya tabi üreticilerin kotalarını aşmalarından kaynaklanan maddi kayıplarından, daha fazla kayba uğrayabilmektedirler. İsveç bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır. AT’ye dahil olmadan önce gönüllülük esasına dayalı olan sisteme giriş için her yıl her üreticiye iç piyasadan daha yüksek fiyatlı belirli miktar kotanın tahsisini sağlayan sözleşmeyi imzalaması için teklifte bulunulmuştur. Teklifi reddederek programa katılmayan üreticiler, ihracat için bir verginin kesilmesinden dolayı, daha düşük bir fiyatla sütlerini satmışlardır. Öyle ki 1987 yılında kota sözleşmesinin dışındaki üreticiler kota sözleşmesi yapan üreticilerden %10 daha düşük bir süt fiyatı elde etmiştir. Aynı dönemde süt satışlarının %88’i kota sözleşmesi kapsamında gerçekleştirilmiştir (Burrell 1990).

Kota transferleri: Süt kota sisteminin uygulanmasında karşılaşılan en önemli farklardan birisi kota transfer mekanizmalarıdır. Kota transferleri başlıca iki şekilde gerçekleştirilmektedir. İlki kotaların yıllık kiralanması, ikincisi ise kotaların bir başka üreticiye kalıcı devridir. Kota transfer sistemlerinin ülkeler arasındaki gelişim seyri incelendiğinde çoğu ülkenin başlangıçta devlet otoritelerinin yönettiği bir devir mekanizması oluşturdukları, bu uygulamanın giderek kısıtlı bir alım-satıma dönüştüğü ve genellikle tek elden yürütüldüğü, ilerleyen dönemde de kısıtlamalar azaltılarak kota ticaretinin serbestleştirildiği gözlenmektedir (Morisset and Gouin 1996).

Kota kiralamaalarında çoğunlukla kiralama süreleri yılın belirli dönemleri ile sınırlandırılmaktadır.

Kotaların bir üreticiden diğerine doğrudan devredilmesine izin veren veya kota devirlerini resmi otorite aracılığıyla gerçekleştiren uygulamalar söz konusu olabilmektedir. Üreticilerin doğrudan kendi aralarında kota ticareti yapabildikleri sistemlerde kotaların genellikle toprak veya inek gibi bir diğer işletme varlığına bağlı olduğu görülmektedir. Ülkeler, tahsis edilen kotaların bir değere sahip olup olmadığı konusunda, farklı tutumlara sahiptirler. Örneğin Japonya ve İsveç'te kota sadece bir üretim sözleşmesi niteliğindedir ve bir değere sahip değildir. Her iki ülkede de sözleşme kapsamında haklar ve yükümlülükler son derece açık bir şekilde ifade edilmiştir. AB'nin bu yöndeki kuralları ise yıllar içerisinde değişiklik göstermiş ve ileride de ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere AB'de alternatifler üzerinden seçim çoğunlukla üye ülkelere bırakılmıştır.

Devri ve tahsisindeki kısıtlamaların bir kısmında bölgesel veya yapısal farklılıklar dikkate alınırken bazıları basitçe idari hizmetlerin kolaylaştırılması veya spekülatif ticari işletmelerin artmamasını sağlayacak tedbirler içermektedir. Burrell (1990) tüm bu kısıtlamaların kotaların daha etkin üretim yapan üreticilere yeniden dağıtılmasını engellediğini belirtmektedir. Bu konu hakkındaki bir diğer görüş ise kota sistemlerinin çoğunlukla yeni üreticilerin üretime girmesini zorlaştırıcı hatta bazı örneklerde engelleyici bir rol oynadığı yönündedir (Anonymous 1986c). Kota ticaretinin mümkün olduğu durumlarda da yeni işletmelerin kurulum maliyeti artmakta, mümkün olmadığı

durumlarda ise tahsis idari otoritenin yetkisinde kalmaktadır. Bununla birlikte bazı uygulamalarında yeni gireceklere veya diğer hedef gruplara tahsis edilmek üzere rezervlerin oluşturulduğunu ve bu rezervin de, Fransa'da olduğu gibi, ülke içinde gerçekleşen devirlerden kesilen kotalardan sağlandığı görülmektedir. Diğer bir deyişle kota sistemi, üretimde bulunabileceklerin belirlenmesi işlevini de üstlenebilmektedir.

Kotanın ticaretinin serbest olduğu ve üretime yeni başlayacakları destekleyen özel önlemlerin alınmadığı durumlarda ise üretimin sadece mevcut üreticilerin sonraki nesilleri, sektör dışındaki zenginler veya varlıklı şirketler ile bu yükün altına girme riskini alabileceklerce sürdürülebileceğini de düşünmek gerekir.

Kota aşım vergisi: Tüm kota programları kurallarına ve gerektirdiklerine uyulmadığı takdirde ceza öngörmektedir. Özellikle üretimi sınırlandırma amacı taşıyan sistemlerde kotasını aşan tüm üreticiler aşan miktarla orantılı vergi ödemek zorunda kalmaktadırlar. Bu vergi bazı zamanlar toplam ihracat maliyeti temel alınarak hesaplanmaktadır. Pek çok ülke, bu vergilerle yaptırımın etkisini arttırmaya çalışmıştır. Örneğin Japonya'da her ne kadar vergi miktarı diğer ülkelere göre çok düşükse de, kotalarını aşan üreticilerin ödedikleri kota aşım vergisinin yanı sıra bir sonraki yılın kotalarından da ürettikleri fazla miktar kadar kesinti yapılmaktadır. Fakat Çekoslovakya'daki sistem diğer pek çok ülkedeki uygulamaya benzer olarak yıllık bir miktar için üreticilerle sözleşme yapılması ve bunun %103'ünü aşanların cezalandırılması üzerine kurulmuştur. Ceza sistemi ise bu miktarın üzerinde üretim yapan üreticilere ortalama süt fiyatının %10 altında bir fiyat verilmesi ile oluşturulmuştur (Anonymous 1986c).

Kota programlarının, bireysel üreticilere tahsis edilmiş miktarlara uygun üretim yapılmasını sağladıkları ölçüde etkin olacaklarını belirten Burrell (1990), vergi miktarının kota fazlası üretimden elde edilen gelirden daha yüksek tutulması gereğini vurgulamıştır.

Tamamlayıcı arz düzenleme uygulamaları: Kota sisteminin arz düzenleme etkisini güçlendirmek amacıyla başvuru iki temel uygulama ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilkinde genellikle başarılı olmuş bir uygulama olan emeklilik sistemini de içeren yapısal

uyum hedeflenir. Bu uygulamada kota sistemi söz konusu edilmeden de arzın azaltılması için tedbirler alınabilir. Örneğin belirli bir yaşın üzerindeki üreticilerin emekli olmaları teşvik edilerek, açığa çıkan kotaların ulusal politikalar doğrultusunda yeniden tahsisi sağlanabilmektedir. Kota sistemini 1980'li yıllarda oluşturan ülkelerin pek çoğu aynı zamanda emeklilik sistemini de uygulamaya sokmuştur.

İkinci tamamlayıcı uygulama ise kota konusunda daha sıkı uygulamaların oluşturulmasını hedefler. Yeni tahsislerin askıya alınması ve/veya tazminatlı ya da gönüllü olarak üretimden çıkma bu grupta yer almaktadır. Örneğin Avusturya'nın AT üyeliği öncesinde uygulamakta olduğu ulusal kota sisteminde 1980'li yılların sonunda satışını azaltanlara tazminat ödenmiştir. İsveç'te de 1990 yılından itibaren üreticilere kota haklarını kaybetmeden azami 10 yıl süresince üretimden çekilme hakkı tanınmıştır (Burrell 1990). AB'de de sütçü sürüler için sürü çevirme, süt üretimini bırakma programları uygulanmıştır.

Bu bölümde anlatılanlardan süt kota sisteminin, süt politikalarının ana amaçlarından olan iç piyasaya yeterli süt arzının temin edilmesini ve arzda istikrarın garanti altına alınmasını sağlamada da kullanılacak en uygun araçlardan birisi olduğu anlaşılmış olmalıdır. Bununla birlikte Burrell (1990); pek çok ülkenin süt politikası hedeflerinde yer alan tarım kesimine gelir garantisi sağlamak, kırsal ve bölgesel nüfusa istihdam yaratmak ve kaynak kullanımında etkinliği artırmak gibi amaçları gerçekleştirmede süt kota sisteminin ilk ve tek çözüm olarak uygulanmadığını da ifade etmiştir.

Kota sistemi kapsamındaki fiyat destekleri bir süre sonra üretimi artırmaya yönelik etki gösterebilir. Daha sonra bunu engellemek, üretim artış hızını yavaşlatmak amacıyla fiyat düşürülmesi de benzer bir sonuca yani üretim artışına sebep olabilir. Bu bakımdan, arzın fiyatla ilişkisini kesen kota sistemi oldukça kullanışlı bir araç olarak görülmektedir. Kota ile üretim miktarı belirlendiğinde, üreticiler fiyatı piyasanın bir tepkisi olarak değil, gelirlerini hesaplamalarına izin veren bir parametre olarak görmeye başlayacaklardır. Bu da, kısa vadede üretim maliyetlerini azami seviyede düşürmelerine yol açacaktır (Burrell 1990).

Dünyada kota sistemini uygulayan veya bir dönem uygulamış ülkelerle ilgili genel bir bilgi vermek amacıyla ülkeler tek tek ele alınarak incelenmiştir. Kotaların uygulama esasları itibariyle ülkelerin farklılık gösterdikleri daha önce de belirtilmiştir. Bu farklılıklar ülke uygulamalarının seyri incelendiğinde giderek azalmış ve günümüzde sistemin yürütüldüğü ülke uygulamaları arasında benzerlikler artmıştır.

Avustralya

Avustralya'da 1920'li yıllardan itibaren içme sütü ve krema piyasasını²⁴ pek çok eyalet farklı şekillerde uyguladığı kota programı ile düzenlemiştir. Avustralya'nın çeşitli eyaletlerinde²⁵ (New South Wales, Tazmanya, Queensland, Batı Avustralya) uygulanan programın amacı üretimi kısıtlamak ve üretici fiyatlarını desteklemekten ziyade işleme tesislerine giden arzın sürekliliğini sağlamak olmuştur. Nitekim içme sütü ve krema ithalatı mümkün olmadığından içme sütü piyasası ithalatın fiyat düşürücü etkisine maruz kalmamıştır. Üstelik taze ürünlere yönelik tüketim talebi de çok yavaş bir artış gösterdiğinden arz talep dengesi istikrarlı bir fiyat ortamı yaratmıştır. Üreticilerin aldığı kotalarla, 1 yıl için belirlenen bir fiyattan süt fabrikalarına günlük teslim etmeleri gereken miktar belirlenmiş, kota kapsamındaki üretim için mevsimsel değişimler ve maliyetlerden bağımsız ön prim verilmesi esas alınmıştır. Primler üretici veya işleme tesislerine verilebilmiş, kotayı aşan süt miktarı ise işlenmiş süt piyasası fiyatından satın alınmıştır. Kota altı üretim ise çoğunlukla kotaların düşürülmesiyle sonuçlanmıştır (Anonymous 1984c, Lembit *et al.* 1991). Kota ticaretiyle ilgili, Avustralya'nın farklı eyaletlerinde farklı devir kuralları uygulanmıştır (Anonymous 1975b).

²⁴ Avustralya'da süt piyasası uzun yıllar boyunca içme sütü ve sanayi sütü piyasası olarak ikiye ayrılarak farklı şekillerde düzenlenmiştir. İçme sütü piyasasında içme sütü, yoğurt gibi raf ömrü kısa olan ürünler, sanayi sütü piyasasında ise tereyağı, peynir ve süt tozu gibi dayanıklı ürünler kapsamıştır. İçme sütü piyasası her eyalette, eyalet kurumlarının kuralları ile düzenlenmiştir (Anonymous 1975b).

²⁵ Avustralya'da 6 eyalet bulunmaktadır. Bunlar New South Wales, Queensland, Güney Avustralya, Tazmanya, Viktorya, Batı Avustralya'dır (en.wikipedia.org, 2008).

Eyaletlerde, yıllar içerisinde pek çok kez değiştirilmiş kota programları ilk olarak 1979 yılında Tazmania'da yürürlükten kaldırılmıştır (Anonymous 1984c). Diğer eyaletlerde ise Avustralya federal hükümetinin 01 Temmuz 2000 tarihinde sektördeki tüm destek ve müdahaleleri kaldırmaya karar vermesiyle kota sistemi de sona ermiştir (Martin *et al.* 2000).

İsrail

İsrail'de uygulanan kota sistemi, devlet, üretici ve sanayinin ortaklaşa kararlaştırdığı süt temel fiyatı uygulaması esasında yürütülmektedir. Bu sayede işletmelerin etkinliğinin artması hedeflenirken, sanayiye arz edilen süt miktarındaki dalgalanmanın da önüne geçilmeye çalışılmaktadır (Hojman and Malul 2004). Sistem 1967 yılında üretim fazlasını özellikle de süt yağı fazlasını önlemek amacıyla yürürlüğe sokulmuştur. Kota kapsamındaki üretim ve süt yağı miktarı için devlet tarafından belirlenen bir hedef fiyat ödenmektedir. Kota üstü üretim fiyatı, bu fiyatın %35-60'ı arasında ulusal destek miktarlarına göre değişmektedir. Kota altında üretim yapanların kota miktarlarının bir sonraki sene düşürülme olasılığı bulunmaktadır (Anonymous 1986c).

İsrail'de uygulanan kota sistemiyle üretim miktarı düşmemiş aksine artmıştır (Anonymous 1986c). Çünkü yıllar içerisinde tüketim arttıkça kota miktarı da arttırılmıştır (Anonymous 1989b).

Kanada

Kanada süt sektörüne yönelik ilk destek mekanizmalarını 1890'ların başında uygulamaya başlamıştır. Ürünlerin soğuk zincirde nakli için araç temini ve süt analizlerinin desteklenmesi gibi uygulamalarının ardından 1935 yılına gelindiğinde tereyağı ve peynir için geçici destekler vermeye başlamıştır. İlerleyen yıllarda fiyat ve fazla üretime ihracat destekleri ile ithalatın sınırlandırılması programları da yürürlüğe girmiştir. Bu programlar 1960'lara dek genişletilerek sürdürülmüştür (www.cdc.ca, 2008).

Kanada'da üretimi kontrol altına almak için uygulanan ilk sistem, günümüzdeki kotanın öncüsü sayılan Desteğe Uygunluk Kotaları²⁶ olmuştur. Fakat hem üreticilerin tahsis edilmiş kotalardan çok daha fazlasını satmaları hem de kota dışında kalan üreticilerin diledikleri zaman pazara ürün satabilmeleri engellenmediğinden, sistem süt üretimini kontrol altında tutamamıştır. Bu eksikliği gören Federal Hükümet 1963 yılında Kanada Süt Konferansı'nı düzenlemiş ve konferans sonucunda Kanada Süt Arzı Yönetim Komitesi'nin²⁷ kurulmasına karar verilmiştir. Komite, 1963 yılında kurulmuş ve 1965 yılında yayınladığı raporunda Kanada Süt Komisyonu'nun (KSK) kurulmasını önermiştir. KSK, 1966 yılında kurulmuş olup Komite ile birlikte ülkedeki federal arz yönetiminden sorumlu olarak görevini sürdürmektedir (www.cdc.ca, 2008).

Kuruluşundan sonra tereyağı, YST ve peynir için uygulanan fiyat destek programlarının yürütülmesini de üstlenen KSK, sanayi sütü ile krema üreticilerine yapılan teşvik ödemelerinin yönetiminde de yetkili olmuştur. Sanayi sütü üretiminin planlanması, ürün fazlalarının desteklenmiş ihracat maliyetlerinin karşılanması ve gerekli fonların kullanılabilmesi için, eyaletlerdeki süt pazarlama örgütleri de KSK ile ortak çalışmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler 1970 yılında geçici bir ulusal süt pazarlama planının geniş kapsamlı bir şekilde oluşturulması ile sonuçlanmıştır (www.cdc.ca, 2008).

Günümüzde Kanada süt piyasası içme sütü (içme sütü ve taze krema) ve sanayi sütü (tereyağı, peynir, yoğurt ve dondurma gibi işlenmiş süt ürünleri) pazarı şeklinde ikiye ayrılmıştır. İçme sütü piyasası 2007 yılında üretilen sütün %38,6'sını (2,92 milyon ton), sanayi sütü ise geri kalan %61,4'ünü (4,65 milyon ton) oluşturmuştur (www.cdc.ca, 2008). Bu iki piyasa birbirinden farklı düzenlenmekte ve içme sütü pazarı ile sanayi sütü pazarının kota programları arasında farklılıklar bulunmaktadır (Anonymous 1986c, www.cdc.ca, 2008).

²⁶ Subsidy Eligibility Quotas

²⁷ Canadian Milk Supply Management Committee

Sanayi sütü piyasası federal bir kota kontrol veya arz yönetim sistemi ile yönetilirken, içme sütü piyasası için her bir eyalet²⁸ kendi kota kontrol sistemini yürütmektedir. Bu uygulamayla geniş bir coğrafyaya yayılmış az bir nüfusun içme sütü ihtiyacının karşılanmasının garanti altına alınmaya çalışılmaktadır. İçme sütü ticaretine eyaletler arasında izin verilmeyerek kota/fiyat kontrolü eyalet seviyesinde yönetilebilmektedir. İçme sütüne uygulanan bu özel kota sisteminin amacı, arzın kısıtlanmasından çok gıda güvenilirliğini ve süt ile krema üreten üreticilerin emek ve yatırımlarını karşılayacak düzeyde bir gelir elde etmelerini sağlamaktır (Anonymous 1986c, Burrell 1990, www.cdc.ca, 2008).

Sanayi sütü piyasası ise federal hükümetin 1970'lerin başında özellikle artan üretim fazlaları ve bunların dış pazarlara satışının yarattığı bütçe yükü sebebiyle arzın kontrol altında tutulmasını sağlamak amacıyla oluşturduğu bir kota sistemi ile yönetilmektedir (www.cdc.ca, 2008).

Kota sisteminin uygulanmaya başlanmasından sonra Kanada süt sektöründe meydana gelen değişimi, yürürlükteki diğer politikalar ve dış ticaret kuralları sebebiyle ayırt etmek zordur. Bununla birlikte kota sisteminin ilk yıllarında inek sayısında belirgin azalma kaydedilmiştir. İnek sayısı 1971-1985 dönem aralığında %25 azalırken inek başına verim aynı dönemde %34 artmıştır. IDF (1986) raporunda kota sistemi yürürlükte olmasa, verimdeki artışın daha yüksek olabileceği ngrlmştir (Anonymous 1986c).

Benzer bir seyir işletme sayısında da izlenmiş ve kota sisteminin ilk 15 yılında işletme sayısı üçte iki oranında azalmış, sürü büyüklüğü ise iki katına çıkmıştır. Bu dönem süresince küçük işletmelerin (yıllık 50.000 litre ve altında üretim yapan işletmeler)

²⁸ Kanada, 10 eyaletten oluşmaktadır. Bunlar; British Columbia, Alberta, Saskatchewan, Manitoba, Quebec, Ontario, New Brunswick, Prince Edward Island, Nova Scotia ile Newfoundland ve Labrador (en.wikipedia.org, 2008).

toplam işletme sayısındaki payları da giderek düşmüş, 1975'te tüm işletmelerin %9,9'u bu grupta yer alırken 1984 yılında bu oran %1,8 olmuştur (Anonymous 1986c)

İsviçre

İsviçre'de kota sistemi 1977 yılında geçici olarak uygulamaya sokulmuş ve 1979 yılında gerçekleştirilen referandum sonrasında yasal statü kazanmıştır. Dağlık bölgelerdeki üreticilerin kota sistemine dahil edilmesi ise, bu bölgelerdeki üretimin 1978-1981 yılları arasında %30 artmasından sonra, 1981 yılında olmuştur. Sistemin yürürlüğe sokulmasındaki başlıca sebep, İsviçre hükümetinin üretici gelirlerini desteklemek amacıyla süt fiyatlarını belirlemesi ve bu sebeple üretimin tüketimin çok üzerine çıkmasıdır. Süt üreticileri, 1970'li yıllarda kota sistemi uygulamasından önce artan ihracat sübvansiyonlarının maliyeti sebebiyle ortak sorumluluk vergisi ödemişlerdir. Kota sisteminin uygulanmaya karar verilmesinden önce bu vergi, üretici fiyatlarının %6'sına karşılık gelecek şekilde yükseltilmiştir. Buna rağmen artan üretim fazlalarından dolayı üretimin kısıtlanması gerekli görülmüştür.

İsviçre'de kotalar arazi varlığına bağlı olduğundan 1999 yılına dek ticarete konu olmamıştır. Sistemin uygulama esaslarının 1999 yılında yeniden düzenlenmesiyle, düzlük ve dağlık bölgelerin kendi içlerinde kota alınıp satılmasına izin verilmiştir. (Muller and Degiorgi 2001, Muller 2002, Anonymous 2006b).

Kota sistemine geçiş sonrasında İsviçre'nin süt üretimi incelendiğinde, ilk uygulama yıllarında inek sayısının %5,5 azaldığı dikkat çekmektedir. İnek sayısındaki bu azalmanın tamamı düzlük bölgelerde gerçekleşirken, dağlık bölgelerdeki inek varlığında hafif bir artış gözlenmiştir. Bununla birlikte süt verimindeki artış eğilimi devam etmiş fakat 1982'den itibaren verim, kota öncesi dönemle kıyaslandığında, daha hızlı artmıştır (Anonymous 1986c).

Kota sistemi İsviçre'de üretimin kontrol altına alınmasını sağlamış aynı zamanda da üretici süt fiyatlarının arttırılmasına olanak tanımıştır. Bununla birlikte, dağlık

bölgelerdeki üretimin sürdürülmesi ve kırsal nüfusun bu bölgelerde tutulması hedefine de kısmen ulaşılmıştır (Anonymous 1986c).

İsviçre kota sistemini 2009 yılında tamamıyla sonlandıracaktır. Fakat 2006'dan itibaren kademeli bir şekilde üretici, işleyici veya meslekler arası örgüte bağlı üreticilerin gönüllü olarak sistemden ayrılması mümkün kılınmıştır. Kotaların kaldırılmasını takiben ulusal üretimi kontrol edecek bir kurum oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kurum piyasadaki arz talep dengesinin korunması amacıyla sanayi ile birlikte üretimi planlama görevinden sorumlu olacaktır (www.swissmilk.ch, 2007). Üreticiler 2008 yılında, arz yönetimini üstlenmek üzere çeşitli girişimlerde bulunmuş fakat ülke içerisinde çok sayıda süt kooperatifi bulunması ve ulusal üretim planlamasının bu kooperatiflerin tek çatı altında birleşmesini gerekli kılması sebebiyle henüz başarılı olamamışlardır (Gazzarin 2008).

Japonya

Japonya kota programını üreticilerin uygulamaya koyduğu tek ülkedir. İklim koşullarına bağlı olarak süt arzındaki istikrarsızlık ve sütün çabuk bozulan yapısı ile 1960'lı yıllarda Japonya'da süt fiyatlarının hızlı düşüşü hükümetin süt arzını, talebe göre belirlemek ve bu tür sorunların tekrarlanmasını önlemek amacıyla tedbir almasına neden olmuştur. Bu amaçla 1966 yılında "Fark Ödeme Sistemi Yasası" çıkartılmıştır. Yasa, sanayi sütü üreticilerine ödenecek azami destek miktarını belirlemiştir. Fakat ödemeye konu sanayi sütüne peynir ve krema yapımında kullanılan süt dahil edilmemiş, bu iki ürün için özel destekler yürürlüğe sokulmuştur. Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı süt ve süt ürünlerinin arz-talep durumunu, diğer ekonomik etkenleri ve süt işletmelerinin modernizasyonu için gereken finansmanı göz önünde bulundurarak fark ödemesi alacak azami sanayi sütü miktarını belirlemiştir. Bu miktarın üzerindeki üretime fark ödemesi yapılmamış ve böylece kota sistemi farklı bir şekilde uygulamaya sokulmuştur. Fark ödemesi, üreticinin eline geçmesi istenen fiyatla işleyicilerin süte ödedikleri fiyat arasındaki farkın üreticiye ödenmesi esasına dayandırılmış ve her iki fiyat da devlet tarafından çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak hesaplanmıştır. Yasa ile piyasada istikrarın sağlanmasına karşın 1976-78 yılları arasında arz talebi aşmıştır. Süt ürünlerine

işlenmeyen süt, perakende satışa (içme sütü pazarına) yönelmiş ve bu da öncelikle perakende sonrasında da üretici fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Üstelik uluslararası süt ürünleri fiyatlarının düşmesi, fark ödemesine konu olan üretici işleyici fiyatları arasındaki farkın açılmasına sebep olmuş ve programın maliyeti artmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda süt üreticileri 1979 yılında içme sütü üretiminde gönüllü bir kota sistemi uygulamaya karar vermiş ve Tarım Kooperatifleri Birliği Merkez Süt Konseyi, devletin rehberliğinde bu programı yürütmeye başlamıştır (Anonymous 1986c, 1989b).

Merkez, illerdeki süt üreticileri örgütlerinin, onlar da bireysel üreticilerin kotalarını belirlemekle yükümlü tutulmuştur. Gönüllü olan bu kota sisteminde ilk etapta kota aşım vergisi uygulanmamıştır. Bunun yerine bir ilin kotasını aşması durumunda bir sonraki yılın kotasından bu miktar düşürülmüştür. İldeki yetkili üretici örgütü de bunu üyelerine bölüştürmüştür. İlerleyen yıllarda kota aşım vergisi uygulanmaya başlanmıştır. Kota aşımına uygulanan ceza sistemi hem bireysel üreticiye hem de illerdeki üretici örgütlerine uygulanmıştır. Bu sayede ulusal arz miktarı kota miktarından düşük ve iç piyasa fiyatları da yüksek tutulabilmiştir (Anonymous 1986c, 1989b).

Japonya önemli bir süt ürünleri ithalatçısı olmakla birlikte, ülke içi üretimi geliştirmek ve üretici fiyatlarının istikrarlı seyretmesini sağlamak için sektöre pek çok farklı şekilde müdahale etmekte ve üreticilerin desteklediği kota sistemini 28 yıldır uygulamaya devam etmektedir. Sistem, gönüllülük esasına dayansa da %95 katılım sağlanmıştır (www.dairy.co.jp/eng, 2007).

Norveç

Norveç'te kota sisteminin uygulamaya sokulmasından önce süt üretimini kısıtlamak amacıyla farklı bir prim sistemi uygulanmıştır. Söz konusu prim sistemi, 1977-1982 yılları arasında gönüllü olarak, süt sevk miktarını azaltanlara, litre başına ödemenin yapıldığı bir teşvik şeklinde yürütülmüştür. Bu uygulama ile %100 kendine yeterlilik ve bir miktar peynir ihracatı için gereken sütün üretilmesi hedeflenmiştir. Teşvik primi sistemi 1977-79 döneminde hedeflere ulaşmada yararlı olmuş (Anonymous 1986c),

fakat hem üretimin çok artması hem de tüketici desteklerinin azaltılmasıyla tüketimin ani düşüşünden dolayı 1980-1982 arasında üretim fazlası artmıştır (Jervell 1997). Süt fiyatlarının düşürülmesi destekleme politikalarının gelire yönelik hedeflerine ters düştüğünden, üretim fazlasını ve bunun yol açtığı maliyeti kontrol altında tutabilmek için kota sistemi veya iki fiyatlı sisteme geçilmesine karar verilmiştir. Tüm işletmelere 1983 yılında “temel kota” denilen ve 1980-1982 yılları arasındaki ortalama süt satışlarına (Anonymous 1986c) ve arazi miktarı, ahır kapasitesi, gübre kullanılabilecek arazi miktarı gibi işletmenin üretim faktörlerine dayanarak belirlenen bireysel kotalar tahsis edilmiştir (Anonymous 1989b). Sistemin yönetimi Norveç Süt Üreticileri Ulusal Birliği'nin sorumluluğuna verilmiştir. Tüm süt üreticilerinin aynı ulusal süt kooperatifinde örgütlenmesi sistemin işletme seviyesinde uygulanmasını kolaylaştırmıştır (Jervell 1997).

Norveç'te uygulanan kota sisteminin uygulama prensibi günümüze dek 3 kez değiştirilmiştir. Bu değişimler dönemsel olarak ele alındığında 1983-1990 arası iki fiyatlı kota programı, 1991-1994 arası kota satın alınması programı ve 1996'dan günümüze dek uygulanmaya devam eden kota alım satım programı şeklinde gruplandırılabilir. İki fiyatlı sistemin temel mekanizması kota üstü üretilen süte ödenen fiyatın, kota dahilinde üretilen süt fiyatından daha düşük olmasına ve ikisi arasındaki farkın giderek arttırılmasına dayanmaktadır (Jervell and Borgen 2000).

Kota sisteminin yürürlüğe sokulmasıyla üretim miktarı kısıtlanmış ve üretici gelirlerinin düşmesi riski ortaya çıkmıştır. Bunun telafi edilmesi amacıyla süt fiyatları yükseltilmiştir. Buna rağmen 1983 Eylül ayında yapılan bir anket çalışması üreticilerin yalnız %28'inin kota sistemini istediklerini, %30'unun yorumsuz kaldığını ve %36'sının karşı olduğunu ortaya koymuştur (Anonymous 1986c).

Norveç'te kota ticaretinde fiyat devlet tarafından belirlenmekte ve yönetilmektedir. Ticaret için ülke süt üretim bölgelerine ayrılmıştır ve kota alım satımları ancak bölge içerisinde gerçekleştirilebilmektedir (Kumbhakar et al. 2007). Günümüze kadar pek çok kısıtlamaya konu olan kota ticaretindeki bu kısıtlamaların amacı, küçük işletmelerin (1-20 baş inek) korunması ve büyük işletmelerin (50 ve üzeri baş inek) çok büyüyerek

kotaların çoğuna sahip olmasını engellemektir. Bölgesel üretim dengesi de bu kısıtlamalar kapsamında korunmaktadır. Mekanizma 1998 yılında ilçelerin kendi içlerinde kota alım satımı gerçekleştirebilecekleri şekilde esnekliğe kavuşturulmuştur. Bu, her ne kadar bazı bölgelerde işletmelerin gelişmesine imkan tanımışsa da süt üretiminin yoğun olarak yapıldığı bölgelerde işletmeler kotalarını satmak istemediklerinden yeterince etkili olamamıştır (Jervell and Borgen 2000).

Güney Afrika Cumhuriyeti

Güney Afrika'da çoğunlukla karma üretim söz konusudur ve süt üretimi, işletmelerin yarısından fazlasında 2 veya 3 farklı temel tarımsal üretimle bir arada yürütülmektedir. Kota programına ihtiyaç duyulmasının ana sebebi, 1982 yılında kötü hava koşullarından dolayı bitkisel üretimde meydana gelen düşüş ve dolayısıyla ortaya çıkan gelir kaybının telafi edilmek istenmesidir. Üreticiler oluşan gelir kayıplarını süt üretimlerini arttırarak karşılamaya çalışmış ve bunun sonucunda da üretim fazlası oluşmuştur. Aynı zamanda ülkeye yasadışı süt ürünleri girişi yerel üretime olan talebi düşürmüştür. Bu iki etken Güney Afrika'da o zamana dek görülmemiş bir üretim fazlasına sebep olmuştur ve bu sebeple ilk olarak 1983 yılı ortasında ortak sorumluluk vergisi uygulanmaya başlamıştır. Fakat Güney Afrika Cumhuriyeti'nde hem içme sütü hem ürüne işlenecek süte uygulanan bu verginin meydana getirdiği gelir kaybını üreticiler daha fazla üreterek telafi etmeye çalışmış ve bu da ürün fazlasının daha da artmasına sebep olmuştur. Ayrıca içme sütü üreticileri de bu verginin adil olmadığını ve sadece fazla üretim yapan işletmelerden alınacak bir verginin getirilmesini istediklerini belirtmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine 1984 yılında sanayi sütü için kota programı ilan edilmiş ve 01 Ocak 1985 yılında uygulamaya başlanmıştır. Kota sisteminin yürürlüğe sokulmasına karar verilmesini takiben, sanayi sütü üretiminde 1984 yılının son aylarında, sektördeki etkileri ancak 1985 yılında hissedilen, ani bir düşüş yaşanmış ve bunun sonucu olarak da kota sistemi Şubat 1985'te, diğer bir deyişle yürürlüğe girdikten 2 ay sonra askıya alınmış daha sonra da tamamen kaldırılmıştır.

2.2.2 AB süt kota sistemi

Arz yönetim sistemlerinde önemli bir araç olan kota sistemleri, daha önce de değinildiği gibi, süt piyasasına müdahalede tercih edilen yöntemlerden biri olmuştur. Kota sistemi farklı gerekçelerle gündeme gelse de sistemin özünü arz talep dengesinin sağlanması oluşturmaktadır. Kota sistemleri, AT'nin 1984 yılında bu yöntemi uygulamaya başlamasıyla pek çok çalışmanın konusunu oluşturmuş ve bu aracın etkinliği üzerine pek çok yayın yapılmıştır. Sistemin dünyadaki uygulama alanını genişleten AB, kota sistemini son 24 yıldır uygulamada karşılaşılan sıkıntılar ve sektörün güncel sorunlarına cevap verecek şekilde değiştirerek uygulamaya devam etmektedir.

Tezin bu bölümünde AB süt politikalarında çok önemli bir yer tutan ve AB süt sektörünün yapısını büyük ölçüde etkilemiş olan ‘‘Süt retiminde Kota Sistemi’’nin; başlangıcı, 20 yıllık gelişimi, mevzuatı, uygulama esasları ve örneklere, sektörel etkileri ve sistemin geleceği konularında bilgi verilecektir. Bu bölümün hazırlanmasında farklı kuruluşların hazırladıkları kota dosyalarının yanı sıra özellikle Avrupa Komisyonu Resmi Gazetesi ve raporlarından da yararlanılmıştır. ye lke rneklelerinin seçiminde Türkiye'ye tarım yapısı bakımından benzerlikleri ve AB içerisindeki üyelik statü ve süreleri dikkate alınmaya çalışılmıştır.

2.2.2.1 AB'de kota öncesi dönem, 1950-1984

AB'de üretilen süt miktarı, OTP'nin oluşturulduğu ilk yıllardan bu yana tktimden fazla olmuştur. Süt ve rnleri Ortak Piyasa Düzeni'nin oluşturulması ve ilk kuralların uygulamaya konmasıyla sektördeki üretim fazlası daha da artmış ve bunun kontrolü çok pahalı bir hal almaya başlamıştır. Bu sebeple pek çok arz kısıtlayıcı yöntem denenmiş ve son olarak da süt kota sisteminde karar kılınmasıyla arz kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

Avrupa Topluluğu, Ortak Tarım Politikası'nın oluşturulması yönünde çalışmaların başladığı 1950'li yılların sonlarında bile peynirde kendine yeterli, tereyağında ise

ihracatçı olmuştur (KYO=102). Temmuz 1958'de gerçekleştirilen Stresa Konferansı'nda dönemin Tarım Komisyonu Üyesi S. Mansholt fiyatlara, özellikle de verimsiz üreticilerin maliyetleri üzerinden hesaplanmış fiyatlara dayandırılan bir politikanın bazı koşullar altında tehlikeli olabileceğini vurgulamıştır. Komisyon üyesi Mansholt'un bahsettiği tehlike çok geçmeden ortaya çıkmış ve ilk genişleme döneminden itibaren süt piyasasında ürün fazlası yapısal dengesizliklere sebep olacak bir seviyeye ulaşmıştır. Üretim artışı, dünya seviyesinin çok üzerinde belirlenmiş kurumsal süt fiyatı²⁹ ile sınırsız bir müdahale alım garantisi tarafından teşvik edilmiştir. Sürekli daha çok üretmeyi ve işlemeyi destekleyen bu mekanizmalar sonucunda piyasada arz-talep dengesi bozulmuştur (Anonymous 1984a, Hetzner *et al.* 1993, Pezaros, 2001).

Arz talep dengesinin süt fazlası olacak şekilde bozulmasına sektörde verimliliği artıran teknik ilerleme, yapısal değişim, yerli talebin artmaması, bitkisel yağların ve/veya proteinlerinin çok düşük veya sıfır gümrük vergileri ile ithal edilerek hayvansal yağ ve proteinlerine talebi azaltması da etkili olmuştur. Üretim fazlasının giderek büyümesi çeşitli kamu müdahaleleriyle, örneğin iç pazarda elden çıkarma programlarının desteklenmesi ve daha da önemlisi ihracatın sübvansede edilmesiyle, azaltılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamalar da üretim fazlasını düşürmemiş, aksine müdahale önlemleri ve ihracat geri ödemeleri Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) harcamalarının artmasına neden olmuştur. Öyle ki 1968-1976 yılları arasında Garanti Fonu'nun süt sektöründeki harcamaları 3 kat artmış ve tek başına Garanti Fonu harcamalarının %30'unu oluşturmuştur. Nitekim bu dönem aralığında üretilen tereyağının %10'u, YST'nin ise %75'i indirimli fiyatlarla elden çıkartılmıştır (Anonymous 1984a, Hetzner *et al.* 1993, Pezaros, 2001).

²⁹ Milk institutional prices

2.2.2.2 Üretimi bırakma ve sürü çevrilmesi programları

Ortak Tarım Politikası'nın etkileriyle 1970'li yılların ortasından itibaren büyümeye başlayan ürün fazlası, Topluluğun sütün arzını kısıtlayıcı yönde bazı önlemler almasına sebep olmuştur. Bu önlemlerin bazıları doğrudan arzı azaltmayı hedeflerken, bazıları da sütün üretimi ve işlenmesini daha az cazip kılmayı hedeflemiştir (Hetzner *et al.* 1993). Bu uygulamalar daha çok gönüllü olarak ineklerini kesime sevk eden veya sürülerini sığır eti üretimine yönlendiren (sürü çevrilmesi programları) üreticilere primler verilmesi şeklinde olmuştur. İnekleri kesime gönderme ve sürü çevirme programı ilk olarak 1969 yılında uygulanmaya başlamıştır ve 540 bin baş inek söz konusu programların kapsamına girmiştir. Bu ilk uygulamayı 1973, 1977-1980, 1981 yıllarındaki benzer programlar takip etmiştir. En uzun süreli program olan 1977-1980 yılları arasındaki uygulamada üreticilere beş yıl için süt pazarlamaları ve ücretsiz dağıtmaları ile işletmelerinde veya hayvanlarıyla üçüncü kişilerin süt üretmesine izin vermeleri yasaklanmıştır. Hayvanların ancak kesime sevk edilmesine veya ihraç edilmesine izin verilmiştir. Bunun karşılığında üreticilere bir önceki sene içerisinde ürettikleri miktar üzerinden prim ödenmiştir (Anonymous 1977b). Bu dönemde ortalama sürü büyüklüğü 12 baş inek olan 109 bine yakın işletme primden yararlanmıştır. Sistemden yararlanmak için yapılan başvurunun yarıya yakını Almanya'dan gelmiştir (Hetzner *et al.* 1993).

Sürü çevrilmesi programı üreticilerin, süt üreten sürülerini et üretimine yönlendirmelerini şart koşmuştur. Bu programa katılım koşulları üretimden çıkma programının koşullarına benzemektedir. Ne var ki bir işletmenin sürü çevirme programına katılabilmesi için daha önce en az 50 bin kilo süt üretmiş olması koşulu getirilmiştir. Sürü çevrilme programı kapsamında 1,5 milyon başın üzerinde süt ineği, besiye alınmıştır. Programa kabul edilen inekler numaralanmış ve program süresince veya kesilene ya da ihraç edilene kadar takip altında tutulmuştur (Hetzner *et al.* 1993). Hetzner *et al.* (1993) bu uygulamanın, zaten üretimi bırakmayı veya çevirmeyi düşünen işletmelerin kararını hızlandırmasına ve düşük performanslı ineklerin elden çıkarılarak, üretimin verim seviyesi nispeten yüksek sürülerle sürdürülmesine imkan yarattığını belirtmiştir.

Uygulanan prim sistemi süt üretiminin sınırlandırılmasında belirgin ve kalıcı bir sonuç yaratmamıştır. Nitekim 1977-1980 yılları arasında Toplulukta pazarlanan süt miktarı 9 milyon ton artmışken (<http://ec.europa.eu>, 2008), prim sistemi kapsamında üretimden çıkan miktar sadece 5 milyon ton olmuştur (Hetzner *et al.* 1993).

Bu iki programa ek olarak aynı dönem içerisinde alınan ve aynı amacı taşıyan iki önlemden biri sığır eti üreten işletmelerin gelirlerinin iyileştirilmesi amacını taşıyan ve süt satmamaları koşuluyla verilen “emziren inek³⁰” primi (Anonymous 1980b), diğeri de yatırım yardımlarının süt sektöründe giderek artan şekilde sınırlamalara maruz bırakılmasıdır (Hetzner *et al.* 1993).

2.2.2.3 Ortak sorumluluk vergisi

Bundan nceki bölümde anlatılan önlemler arz fazlasını engellemede yeterli olmayınca, arz fazlasını eritmeye ayrılan btceye 1977 yılında üreticilerin de katkıda bulunmalarına karar verilmiştir. Bu düşünceyle Ortak sorumluluk vergisi adı altındaki bu uygulama, 1977’den 1993’e dek 16 yıl boyunca yürürlükte kalmış ve yüksek kurumsal süt fiyatları düşürülmeden yeni pazarlama kanallarının bulunması için gerekli fonların oluşturulmasında önemli rol oynamıştır (Anonymous 1984d, Pezaros 2001).

İlgili Konsey Tzę³¹’nde belirtildiği üzere hedef fiyatın %1,5-4’ oranında değişebilecek bu verginin en düşük değeri 1978 yılında (%0,5), en yüksek değeri de 1984 yılında (%3) gerçekleşmiştir. Vergi, dağlık ve engebeli arazideki üreticiler dışında süt veya süt ürünü satan tüm çiftçilerden, satış miktarları temel alınarak toplanmıştır (Anonymous 1977c). Toplanan bu verginin nasıl kullanılacağının belirlenmesi için Konsey’e kararlar veya teklifler sunan bir Komisyon alt idari organı oluşturulmuştur.

³⁰ Suckler cow premium

³¹ RG L131,s. 6-7, Süt ve süt ürünleri piyasasının genişletilmesi için gereken önlemler ve bir ortak sorumluluk vergisi zerine 17 Mayıs 1977 tarih ve 1079/77 sayılı Konsey Tüzüğü

Bu Ortak Sorumluluk Grubu'nda üretici ve işleyiciler temsil edilmiştir. Yıllar içerisinde geliştirilen ve finanse edilen önlemler Topluluk içi piyasanın geliştirilmesini hedeflerken Topluluk dışı piyasalara da yönelmiş, araştırma ve kalite geliştirmenin teşvik edilmesine kadar uzanmıştır. Toplanan vergi miktarı 1977-1991 dönem aralığında 6 trilyon ECU'ya ulaşmış ve acil önlem finansmanı (%26) bu vergiden en yüksek katkıyı almıştır. Okul sütü programı (%20) en yüksek pay alan ikinci önlem olmuştur. En düşük katkı ise süt kalitesinin geliştirilmesine yönelik programlara (%2) yapılmıştır (Hetzner *et al.* 1993, Pezaros 2001).

Süt üreticilerini doğrudan piyasa yönetimine dahil etmesine rağmen ortak sorumluluk vergisinin süt fazlasını azaltmakta yetersiz kaldığı, Pezaros'un (2001) belirttiği üzere, daha uygulamanın 18. ayında fark edilmiştir. Üstelik sistem sektörün bütçe yükünü de arttırmıştır. Farklı kaynaklarda belirtildiği gibi ne ortak sorumluluk vergisi ne de üretimi bırakma ile sürü çevrilmesi programları piyasaya arz edilen süt miktarının artış hızını kesmek veya durdurmakta uzun vadeli ölçülebilir bir etki oluşturmuştur. Aksine üretimdeki artış, tüketimde neredeyse sıfır olan artış hızının üzerine çıkmaya devam etmiştir (Anonymous 1984d).

Kota sisteminden önce uygulanmış çeşitli arz yönetim düzenlemelerinin üretimi kontrol altına alma veya arzı düşürmedeki başarısızlığı, arz ve talep arasındaki farkın, 1977 yılından itibaren giderek artması ve 1985 yılında arzın talepten %23 fazla olmasından anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemde tüketimi arttırmaya yönelik destekler, aradaki farkın kapatılmasında önemli rol oynamıştır. Sonuç itibarıyla üretim ile tüketim arasında giderek büyüyen fark, Avrupa Topluluğu'nu üretimi kısıtlayıcı yönde ciddi kararlar almaya zorlamış ve olumsuz siyasi etkilerine rağmen bu kararlar titizlikle uygulanmıştır.

2.2.2.4 Kota sistemi ile ilgili ilk çalışmalar

Bu gelişmeler Avrupa Komisyonu belirlenecek temel miktarların üzerindeki süt satışlarına, ortak sorumluluk vergisi dışında ek bir verginin konulması yönündeki görüşünü teklifleştirerek 1980 yılında Avrupa Konseyi'ne sunmuştur. Teklif, kısaca

belirlenen miktarın üzerindeki satışlardan dönemin süt hedef fiyatının %84'ü oranında bir vergi kesilerek fazla sütün elden çıkartılması masraflarının karşılanmasını öngörmektedir. Bu teklifin kabul edilmemesi üzerine Komisyon bazı değişikliklerle teklifi yeniden sunmuş fakat Konsey bu teklifi de reddetmiştir (Anonymous 1984d). O dönem reddedilseler de bu iki teklif, AB kota programının temelini oluşturmuştur. Fakat üretim artışlarına bağlı olarak fiyat ayarlamaları yapılması yönünde karar verilmiştir (Pezaros 2001). Takip eden dönemde Konsey, Komisyonu tüm tarım ürünleri konusunda detaylı bir rapor hazırlamak üzere görevlendirmiştir. Komisyonun yaptığı araştırmalar sonucunda “yapısal bir sorun halini alan arz fazlası bulunan ürünlerin sınırsız miktarlarına tam bir fiyat garantisi sağlanmasının ekonomik anlamda mantıkdışı ve olanaksız olduğu”, “garanti edilen fiyatların, beş yıllık arz, talep ve dış ticaret tahminleri doğrultusunda oluşturulacak yıllık üretim hedefleri ile uyumlu olması gerektiği” sonuçlarına varılmıştır. Raporunda süt sektörü ile ilgili hedef de, arz edilen miktarın Topluluk talebindeki artıştan daha hızlı olmaması şeklinde belirlenmiştir. Raporunda ayrıca sektörle ilgili bazı öneriler de yapılmıştır. Bunlardan bazılarını süt sektörüne yönelik harcamaların FEOGA'nın %30'undan fazla olması durumunda süt hedef fiyatının %2,5'i seviyesinde olan ortak sorumluluk vergisinin korunması, hedef üretim miktarını aşan süt miktarının elden çıkartılması masraflarını karşılamak amacıyla üreticilerden mandıralar aracılığıyla ek bir verginin alınması ve entansif süt çiftliklerinden özel bir vergi alınması şeklinde yazman mümkündür. Komisyon, bu teklifinin de reddedilmesi ve üretimin belirlenen hedefi aşması durumunda, müdahale fiyatlarında bir indirimle gidilerek oluşan bütçe yükünü hafifletmeye üreticinin de katkıda bulunması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir (Anonymous 1984d).

Konsey kendisine sunulan bu rapor sonrasında 1982 yılında fiyat destekleri ile ilgili kararlarını yenileme gereğini duymuştur. Bunun üzerine 1982 yılı için öngörülen talep artışını da esas alarak bir önceki yılın süt satış miktarlarının %0,5 fazlasına karşılık gelen ve bir çeşit garanti eşiği olan, hedef süt üretim miktarını belirlemiştir. Konseyin kabul ettiği bu programda hedef miktarın aşılması durumunda ek maliyeti karşılamak için uygun önlemlerin alınması da yer almıştır. Fakat 1982 yılındaki süt satış miktarı, hedefi %3 aştığı halde, Konsey ek vergi ile entansif vergiyi uygulamamış, bunun yerine hedef fiyatı %3 oranında azaltmıştır. Aynı zamanda 1983 yılı için de 1981 yılı arz

seviyesinin %1 fazlasını garanti eşiği olarak belirlemiştir. Hedef fiyat artışındaki indirimin üretim artışını kontrol altına almada arzulan başarıyı sağlamadığı, 1983 yılında garanti eşiğinin %6 civarında aşılabileceğinin öngörülmesiyle anlaşılmıştır (Anonymous 1984d). Nitekim 1984 yılında Topluluk içerisindeki arz, süt ve süt ürünleri iç tüketiminin %20 üzerinde gerçekleşmiştir. Talebi aşan miktar, aynı yıl içerisinde 12,7 milyon ton süt eşdeğeri ihracat gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, 6,7 milyon tona yükselmiştir (Anonymous 2001b). Kısaca o güne dek alınan tüm önlemlere rağmen piyasaya sunulan süt miktarı artmaya devam etmiştir. Diğer bir deyişle, OTP mekanizmalarının ve bütçesinin yarıya yakını, diğer sektörlerin sistem tarafından daha az kayrılması pahasına, sadece süt sektörüne harcanmış ama üretim fazlası sorunu çözülememiştir. Bu noktadan sonra yeni önlemler alınmadığı takdirde süt sektörünün tek başına OTP'yi ve hatta bir bütün olarak AET'yi batırabilme olasılığı yeni bir yaklaşımın itici gücü olmuştur (Pezaros 2001).

Haziran 1983'teki Stuttgart Zirvesi'nde Konsey, Komisyonu yeni bir teklif hazırlaması için tekrar görevlendirmiştir. Komisyonun zirveden bir ay sonra sunduğu yeni teklifte, süt fiyatlarında yapılmakta olan indirimin %12'ye çıkarılarak üretici gelirlerinin ciddi biçimde düşürülmesi gerektiği fakat bu uygulamanın üretime olan etkisinin gecikmeli olarak ortaya çıkacağı vurgulanmıştır. Ayrıca üretim düşene kadar geçecek zamanda Topluluğun altından kalkması gittikçe zorlaşan bir bütçe yükü ile yüzleşeceği de belirtilmiştir. Komisyon garanti eşiği sisteminin, kısıtlayıcı bir fiyat politikasına eşlik eden bir kota sistemi şeklinde yürütülmesi gerekliliğini dile getirerek teklifini sonlandırmıştır. İşte bu aynı zamanda, her bir mandıraya 1981 yılı süt alım miktarlarına dayanarak bir kota veya referans miktar tahsis edilmesi ve bu miktar aşıldığında fazla arzın tüm masraflarını karşılayacak ek verginin toplanmasına dayanan bir kota sistemiyle ilgili ilk tekliftir. Çeşitli sektör tarafları ile tartışılarak hazırlanan tüzük taslağı, nihayet 31 Mart 1984 tarihinde Konsey tarafından kabul edilmiş ve

yayımlanmıştır³² (Anonymous 1984d). Diğer bir deyişle son çare olarak, ticari üretim miktarının daha etkin bir şekilde kontrol edilebilmesine yönelik kararlı bir adım niteliğinde olan, üretim kotaları hayata geçirilmiştir (Pezaros 2001).

2.2.2.5 AB’de kota sistemi uygulaması, 1984-2008

Kota sistemi, 9 yıllık bir süre içerisinde süt üretiminin toplam %8 azaltılması hedefi ile Nisan 1984’te uygulanmaya başlamıştır (Anonymous 2001b). Sistem, daha önce uygulanmış garanti eşiği uygulaması ile benzer amaçlara sahip olarak nitelenmiş ve resmi olarak “süt üretimine ek bir vergi konması”na imkan veren bir uygulama olarak tanımlanmıştır. AT yetkilileri sistemin hedeflerini, süt piyasasında arz-talep dengesi sağlanması, 1980 yılının toplam tarım bütçesinde %43’lük paya sahip sektörde harcamaların düşürülmesi ve üretim fazlasının azaltılarak üretimin kontrol altına alınması şeklinde ifade etmişlerdir. Bu sayede AT fiyatlarının yüksek tutularak süregelen yapısal gelişmelere yardımcı olunması da hedeflenmiştir (Hetzner *et al.* 1993, Pezaros 2001). İlk olarak 5 yıllık bir süre için uygulanması öngörülen sistem, zaman içerisinde pek çok kez uzatılmıştır. Fiyat indirimine gidilmesine kıyasla, üretici gelirlerinde daha az kayba sebep olması sistemin avantajı olarak görülmüştür. Bu çözüm aynı zamanda üye ülkelerin belirli üretici gruplarına yönelik özel muameleleri uygulamalarını da mümkün kılmıştır (Hetzner *et al.* 1993).

Kota sistemi içerisinde her bir üye ülkeye “ulusal”, her bir üreticiye veya alıcıya da “bireysel” kota tahsis edilmiştir. Fakat kotaların temelini, miktarların belirlenmesi değil aşıldıkları durumda uygulanan vergi oluşturmuştur. Diğer bir deyişle, kota aşıldığında üretici veya alıcı, ortak sorumluluk vergisine ek olarak Topluluğa “süper vergi” olarak bilinen vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuştur.

³² RG L90,s. 10-12, Süt ve süt ürünleri ortak piyasa düzeninde dair çıkartılmış 804/68 sayılı Tüzüğe değişiklik yapan 31 Mart 1984 tarih ve 856/84 sayılı Konsey Tüzüğü

Bu ek verginin amacı fazla süt üreten ülkenin üreticilerinin, fazla süt ürünlerinin depolanması ve/veya elden çıkartılmasının masraflarına katılmalarının sağlamaktır. Bu amaca ulaşılabilmesi kotasını aşan üreticilerden bu ek verginin toplanmasını sağlayacak, etkili bir sistemin varlığını gerektirmektedir. Teoride bu ek vergi, süt hedef fiyatının üzerinde olduğundan kota üstü üretim karlı olmamaktadır. Ayrıca her ülke Topluluğa ödediği kota aşım vergisini üreticilerden toplamakla yükümlüdür ve onların yerine vergiyi ödemek gibi bir seçeneği bulunmamaktadır (Anonymous 1984a).

Uygulamada en tartışmalı nokta verginin toplanması olmuştur. Sistemin yürürlüğe girmesini takip eden yıllarda neredeyse tüm üye ülkelerde bu konu önemli bir idari sorun olurken, AT kurumları ve üye ülkeler arasında da birçok tartışmanın kaynağı haline gelmiştir (Pezaros 2001). Örneğin çok uzun yıllar İtalya üreticilerden vergi toplamamış ve bu vergiyi ülke olarak ödemeye devam etmiştir.

Kota sisteminin ilk uygulamasında AT garanti eşiği 97,2 milyon ton süt olarak belirlenmiş ve bu miktar ulusal kota olarak üye ülkelere paylaştırılmıştır. Bu pay dağıtımında, referans yılı olarak 1983 yılının kabul edildiği İrlanda ve İtalya hariç, üye ülkelerin tümünde 1981 yılı üretimlerinin %1 fazlası esas alınmıştır. Tahsis edilmiş bu garanti miktarlarının dışında bir de “topluluk rezervi” oluşturulmuştur. Topluluk rezervinin amacı kota sistemi bazı üye ülkelerde üretim yapısını etkileyebilecek sorunlara yol açarsa ve Komisyon da uygun görürse, her yıl ulusal kotalara ekleme yapabilmektedir. Kota sisteminin ilk yılında rezerv 335 bin ton olarak belirlenmiştir (Anonymous 1984a, Pezaros 2001).

İlerleyen dönemde bazı üye ülkelere özel düzenlemeler yapılmıştır. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra ve güney Avrupa ülkelerinde yapılan ayarlamalar bu grupta değerlendirilebilir (Anonymous 1984a). Ulusal ve bireysel kotaların dönem dönem azaltılması ve karşılığında telafi edici yollar bulunması da söz konusu olmuştur. Miktar kısıtlamasının etkisi, 1986 yılında sütün, yağ içeriğinin arttırılmasına uygulanan ceza sistemi ile de güçlendirilmiştir. Bunun sonucunda, garanti edilen miktarlar, her bir üye ülke için belirlenen süt yağı içeriğine göre tahsis edilmiş, o yıl içerisinde satılabilecek süt miktarı şeklinde yeniden tanımlanmıştır. Bütün bu sınırlamalarına

rağmen, kota sisteminin yürürlüğe sokulması Komisyon'un 1987 yılında sınırsız müdahale alımlarını durdurması ve müdahale alımlarına çeşitli kriterler getirmesini önleyememiştir (Hetzner *et al.* 1993). Hetzner *et al.* (1993) tarafından hazırlanan raporda, müdahale alımlarının yıllar içerisinde kısıtlanarak, teknik engeller getirilmesi Topluluğun süt sektörüne yaptığı destekleri giderek azalttığı şeklinde değerlendirilmiştir.

2.2.2.6 856/84 sayılı Konsey Tüzüğü

Kota sisteminin kuralları ve uygulama esasları günümüze dek pek çok kez değiştirilmiştir. İlk uygulamanın temelleri, 856/84 sayılı tüzükle belirlenmiştir. Ulusal kotalar aşıldığında, süper vergi ödeyecek üreticilerin ve ödenecek miktarların belirlenebilmesi için, her üye ülkenin sütünü pazarlayan üreticilere ve/veya sütü satın alanlara bireysel referans miktarı dağıtması şart koşulmuştur. Bireysel kotaların dağıtılabilmesi amacıyla süt satışları doğrudan ve dolaylı satış şeklinde sınıflandırılmıştır. Doğrudan satış, süt üreticisinin ürettiği sütü veya süt ürününü doğrudan tüketiciye satması, dolaylı satış ise üreticinin sütünü başka bir alıcıya veya aracılara satarak süt ve süt ürünlerinin tüketiciye ikinci, hatta üçüncü elden ulaşmasıdır. Tüm üyelere bu iki tip kotadan tahsis edilmiştir. Doğrudan satış miktarlarının belirlenmesinde karşılaşılan güçlükler üye ülkelerle komisyonun uzun süren müzakerelerine sebep olmuş ve sonuçta kota tahsisinde üyelere esneklik kazandırabilmek için pek çok ülkede kota referans yılı olarak 1983 yılı kabul edilmiştir. Sadece Yunanistan ve Lüksemburg ilk etapta karar verildiği üzere 1981 yılını temel almışlardır (Anonymous 1984a, Pezaros 2001).

Kota aşım vergisinin toplanmasında iki ana yöntem belirlenmiş ve seçim üye ülkelere bırakılmıştır. Formül A ve B olarak bilinen bu yöntemlerden ilki kotasını aşan her bir üreticinin vergiyi kendisinin ödemesi, ikincisi ise sütü satın alanların ödemesi anlamını taşımaktadır. İkinci seçeneğin tercih edildiği ülkelerde, sütü satın alanlar bu vergiyi çiğ süt fiyatlarından tahsil etmişlerdir (Anonymous 1984a).

Sistemin ilk uygulama esasları, temel tüzükle aynı gün yayımlanmış 857/84 sayılı tüzükte detaylı bir şekilde verilmiştir³³. Uygulama esaslarında ele alınan ilk konu verginin miktarı olmuş ve bu A veya B formülünün uygulanmasına bağlı olarak farklılaştırılmıştır. Vergilerin, sütü satın alanlardan toplandığı durumlarda her bir alıcıya da kota tahsisi yapılmış ve ancak alıcı toplam kotasını aştığı takdirde vergi ödemiştir. Bu, alıcıların kendi içlerinde kota altı üretimle kota üstü üretimi dengelemeleri ve bu sayede de üreticilerin fazla üretimlerinin hepsinin vergilendirilmemesi ile sonuçlanacağından, vergi oranı daha yüksek tutulmuştur. Anılan tüzükte Formül A ve doğrudan satışlarda kota aşım vergisi süt hedef fiyatının %75'i, Formül B'de ise %100'ü olarak belirlenmiştir. Formül A'nın seçildiği ülkelerde vergiler üreticilerden, alıcılar aracılığıyla toplanmıştır. Formül B'nin seçildiği Yunanistan'da çok fazla alıcı bulunması ve toplam süt üretiminin Topluluk üretiminin %1'inden daha düşük olması sebebiyle tüm ülke tek bir süt alıcısı olarak kabul edilmiştir. Ülkelere, vergileri üçer aylık dönemlerde veya yıllık olarak toplama seçeneği sunulmuştur (Anonymous 1984e).

Söz konusu tüzük, üye ülkelerin bazı üretici gruplarına ayrıcalıklı davranabilmelerine olanak tanımıştır. Kota sistemi öncesinde bir gelişme planı ile işletmesini büyüten işletmeler, genç çiftçiler, referans yılında istek dışı sebeplerden dolayı üretimi çok düşmüş üreticiler bu grupta yer almıştır. Tüzük bu amaçla bir ulusal rezervin oluşturulmasını mümkün kılmıştır. Kota nakillerinin ancak işletmelerin satışı, kiralanması veya miras yoluyla devri ile mümkün olabileceği de belirtilmiştir. Aynı kurallar süt alıcıları için de geçerli olmuştur. Üye ülkelerin bu şekilde devredilen kotaların bir kısmını rezerve aktarmalarına da izin verilmiştir (Anonymous 1984e). Bununla birlikte üye ülkeler kota sisteminin başlangıcında üreticilerin süt üretimini bırakmalarını teşvik edecek programları uygulamaları için desteklenmiş ve bu sayede elde edilen kotalar da ulusal rezerve aktarılmıştır. Topluluk içerisinde toplam kota miktarının düşürülmesi ihtiyacının ortaya çıktığı 1987 ve 1988 yıllarında, AT

³³RG L90,s. 13-16, Süt ve süt ürünleri sektöründe 804/68 sayılı Tüzüğün 5c maddesinde sözü geçen verginin uygulanmasının genel kurallarına dair 31 Mart 1984 tarih ve 857/84 sayılı Konsey Tüzüğü

bütçesinden finanse edilen veya ortak finansmanı sağlanan Topluluk programları ile süt üretiminden çekilen üreticilerin kotaları bu indirim amacıyla kullanılmıştır (Pezaros 2001).

Sistemin yürürlüğe girmesinden 1 sene sonra, üretimde artış hızının yavaşladığı görülmüştür. Sistemin ilk uygulama sonuçlarının başarılı olması, sisteme uyum sağlamakta güçlük çeken bölgelere yılsonunda üretilmemiş kotaların tahsis edilmesine, üreticiler ve hatta bölgeler arasında bir dengelemenin yapılabilmesine izin verilmesini sağlamıştır. Bu amaçla yayımlanan tüzükle (590/85³⁴) hem doğrudan satış hem dolaylı satış kotası bulunduran üreticilerin kendi toplam kotalarının miktarı değişmeyecek şekilde ikisini dengeleyebileceklerine dair hükümler de getirilmiştir (Anonymous 1985b, Pezaros 2001).

İtalya'nın kota miktarı 1985 yılında üretim istatistiklerinde meydana gelen değişikliklere paralel olarak arttırılırken, Topluluk genelinde üye ülkelerin ulusal kota miktarları 1986'da %3 oranında düşürülmüştür. Bu gibi uygulamadaki ayrıcalıklar beraberinde pek çok karışıklık ve sorun getirmiştir. Özellikle AT-10'dan AT-12'ye genişleme sürecinde İspanya ve Portekiz'e tanınan geçiş süreleri ve ayrıcalıklar, sistemin etkinliğini zayıflatmıştır. Örneğin Portekiz AT'ye 1986 yılında üye olmasına karşın kota sistemini uygulamaya 1991 yılında başlamıştır. Ek olarak iki formül arasındaki vergi farkı bazı bölgelerde ödenen vergi miktarının olması gerekenden daha düşük gerçekleşmesine izin verirken bazı süt üreticilerinin de kotalarının üzerinde dahi karlı bir üretim yapmalarına olanak tanımıştır. Nitekim kota üstü üretimle elde edilen

³⁴ RG L68,s.1- 48, Süt ve süt ürünleri sektöründe 804/68 sayılı Tüzüğün 5c maddesinde sözü geçen verginin uygulanmasının genel kurallarına dair 857/84 sayılı Tüzüğe değişiklik yapan 26 Şubat 1985 tarih ve 590/85 sayılı Konsey Tüzüğü

gelirin, verimli işletmelerde marjinal giderden³⁵ yüksek olabildiği de anlaşılmıştır. Tüm bunlara azalan süt talebine rağmen artan ürün fazlalarının yarattığı etki de eklendiğinde, 1987 yılında çıkartılan bir tüzükle formüller arasındaki vergi farkı kaldırılmış ve kota aşım vergisi hedef fiyatın %100'üne sabitlenmiştir³⁶ (Anonymous 1987c, 1990b, Pezaros 2001).

Tüm zorluklarına rağmen kota sisteminin, AT süt fiyatlarını, fiyat destek mekanizmasının öngördüğü şekilde, dünya seviyesinden yüksek tutarak süt arzını kontrol etmede için en uygun araç olduğu düşünülmüştür. Bu sebeple de ilk etapta 5 yıllık bir süre için öngörülen kota sistemi, 1988 yılında 1992 yılına dek uzatılmıştır. Fakat sistem giderek daha da karmaşıklaşmaya devam etmiş ve üye ülkelerin ilgili tüzüklere uyumlu olarak kota sistemini yönetmeleri, izlemeleri, kontrol etmeleri ve denetlemeleri için gereken idari kapasiteleri çok önemli bir hal almıştır (Anonymous 1988a, Pezaros 2001).

Uzatmayı takiben, kota sisteminin etkisinin artırılması amacıyla 1989 yılında vergi oranı hedef fiyatın %115'ine eşitlenmiştir. Aynı zamanda kotaların yeniden tahsisinde, belirli hedeflere yönelik olarak, üye ülkelere çeşitli seçenekler sunulmuş ve kota tahsisinin, üyelerin kendi ulusal süt üretimleri açısından önemli gördükleri hedef kitlelere yapılması mümkün kılınmıştır. Komisyonun üyelere sunduğu hedef kitle seçenekleri arasında yeni işletme sahipleri, 60 bin kg'dan düşük kotası olan işletmeler ve belirli bölgelerdeki süt üreticileri yer almıştır (Anonymous 1989c). Ulusal kota

³⁵ Marjinal gider, ek bir birim tarımsal çıktının üretimi dolayısıyla toplam giderde meydana gelen artıştır. Marjinal gider, sabit giderlerin çıktıdaki artışlarla değişmemesinden dolayı sadece değişken giderlerin bir fonksiyonudur. Ekonomi teorilerinde marjinal giderin özel bir önemi vardır. Nitekim karı azami seviyeye çıkartan işletmeler daima marjinal gideri marjinal gelire eşitleyen çıktı üretirler (stats.oecd.org/glossary, 2008).

³⁶ RG L78,s. 3-4, Süt ve süt ürünleri sektöründe 804/68 sayılı Tüzüğün 5c maddesinde sözü geçen verginin uygulanmasının genel kurallarına dair 857/84 sayılı Tüzüğe değişiklik yapan 16 Mart 1987 tarih ve 774/87 sayılı Konsey Tüzüğü

miktarları 1990 yılında çıkartılan tüzükle³⁷ Yunanistan, İspanya ve İtalya için arttırılırken, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden dolayı Almanya'nın kotası da yeniden belirlenmiştir (Anonymous 1990a). Bundan bir yıl sonra, ihraç pazarlarındaki daralma ve bazı ürünlerde tüketimin giderek düşmesi sebebiyle hala ürün fazlalarının bulunması, kotalarda %2'lik bir indirimle gidilmesine sebep olmuştur. Topluluk genelinde yapılan bu indirim tüm üyelere ve üreticilere eşit şekilde yansıtılmıştır (Anonymous 1991b).

Kota sistemi Mart 1992'de 1 yıl için tekrar uzatılmış fakat bu uzatma dönemindeki indirim miktarı %4,5 olmuştur. Bu indirimin ülkeler arasındaki paylaşımı değişkenlik göstermiş, Portekiz'e hiçbir indirim uygulanmazken İngiltere ve Hollanda'nın kota miktarı %4,9 düşürülmüştür (Anonymous 1992c).

2.2.2.7 MacSharry Reformları, 3950/92 sayılı Konsey Tüzüğü

Ortak Tarım Politikası'nın bütününde önemli değişiklikler getiren MacSharry Reformları ile destek fiyatları ve aşırı düzeyde artmış üretim fazlaları tarafından yaratılan kısır döngüyü kırmak konusunda kararlı adımlar atmıştır. Reformun ortaya çıkmasına, iç gelişmeler kadar 1990 yılında artan uluslararası baskılar da sebep olmuştur. Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması kapsamında yürütülen ve 1986 yılında başlayan Uruguay Turu müzakerelerinin ilk dönemlerinde, sübvansiyonların miktar ve seviyesini düşürmesi yönünde Topluluk üzerindeki baskı oldukça artmıştır. Bu baskılar ve içerideki ürün fazlası sorunu AB'nin eyleme geçmesine sebep olmuştur ve Komisyon bir teklif vermeye zorlanmıştır. Temmuz 1991 yılında dönemin Komisyon Başkanı MacSharry, temel hedefi OTP'yi piyasa ve uluslararası ticaret kurallarıyla daha uyumlu bir hale getirmek olan bu teklife kendi ismini vermiştir. Bu bağlamda reformun

³⁷RG L362,s. 5-6, Süt ve süt ürünleri Ortak Piyasa Düzeni ile ilgili olan 804/68 sayılı Tüzüğe değişiklik yapan 11 Aralık 1990 tarih ve 3641/90 sayılı Konsey Tüzüğü

ana fikrini OTP'nin temel mekanizmalarında aşamalı bir değişim yapılması, neredeyse eşsiz olan bir fiyat destek sisteminden doğrudan gelir desteğine geçilmesi oluşturmuştur. Az ya da çok tüm tarım ürünleri piyasa düzenlerinde değişiklikler yapılmış olsa da, bu reform ilk etapta 6 ana üründe (hububat, yağlı tohumlar³⁸ ve protein bitkileri³⁹, sığır eti, süt, koyun eti ve tütün) büyük değişiklikler yapılmasını öngörmüştür. Bununla birlikte reformda süt sektörüne çok dikkatli yaklaşılmış (Pezaros 2001) ve 2000 yılında sona eren 7 yıllık bir dönem süresince kota sisteminin yürürlükte kalmasına karar verilmiştir⁴⁰. Kota sistemini uzatan ve kurallarını basitleştiren, sadece kota sistemiyle ilgili yeni bir tüzük yayınlanmasını öngören 2074/92 sayılı Konsey Tüzüğü'nün yayınlanmasından 6 ay sonra temel tüzük yayınlanmıştır⁴¹. Kota sisteminin oluşturulması ve uygulama esasları ile ilgili genel kuralları sade bir şekilde ortaya koyan 3950/92 sayılı Konsey Tüzüğü Topluluk rezervini kaldırmış, kota aşım vergisinin toplanmasını sütü satın alanların sorumluluğuna vermiş, kotaların geçici nakli diğer bir deyişle üreticiler arasında kiralanmasına ve hatta bazı kriterler dahilinde kalıcı devrine olanak tanımış, üye ülkelere ülke içi kota üstü ve altı üretimi dengeleme fırsatı tanımış, sektörel yapılanma sürecinde sistemin kullanımı konusunda esneklikler getirmiştir (Anonymous 1992ad). MacSharry reformları ortak sorumluluk vergisinin, kurumsal fiyatların düşürülmesi (%5-15 oranlarında) karşılığında kaldırılmasını da içermektedir. Bunun yanı sıra İtalya, Yunanistan ve İspanya'nın kotaları bir yıl içerisinde sistemin tam uygulanabilirliğini sağlamaları koşuluyla arttırılmıştır. Topluluk rezervi, üye ülkelerin ulusal rezervlerine paylaştırılmış ve ülkelerin üreticilerinden belirli oranda kota indirimi yaparak ulusal rezervlerini büyütmelerine izin verilmiştir. Ülkelerin yetkili kurumu belirleyerek, onu tüm vergi ödemelerini toplamakla görevlendirilmesi istenmiştir. Üye ülkelerin vergi toplanmasıyla ilgili kuralları detaylı bir şekilde

³⁸ Kolza, ayçiçeği, soya fasulyesi ve keten tohumu ile zeytinyağı piyasası (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

³⁹ Kurutulmuş bezelye, bakla, acı bakla gibi baklagillerden oluşan grup-protein crops (Anonim 2006c)

⁴⁰ RG L215,69. s., Süt ve süt ürünleri sektörüne uygulanacak ek bir vergi oluşturan 30 Haziran 1992 tarih ve 2074/92 sayılı Konsey Tüzüğü

⁴¹ RG L405,s. 1-5, Süt ve süt ürünleri sektörüne uygulanacak ek bir vergi oluşturan 28 Aralık 1992 tarih ve 3950/92 sayılı Konsey Tüzüğü

yayımlamaları da bu tüzük kapsamında ele alınmıştır. Vergilerin hesaplanması ve üreticilerden toplanmasından sorumlu olan süt alıcılarına, gerekli gördüklerinde süt fiyatlarından kesinti yaparak vergiyi tahsil etme imkanı sunulduğundan, bazı durumlarda toplanan vergi miktarı AB'ye ödenmesi gereken toplam miktardan yüksek olmuştur. Bu tüzükle bu fazlalığın sektörün yapısal gelişimi için kullanılmasına olanak tanınmıştır. Kota ticaretini sağlayan nakil kuralları ise hem süt üretimine yeni bir maliyet kalemi eklemiş hem de genç üreticilerin üretime girmesini zorlaştırmıştır. Kısacası, MacSharry reformu kotayı “tarım piyasalarını düzenlemek için yapılan bir müdahale” olarak ele almış ve vergisinden elde edilen gelirin süt sektörüne yönelik harcamalarda kullanılacağını belirtmiştir. Uygulamanın detayları hakkındaki kurallar ise Komisyon tarafından çıkartılan tüzükte⁴² ele alınmıştır (Pezaros 2001).

2.2.2.8 Gündem 2000, 1256/99 sayılı Konsey Tüzüğü

Bu uygulamalar değişmeden 2000 yılına dek devam etmiş, sonrasında Gündem 2000 reformları ile çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Komisyon, Gündem 2000 kapsamında süt sektöründe kurumsal fiyatların (tereyağı ve YST müdahale fiyatları) 4 aşamalı olarak %15 düşürülmesini teklif etmiştir. Aslında MacSharry Reformları'nın devamı niteliğini taşıyan Komisyon teklifi, dünya ile Birlik içerisindeki fiyatlar arasındaki farkın azaltılmasını ve fiyat desteklerinden doğrudan ödeme sistemine geçilmesini önermiştir. Bu teklifin bir diğer açıklaması ise OTP'nin tüm piyasa destek mekanizmalarının fiyat belirleyici olmaktan çok, bir güvenlik ağı şeklinde kullanılmasını hedeflemek olmuştur. Komisyon indirilen kurumsal fiyatların, benzer şekilde yapılacak 4 aşamalı bir tazminat ödemesi ile telafi edilmesini önermiş, bu amaçla yeni bir süt ineği primi öne sürmüştür. Besi sığırı destekleme fiyatlarında kararlaştırılan indirim sonucunda düşen süt ineği değerini karşılamak üzere, 2003 yılında 100 Avro olan prim sistemine, bir miktar daha eklenmiştir (70 Avro/baş inek). Üye ülkelerin, belirli koşulları karşılayan ve ulusal

⁴² RG L57,s. 12-17, Süt ve süt ürünlerindeki ek vergi uygulamasıyla ilgili detaylı kuralları ortaya koyan 9 Mart 1993 tarih ve 536/93 sayılı Komisyon Tüzüğü

kriterlerine uygun olarak süt üreticilerine dağıtmaya yetkili oldukları, üretim paylarıyla orantılı ek bir “ulusal yardım⁴³” verilmesi de teklif edilmiştir. Aynı zamanda kota sisteminin de en azından 2006 yılına dek uzatılması gerektiği ileri sürülmüştür. Fakat fiyatlardaki indirimi telafi amacıyla 4 aşamalı olarak kotaların %2 arttırılması uygun bulunmuş, bu artışların ise belirli bir üretici grubuna, örneğin %1 yeni işletme kurmak isteyen veya üretimini arttırmak isteyen genç çiftçilere ve %1 dağlık arazideki ve kuzeydeki üreticilere, dağıtılması teklif edilmiştir. Gündem 2000’deki en önemli teklif kotaların uzatılmasıyla ilgili olandır. Nitekim süre uzatımı dışında ilk teklifte yer alan önlemlerin neredeyse tamamı, karşılıklı çıkar ilişkilerine zarar vermiş ve ye ülkeleri çeşitli gruplara bölmüştür. İ pazarlıklar sırasında 9 üyenin çoğunluğu (Avusturya, Belçika, Almanya, Fransa, Finlandiya, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda ve Portekiz) kota sisteminin 2006 yılına dek uygulanması teklifini bazı farklılıklarla, desteklemiş veya kabul etmiştir. Örneğin Almanya, Fransa, Finlandiya ve Lüksemburg sistemin daha da uzun bir süre uygulanmasını isterken, Hollanda ve İrlanda sistemi 2006’dan sonra da uygulamaya karar vermek için sistemin etkinliğini değerlendiren bir “ara rapor” (2003/2004’te) hazırlanmasını istemiştir. Diğer yanda ise “Londra Kulübü” de denen dört ye lke (Danimarka, İtalya, İsveç ve İngiltere) daha yüksek bir fiyat indirimi (%30 seviyesinde) ve kotaların 2006’dan sonra kaldırılması için Eylül 1998’de bir teklif sunmuşlardır. Aynı zamanda da mevcut tereyağı ve YST müdahalelerinin yerine geçecek, sığır eti için teklif edilen özel depolama örneğine benzer bir güvenlik ağı önermişlerdir. Bu tartışmalar sonucunda bir anlaşmaya varılamaması zerine Mart 1999’da gerçekleştirilen Berlin Avrupa Konseyi zirvesinde, Gündem 2000’in bir paket olarak toptan kabul edilmesi beklenmiştir. Ancak Pezaros (2001) OTP’nin etkin yürütülmesiyle ilgili yayınladığı kitabında Konseyin uzlaştığı nihai anlaşmanın OTP reformlarının hedefine ulaşmaktan çok birikim yapmaya yoğunlaştığını ve bunun sonucunda da tüm mali dönem boyunca tarım harcamalarının dengelenmesine karar verildiğini ifade etmiştir. Bu kararın uygulamadaki açıklaması ise Komisyonun yapmış

⁴³ National envelopes

olduğu fiyat kesintileri ve tazminat ödemeleri teklifinin hafifletilmesidir. Sonuç olarak zirvenin süt sektörü ile ilişkili onayladığı önlemler, Komisyon'un başlangıçta yaptığı teklif ve toplantıdan birkaç gün önce Tarım Bakanları Konseyi'nin aldığı kararlardan oldukça farklı olmuştur. Aslında Berlin Anlaşması, ilk teklifi ve dolayısıyla da süt reformunun felsefesini kararlı bir şekilde değiştirmiştir. Berlin Anlaşması ile getirilen değişiklikler arasında; müdahalelerin neredeyse değişmeden kalması ve fiyat kesintilerinin uygulanmasının 2005/06 yılına ertelenmesi, verilecek süt ineği priminin 2005 yılından sonra uygulanmaya başlanması ve primin kotanın tonu başına yapılacak sabit bir miktar olması; ulusal yardımların 2005 yılından itibaren verilmeye başlanması, süt kota sisteminin en azından 2008 yılına dek korunması ve bu zamana dek kotaların %2,4 arttırılması, Komisyon'un 2003 yılında kota sistemi ile ilgili hazırlayacağı rapora dayanarak Konseyin sistemin gerekliliğini gözden geçirmesi ve 2006 yılından sonra devam edip etmeyeceğine karar vermesi yer almaktadır (Pezaros 2001).

Gündem 2000'de karar verildiği üzere kota miktarlarının arttırılmasında, Komisyon'un belirli üretici gruplarına öncelik verilmesi teklifi kabul edilmemiştir. Anlaşmanın imzalandığı günün sonunda bazı üye ülkelerdeki güçlü talebi karşılamak için her biri farklı sebeplere dayanan artışlar yapılmıştır. Buna göre Yunanistan, İspanya, İrlanda, İtalya ve İngiltere'nin Kuzey İrlanda bölgesi 2000/01 yılından itibaren fazladan kota almıştır. Bu artıştan sonra diğer %1,5'luk artışın kalan 10 üye ülkeye "lineer" olarak reformun üç yılı içinde, 2005/06 ve 2007/08 arasında yapılması öngörülmüştür. Böylece bu karara istinaden toplam referans miktarları her bir üye ülke ve her yıl için, 31 Mart 2008 tarihine dek sabitlenmiştir. Bu temel değişikliklerin yanı sıra uygulama esaslarında da bir takım değişiklikler yapılmıştır (Pezaros 2001). Gündem 2000 ile 3950/92 sayılı Konsey Tüzüğü değiştirilmiştir. Tüm süt sektöründe ortak piyasa düzenlenmesine dair 1255/1999 sayılı ve kota sistemindeki değişiklikleri yasalaştıran 1256/1999⁴⁴ sayılı Konsey Tüzükleri 17 Mayıs'ta yayımlanarak yürürlüğe girmişlerdir. Yukarıda sıralanan

⁴⁴ RG L160,s. 73-79, Süt ve süt ürünleri sektöründe ek bir vergi oluşturan 3950/92 sayılı Tüzüğe değişiklik yapan 17 Mayıs 1999 tarih ve 1256/1999 sayılı Konsey Tüzüğü

değişikliklere ek olarak 1256/1999 sayılı Tüzük ile %70 ve daha fazla oranda kullanılmayan kotaların üye ülkeler tarafından ulusal rezerve aktarılması ve diğer üreticilere devredilebilmesi mümkün hale gelmiştir.

2.2.2.9 2003 Reformu, 1788/2003 sayılı Konsey Tüzüğü

Gündem 2000 ile alınan kararlar 2003 yılının Haziran ayında Avrupa Birliği Konseyi tarafından 2003 Reformu adı da verilen kararlarla güncellenmiş ve geliştirilmiştir. Süt sektöründe kurumsal fiyatların indirilmesiyle birlikte kota sisteminin 2015 yılına dek uzatılmasını da öngören reform sonrasında yayımlanan 1788/2003 sayılı Konsey Tüzüğü⁴⁵ ile 3950/92 sayılı Tüzük yürürlükten kaldırılmıştır. 2003 reformunun süt kota sistemi açısından en önemli sonucu Gündem 2000’de öngörülen kota artışı dışında bir artışın kabul edilmemiş ve yürürlükten kaldırılması beklenen kota sisteminin 2014/15 süt yılına dek korunmasına karar verilmiş olmasıdır. Anılan Tüzük’te yapılan düzenlemelerin gerekçesi “edinilen tecrübeden faydalanmak ve programı basitleştirip kolaylaştırmak için eski tüzüğün yürürlükten kaldırılması ve programı yöneten kuralların yeniden düzenlenmesi ve sadeleştirilmesi gerekmektedir” şeklinde ifade edilmiştir (Anonymous 2003c).

Günümüze kadar pek çok kez tartışmaya sebep olmuş ve uygulama esasları değiştirilmiş kota transferi, çıkartılan bu son tüzükle büyük oranda üye ülkelerin inisiyatifine bırakılmış ve esneklik sağlanmıştır. Konsey Tüzüğü 1788/2003 üç kez değiştirilmiş, iki kez de genişlemeler sebebiyle güncellenmiştir. Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinden 10 tanesinin AB’ye katıldığı genişleme hareketi sonrasında gerçekleştirilen düzenlemede Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve Slovak Cumhuriyeti’ne özel bir “sektörel dönüşüm kotası” oluşturulmuştur. Bu kotanın

⁴⁵ RG L270,s. 123-136, Süt ve süt ürünleri sektöründe ek bir vergi oluşturan 29 Eylül 2003 tarih ve 1788/2003 sayılı Konsey Tüzüğü

Estonya ve Letonya'da 1998'den, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve Slovak Cumhuriyeti'nde ise 2000'den 2006'ya kadar işletme içi süt ve süt ürünlerinin tüketiminin düşmesi koşuluyla 01 Nisan 2006'dan itibaren kullanılmasına karar verilmiştir. Buradaki amaç, işletmeyi kendi ihtiyacı için (zatî) üretimden, pazara yönelik üretime teşvik etmesidir. Bulgaristan ve Romanya için de bir yapısal rezerv oluşturulmuş ve pazara yönelik üretimin 2002 yılından 2009 yılına dek artması durumunda 01 Nisan 2009 yılından itibaren bu kotaların kullanılmasına karar verilmiştir (Anonymous 2003c).

Kota ile ilgili ana kuralları belirleyen son Tüzük 1788/2003'ün yayımlanmasından yaklaşık yedi ay sonra, detaylı uygulama esaslarını içeren bir komisyon tüzüğü yayımlanmıştır. Komisyon'un 30 Mart 2004 tarihinde yayımladığı 595/2004⁴⁶ sayılı bu tüzük ile 1392/2001 sayılı Komisyon Tüzüğü yürürlükten kaldırılmış ve uygulama esasları sadeleştirilmiş, uygulamada üye ülkelere esneklik sağlanarak daha çok sorumluluk yüklenmiştir. Bu tüzükte günümüze dek üç kez değiştirilerek son şekli 13 Mart 2008'de verilmiştir.

2.2.2.10 Tek OPD Tüzüğü, 1234/2007 sayılı Konsey Tüzüğü

Avrupa Komisyonu'nun 2003 reformu sonrasında hızlandırdığı mevzuat sadeleştirilmesi süreci kapsamında, 22 Ekim 2007 tarihinde tüm ürünler için ortak piyasa düzenlerinin kapsandığı tek bir tüzük yayımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle süt ve ürünleri piyasasına ilişkin tüm kurallar 1234/2007 sayılı Konsey Tüzüğü'nde toplanmıştır. Kota sistemi ile ilgili gerçekleştirilen son tartışmalar sonucunda Konsey, Komisyonun teklifi üzerine 17 Mart 2008 tarihinde 2,84 milyon tona karşılık gelen %2'lik bir kota artırımını kabul etmiştir. Ek kotalar, 27 ülkeye eşit olarak dağıtılarak 01

⁴⁶ RG L94,s. 22-32, Süt ve süt ürünleri sektöründe ek bir vergi oluşturan 1788/2003 sayılı Konsey Tüzüğü'nün uygulanması için gerekli detaylı kuralları ortaya koyan 30 Mart 2004 tarih ve 595/2004 sayılı Komisyon Tüzüğü

Nisan 2008 tarihinde başlayan yeni kota yılında yürürlüğe sokulmuştur (ec.europa.eu/agriculture, 2008). Bu düzenlemeyle ortaya çıkan son durum Çizelge 2.15'ten izlenebilir. Çizelgede üye ülkelere son tahsis edilen kota miktarları yanında ilk tahsisler de verilmiştir. Buradan da görüleceği gibi bazı ülkeler için yüksek sayılabilecek artışlar varken, bazı ülkelerin kota miktarları da %5-7 civarında azaltılmıştır.

Çizelge 2.15 AB üyesi ülkelerin AT/AB'ye giriş, kota sistemine dahil olma tarihleri ile ilk tahsis edilen ve 2008/2009 kota yılında tahsis edilmiş kota miktarları (bin ton) (Anonymous 1984a, 2007a, 2008e)

Ülke	AT/AB'ye giriş tarihi	Kota referans yılı	İlk kota tahsis tarihi	Kota sistemine dahil olma tarihi	İlk tahsis edilen kota miktarı (bin ton)	2008/09 yılı kota miktarı (bin ton)
Almanya	1957	1983	1984	1984	23.792	28.847
Avusturya	1995	1992-1994	1995	1995	2.572	2.848
Belçika	1957	1983	1984	1984	3.643	3.427
Bulgaristan	2007	2005-2006	2006	2007	979	999
Çek Cumhuriyeti	2004	2001-2002	2003	2004	2.682	2.793
Danimarka	1973	1983	1984	1984	4.933	4.613
Estonya	2004	2001-2002	2003	2004	625	659
Finlandiya	1995	1992-1994	1995	1995	2.352	2.492
Fransa	1957	1983	1984	1984	26.768	25.091
GKRY	2004	2001-2002	2003	2004	145	148
Hollanda	1957	1983	1984	1984	12.197	11.466
İngiltere	1973	1983	1984	1984	15.885	15.125
İrlanda	1973	1983	1984	1984	5.296	5.504
İspanya	1986	1983-1985	1986	1986	4.650	6.239
İsveç	1995	1991-1994	1996	1996	3.303	3.420
İtalya	1957	1983	1984	1984	9.914	10.741
Letonya	2004	2001-2002	2003	2004	695	743
Litvanya	2004	2001-2002	2002	2004	1.647	1.739
Lüksemburg	1957	1981	1984	1984	269	279
Macaristan	2004	2001-2002	2001	2004	1.947	2.030
Malta	2004	2002-2003	2002	2004	49	50
Polonya	2004	2002-2003	2004	2005	8.964	9.568
Portekiz	1986	1988-1990	1991	1991	779	1.988
Romanya	2007	2005-2006	2006	2007	3.057	3.118
Slovakya	2004	2001-2002	2003	2004	1.013	1.062
Slovenya	2004	2002-2003	2005	2005	560	588
Yunanistan	1981	1981	1984	1984	588	837

Çizelge 2.16 AB’de arz yönetim düzenlemelerinin tarihsel gelişimi (Malak-Rawlikowska 2005’ten değiştirilerek alınmıştır)

Yıllar																																																								
68	70	77	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08																									
Süt ve ürünleri Ortak Piyasa Düzeni																										Tek OPD dönemi																														
Tüketim düzenlemeleri																																																								
Üretimden çıkma ve sürü çevrilme programları																																																								
Ortak sorumluluk vergisi																																																								
Yatırım yardımlarında süt sektörüne kısıtlamalar getirilmesi																																																								
Emziren inek primi																																																								
				Garanti eşiği uygulaması																																																				
Süt kota sistemi																																																								

2.2.3 Kota sistemi uygulamasına üye ülke örnekleri

Bu bölümde kota uygulayan ülkelerden Fransa, İtalya, İngiltere ve Polonya ile ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir. Böylece hem kota sisteminin ülkelere göre farklılıkları hem de uygulama koşullarının daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir. Örnek olarak seçilmiş 4 ülkenin genel, tarım ve süt sektörüne ilişkin bilgileri ile kota uygulamaları hakkındaki özet bilgiler Çizelge 2.17’de verilmiştir.

Çizelge 2.17 Fransa, İtalya, İngiltere ve Polonya’da AB üyeliği, genel ekonomik göstergeler ve süt sektörüne ilişkin bilgiler ve süt kota sistemi ile ilgili uygulamaların karşılaştırılması (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008, www.maison-du-lait.com, 2008)

Karşılaştırma ölçütü	Fransa	İtalya	İngiltere	Polonya
AB’ye üyelik yılı	Kurucu üye	Kurucu üye	1973	2004
Yüzölçümü (000) k m ²	547	301	245	313
Nüfusu (milyon kişi)	63,6	59,5	60,6	38,5
Tarım arazisi (milyon hektar)	29,5	14,7	16,8	16,0
Tarım nüfusunun payı (%)	3,9	4,3	1,4	15,8
Süt üretimi (milyon ton)	24,6	10,8	14,4	12,0
Süt sığırcılığı işletmesi sayısı (bin)	102	61	26	697
İnek sayısı (bin baş)	3.799	1.814	2.024	2.637
Süt verimi (kg/baş inek/yıl)	6.462	5.928	7.095	4.544
Ortalama sürü büyüklüğü (baş inek/işletme)	36,6	29,7	76,9	3,8
1-9 başlık işletmelerin payı (%)	7,6	42,1	11,0	90,2
100 baş üstü işletmelerin payı (%)	1,4	6,6	27,7	0,1
Sanayiye aktarılan sütün payı (%)	93,3	93,6	96,9	71,4
Sütte yağ oranı (%)	4,07	3,74	3,99	3,96
Sütte protein oranı (%)	3,23	3,3	3,26	3,16
Kota yönetiminde idari yapılanma	22 bölge/90 il	20 bölge/109 il	4 devlet	16 bölge/379 il
Kota yönetiminde yetkili otorite	ONILAIT/İslah ofisi (kamu)	UNALAT (üretici örgütü, 1984-1993)/ AIMA-AGEA (kamu, 1993-2008)	Süt Pazarlama Borsaları (1984-1994)/Müdahale Kurumları (1994-2001)/Kırsal Ödeme Ajansı (2001-08)	Tarım Piyasaları Ajansı (2005-08)
2007/08 dolaylı satış kota miktarı	24.132.388	10.271.286	14.619.120	9.211.607
2007/08 doğrudan satış kota miktarı	345.768	258.774	136.527	168.537
2007/08 toplam kota miktarı	24.478.156	10.530.060	14.755.647	9.380.144
İlk kota miktarı	26.768.000	9.914.000	15.725.000	8.964.017
Referans yılı	1983	1983	1984	2002/03
Kota ayrıcalıklı hedef kitle	Dağlık bölgedeki üreticiler	Dağlık, izole, tarıma elverişsiz bölgedeki üreticiler	Yok	İşletme büyütenler
Vergi toplama	Formül B	Formül A	Formül B	Satın alıcılardan
Kota ticareti	Yok	1997’ye dek yok	Serbest	Serbest
Kota ticaretindeki kısıtlamalar	Araziye bağlı	2003’e dek bölgesel kısıtlama	1994’e dek bölgesel kısıtlama	Bölgesel/aynı fabrikaya satış (kota kiralamada)
Çiğ sütü satın alan aracı veya işleyici sayısı	441	1.601	524	226

2.2.3.1 Fransa

Fransa Avrupa Topluluğu'nun kurucu 6 üyesinden birisidir. Yüzölçümü 547 bin km² ve nüfusu ise 63,6 milyon kişidir. İdari olarak 26 bölgeden oluşmasına rağmen bu bölgelerin 22 tanesi ülke sınırları içerisinde yer almaktadır. Bölgeler 100 ilden oluşmaktadır ve bunlardan 4 tanesi denizaşırı bölgelerinde yer almaktadır (en.wikipedia.org, 2008).

AB'nin en büyük arazi varlığına sahip ülkesi olan Fransa'nın kullanılabilir tarım arazisi varlığı 29,5 milyon hektardır (ha). Bu miktar AB-27'deki tarım arazilerinin %16,2'sine eşittir. Son genişlemelerle birlikte Birliğin en büyük 4. tarım nüfusuna sahip Fransa AB-27'de %7,77, AB-15'te ise %15,6'lık bir paya sahiptir (ec.europa.eu/agriculture, 2008). Avrupa Topluluğu'nun ilk yıllarında Topluluk içerisinde İtalya'dan sonra ikinci en büyük çiftçi nüfusa sahip olan Fransa (3,8 milyon kişi), bu rakamsal avantajı Ortak Tarım Politikası'nda kullanmış ve Topluluk tarafından oluşturulan tarım politikalarında çiftçisinin büyük etkisi olmuştur. Fransız tarım nüfusunun toplam çalışan nüfus içindeki payı 1962'de %20,1'ken bu oran 2006 yılında %3,9'a gerilemiştir (Anonymous 1972, ec.europa.eu/agriculture, 2008). Almanya'dan sonra en fazla süt üreten ikinci ülke olan Fransa, 2006 yılında 24,6 milyon ton süt üretmiştir. Üretilen bu sütün değeri AB-15 süt üretiminin %18,6'sını, AB-27'nin %15,8'ini oluşturmuştur. Fransa'da 104 bin işletmeye dağılan 3,8 milyon baş süt ineğinin yıllık ortalama süt verimi 2006 yılında 6.462 kg olmuştur. Ortalama işletme büyüklüğü 36,6 baş inek olan ülkede, işletmelerin %7,6'sı 1-9 baş (inek), %1,4'ü ise 100 baş ve üzeri (inek) büyüklük dilimlerinde yer almıştır (Anonymous 2007c, ec.europa.eu/agriculture, 2008, www.maison-du-lait.com, 2008).

Fransa'da süt üretiminin %93,3'ü sanayiye aktarılmaktadır ve ulusal süt yağı miktarı %4,07, protein miktarı ise %3,23'tür. Bu değerlerle AB-15 ortalamasının altında kalan Fransa'nın 2007/08 kota yılında toplam süt kotası 24.478.156 ton olmuştur. Bunun 346.000 tonu doğrudan satışlara tahsis edilmiştir (Anonymous 2003c, 2007c, 2008d, ec.europa.eu/agriculture, 2008).

Fransa başlangıçtan günümüze kota sistemini düzenli bir şekilde uygulamış ülkelerden birisidir. Avrupa Topluluğu 1984 yılında süt kota sistemini uygulamaya başladığında Fransa'ya Avrupa Konseyi tarafından 1,2 milyon tonu doğrudan satışlar için olmak üzere toplam 26.768.000 ton ulusal kota tahsis edilmiştir (Anonymous 1984a,e).

Fransa ilk yıllarda sistemi, kotaların sütü satın alanlara tahsis edildiği B Formülü ile yürütmeyi seçmiştir. Sistemin yürütülmesi amacıyla üretim bölgelerini dağlık bölgeler ve diğerleri olmak üzere sınıflandıran Fransız hükümetinin o dönem aldığı bir diğer karar ise referans miktarlarını işletme arazisi varlığına bağlayarak, ticaretinin yapılamayacağı yönünde olmuştur (Grynspar 2006). Fransa kota sistemini sosyal hedefleri göz önünde bulundurarak uygulamış ve bu sebeple de kırsal kesimin yerinde tutulmasını sağlayan yöresel üretimi destekleyip, işletmelerin büyümesini zorlaştırmıştır. Günümüzde orta ölçekli aile işletmeleri ve bunların oluşturdukları özel yasal statüye sahip ortak işletmelerle (GAEC)⁴⁷ üretimini sürdürmektedir. Ayrıca işletmelerin arazi satın alarak çok fazla büyümesinin önüne geçen politikalar da uygulanmaktadır (Chapaut 2006).

Süt kota sisteminin yönetimi, yönetiminde yer alan ana kurumlar ve sorumlulukları temel ulusal mevzuatta, Kırsal Kanun'un 654. Maddesi 39 – 100 fıkralarında yer almaktadır. Bu kurumlar Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı ve Islah Ofisi⁴⁸ ile Tarım ve Orman İl Müdürlükleri'dir (DDAF⁴⁹). Kota yönetimi bu üç kamu kurumu tarafından paylaşılmıştır (Nachbaur 2006).

⁴⁷ Le Groupement Agricole d'Exploitation en Commun. Bu ortak işletmelerin amacı iki veya daha fazla üreticinin işletmelerini hem fiziksel hem de işbölümü anlamında birleştirerek büyümelerini sağlamak hem de üreticilere yıllık izin, çalışma konusunun belirlenmesi ve belirli çalışma saatleri olması ..vb gibi özlük haklarını vermektir.

⁴⁸ Office de l'Élevage

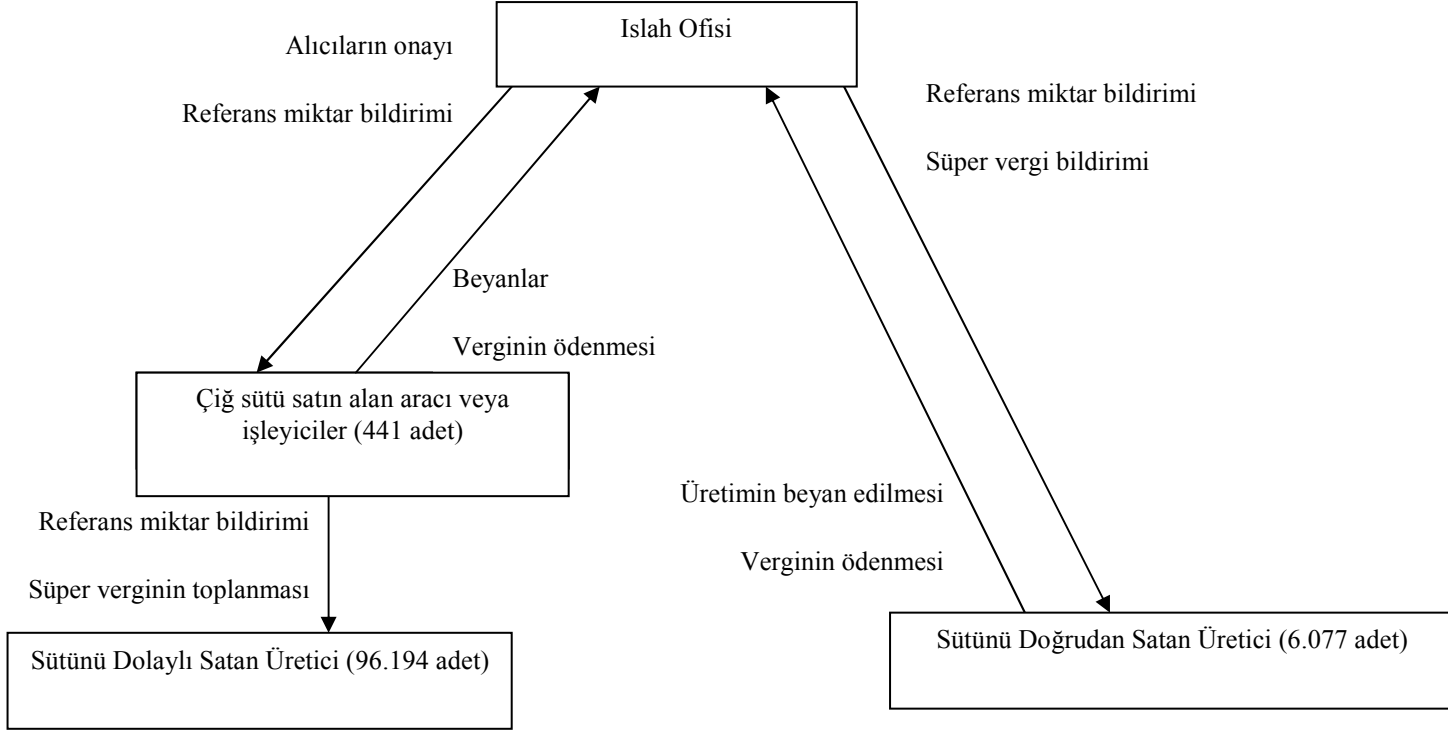
⁴⁹ Direction Départementale de l'Agriculture et de la Forêt

Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı kota sisteminin uygulanması ve yönetimi ile ilgili ulusal politikaları oluşturmak ve ilişkili kuralları yapmakla yükümlüdür. Ulusal metinlerin yayımlanmasındaki en önemli konu ulusal mevzuatın AB'ninkilerle uyumlu olmasıdır. Bakanlık aynı zamanda yılda altı kez Süt Konseyi'nin toplanması, sistemde yer alan tarafların kota sistemi hakkında bilgilendirilmesi ve yapılan değişikliklerin duyurulması için yayım hizmetlerinin yürütülmesinden de sorumludur (Dubosq 2005).

Islah Ofisi, yasada inek sütü ile ilgili uygulamalarda başlıca yetkili otoritedir. Avrupa Komisyonu'na bilgi gönderilmesi, referans miktarları ve ek vergi uyarılarının yapılması, süper vergilerin toplanması ve AB'ye nakledilmesi ile denetimlerin gerçekleştirilmesi v.b. işlerden, yani süt kota sisteminin yönetiminden sorumludur (Nachbaur 2006). Islah Ofisi'nin üreticiler ve alıcılarla ilişkisi Şekil 2.11'de gösterilmiştir. Şekilden de anlaşılacağı üzere bu birim bir yandan üretici ve alıcıları bilgilendirirken, diğer yandan da sistemin hemen tüm unsurlarını işletmektedir.

DDAF Fransa'nın 90 ilinde yapılmış, Bakanlığın bölgesel idari birimleridir. Her ilde süt kota sistemi ile ilgili olarak çalışan ½-2 memur vardır. Üreticilerle DDAF'lerin ilişkisinin şematize edildiği Şekil 2.12'ten de anlaşılacağı üzere bu yerel kurumlar süt üreticilerinin tanımlanması; talimatların yapılması ve arazilerin satışına bağlı olarak bireysel kotaların nakledilmesi; İl Tarım Danışma Konseyi faaliyetleri ve tahsisler için teklif sunulması; süt üretimini bırakma programı aktivitelerine verilen yardımlara ilişkin talimatların hazırlanması, denetlemelerin yapılması v.b. işleri yürütürler (Bert 2006, Nachbaur 2006).

Sütü satın alanlar, bir işleyiciye satmak veya kendi bünyesinde işlemek amacıyla sütü doğrudan üreticilerden satın alan kişi veya kuruluşlardır. Satın alanların her ay kendilerine süt satan her bir işletmenin yağ analizlerini yaparak sonuçları Ofis'e beyan etmesi gerekmektedir.

Şekil 2.11 Islah Ofisi'nin sütü satın alanlar ve üreticilerle ilişkisi (www.onilait.fr, 2007)

Fransa'da uygulamaya ilişkin hemen tüm kararlar kota sisteminin başladığı 1984 yılından itibaren Süt Konseyi tarafından alınmıştır ve konsey görevini sürdürmektedir. Bu Konsey, Tarım Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı'nın Islah Ofisiyle birlikte Süt Üreticileri Ulusal Federasyonu⁵⁰, Süt Kooperatifleri Ulusal Federasyonu⁵¹, Süt Sanayi Ulusal Federasyonu⁵², Köylü Konfederasyonu⁵³ ve Kırsal Koordinasyon⁵⁴ gibi farklı mesleki örgüt temsilcileri ile bir araya geldiği yapıdır. Konsey iki ayda bir toplanarak, rezervden yapılacak tahsisler ve o kota yılı ile ilgili hükümler hakkında karar verir. Tarım Bakanlığı yeni ulusal bir mevzuat yayımlamadan önce Süt Konseyi'ne danışır.

Kota sisteminin yönetiminde tanımlanmış üç önemli faaliyet yer alır. Bunlardan ilki Ofis, DDAF ve satın alanlar tarafından yürütülen bireysel kotaların ve kota aşım vergisinin yönetimi, ikincisi satın alanlar ile Ofis tarafından verginin toplanması, sonuncusu ise üretici, satın alan ve üye ülkenin verdiği beyanatların denetimidir. Denetim görevinde FEOGA, Ofis, Tarım Sektöründeki Müdahale Kurumlarının Merkez Bürosu⁵⁵, gümrük dairesi ve DDAF görev alır.

⁵⁰ Fédération Nationale des Producteurs de Lait

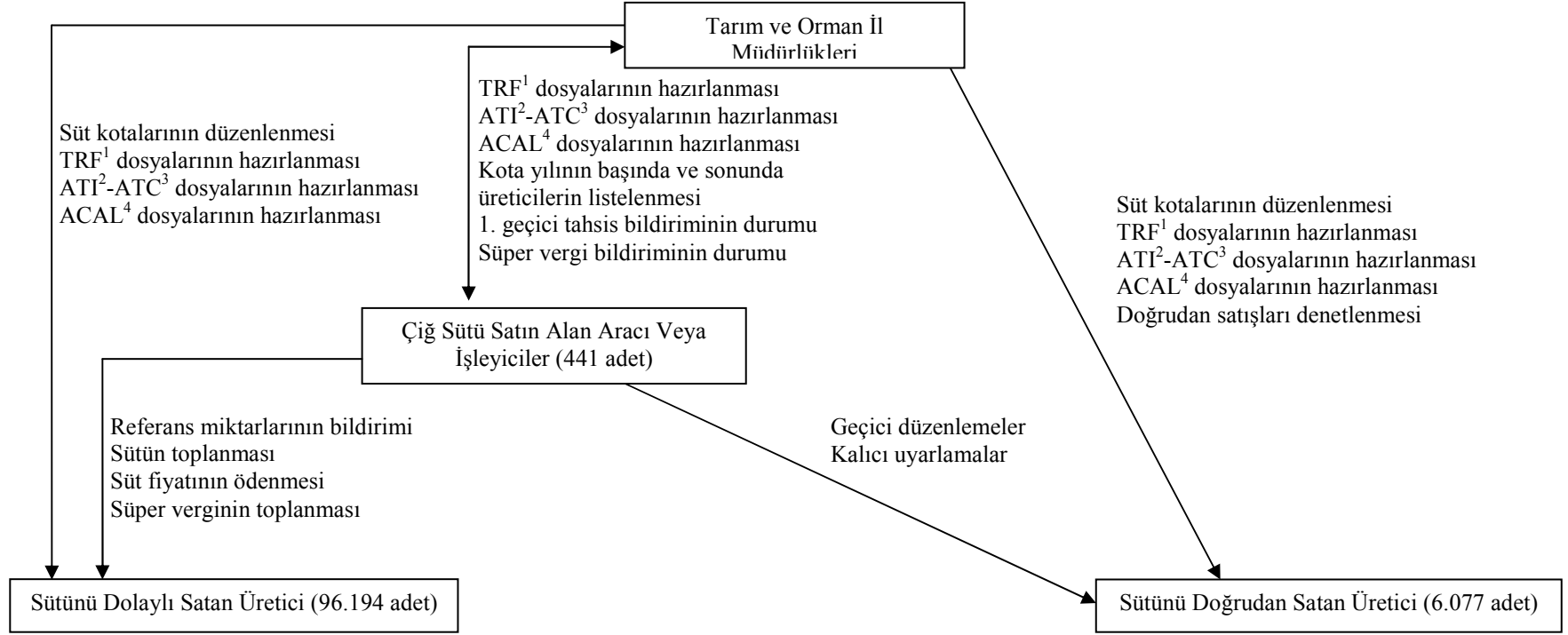
⁵¹ Fédération Nationale des Coopératives Laitières

⁵² Fédération Nationale des Industries Laitières

⁵³ Confédération Paysan

⁵⁴ Coordination Rurale

⁵⁵ Agence Centrale des Organismes d'Intervention dans le Secteur Agricole (ACOFA)

Şekil 2.12 Tarım ve Orman İl Müdürlükleri'nin sütü satın alanlar ve üreticilerle ilişkisi (www.onilait.fr, 2007)

¹TRF (Transfer de Référence en Mutation Foncier): Arazi devirleri ile birlikte bireysel kota devirleri
²ATI (Attribution Individuel): Ulusal Rezervden bireysel kotaların yeniden tahsisi
³ATC (Attribution Conditionnel): Ulusal Rezervden bireysel kotaların şartlı yeniden tahsisi
⁴ACAL (Aide de Cessation Activité Laitier): Süt Üretimini Bırakma Programı

2.2.3.2 İtalya

İtalya da, Fransa gibi, Avrupa Topluluğu'nun kurucu 6 üyesinden birisidir. Yüzölçümü 301 bin km² ve nüfusu ise 59,5 milyon kişidir. İdari olarak 5 tanesi özerk olan 20 bölgeden oluşmaktadır. Bölgelerde toplam 109 il ve 8101 ilçe bulunmaktadır (en.wikipedia.org, 2008).

İtalya 2006 yılındaki 982.000 kişilik tarım nüfusu ile AB'nin 3. en büyük tarım nüfusunu barındırmaktadır. Tarım arazisi varlığı 14,7 milyon ha olan İtalya AB-27'deki toplam tarım arazisinin %8,1, AB-15'te ise %10,1'ine sahiptir (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

Ülkede (Kuzey ve Güney) sütün toplam tarımsal üretimdeki payı %10,1'dir ve 4,2 milyar Avro değerindedir. İtalya, AB içerisinde süt üretiminin değeri açısından 3. sırada olmasına karşın miktar açısından 6. sırada yer almaktadır. İtalya'nın 2006 yılı toplam süt üretimi 10,75 milyon tondur ve AB-15 süt üretiminin %9,0'unu, AB-27'nin %7,3'ünü 61.000 işletmede 1,8 milyon baş inekle üretmiştir. İnek başına ortalama süt verimi 2006 yılında 5.928 kg olan İtalya'nın ortalama işletme büyüklüğü 29,7 baş inektir. Süt işletmelerinin %42,1'i 1-9 baş (inek), %6,6'sı ise 100 baş ve üzeri (inek) büyüklük dilimlerinde yer almaktadır (Anonymous 2007c, ec.europa.eu/agriculture, 2008, www.maison-du-lait.com, 2008).

İtalya'da üretilen çiğ sütün %94'ü işleme sanayine aktarılmaktadır. Ulusal üretim sütün içeriği açısından değerlendirildiğinde ortalama süt yağı miktarının %3,74, protein miktarının ise %3,30 olduğu görülmektedir. İtalya da Fransa gibi sütün içeriği bakımından AB-15 ortalamasının altında kalmaktadır (Anonymous 2007c, ec.europa.eu/agriculture, 2008). İtalya'ya 2007/08 kota yılında 260.000 tonu doğrudan satış kotası olmak üzere, toplam 10.530.060 ton süt kotası tahsis edilmiştir (Anonymous 2003c, 2008d, ec.europa.eu/agriculture, 2008).

İtalya'daki süt üretimi ülkenin kuzey bölgelerinde içme sütü ve Grana-Padano, Permiggiano Reggiano peynirlerinin yapımına yöneliktir. Ülkenin güneyinde ise daha çok Mozzarella peyniri yapılmaktadır. AB içerisinde de coğrafi işaretleme sisteminde yer alan İtalyan peynirleri özellikle dağlık bölgelerde ve üretime daha az elverişli arazilerde üretim sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. İtalya'nın çeşitli süt ürünlerinde kendine yeterlilik oranı %68-89 arasında değişmekte, peynir dışındaki özellikle taze süt ürünlerinin önemli bir kısmını AB'nin diğer ülkelerinden ithal etmektedir (Anonymous 2004b, 2007c).

AT'nin en eski üyelerinden birisi olmasına karşılık İtalya kota sistemini oldukça uzun bir süre Komisyon kurallarına uygun şekilde uygulamamıştır. Avrupa Komisyonu ve diğer AB yeleri ile İtalya arasında uzun yıllar süren tartışmalar sonucunda İtalya bugün kota sistemini oldukça şeffaf yöneten ülkelerden birisi haline gelmiştir.

Kota sisteminin uygulanması için referans yıllar belirlenirken, 1983 yılı süt üretiminin 1981 yılının üretiminden fazla olması sebebiyle İtalyan hükümeti tarafından 1983 yılı temel alınmıştır. Komisyon açısından bu durum İrlanda ve İtalya'ya özgü bir ayrıcalık olmuştur. İtalya için bu ayrıcalığın sebepleri 1984 yılında Komisyon tarafından řu şekilde özetlenmiştir:

- İtalya'nın toplam süt üretimi 1981 yılında son 10 yılın en düşüğü olmuştur;
- İtalya'nın inek başına yıllık ortalama süt retimi Topluluk ortalamasından düşüktür;
- 1981–1983 yılları arasında üretimde görülen artış aslında sanayiye satılan süt miktarındaki artıştan kaynaklanmıştır (Anonymous 1984d).

Süt kota sisteminin başlangıcında İtalya'ya 1.591.000 tonu doğrudan satış kotası olan, 9.914.000 ton ulusal referans miktarı tahsis edilmiştir (Anonymous 1998). İtalya'nın tüketim miktarı aldığı kotadan fazla olduğundan talebin bir kısmını ithalatla karşılamaya devam etmiştir. İthalatın toplam kullanımdaki payı 1983 yılında %14 olmuştur (Anonymous 1984d). İtalya 1980'li yıllarda süt üretimi yetersiz ve ulusal ışlahı

programı olmayan ithalatçı ülkelerden birisi olarak nitelendirilmektedir (Lanfredini and Cavicchini 2005).

İtalya'ya tahsis edilmiş ilk ulusal referans miktarını İtalyan süt sanayi temsilcileri mevcut süt üretiminin çok üzerinde bulurken, üretici ve kamu kesimi tahsisin mevcut üretimin çok altında olduğunu ifade etmektedir. Avrupa Topluluğu'nda süt kota sisteminin 1984 yılında yürürlüğe girmesine Bakanlar Konseyi tarafından karar verilmesine rağmen, İtalya'nın uygulama esaslarını içeren kendi ulusal mevzuatı 1989 yılına kadar yayımlanmamış ve 1993 yılına dek kota sistemini yöneten ulusal bir ödeme ajansı yetkilendirilmemiştir (Anonymous 1998, Balduzzi 2005, Lancia 2005, Lanfredini and Cavicchini 2005, Mangiavacchi 2005, Martellini and Pepe 2005, Moretti and Fausta 2005, Rampulla 2005, Sbaffi 2005, Scuri 2005, Soria 2005, Umberto 2005).

Kota sisteminin 1984 yılından itibaren 5 yıl için uygulanmasına karar verildiğinde, İtalya pratikte, diğer üyeler gibi, sistemi hemen uygulamaya başlamamıştır. Lanfredi *et al.* (2005) uygulamanın İtalya'da 1984 yılında, Kuzey Avrupa ülkeleri yüzünden çıkartılmış politik bir karar olarak algılandığını ifade etmiştir. Üstelik kota sisteminin 5 yıllık geçici bir süre için getirildiğini düşünen dönemin İtalyan hükümeti, uygulama konusunda ısrarcı olmaktan çok uzak kalmıştır. Fakat daha sonra kota sisteminin pek çok kez uzatılması Avrupa Komisyonu ve diğer üye ülkeleri İtalya ile karşı karşıya getirmiştir. Kota sisteminin ilk yıllarında üreticilere bireysel referans miktarı tahsis edilmemiş, uzun yıllar İtalya tek bir üretici gibi vergi ödemiştir (Soria 2005).

Yaklaşık bir sene sonra üç çiftçi sendikasının süt üreticileri bölümleri birleşerek Süt Üreticileri Ulusal Birliği'ni (UNALAT) kurmuşlardır. Örgüt, kurulduğu dönemde ulusal inek sütü üretiminin %98'ini temsil etmiştir. UNALAT kota sisteminin yönetiminden sorumlu olmuş ve üretici örgütü olarak bu görevi bir süre sürdürmüştür (Soria 2005). Diğer bir deyişle üreticilerin çoğunluğunu temsil eden örgüt diğer mevcut üretici örgütleri ile birlikte tek bir üretici olarak referans miktarlarının sahibi olmuştur (Anonymous 1989b). İtalya'da üreticilere bireysel referans miktarların tahsisi 11 Mayıs 1988 tarih ve 109 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 150 sayı ve 11 Nisan 1988 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı olan ikinci ulusal mevzuatla ayrıntılı bir şekilde

yapılandırılmıştır. Bu mevzuat referans miktarlarının UNALAT, UNALAT üyesi olmayan üretici örgütleri ve hiçbir üretici örgütü üyesi olmayan tek üreticilere tahsisini içermektedir (Anonymous 1998). Yukarıda bahsedilen Bakanlar Kurulu Kararı ile UNALAT'a 1988 yılında ilk kez bir referans miktarı tahsis edilmişse de, her bir üreticiye bireysel referans miktarlarının tahsisi 1989 yılından önce olmamıştır (Lanfredini and Cavicchini 2005). Bu miktarlar İtalya'ya Avrupa Komisyonu tarafından tahsis edilen kota miktarının yaklaşık 2 milyon ton üzerindedir (Lanfredini and Cavicchini 2005, Balduzzi 2005).

AIMA 1993 yılında tüm süt işletmelerini ziyaret ederek kontrol etmiş ve her çiftliğin üretim miktarlarını fatura ve vergi kayıtlarına dayanarak yeniden belirlemiştir. Kullanılmayan kotalara sahip çiftlikler ve bunların inek sayıları belirlenerek kotaları geri alınmıştır. Sistemdeki karışıklıktan yararlanarak iki farklı örgüte kaydolmuş ve bu sayede kotalarının 2 katı üretim yapan çiftlikler ortaya çıkartılmıştır. Bu ve benzeri durumlar yasalara uygun bir şekilde çözülmüştür. Mevzuata uymayan tüm durumlar tanımlanarak çözülmüş ve üreticilere bireysel referans miktarları yeniden tahsis edilmiştir. Toplam bireysel referans miktarlarının 11,5 milyondan 10,5 milyon tona düştüğü ikinci ve son kontrol 1993/94 döneminde gerçekleştirilmiştir. Gerçekte AB tarafından tahsis edilen kotası 9,9 milyon ton olan İtalya'da üreticilere tahsis edilen miktarın bunun oldukça üzerinde olduğu ortaya çıktığında, tahsis edilmiş fakat Avrupa Komisyonu'nun mevzuatına uymayan kotaların düşürülmesine karar verilmiştir (Anonymous 1995b, 1998, Lanfredini and Cavicchini 2005).

Bu değişimler çerçevesinde İtalya'nın kota sistemi uygulamasında yeni bir döneme girilmiştir. İtalya Avrupa Birliği'nin diğer üyelerinin baskılarına dayanamayıp, sistemi geçmiş eksiklerini de kapatmaya çalışarak yürütmeye başlamıştır. Sonuç itibariyle, ilk vergileri bu denli geç toplayan İtalya'nın 1984–1992 yılları arasındaki süper vergilerini ödemesi istenmiş ve İtalya 1994 yılında Komisyon'un da onayıyla bu borçları 1996'dan itibaren başlayarak 5 taksitte ödeme kararı almıştır. İtalya tüm geçmiş borçlarını tek bir üretici olarak ödemiştir (Lanfredini and Cavicchini 2005, Martellini and Pepe 2005).

Kota sisteminin yürürlüğe girmesinin üzerinden 13 yıl geçmesine rağmen İtalyan üreticileri kota sisteminin kaldırılması ve özgür üretim hakları için protestolara devam etmişlerdir. Bu arada daha önce kısıtlanan kota nakillerine izin verilmiş ve bu sayede üreticilerin pek çoğunun sonraki dönemlerde vergi ödememek için kota satın almaya veya kiralamaya başlaması sağlanmıştır. Mart 1998'de Avrupa Komisyonu Gündem 2000 ile getirilen yenilikleri açıklamıştır. Bu açıklamalar içerisinde İtalya'nın pazarlık gücüyle elde ettiği %2,9'luk bir kota artışı da yer almıştır. Vergilerin ödenmesi ile ilgili nihai karar alınmadığı için ulusal mahkeme kendisinde bulunan davaları 1999 yılında Avrupa Mahkemesi'ne göndermiş fakat Avrupa Mahkemesi de davaya beklenen açıklığı getirememiştir (Anonymous 1998, 2003d, Lanfredini and Cavicchini 2005, Martellini and Pepe 2005).

Kota rejiminin yönetimi 1992 yılına dek UNALAT'a, sonrasında ise AIMA'ya verilmiştir. AIMA, 1999 yılındaki yeniden yapılanma süreci sonunda Tarımsal Ödeme Ajansı (AGEA⁵⁶) ismini almıştır ve hala OTP kapsamında yetkili ödeme ajansı ve müdahale kurumu olarak görevini sürdürmektedir. Sistemin yönetimi, AGEA ile Bölgesel İdare Şube Daireleri arasında paylaşılmaktadır. Her Bölge Şubesi'nin görev ve sorumluluklarını, Bölge Şubesi ile İl Şube Ofisleri arasında paylaştıran kendi talimatı bulunmaktadır. Bu sebepten her bölge ofisinin yürüttüğü farklı görevler bulunmaktadır. Örneğin Lombardia Bölge Şubesi daha çok süt satın alanlarla ilgili görevlerden sorumluyken bağlı İl Şube Ofisleri çoğunlukla üreticiler, bireysel kota nakilleri ve denetimlerden sorumludurlar. Bölge Ofisi her satın alıcıyı yetkilendirmekle sorumludur. Her bir süt alıcısı 119/03 sayılı ulusal mevzuatta belirlenmiş koşullara uygun olup olmadığının kontrolü için denetlenir. Ana kriterler 1392/2001 sayılı Avrupa Komisyonu Tüzüğü'ne uygunluk, Ticaret odası kaydı ve ulusal veritabanına bağlanmak için gerekli teknik altyapıdır. Lombardia Bölgesi'nde 260 kayıtlı alıcı mevcuttur. Bu işletmelerin

⁵⁶ Agenzia per le Erogazioni in Agricoltura

yetkileri yasal gereklilikleri karşılamaya devam ettikleri sürece geçerlidir (Cattaneo 2005, Moretti and Fausta 2005).

Ortak Tarım Politikası araçlarının uygulanması amacıyla İtalya'da ulusal bir veritabanı olan Ulusal Tarım Bilgi Sistemi (SIAN) hazırlanmıştır. Her üreticinin veritabanındaki her bir üretim alanı için farklı bir tanımlama numarası bulunmaktadır. Veritabanının süt kota sistemi verilerini içeren kısmı, sistemde yer alan tüm kesimlerin kayıtlarını içermektedir. Süt kota sistemi ile ilgili olarak üreticilerin her bir kota yılı için bireysel referans miktarları ve bunların tipi, geçmiş süt üretimleri, doğrudan ve dolaylı satış miktarları, kota nakilleri ve hareketleri, ödedikleri vergi miktarları gibi bilgiler yer almaktadır. Sütü satın alanlar, her üreticiye ilişkin satın alınan süt miktarı ve ortalama yağ içeriği gibi bilgileri veritabanına girmektedirler. Üreticilerin aylık ödemeleri gereken vergi miktarlarının hesaplanabilmesi amacıyla program otomatik olarak yağ düzeltmelerini yapar ve sonuçları yayınlar. Sütü satın alanlar vergileri üreticilerin süt fiyatlarından düşüp AGEA'ya ödemekle yükümlüdürler. Doğrudan satış kotalarının yönetiminde ise üreticiler gerekli belgeleri AGEA'ya kendileri göndermektedirler. Buna ek olarak 2004/05 kota yılından itibaren ilgili çiftçi sendikaları ulusal veritabanına doğrudan satış yapan üreticilerinin verilerini girebilmektedirler. Bu hizmetten yararlanabilmek için üç çiftçi sendikasıdan birine üye olmak gerekmektedir. Bu sendikalar; İtalyan Çiftçileri Konfederasyonu, Col Diretti ve Kırsal Çiftçiler Sendikası'dır. Sistemin uygulaması, bütün gerekli verilere kolayca ulaşılabilmesi ve denetimler çok daha sistematik bir şekilde yürütülebildiği için geçmiş tecrübelerle göre çok daha kolay bir hal almıştır (Cattaneo 2005, Moretti and Fausta 2005).

2.2.3.3 İngiltere

İngiltere Avrupa Birliği'nin, 1973 yılında Danimarka ve İrlanda ile birlikte üye olmuş ülkelerinden birisidir. Yüzölçümü 245 bin km² ve nüfusu ise 60,6 milyon kişidir. İngiltere Galler, İngiltere, İskoçya ve Kuzey İrlanda olmak üzere 4 devletten meydana gelir. Devletler kendi içlerinde bağımsız bir merkezi meclis ve çoğunlukla alt bölgelere ayrılmış, ona bağlı yerel yönetimler tarafından yönetilmektedirler. Devletler, İngiltere sarayına ve hükümetine bağlıdırlar (<http://en.wikipedia.org/> 2008).

İngiltere'nin toplam kullanılabilir tarım arazisi varlığı 16,8 milyon ha'dır. AB-27 içerisinde 4. sırada yer alan İngiltere, AB-27 tarım arazilerinin %9,2'sine sahiptir. Bununla birlikte tarım nüfusu açısından son genişleme sonrasında 9. sıraya gerileyerek AB-27'de %3'lük paya sahip olan İngiltere'de 382 bin kişi tarımla uğraşmaktadır (ec.europa.eu/agriculture, 2008). Avrupa Topluluğu'na üye olduğu ilk yıl tarım nüfusunun toplam çalışan nüfus içindeki payı %3 iken bu oran 2006 yılında %1,4'e gerilemiştir (Anonymous 1975a, ec.europa.eu/agriculture, 2008). Almanya ve Fransa'dan sonra AB-27'nin en fazla süt üreten üçüncü ülkesi olan İngiltere'nin 2006 yılı süt üretimi 14,36 milyon ton olmuştur. Toplam tarımsal üretiminin %17,6'sını oluşturan süt üretimi İngiltere'deki en büyük tarımsal faaliyettir ve 3,6 milyon Avro'luk bir değere sahiptir. Ülkedeki 2 milyon baş süt ineğinin yıllık ortalama süt verimi 7.095 kg'dır ve toplam 26.000 süt sığırcılığı işletmesi bulunmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğü 76,9 baş inektir ve AB-27'de GKRY'den sonraki en büyük işletmelere sahiptir. İngiltere'de işletmelerin %11'i 1-9 baş, %27,7'si 100 baş ve üzeri ineğe sahiptir (Anonymous 2007c ec.europa.eu/agriculture, 2008, www.maison-du-lait.com, 2008).

Üretilen sütün %97'si sanayiye aktarılan İngiltere'de ulusal süt yağı miktarı %3,99, protein miktarı ise %3,26'dır. Kota sistemi kapsamında 2007/08 kota yılında toplam 14.755.647 ton süt kotası tahsis edilmiş olup, bunun 137.000 tonunu doğrudan satış kotası oluşturmuştur (Anonymous 2003c, 2007c, 2008d, ec.europa.eu/agriculture, 2008).

İngiltere, AT'ye üye olduğu 01 Ocak 1973 tarihinden itibaren, ithalatı azaltarak kendine yeterli seviyeye ulaşmak için üreticilerini her zaman sürülerini büyütme ve üretimlerini arttırmaları yönünde teşvik etmiştir. Bu anlayışa uygun politikaların da etkisiyle kota sisteminin yürürlüğe girdiği 1984 yılında üretimini 1973 yılına göre %13 arttırmıştır (Anonymous 1977a, 1987a, Barthélemy and David 1999).

İngiltere'ye ilk tahsis edilmiş kota 15.725.000 tondur. Bunun 187.000 tonu doğrudan satışlar, 15.538.000 tonu ise dolaylı satışlar için verilmiştir (Anonymous 1984a,e). Bu tahsis 1981 yılı üretiminden %1 fazladır fakat 1981 ile 1983 yılları arasında süt

üretimindeki gelişmeler bu tahsise yansımamıştır. Nitekim Avrupa Komisyonu tarafından tahsis edilen bu miktar İngiltere'nin tüketim miktarının sadece %85'ini kapsamıştır (Barthélemy and David 1999).

İngiltere'deki kota yönetimi 1994 yılına dek Süt Pazarlama Borsaları (MMB⁵⁷) tarafından yürütülmüştür. İngiltere genelindeki 5 MMB'nin kapatıldığı 1994 yılından itibaren ise İngiltere'nin kota yönetiminde yeni bir dönem başlamıştır (Barthélemy and David 1999).

Sistemi, kotaların sütü satın alanlara tahsis edildiği B Formülü ile yürütmeyi seçen dönem hükümeti, ulusal kotasını 5 MMB'ye dağıtmıştır. Kotanın el değiştirmesini kolaylaştırmak amacıyla da 1985 yılında aracı görevi gören ajanslar kurulmuştur. Kota nakillerinin serbest olup İngiltere'nin diğer üye ülkeler gibi kota ticaretini kısıtlayıcı yönde ek önlemler uygulamamış olması kısa zamanda kota fiyatlarını arttırmış ve süt üretiminde ciddi bir maliyet kalemi haline getirmiştir. İngiltere, 1992 yılında Topluluk mevzuatı kotayı araziye bağlayana dek topraktan bağımsız bir üretim faktörü olarak kabul etmiş ve uygulamıştır (Barthélemy and David 1999).

İngiltere'de kota sisteminin yönetimi 1994 yılında MMB'lerin kapatılmasıyla Müdahale Kurumlarına⁵⁸ devredilmiştir. Müdahale Kurumları 2001 yılında Kırsal Ödeme Ajansı (RPA⁵⁹) olarak isimlendirilmiştir ve hala kota yönetimi, kayıtların tutulması, kota ticareti, vergi toplanması ve Avrupa Komisyonu'na ödenmesi ile ulusal rezerv yönetiminden sorumludur (Anonymous 1994c, Barthélemy and David 1999, www.rpa.gov.uk, 2008). İngiltere'nin en son kota mevzuatı 2005 yılında güncellenen 2002 Süt Üretim Kotası Genel Koşulları⁶⁰ yasasıdır.

⁵⁷ Milk Marketing Boards

⁵⁸ Intervention Boards

⁵⁹ Rural Payment Agency

⁶⁰ Statutory Instrument 2002 No.458 Dairy produce Quotas (General Provisions)

2.2.3.4 Polonya

Polonya 01 Mayıs 2004'ten bu yana Avrupa Birliği'nin üye ülkelerinden birisidir. Yüzölçümü 312,7 bin km² ve nüfusu ise 38,5 milyon kişidir. İdari olarak 16 bölgeden oluşmaktadır. Bölgelerde toplam 379 il ve 2478 ilçe bulunmaktadır (en.wikipedia.org, 2008).

Polonya 2006 yılındaki 2,3 milyon kişilik tarım nüfusu ile AB içerisinde büyük önem taşımaktadır (2. sırada). Tarımda çalışan nüfus bakımından 2. sırada olan Polonya, tarım arazisi bakımından AB ülkeleri içerisinde 5. sıradadır (16 milyon ha) (ec.europa.eu/agriculture, 2008).

Polonya'da üretilen sütün toplam tarımsal üretimdeki payı %15,7, değeri ise 2,5 milyar Avro'dur. Polonya süt üretiminin yapısı açısından AB-15 ülkelerinden daha farklı, küçük ve parçalı bir işletme yapısına sahiptir. Ülkedeki 697.000 işletmede, 2,64 milyon baş inek bulunmaktadır. Polonya'nın 2006 yılında ortalama işletme büyüklüğü 3,8 baş inek olmuştur. Ülkede yıllık ortalama süt verimi 4.544 kg'dır. Mevcut süt işletmelerinin %90,2'si 1-9 baş, %0,1'inden daha azı ise 100 baş ve üzeri ineğe sahiptir (Anonymous 2007c, ec.europa.eu/agriculture, 2008, www.maison-du-lait.com, 2008).

Polonya'da 2005 yılında üretilen çiğ sütün %71'i süt sanayine aktarılmıştır. Ulusal üretim sütün içeriği açısından değerlendirildiğinde ortalama süt yağı miktarının %3,96, protein miktarının ise %3,19 olduğu görülmektedir (Anonymous 2007c, ec.europa.eu/agriculture, 2008).

Polonya'ya 2007/08 kota yılında 169.000 tonu doğrudan satış kotası olmak üzere, toplam 9.380.144 ton süt kotası tahsis edilmiştir (ec.europa.eu/agriculture, 2008, Anonymous 2008d).

Polonya AB'ye hazırlık amacıyla 1998 yılında oluşturmaya başladığı süt ve süt ürünleri piyasa düzeni kapsamında müdahale alımları, gümrük vergileri, ihracat geri ödemeleri

gibi uygulamaları geliştirmiştir. Kaliteye yönelik önlemler de 1990'lı yıllardan itibaren alınmaya başlanmıştır. Örneğin 1994 yılında süt soğutma tankları alınabilmesi için tercihli krediler verilmiştir. Kalite ile ilgili nihai ürünlerde kontroller ve yaptırımlar arttırılmıştır. Süt sanayi %20-25 oranında kalite primi ödeyerek kaliteli hammadde temin etmiş ve böylece kaliteli ürün üretebilmiştir. Prim demesi yasal olarak değil uluslararası rekabet sonucu kalitenin önem kazanması ile süt sanayisi tarafından uygulanmaya başlamıştır. Polonyalı yetkililer bu uygulamalar sayesinde, ye olunduğunda üretilen sütün yaklaşık %90'nının AB standartlarında olduğunu ifade etmişlerdir (Domanska 2005, Murowski 2005 Seremak-Bulge 2005).

Mevzuat uyumu çalışmaları süt sektöründe hayli uzun srmştir. Hazırlıkları takiben süt ve ürünleri piyasası ile ilgili ulusal yasa 01 Nisan 2002 tarihinde yürürlüğe girmiş ve üyelikten 2 yıl önce süt ve ürünleri piyasası ile ilgili mevzuat tam olarak uyumlanmıştır. Bu yasa sayesinde AB uyum çalışmalarının başlamasından üyeliğe kadar geçen sürede süt sektörü düzenlenmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ithalatta gümrük vergileri %36'ya çıkartılmış, Tarım Piyasaları Ajansı kurulmuş, üretim fazlası olduğunda veya piyasa fiyatları düştüğünde tereyağı ve YST'nin müdahale alımlarına başlanmıştır. Kısacası AB politikaları kabul edilerek, müdahale alanları genişletilmiştir (Seremak-Bulge 2005).

Kota ile ilgili müzakereler için tüm çalışmalar 4 kişilik bir ekip tarafından hazırlanmıştır. Müzakere ekibinde Bakanlık, Kooperatifler Federasyonu, üreticiler ve Tarımsal Ekonomik Araştırma Enstitüsü uzmanları yer almıştır. Bu ekipteki uzmanlar müzakerelerde karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisinin Merkez İstatistik Ofisi (GUS⁶¹) ve Bakanlık verilerinin farklılık göstermesi olduğunu belirtmişlerdir (Domanska 2005, Murowski 2005 Seremak-Bulge 2005).

⁶¹ Głwny Urzad Statystyczny

Polonya'da kota sistemi 2005/06 döneminde uygulamaya sokulmuştur. Polonya'da, 1663/95 sayılı Konsey Tüzüğü ile uyumlu olarak kurulan iki ajanstan birisi olan ARR müdahale alımları ve ihracat geri ödemeleriyle ilgilenmesinin yanı sıra kota sisteminin yönetiminden de sorumludur. Süt Kota Dairesi süt kotaları ile ilgili olarak dağıtım, kullanım, kontrol ve raporlamadan sorumlu birimlerden oluşmaktadır. Ajans, kendi içerisinde bölümlere ayrılmış olmanın yanı sıra ülke içerisinde de bölgesel olarak teşkilatlanmıştır ve Polonya'nın 16 bölgesinde yerel birimlere sahiptir (Jasińska 2005).

AB'nin ilgili tüzüğüne göre bireysel kotaların %70'i ve üstü kullanılmadığı takdirde, bu miktar ulusal rezerve aktarılmaktadır. Polonya'da da kullanılmayan kotalar ulusal rezervde toplanarak kota ihtiyacı olan üreticilere tahsis edilmektedir. Böylece üreticilerin vergi ödemesi önlenmiş olmaktadır (Seremak-Bulge 2005).

Polonya'da işletmesini büyütenlere ulusal rezervden tahsis yapılırken yeni kurulan işletmelere tahsis yapılmamaktadır. Genç üreticilere işletme kurduklarında veya bir işletmeyi satın aldıklarında AB'den yardım verilmekte fakat kota tahsisinde ayrıcalıkları bulunmamaktadır. Polonya'da kota ticareti sadece bölgeler arasında serbest bırakılmıştır (Seremak-Bulge 2005). Geçici transferler diğer bir ifadeyle yıllık kota kiralamalarında ise her iki tarafın da aynı alıcıya veya işleyiciye süt satıyor olması mecbur kılınmıştır (Malak-Rawlikowska 2004).

2.3 Kaynak Özetleri ve Kota Sisteminin Etkileri

Süt kotası uygulayan ve uygulamayan ülkelerin süt politikalarının karşılaştırıldığı ve her bir ülke için kota sisteminin etkilerinin ortaya konduğu bir çalışmada kota sisteminin ülkelerin inek başına ortalama süt veriminin artış hızını yavaşlatabildiği ifade edilmiştir. Aynı çalışmada Japonya'nın bir istisna olduğu da belirtilmektedir. Kota sisteminin Japonya'nın ulusal verim seviyesini arttırmada etkili olduğu belirtilen raporda, Kanada'da kota sistemi sebebiyle süt fiyatlarının daha yüksek seyretmesinin sektördeki yapısal değişimi yavaşlattığı ileri sürülmüştür (Anonymous 1986c).

Kaiser (1987), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için öngörülen olası bir süt kota programının uygulanması ve ekonomik etkileri hakkındaki eserinde 1985 yılından itibaren ABD’de artmaya başlayan kota sistemi taleplerini ve bu konuya federal hükümetin yaklaşımlarını açıklamıştır. ABD’de kota sistemi oluşturulması taleplerine temel teşkil eden hususun, ürün fazlalığının önlenmesinden çok aile işletmelerinin korunması isteği olduğu belirtilmiştir.

Burrell (1990), kota uygulamalarının süt politikalarındaki yeri ve uygulanma şekilleri değerlendirdiği çalışmasında, uygulanmış süt kota sistemlerinin özellikleri için bir sınıflandırma oluşturmuştur. Kalıcı kota sistemlerinin uzun vadede yapısal ve bölgesel hedeflere ulaşılmasında öncelikli ve tek başına yeterli bir politika aracı olamayacağını öne sürmüştür.

Hetzner *et al.* (1993), Uluslararası Süt Ürünleri Federasyonu (International Dairy Federation-IDF) tarafından yayınlanan bültende yer alan makalelerinde Avrupa Topluluğu’nun ortak süt ve ürünleri politikasının başlangıcından itibaren 25 yıllık gelişimini ele almış ve bunun üretim, tüketim ve sanayi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada, Avrupa Topluluğu (AT) süt politikasının ilk 25 yılı sonunda hedeflendiği üzere; üretici gelirlerinin diğer sektörlerle kıyaslanabilir hale geldiği ve Avrupa Topluluğu’nda, kırsal alanların korunması amacına uygun olarak üretimin aile işletmelerinde sürdürülmesinin sağladığı ileri sürülmüştür. Çalışmada, kota sistemi yürürlüğe sokulduktan sonra bile müdahalelerin kapsamının giderek daraltılmasının, AB’de süt sektörüne verilen desteklerin yıllar içerisinde giderek azaltılması anlamı taşıdığı da vurgulanmıştır. Ayrıca üretimi bırakma ve sürü çevrilmesi⁶² gibi arz düzenleme programlarının sadece zaten üretimden vazgeçmeyi veya sürüyü et üretecek yapıya çevirmeyi düşünen işletmelerin kararını hızlandırdığı da ifade edilmiştir.

⁶² Süt pazarlamama (non-marketing) ve sürü çevrilmesi (herd conversion) programları sırasıyla, sütçü inekleri gönüllü olarak kesime sevk eden ve sütçü sürüleri sığır eti üretimine yönlendiren üreticilere primler verilmesi şeklinde uygulanmıştır.

Pezaros (2001), AB süt piyasası düzeninin tarihsel gelişimi ile kota sistemlerinin ortaya ckş nedenlerini ortaya koyduğu kitabında, kota sisteminin ulusal yönetimi için gerekli kurumsal kapasite yapısını da açıklamıştır. Süt sektörünün, 1980'li yılların başlarında, yeni bir önlem alınmadığı takdirde, tek başına OTP'yi ve hatta bir bütün olarak AET'yi batırabilme olasılığının anlaşıldığını vurgulayan yazar kota sisteminin bu sorunu zdğn ifade etmiştir. Kota sisteminin uygulanmasında örnek olarak Yunanistan'ın verildiği yayında, AB'ye entegrasyonda kota sistemi için gerekli kurumsal kapasitenin oluşturulmasının aday ülkeler açısından oldukça zorlayıcı ve karışık bir süreç olduğu ifade edilerek, bu süreçte aday ülkelerin takip etmesi gereken admlar önerilmiştir.

Gouin (2004), Kanada'daki arz yönetim sistemini ABD, AB, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki süt piyasasını düzenleyen sistemlerle karşılaştırdığı çalışmada gelişmiş ülkelerde devletin tarım sektörüne müdahalesinin, tarımın serbest piyasa kurallarıyla yönetilemeyecek kadar özel bir ekonomik sektör olarak ele alınmasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Üretici ve tüketiciler süt fiyatlarının Kanada'da diğer ülkelere kıyasla çok daha elverişli olduğunu ortaya koyan çalışmada, piyasa düzenlerini kaldıran ülkelerde işleyici ve dağıtıcıların karlılarını giderek arttırırken serbest piyasa kurallarından üretici ve tüketicilerin aynı oranda fayda sağlamadığı da ifade edilmiştir. Bu sebeplerle süt kota sistemlerinin kaldırılmasının Kanada için uygun olmadığını ve daha maliyetli ek sistemler gerektireceği vurgulanmıştır.

Malak-Rawlikowska (2004), AB adaylığı ve ilk üyelik döneminde Polonya'nın süt sektörünü, yapısal değişimleri ve kota sisteminin yönetimi ile uygulama ilkelerini ortaya koyduğu çalışmasında, Polonya'nın AB yeliğinin Polonya süt sektörü için önemli fırsatlar yarattığını, etkinlik ve karlılığın arttığı bir yapısal değişimin meydana geldiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, bu fırsatların değerlendirilmesi ve bu imkanların gelişmeyi sağlayacak şekilde kullanılabilmesinin, çok maliyetli olduğu, çaba ve bilgi gerektirdiği ileri srlmştir.

Malak-Rawlikowska (2005), süt kota sisteminin AB süt piyasasında kurumsal ve ekonomik açıdan, meydana getirdiği etkileri değerlendirdiği yaynnda, Polonya süt sektörünün üyelik sonrasında nasıl etkileneceği ile ilgili varsayımlar yapmıştır. Kota

sisteminin; AB süt üretiminde gerçekleşen yoğunlaşma sürecini yavalattığı, diğer OTP mekanizmaları ile birlikte süt piyasasında istikrarı sağladığını ve süt fiyat dalgalanmalarını azalttığını, kontrollü ithalat uygulamaları ile birlikte arzın kısıtlanmasının süt fiyatlarını arttırdığını ileri sürmüştür.

Petkantchin (2005), Kanada'da uygulanmakta olan kota sistemine eleştirel bir bakış açısı ile yaklaştığı çalışmasında, Kanada'da uygulanan kota sistemi sebebiyle sektöre yeni üreticilerin giremediğini ve sektörün gelişim seyrinin yavaş olduğunu ifade etmiştir. Avustralya'da 2000 ve Yeni Zelanda'da 1984 yılında yapılmış reformlarla süt sektöründe düzenlemelerin kaldırılması sürecinin başarılı bir süreç olarak nitelendirildiği çalışmada, Kanada'nın arz yönetim sisteminin ileyiinin devlet desteğiyle oluşturulmuş bir kartel kurulmasına eşit anlamda olduğu grne vurgu yapılmıştır. Yazar, Kanada'da üreticilerin rekabet etmelerinin, tüketicilerin de gerçekten istediği ürünleri seebilmesinin sağlanması için köklü bir reform yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Akman vd. (2006) ile Anonim (2006a), Türkiye'de hayvansal ürün talebinin yerli kaynaklardan sağlanmasınn önemini vurgulamış ve bunun ancak verimdeki artışın yanı sıra hayvan sayısındaki artışla elde edilebileceğini ifade etmişlerdir. Her iki yayında da bunu sağlayacak ulusal politika araçları önerilmiştir.

Güler (2006), Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde OTP'ye uyum öncesi ve sonrasında süt sektöründe alınması gereken önlemleri ele aldığı doktora tezinde, AB ve Türkiye'de uygulanmış ve uygulanmakta olan süt politikalarını incelemiş ve OTP'ye uyum süreci ile ilgili beklentilerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla Türk sektör temsilcileri ile anket çalışması yapmıştır. OTP'ye uyum ile birlikte sektörde, kayıt ve kalite gibi temel sorunların üzülmesi, üretici gelirlerinin yükselmesi ve süt talebinin artması beklentisi olduğuna vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte yazar, gerekli önlemler alınmadığı takdirde Türkiye'nin AB yeliği sonrasında süt ve ürünlerinde net ithalatçı konuma düşeceği yönünde görüş bildirmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1 Materyal

Tez çalışmasının gerçekleştirilmesinde Türkiye'deki süt sektörü ile ilgili ihtiyaç duyulan verilerin büyük bir bölümü Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yayınları, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Kalkınma Planları (KP) ile destek çalışmaları ve Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği (TDSYMB) istatistiklerinden sağlanmıştır. AB üye ülkeleri ile diğer ülkeler ise çoğunlukla Avrupa Komisyonu İstatistik Genel Müdürlüğü (EUROSTAT) ve Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) veritabanlarından elde edilen verilerden yararlanılarak değerlendirilmiştir. Ek olarak ulusal istatistik kurumları yayınları, AK raporları, ilgili ülkelerin Tarım Bakanlıkları ve yetkili kamu kuruluşları, süt üreticileri örgütleri ile süt sanayinin konuya ilişkin verilerinden de yararlanılmıştır.

Mevzuat araştırmalarında AB ve ulusal resmi gazetelerden faydalanılmıştır. Avrupa Birliği çeşitli organları tarafından yayınlanmış pek çok rapor, belge, araştırma ve makaleler de tezde kullanılmak amacıyla Avrupa Komisyonu Merkez Kütüphanesi'nden elde edilmiştir.

Çalışmada ayrıca yerli ve yabancı pek çok araştırmacının yayınından yararlanılmış, özellikle tarihi veri, tespit ve durumlar için bu kaynaklara başvurulmuştur. Bunlara ek olarak, ülke araştırmalarının büyük bir kısmı konu uzmanlarıyla gerçekleştirilen sözlü veya yazılı görüşmelerin yanı sıra seçilen ülkelerde gerçekleştirilen ve yetkili kurumlarda yapılan uzun süreli çalışmalar ile bu esnada gerçekleştirilen işletme ziyaretleri ve saha çalışmalarına dayandırılmıştır.

3.2 Yöntem

3.2.1 Senaryoların oluşturulması

Tez çalışmasında Senaryoların kurgulanmasında üretime ilişkin veriler ve bunlara dayalı tahminler ile süt ve et talebine yönelik tahminler önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle bir yandan senaryolar kapsamında Türkiye'nin önümüzdeki yıllardaki süt ve et üretimi, diğer yandan da bu ürünlere yönelik talep tahmin edilmiştir.

Senaryolar ve bu senaryolara uygun olarak tahmin yapılacak dönemlerin temel özellikleri Çizelge 3.1'de gösterilmiştir.

Çizelge 3.1 Senaryolar ve başlıca özellikleri

Senaryolar	AB'de süt kota sistemi	Türkiye'nin AB üyeliği başlangıcı	Hazırlık süreci	Üyelik sürecinin senaryoda ele alınan dönemi
Senaryo 1.1	2015'ten sonra da devam edecek	01 Ocak 2009	Yok	2009-2023
Senaryo 1.2	2015'ten sonra da devam edecek	01 Ocak 2014	2007-2013	2014-2023
Senaryo 2	2015'ten sonra kaldırılacak	01 Ocak 2014	2007-2013	2014-2023

Çizelgede yer alan senaryolara bağlı kalınarak yapılan üretim ve talep tahminlerinde AB üyesi ülkelerin örnek teşkil edebilecek verileri, bu ülkeler için de dönemlere ayrılmış ve her bir dönem için verilerin yıllık değişim hızları hesaplanmıştır. Yıllık değişim hızı (YDH) hesaplanmasında (1) numaralı eşitlik kullanılmıştır. Söz konusu eşitlikte t_0 değerlendirmeye alınan başlangıç yılını, t_n ise değerlendirmeye alınan son yılı ifade etmektedir. M_0 ve M_T ise sırasıyla başlangıç yılı ve son yıldaki üretim miktarlarıdır.

$$\text{Yıllık değişim hızı, \%} = \left[\left(\frac{M_T}{M_0} \right)^{\frac{1}{t_n - t_0}} - 1 \right] \times 100 \quad (1)$$

3.2.1.1 Nüfus projeksiyonu

Toplam talep tahminlerinde kullanılan nüfus, ABD Sayım Bürosu'nun uluslararası veritabanında yer alan nüfus artış hızlarından (www.census.gov, 2008) yararlanılarak hesaplanmıştır.

3.2.1.2 Hayvan varlığı tahmini

Zaman zaman AB verilerinden bağımsız tahmin yapma gereği ortaya çıkmıştır. Böyle durumlarda ve tezde aksi belirtilmediği sürece hayvan sayıları TÜİK istatistiklerindeki 1984-2007 yılları arası hayvan sayılarındaki değişim göz önüne alınarak hesaplanmıştır. Kısaca 2007-2023 yılları arasındaki hayvan sayıları, 1984-2007 yılları arasındaki sayısal değişim hızının aynen geçerli olacağı varsayımı ile hesaplanmıştır. Bunun için önce (1) sayılı eşitlik ve TÜİK kayıtlarında yer alan hayvan sayılarından 1987-2007 arasındaki yıllık değişim hızı hesaplanmış, daha sonra da bu değer kullanılarak hayvan sayıları tahmin edilmiştir. Elde edilen değerler Çizelge 3.2'de verilmiştir.

Çizelge 3.2 Türkiye'de 2007-2023 yılları arasındaki hayvan sayıları tahmini (bin baş) ve YDH (%)

Yıl	Sığır sayısı	Koyun sayısı	Keçi sayısı		Manda sayısı
			Kıl keçisi	Ankara keçisi	
2007/1984 YDH (%)	-0,51	-1,98	-2,58	-9,65	-7,77
2007	11.037	25.475	6.095	191	85
2008	10.981	24.970	5.938	173	78
2009	10.925	24.475	5.785	156	72
2010	10.869	23.989	5.635	141	67
2011	10.814	23.513	5.490	127	61
2012	10.759	23.047	5.348	115	57
2013	10.704	22.589	5.210	104	52
2014	10.650	22.141	5.075	94	48
2015	10.596	21.702	4.944	85	44
2016	10.542	21.271	4.816	77	41
2017	10.488	20.849	4.692	69	38
2018	10.435	20.436	4.571	63	35
2019	10.382	20.030	4.453	57	32
2020	10.329	19.633	4.338	51	30
2021	10.276	19.243	4.226	46	27
2022	10.224	18.862	4.117	42	25
2023	10.172	18.487	4.010	38	23
2023/2007 YDH (%)	-0,51	-1,98	-2,58	-9,65	-7,77

Süt üretiminin tahmininde kullanılan sağılan hayvanların oranı DPT 9. KP Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu'ndan alınmıştır. Söz konusu raporda (Anonim 2006a) sağılanların oranı sığır, koyun, keçi ve manda için sırasıyla % 42, %40, %45 ve %40 olarak verilmiştir.

Türkiye sığır varlığında çeşitli genotiplerin payı, Anonim (2006a) tarafından yapılmış üretim projeksiyonlarında 2007-2013 yılları arasındaki dönem için kullanılan yıllık değişim hızları esas alınarak, 2023'e kadar tahmin edilmiştir. Elde edilen değerler Çizelge 3.3'te verilmiştir. Çizelgeden görüleceği üzere 2023 yılında yerli ırkların payının yaklaşık %1 düzeyine ineceği, buna karşılık kültür ırklarının %48'lik bir paya ulaşacağı tahmin edilmiştir.

Çizelge 3.3 Türkiye sığır varlığında çeşitli genotiplerin payının tahmini (%)

Yıl	Kültür ırklarının payı	Kültür melezlerinin payı	Yerli ırkların payı	Yıl	Kültür ırklarının payı	Kültür melezlerinin payı	Yerli ırkların payı
2007	29,9	40,5	29,7	2016	38,8	46,2	15,0
2008	30,7	41,1	28,2	2017	40,0	46,9	13,1
2009	31,7	41,7	26,7	2018	41,1	47,6	11,3
2010	32,6	42,3	25,1	2019	42,4	48,3	9,3
2011	33,6	42,9	23,5	2020	43,6	49,0	7,4
2012	34,5	43,6	21,9	2021	44,9	49,7	5,4
2013	35,6	44,2	20,2	2022	46,2	50,5	3,3
2014	36,6	44,9	18,5	2023	47,6	51,2	1,2
2015	37,7	45,5	16,8	2023/2007 YDH (%)	3,0	1,5	-18,3

3.2.1.3 Süt verimi tahmini

Çalışmada kullanılan toplam süt üretim tahminlerinin bir kısmı, sağmal hayvan sayısı ve sağılan hayvan başına verim tahminleri kullanılarak hesaplanmıştır. Bu amaçla sığır, koyun, kıl keçi ve Ankara keçisi ile mandanın 2007-2013 yılları arasındaki süt verimleri, DPT 9. KP Hayvancılık ÖİK Raporu'nda bu grupların süt verimleri için kullanılmış yıllık değişim hızları ve 2007 yılında TÜİK tarafından verilen verim seviyeleri kullanılarak tahmin edilmiştir (Çizelge 3.4). Çizelgede görüldüğü üzere sığırlardan sağlanan ortalama süt verimi 2007 yılında yaklaşık 2667 kg iken 2013'te

3328 kg olmuştur. Ortalama süt veriminin 2014-2023 yılları arasındaki gelişimi ise her senaryoda farklı veri örnekleri ile hesaplanmıştır.

Çizelge 3.4 Türkiye’de 2007-2013 yılları arasında hayvan başına süt verimi tahminleri (kg/baş)

Yıl	İnek				Koyun	Keçi	Manda
	Kültür	Melez	Yerli	Ağırlıklı Ortalama			
2007	3.886	2.713	1.316	2.667	77	105	997
2008	4.002	2.794	1.329	2.753	78	107	1.007
2009	4.122	2.878	1.343	2.862	79	109	1.017
2010	4.246	2.964	1.356	2.978	80	111	1.027
2011	4.373	3.053	1.370	3.100	81	114	1.038
2012	4.505	3.145	1.383	3.229	81	116	1.048
2013	4.640	3.239	1.397	3.365	82	118	1.059
2013/2007 YDH (%)	3,00	3,00	1,00	3,95	1,00	2,00	1,00

3.2.1.4 Et üretimi tahmininde kullanılan parametreler

Et üretiminin tahmin edilmesinde hayvan sayısı, ortalama karkas ağırlığı ve kasaplık güç değerlerinden yararlanılmıştır. Kullanılan kasaplık güç değerleri sığır, koyun, kıl keçisi, Ankara keçisi ve manda için sırasıyla %30, %43, %32, %28 ve %21 olarak kabul edilmiştir (Anonim 2006a). Yine aynı kaynakta belirtilen artış hızları ve karkas ağırlıkları kullanılarak hesaplanan değerler Çizelge 3.5’te verilmiştir.

Çizelge 3.5 Türkiye’de 2007-2023 yılları arasında hayvan başına karkas ağırlıkları tahmini (kg/baş) (Akman vd. 2006, Anonim 2006a)

Yıl	Sığır				Koyun	Keçi	Manda
	Kültür	Melez	Yerli	Ağırlıklı Ortalama			
2007	237	212	162	205	20	19	196
2008	243	216	163	209	20	19	198
2009	249	221	164	215	2	19	200
2010	255	225	165	220	20	19	202
2011	262	230	166	226	20	19	204
2012	268	234	167	231	20	19	206
2013	275	239	167	237	20	19	208
2014	278	240	168	241	20	19	209
2015	281	241	169	244	20	19	209
2016	283	243	170	247	20	19	210
2017	286	244	170	251	20	19	210
2018	289	245	171	255	20	19	211
2019	292	246	172	259	20	19	211
2020	295	247	173	263	20	19	212
2021	298	249	174	267	20	19	212
2022	301	250	175	271	20	19	213
2023	304	251	176	275	21	19	213
2013/2007 YDH (%)	2,5	2,0	0,5	2,5	0,0	0,0	1,0
2023/2013 YDH (%)	1,0	0,5	0,5	1,5	0,3	0,0	0,3

Çalışmada 2014-2023 yılları arası için karkas ağırlıklarının hesaplanmasında, Akman vd. (2006) tarafından öngörülen yıllık değişim hızları temel alınmıştır.

3.2.1.5 Süt üretim tahmini

Senaryolarda kullanılan üretim tahminleri farklı varsayımlara dayalı olarak yapılmıştır. Bunlardan biri de çeşitli özelliklerde ki AB ülkelerinde kota öncesi ve kota sonrası değişim hızlarıdır. Tüm AB üyesi ülkeler gruplandırılarak, her bir grup için Çizelge 3.1’dekine benzer şekilde kota sisteminin başlangıç tarihi temel alınarak, dönem aralıkları tespit edilmiştir. Farklı dönem aralıklarında ülkelere ait üretim miktarlarının değişimi incelenerek, Türkiye için uygun olabilecek örnekler belirlenmeye çalışılmıştır.

Çizelge 3.6 AB ülkelerinin üyelik ve süt kota sistemi uygulama tarihleri doğrultusunda yapılan gruplandırma ve her bir gruba ait kota sistemi ile ilgili dönemler

Ülke grupları	Kota sistemi öncesi dönem	Kota sistemine veya AB üyeliğine hazırlık dönemi		Üyelik ve kota sisteminin başlangıç dönemi
AT-10	1977 öncesi	1977-1983	7 yıl	1984
İspanya	1979 öncesi	1979-1985	7 yıl	1986
Portekiz	1979 öncesi	1979-1990	12 yıl	1986/1991
Avusturya, Finlandiya, İsveç	1984 öncesi	1984-1994	11 yıl	1995
GKRY ^a , Estonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti	1998 öncesi	1998-2003	6 yıl	2004
Polonya, Slovenya	1998 öncesi	1998-2004	7 yıl	2004/2005
Letonya, Litvanya, Malta, Slovakya	2000 öncesi	2000-2003	4 yıl	2004
Bulgaristan, Romanya	2000 öncesi	2000-2006	7 yıl	2007

^a Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

Süt üretiminin tahminlerinde izlenen bu yolda, hayvan sayısında olduğu gibi Türkiye'nin 1984-2007 yılları arasında üretim miktarlarında yaşanan değişim dikkate alınmış ve kota öncesi dönemde Türkiye ile benzer yıllık değişim hızına sahip AB ülkeleri seçilmiştir. Bu amaçla hesaplanan yıllık değişim hızları Çizelge 3.7'de verilmiştir.

Çizelge 3.7 Türkiye'de 1984 ve 2007 yıllarındaki süt üretim miktarları (bin ton) ve yıllık değişim hızı (%) (www.tuik.gov.tr, 2008)

Yıl	İnek sütü	Koyun sütü	Keçi sütü	Manda sütü	Toplam süt
1984	7.534	1.022	365	233	9154
2007	11.279	783	238	30	12.330
2007/1984 YDH (%)	1,8	-1,2	-1,9	-8,5	2,95

AB'den seçilen ülkelerin kotaya hazırlık dönemi veya kota sonrası dönemde gösterdikleri YDH, Türkiye için aynı dönem aralığına uygulanmıştır. Bazı durumlarda, özellikle diğer türlere ait süt ve et üretimi tahminlerinde, kota öncesi dönemde Türkiye ile benzer seyre sahip ülkeler seçilebildiği gibi bazı durumlarda AB örnekleri ile ulaşılabilecek en iyi üretim seviyesinin belirlenebilmesi amacıyla en yüksek YDH sahibi ülkeler de seçilmiştir.

Türkiye'nin 2008-2023 yılları arasındaki hem kişi başına hem de toplam süt ve kırmızı et talebinin hesaplanabilmesi için, 2007 yılı kişi başına yıllık üretim miktarlarına ihtiyaç

duyulmuştur. Kişi başına üretim miktarları 2007 yılı üretim miktarının nüfusa bölünmesiyle elde edilmiştir. Daha sonra bu değerler, talep indeksi ve toplam nüfus kullanılarak toplam talep tahmin edilmiştir. Talep projeksiyonlarında temel alınan kişi başı ve toplam süt ve kırmızı et üretimleri Çizelge 3.8’de verilmiştir.

Çizelge 3.8 Türkiye’nin 2007 yılı kişi başı (kg) ve toplam (ton) süt ve kırmızı et üretim miktarları

Ürün	Kaynak	Kişi başı üretim (kg)	Toplam üretim (ton)
Süt	Sığır	160	11.279.340
	Koyun	11,1	782.587
	Keçi	3,4	237.487
	Manda	0,4	30.375
	Toplam	175	12.329.789
Et	Sığır	9,60	677.519
	Koyun	3,10	219.088
	Keçi	0,54	38.076
	Manda	0,05	3.486
	Toplam	13,29	938.169

Çizelgede yer alan değerlerin bir kısmı TÜİK veya FAO verilerinden farklıdır. Özellikle kırmızı et üretiminde ortaya çıkan farkın temel nedeni söz konusu istatistiklerde sadece mezbaha kesimlerinin yer alması, mezbaha dışı kesimlerin ise hiç dikkate alınmamasıdır.

Bazı senaryolar gereği olarak hesaplanan ve mevcut durumun devamı olarak kabul edilen üretim tahmini Çizelge 3.2, Çizelge 3.3 ve Çizelge 3.4 kullanılarak hesaplanan süt üretim miktarıdır.

3.2.1.6 Talep tahminleri

Talep tahminlerinde taban değer olarak 2007 yılında kişi başına üretim esas alınmıştır (Çizelge 3.8). Bu değer ve söz konusu ürün için talep indeksi esas alınarak 2008 yılı talebi tahmin edilmiştir. Özetle bir sonraki yılın talebini hesaplamak için bir önceki yılın talebi yıllık talep indeksi ile çarpılmıştır. Her yıl için kişi başına talep hesaplandıktan sonra o yılın toplam nüfusu ile çarpılarak toplam talep bulunmuştur. Talep

projeksiyonlarında esas alınan talep indeksi, (2) numaralı eşitlik kullanılarak hesaplanmıştır.

$$\text{Talep indeksi} = 1 + \left(\frac{\text{GSYİH Yıllık büyüme hızı} - \text{Yıllık nüfus artış hızı}}{100} \right) \times \text{Talebin gelir esnekliği} \quad (2)$$

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) 2007-2013 yılları arasındaki büyüme hızı, Anonim (2006a)'da öngörüldüğü üzere %5, 2014-2023 yılları arasında ise FAO-OECD Tarım Raporu'nda, 2017 yılına dek öngörüldüğü şekilde, yıllık %5,5 olarak kabul edilmiştir (Anonymous 2008a).

Tez çalışmasında kullanılan ve Çizelge 3.9'da verilen talebin gelir esnekliği katsayıları, DPT 9. KP hazırlık çalışmalarından olan Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu raporundan alınmıştır (Anonim 2006a).

Çizelge 3.9 Türkiye'de hayvansal ürünlerde talebin gelir esnekliği katsayısı (Anonim 2006a) ve talep indeksi

Ürün	Kaynak	Talebin gelir esnekliği katsayısı	Talep indeksi	
			2007-2013	2014-2023
Süt	Sığır	0,7	1,028	1,033
	Koyun	0,6	1,024	1,029
	Keçi	0,6	1,024	1,029
	Manda	0,4	1,016	1,019
Et	Sığır	0,5	1,020	1,024
	Koyun	0,6	1,024	1,029
	Keçi	0,4	1,016	1,019
	Manda	0,3	1,012	1,014

Senaryolar, üretim ve talep projeksiyonları ile bunların arasındaki farkın değerlendirilmesi üzerine kurulmuştur. Farklı koşullar altında Türkiye süt sektöründe beklenen değişimler doğrultusunda, sorunlar ve çözüm önerileri sunulmuştur.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde önce Türkiye için nüfus ve talep tahminleri verilecektir. Ardından birden fazla senaryoda kullanılan üretim değerleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra da materyal ve yöntem bölümünde varsayımları açıklanan senaryolara uygun üretim tahminleri yapılarak, Türkiye için arz-talep değerleri karşılaştırılacaktır. En sonunda kota kapsamında ya da kota dışında, Türkiye'nin süt ve kırmızı et üretimi ve ürünlere ilişkin piyasa düzenine yönelik öneriler sunulacaktır.

4.1 Nüfus, Talep ve Üretim Tahminleri

4.1.1 Nüfus

Çizelge 4.1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin 2007 yılında 70.586.256 olan nüfusu yıllık %0,96 artış hızıyla 2013 yılında 74.772.107 kişi olmuştur. Bu yıldan sonra yıllık artış hızının %0,75'e ineceği öngörülmüş ve 2023 yılı nüfusu 80.602.941 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 4.1 Türkiye'ye için tahmini nüfus artış hızları (%) ve toplam nüfus (kişi)

Yıl	Nüfus (kişi)	YDH (%)	Yıl	Nüfus (kişi)	YDH (%)
2007 ^a	70.586.256	-	2015	75.903.512	0,75
2008	71.267.259	0,96	2016	76.475.618	0,75
2009	71.954.833	0,96	2017	77.052.037	0,75
2010	72.649.040	0,96	2018	77.632.800	0,75
2011	73.349.945	0,96	2019	78.217.941	0,75
2012	74.057.612	0,96	2020	78.807.492	0,75
2013	74.772.107	0,96	2021	79.401.486	0,75
2014	75.335.685	0,75	2022	79.999.958	0,75
2015	75.903.512	0,75	2023	80.602.941	0,75

^a 2007 yılı Türkiye nüfusu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sayım sonuçlarından alınmıştır (www.tuik.gov.tr, 2008).

4.1.2 Süt ve et talep tahminleri

Daha önce açıklandığı üzere 2007 yılı kişi başına üretim değerleri ve talep indeksi kullanılarak 2023 yılına kadar kişi başına süt ve kırmızı et talebi tahmin edilmiş ve

'de verilmiştir. Daha sonra bu değerler o yılların nüfusuyla çarpılarak toplam talep

Yıl	Sığır		Koyun		Keçi		Manda		Toplam	
	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et
2008	164	9,79	11,4	3,18	3,4	0,55	0,4	0,05	180	13,57
2009	169	9,99	11,6	3,26	3,5	0,56	0,4	0,05	185	13,85
2010	174	10,19	11,9	3,34	3,6	0,57	0,5	0,05	190	14,14
2011	179	10,40	12,2	3,42	3,7	0,58	0,5	0,05	195	14,44
2012	184	10,61	12,5	3,50	3,8	0,58	0,5	0,05	200	14,74
2013	189	10,82	12,8	3,58	3,9	0,59	0,5	0,05	206	15,05
2014	195	11,08	13,2	3,69	4,0	0,61	0,5	0,05	213	15,42
2015	202	11,34	13,5	3,79	4,1	0,62	0,5	0,05	220	15,80
2016	208	11,61	13,9	3,90	4,2	0,63	0,5	0,06	227	16,19
2017	215	11,89	14,3	4,01	4,3	0,64	0,5	0,06	234	16,59
2018	222	12,17	14,7	4,12	4,5	0,65	0,5	0,06	242	17,00
2019	230	12,46	15,2	4,24	4,6	0,66	0,5	0,06	250	17,42
2020	238	12,75	15,6	4,36	4,7	0,68	0,5	0,06	258	17,85
2021	245	13,06	16,0	4,49	4,9	0,69	0,6	0,06	267	18,29
2022	254	13,37	16,5	4,61	5,0	0,70	0,6	0,06	276	18,75
2023	262	13,69	17,0	4,75	5,1	0,72	0,6	0,06	285	19,21

hesaplanmış ve Çizelge 4.3'te verilmiştir.

Çizelge 4.2 Türkiye'de kişi başına yıllık süt ve et talebi tahmini (kg)

Yıl	Sığır		Koyun		Keçi		Manda		Toplam	
	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et
2008	164	9,79	11,4	3,18	3,4	0,55	0,4	0,05	180	13,57
2009	169	9,99	11,6	3,26	3,5	0,56	0,4	0,05	185	13,85
2010	174	10,19	11,9	3,34	3,6	0,57	0,5	0,05	190	14,14
2011	179	10,40	12,2	3,42	3,7	0,58	0,5	0,05	195	14,44
2012	184	10,61	12,5	3,50	3,8	0,58	0,5	0,05	200	14,74
2013	189	10,82	12,8	3,58	3,9	0,59	0,5	0,05	206	15,05
2014	195	11,08	13,2	3,69	4,0	0,61	0,5	0,05	213	15,42
2015	202	11,34	13,5	3,79	4,1	0,62	0,5	0,05	220	15,80
2016	208	11,61	13,9	3,90	4,2	0,63	0,5	0,06	227	16,19
2017	215	11,89	14,3	4,01	4,3	0,64	0,5	0,06	234	16,59
2018	222	12,17	14,7	4,12	4,5	0,65	0,5	0,06	242	17,00
2019	230	12,46	15,2	4,24	4,6	0,66	0,5	0,06	250	17,42
2020	238	12,75	15,6	4,36	4,7	0,68	0,5	0,06	258	17,85
2021	245	13,06	16,0	4,49	4,9	0,69	0,6	0,06	267	18,29
2022	254	13,37	16,5	4,61	5,0	0,70	0,6	0,06	276	18,75
2023	262	13,69	17,0	4,75	5,1	0,72	0,6	0,06	285	19,21

Çizelge 4.3 Türkiye’de toplam süt ve et talebi tahmini (bin ton)

Yıl	Sığır		Koyun		Keçi		Manda		Toplam	
	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et
2008	11.710	698	809	227	246	39	31	4	12.796	967
2009	12.158	719	837	234	254	40	32	4	13.280	997
2010	12.622	740	866	243	263	41	33	4	13.783	1.028
2011	13.104	763	895	251	272	42	34	4	14.304	1.059
2012	13.605	786	926	259	281	43	35	4	14.846	1.092
2013	14.125	809	957	268	291	44	35	4	15.407	1.126
2014	14.704	835	992	278	301	46	36	4	16.033	1.162
2015	15.308	861	1.028	288	312	47	37	4	16.685	1.200
2016	15.936	888	1.065	298	323	48	38	4	17.362	1.239
2017	16.590	916	1.104	309	335	49	39	4	18.068	1.279
2018	17.271	945	1.144	320	347	51	40	4	18.802	1.320
2019	17.979	975	1.185	332	360	52	42	5	19.565	1.363
2020	18.717	1.005	1.228	344	373	53	43	5	20.360	1.407
2021	19.485	1.037	1.273	356	386	55	44	5	21.188	1.453
2022	20.285	1.069	1.319	369	400	56	45	5	22.049	1.500
2023	21.117	1.103	1.367	383	415	58	46	5	22.945	1.548

4.1.3 Tarım ve Köyişleri Bakanlığı 2013 yılı sığircılık hedefleri

Üretimle ilgili bir veri Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın (TKB) 2005 yılında yayınladığı “2013 yılı için Hayvancılık Stratejisi Belgesi” hedeflerinde yer almaktadır. Söz konusu belgedeki hedeflerden bu çalışma için seçilenler Çizelge 4.4’te gösterilmiştir. İleride de görüleceği üzere bu tahmin et ve süt üretimi için en yüksek değerleri içermektedir.

Çizelge 4.4 TKB 2013 yılı sığircılık hedefleri (www.tarim.gov.tr, 2008’den değiştirilerek alınmıştır)

2013 hedefi	İnek sütü	Sığır eti
Üretim (t)	23.000.000	875.000
Verim (kg/baş)	4.000	250
Endüstriyel kullanım (t)	20.000.000	-
Kişi başına tüketim (kg/kişi/yıl)	250	11,5
Toplam tüketim (t)	18.980.000	875.000

Çizelge 4.4’ten de anlaşılacağı üzere Tarım ve Köyişleri Bakanlığı 2013 yılı için inek sütü üretim miktarını 23 milyon ton, sanayiye aktarılan miktarını da 20 milyon ton olarak hedeflemiştir. Bu hedeflere ulaşılabilme için 2007-2013 arasındaki 6 yılda üretimin yıllık ortalama %12,61, sanayiye aktarılma oranının da %6,38 artırılması

gerekecektir. Bunların gerçekleştiği varsayıldığında elde edilecek değerler Çizelge 4.5'te gösterilmiştir.

Çizelge 4.5 Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın 2013 yılı süt üretimi ve endüstriyel kullanım hedefleri (www.tarim.gov.tr, 2008, www.tuik.gov.tr, 2008)

Yıl	İnek sütü üretimi (t)	Endüstriyel kullanım (t)	Endüstriyel kullanım (%)
2007	11.279.340	6.767.604	60,00
2008	12.701.579	8.107.136	63,83
2009	14.303.151	9.711.805	67,90
2010	16.106.670	11.634.091	72,23
2011	18.137.599	13.936.861	76,84
2012	20.424.612	16.695.425	81,74
2013	23.000.000	20.000.000	86,96

TKB'nin AB'ye tarama toplantıları için sunduğu raporda, sokak sütü ve doğrudan satışların toplam süt üretiminde %20'lik paya sahip olduğu belirtilmiştir (Çizelge 4.7). Bu çalışmada sokak sütü ve doğrudan satışların payının birbirine eşit, yani her birinin üretimdeki payının %10 olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca, doğrudan satışların 2013 yılına dek dolaylı satışların artış hızı oranında azaldığı varsayılmıştır. Hesaplamalarda işletme içi tüketim ve sokak sütü miktarlarının oranı 2:1 olarak kabul edilmiş ve toplam süt üretimindeki payları buna dayanılarak hesaplanmıştır. Diğer bir deyişle toplam süt üretiminden, dolaylı ve doğrudan satışlar çıkartıldıktan sonra kalan kısım 2 birim işletme içi tüketim, 1 birim sokak sütü satışı olarak oranlanmıştır. Yukarıdaki açıklamalar ışığında, TKB 2013 yılı hedefleri doğrultusunda 2007-2013 yılları arasında Türkiye'de üretilen sütün kullanım miktarları, payları ve paylarındaki değişim Çizelge 4.6'da gösterilmiştir.

Çizelge 4.6 Türkiye süt üretiminin 2007 ve 2013 yılında kullanım alanlarına dağılımı
(bin ton, %)

Sütün kullanım alanı	2007		2013		2013/2007 arasında yıllık değişim hızı (%)	
	Miktar (bin ton)	Üretimde payı (%)	Miktar (bin ton)	Üretimde payı (%)	Miktar	Üretimde payı (%)
Dolaylı satış	6.768	60,0	20.000	87,0	19,8	6,4
Doğrudan satış	1.128	10,0	1.549	6,7	5,4	-6,4
İşletme içi tüketim	2.256	20,0	968	4,2	-13,2	-22,9
Sokak sütü	1.128	10,0	439	2,1	-13,2	-22,9
Toplam süt üretimi	11.279	100,0	23.000	100	12,6	-

TKB'nin 2013 için belirlediği sığır eti üretim hedefi olan 875.000 tonun, kota sistemi altında gerçekleşmesi zor görünmektedir. Hedeflenen miktarın üretilebilmesi için Türkiye'nin sığır eti üretimini 2013 yılına dek yıllık %4,4 arttırması gerekmektedir. Kota sistemine dahil olduktan sonra sütçü sığır sayısında azalma beklendiğinden, bu artış sadece karkas ağırlığı arttırılarak sağlanamaz. Bu durumda Türkiye'nin ya besi hayvanı ya da karkas ithal etmesi gündeme gelebilecektir. Gerçekten de TKB 2013 yılı için hedeflediği karkas ağırlığına (250 kg) ulaşılsa da ne Portekiz ne de Polonya örneklerine dayalı üretim, talebi karşılayacaktır.

4.2 Türkiye ile İlgili Senaryolar

AB'de uygulanmakta olan süt kota sistemi, tarım bütçesine ek yük getiren bir uygulamadır. Çünkü sistemin oluşturulması ve işletilmesi için hem kurumsal hem teknik açıdan ek kapasite yaratılması gerekmektedir. Çalışmada bu kapasitenin yaratılma koşulları ve maliyetinin üzerinde ayrıntılı olarak durulmamıştır. Bu tercihin, özellikle üretim ve tarımsal yapıdaki değişimi üzerinde durulurken, çok ciddi bir eksiklik olmayacağı düşünülmektedir. Çünkü kota sistemini yürütüyor olabilmek, hemen her zaman öngörülen teknik ve idari kapasitenin yaratılmış olması anlamına gelmektedir.

Çalışma için düzenlenen üç senaryo ve gerektiğinde bunlara ilişkin alt senaryolar kapsamında süt üretimi, üretimin kullanım alanlarına dağılımı, işletme sayıları, sürü büyüklükleri ve hayvan sayıları ile kırmızı et üretimi tahmin edilmiştir. Bu tahminlerden

yararlanarak hem kota sisteminin etkileri ortaya konmaya çalışılmış hem de Türkiye için uzun vadeli bir tahmin ortaya konmuştur.

4.2.1 Senaryo 1: AB’de kota sisteminin uygulanmaya devam edildiği durum

AB’de kota sistemi uygulaması devam ettiğinde iki alternatif olacağı varsayılmıştır. Bunlardan biri Türkiye’nin bir hazırlık dönemi geçirmeden, yani hemen AB’ye girmesi (Senaryo 1), diğeri de bir hazırlık dönemini takiben AB’ye katılmasıdır (Senaryo 2).

4.2.1.1 Senaryo 1.1: Türkiye’nin AB’ye 2009 yılında üye olması

Bu senaryonun temel kabulleri, AB’nin 2015 yılından itibaren kaldırılması öngörülen kota sistemini uygulamaya devam etmesi, Türkiye’nin de 01 Ocak 2009 tarihinde AB’ye üye olmasıdır.

Türkiye’nin 01 Ocak 2009 tarihinde AB üyesi olması için, süt ve süt kotası ile ilgili müzakerelerin en geç 2008 yılında tamamlanmış olması beklenir. Kota müzakerelerine hazırlıksız başlayan Türkiye’nin bundan doğacak kaybı azaltmak için iki noktada taviz alma olasılığı bulunmaktadır. Bunlardan ilki kota uygulamasına başlangıcın ertelenmesi yani kota uygulaması için süre alınması, ikincisi ise sonradan aktif kılınacak ek bir kota tahsisidir.

Adaylık süresince sisteme geçiş amacıyla yürütülmesi beklenen çalışmalardan özellikle üretilen ve satılan tüm sütün kayıt altına alınması, bazı üye ülkeler için ilk etapta sorun teşkil etmiştir. Bu sebeple Portekiz, Polonya ve Slovenya kota sistemini üyelik tarihinden sonraki bir tarihte uygulamaya başlamışlardır. Bu sürenin ne olacağı aday

ülkenin, Avrupa Komisyonu'na sunduğu gerekçeler ve bu gerekçelerin Komisyon tarafından kabul görme derecesine bağlıdır.

Taviz olarak düşünülebilecek ikinci uygulama sektörel dönüşüm kotası⁶³ adı altında verilen ek kotalar olacaktır. AB'de 2004 yılında üye olan 10 ülkeden 8'ine ek kota taahhüt edilmiştir. Taahhüdün yerine getirilmesi bu ülkelerin işletme içi süt tüketiminin azaldığını Komisyona bir rapor sunarak ispatlaması koşuluna bağlanmıştır. Amaç ulusal süt üretiminin ihtiyaç amaçlı pazara yönelik üretim yapan işletmelere kaymasını teşvik etmek ve sağlamaktır. Bu hak 2007 yılında üye olan Bulgaristan ile Romanya'ya da tanınmıştır (Anonymous 2003c, 2005b). Özellikle kota artışlarına karar verilen yıllarda bazı ülkelerin müzakereler sonucunda diğerlerinden daha yüksek kota artırımları kazanmaları da ayrıcalıklı uygulamalar arasında değerlendirilebilir. İrlanda, İtalya ve Yunanistan bu uygulamanın örnekleridir. Özetlemek gerekirse, Avrupa Birliği'nin süt kota sistemi ve ulusal kotaların tahsisinde, teknik olduğu kadar siyasi anlayış da etkili olabilmektedir.

İnek sütü üretimi ve kullanım alanlarına dağılımı

Türkiye 01 Ocak 2009 tarihinde AB'ye üye olur ve kota sistemini bu ayrıcalıkların hiçbirini elde edemeden uygulamaya başlamak durumunda kalırsa, büyük bir olasılıkla 2005-2007 yılları arasında süt sanayine satılan süt miktarı ortalamasına uygun bir kota tahsis edilecektir. Bu üç senenin inek sütü üretimi, TÜİK rakamlarına göre ortalama 10,7 milyon tondur (Çizelge 4.8). Üretilen sütün ne kadarının piyasaya sunulduğu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın Tarama Toplantıları için Avrupa Komisyonu'nun ilgili birimlerine sunduğu ilk raporunda yer alan Türkiye süt üretiminin kullanım alanları ve bunların toplamdaki paylarına göre hesaplanmıştır (Çizelge 4.7).

⁶³ Restructuring reserve

Çizelge 4.7 Türkiye’de 2005 yılında üretilen sütün kullanım alanlarına dağılımı (%) ile miktarlar (bin ton) (Anonymous 2006c)

Sütün kullanım alanı	Toplam süt üretiminde payı (%)	Süt miktarı (bin ton)
Büyük ve modern işletmeler	27	2.707
Orta ölçekli işletmeler ve mandıralar	33	3.309
Doğrudan satışlar (Sokak sütü)	20	2.005
İşletme içi tüketim	20	2.005

Çizelge 4.7’den anlaşılacağı üzere Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, süt sanayisini büyük ve modern ile orta ölçekli işletme ve mandıralar olarak iki grup altında ele almıştır. Fakat işleme sanayine aktarıldığı belirtilen %60’lık bölümde kayıt dışı süt pazarına da yer verilip verilmediği belirgin değildir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bürokratları ile bu konuda gerçekleştirilen sözlü görüşmede “büyük ve modern işletmeler” grubunun kayıtlı işletme sayılabileceği, yalnız 2007 yılı içerisinde kayıtlı işleme sanayine giden toplam süt miktarının, üretilen sütün yaklaşık %60’ına ulaşmış olabileceği ifade edilmiştir (Korkut 2008). Kayıtlı olduğu ifade edilen işletmeler, 2649 sayılı ve 03 Nisan 2007 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Uygulama Esasları Tebliği’nde belirtildiği şekilde “Çalışma İzni ve Gıda Sicili olan ve Bakanlıktan Süt Teşvik Kod Numarası almış süt işleme tesisleri”dir. Bu durumda süt sanayine satılan süt miktarının 2005-2007 yılları arasında yaklaşık 6,4 milyon ton civarında olduğu hesaplanabilmektedir.

Bu senaryodaki koşullar çerçevesinde, Avrupa Komisyonu’nun Türkiye’ye yaklaşık olarak 2007 yılında üretilmiş toplam sütün %66’sı oranında bir ulusal kota tahsis etmesi beklenebilir. Diğer bir deyişle, 2009 yılında AB’ye üye olursa, 01 Nisan 2009 tarihi itibarıyla Türkiye yılda yaklaşık 7,5 milyon ton sütü, kota aşım vergisi ödemediği ulusal pazarda pazarlayabilecektir. Bu miktarın %86’sının dolaylı (6,4 milyon ton), %14’ünün (1,1 milyon ton) doğrudan satışlara tahsis edileceği tahmin edilmektedir. Bu durumda tahsis edilen miktar, TÜİK 2007 yılı süt üretiminden 3,8 milyon ton daha az olacaktır (Çizelge 4.8). Fakat burada akılda tutulması gereken nokta verilen kota miktarında işletme içi tüketimin yer almadığıdır. İşletme içi tüketim, işletme sahibi ve ailesinin tükettiği süt ve ürünleri ile işletmede buzağılara verilen sütü kapsar. TKB’nin Avrupa Komisyonu’na sunduğu rapordaki oran (%20) esas alınır ise 2007 yılı işletme içi tüketim

2,3 milyon ton olarak hesaplanır. Süt kota sistemi sadece pazarlanan inek sütüne sınır getirmekte, işletme içinde tüketilen sütü ve diğer türlere ait sütleri kapsamamaktadır.

Çizelge 4.8 Türkiye 2005-2007 inek sütü üretimi (www.tuik.gov.tr, 2008), doğrudan ve dolaylı satış ile işletme içi tüketim ve kota miktarları tahmini (ton)

Yıl	İnek sütü üretimi	Tahmini dolaylı satış miktarı ⁶⁴	Tahmini doğrudan satış miktarı ¹	Tahmini kota miktarı	Tahmini işletme içi tüketim ¹
2005	10.026.202	6.015.721	1.002.620	-	2.005.240
2006	10.867.302	6.520.381	1.086.730	-	2.173.460
2007	11.279.340	6.767.604	1.127.934	-	2.255.868
Ortalama	10.724.281	6.434.569	1.072.428	7.506.997	-

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın Çizelge 4.7'deki gruplaması, Bakanlığın sokak sütünün doğrudan satış kotası kapsamına alınabileceği anlayışında olduğunu düşündürmektedir. Oysa üreticinin doğrudan tüketiciye pazarlamadığı hiçbir satış, doğrudan satış kotası altında sınıflandırılmamaktadır. Dolayısıyla çoğunlukla üreticilerden birinin veya bir aracının üreticiden topladığı sütü tüketiciye satışı şeklinde gerçekleşen sokak sütü, dolaylı satış kapsamında yer alacaktır. Fakat bu satış şeklini yasal statü kazandırılıp, kayıt altına alınmazsa Türkiye'nin yaklaşık 1-1,1 milyon tonluk bir süt pazarı kota dışında kalacaktır. Ayrıca Türkiye'de AB'deki tanımıyla doğrudan satışların da yasa kapsamına alınmaması ve dolayısıyla pek çok kesim tarafından yasak olarak algılanması, bu şekilde pazarlanan miktarın da kayıt altına alınmasını engellediğinden, kota pazarlığında Türkiye'nin müzakere gücü düşecektir.

Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin referans kabul edilen 2005-07 yılları arasına ait süt yağ kontrollerine dayanarak bir referans süt yağı da tayin edecektir. Türkiye'nin alabileceği süt yağı oranının, Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği'nin

⁶⁴ Dolaylı (%60) ve doğrudan satış (%10) ile işletme içi tüketim (%20) miktarlarının hesaplanmasında TKB'nin Çizelge 1.1'de vermiş olduğu oranların 2005-07 arasında değişmediği varsayılmıştır.

2007 yılında 9 tarım bölgesindeki 31 ilden, 3 ayda bir topladığı verilere dayanarak %3,5-3,6 olacağı söylenebilir.

Yaklaşık 7,5 milyon ton kota ile 01 Ocak 2009 tarihinde AB'ye üye olduğu ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın 2013 yılı için hedeflediği süt üretimi gerçekleştiğinde Türkiye ya Avrupa Komisyonu'na kota aşım vergisi ödeyecek ya kota sistemi dışında yasadışı bir süt pazarı oluşacak veya işletme içi süt tüketimi artmış görünecektir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın Strateji Belgesi'ndeki 2013 yılı dolaylı ve doğrudan satış hedeflerine (20 ve 1,5 milyon ton) kota aşım vergisi ödemediği için Avrupa Komisyonu ile yıllık yaklaşık %30'luk bir kota artışı pazarlığı yapılması gerekecektir (Çizelge 4.8). Bu, günümüze dek kota sistemine verilen tüm ayrıcalıklardan çok daha yüksek bir ayrıcalık talebi anlamına gelmektedir. Ne böyle bir ayrıcalık sağlanabilmesi ne de Bakanlığın hedeflerine ulaşılması beklenmelidir. Bu nedenle bu senaryoda süt üretim miktarı diğer Avrupa ülkelerindeki seyir göz önüne alınarak tahmin edilmiştir. Yalnız tahminde hangi ülkelerin örnek alınacağı kararı için 2004 yılından önceki 15 üyenin ve Polonya'nın kota öncesi ve sonrası süt üretim seyri incelenmiştir (EK 1 ve EK2). Daha sonra kota sonrası üretimi artan (Portekiz ve Polonya), sabit kalan (İspanya) ve azalan (Belçika) ülkeler örnek alındığında, üretimin ne olacağı tahmin edilmiştir (Çizelge 4.9). Çizelge 4.9'da görüldüğü gibi yukarıda belirtilen dört ülke örnek alındığında 2013 yılında en büyük ve en küçük değerler sırasıyla 10 milyon ton ve 9,2 milyon ton olmuştur. Her iki değer de Bakanlık tahmininin oldukça altında, neredeyse yarısı kadardır. Çizelgede 2009 yılından sonraki yıllar için yapılan tahminler örnek alınan ülkelerin süt üretiminde kotayı izleyen yıllarda meydana gelen ve tablonun ikinci sütununda yer alan değişim hızları kullanılarak hesaplanmıştır. Başlangıç yılı olan 2009 yılı inek sütü üretimi ise tahsis edileceği tahmin edilen kota miktarına 2005-2007 yılları tahmini işletme içi tüketim miktarlarının ortalaması eklenerek elde edilmiştir. Çizelge 4.9'da görüleceği üzere ilk kota yılı 2009'daki toplam üretim, 2,2 milyon tonu işletme içi tüketim, 7,5 milyon tonu tahsis edilen kota olmak üzere 9,7 milyon ton kabul edilmiştir.

Çizelge 4.9 AB ülkeleri örnek alınarak hesaplanan Türkiye inek sütü üretimi tahmini (bin ton)

Örnek	YDH (%)	Üretim miktarı (bin ton)				
		2009	2013	2017	2020	2023
Belçika örn.	-1,14	9.652	9.219	8.806	8.508	8.221
İspanya örn.	0,02	9.652	9.660	9.667	9.673	9.679
Portekiz örn.	0,94	9.652	10.020	10.402	10.698	11.003
Polonya örn.	0,77	9.652	9.953	10.263	10.502	10.746

Tahmin edilen süt üretim miktarlarından Türkiye için en olumlu sayılabilecekler Portekiz örnek alınarak hesaplanandır. Kullanım alanlarına dağılım başta olmak üzere diğer değerlendirmelerde de bu tahmin kullanılacaktır.

Tahmin edilen üretimin kullanım alanlarına dağılımını ortaya koyabilmek amacıyla 2013 yılına dek hem TKB'nin Çizelge 4.4'te yer verilen hedefleri hem de Yunanistan esas alınarak oluşturulan oranlar kullanılmıştır. 2013-2023 yılları arası ise Yunanistan'a ait değerler kullanılarak oluşturulmuştur. Yunanistan'ın verileri, Türkiye'ye sütün kullanımındaki benzerliği açısından en uygun örnek olduğu düşünüldüğü için seçilmiştir.

TKB hedeflerindeki oranlar kullanıldığında, Türkiye'de 2013 yılında, 8,7 milyon ton sütün sanayiye aktarılması, 675 bin ton sütün ise doğrudan üreticiye satılması söz konusu olmaktadır. Türkiye'de doğrudan satışlar büyük oranda yerel pazarlara üreticinin ürünü işleyerek getirmesi veya özellikle turizmin geliştiği bölgelerde turistik tesislere doğrudan pazarlaması şeklinde gerçekleşmektedir. Fakat bu kanal henüz yasal olarak tanımlanmadığı ve kayıt edilmediği için kayıt dışı bir pazarlama kanalı olarak da görülebilir. Türkiye AB'ye üye olduğunda daha fazla kota alabilmek için doğrudan satışları yasal bir zemine oturtmak durumunda kalabilecektir. Bunun gerçekleşmesi haline 2023 yılında hem TKB varsayımı hem de Yunanistan'daki yönelim esas alındığında, doğrudan satışların payının %1'in altına ineceği tahmin edilmektedir (Çizelge 4.10).

Çizelge 4.10 TKB hedefleri ve Yunanistan örneği doğrultusunda hesaplanan sütün kullanım alanlarına dağılımı ve dağılımdaki yıllık değişim hızı tahmini (%)

Üretilen sütün kullanım alanlarına dağılımı	Yunanistan'da dağılımın yıllık değişimi	2009		2013		2023	
		TKB	Yunanistan örn.	TKB	Yunanistan örn.	TKB	Yunanistan örn.
Dolaylı satış	2,08	67,9	66,7	87,0	72,4	96,2	89,0
Doğrudan satış	-18,12	8,8	11,1	6,7	5,0	0,7	0,7
İşletme içi tüketim	-	11,9	22,2	4,2	22,6	3,1	10,3
Toplam süt üretimi	-	100	100	100	100	100	100

Sokak sütü, kota kapsamında değerlendirilmemektedir. Bu nedenle AB üyelik sonrasında kota dışında kalacak bu miktarın ne kadar olabileceği, hatta sokak sütü satışının devam edip etmeyeceğini kestirmek de zordur. Şayet TKB hedeflerine uygun bir değerlendirme yapılırsa sokak sütünün 2013 yılında toplam üretimin %2'si kadar olacağı öngörülebilir. Fakat bu durum tamamıyla AB'nin ve Türkiye'nin sokak sütü olgusuna nasıl yaklaşacağı ile ilgilidir. Nitekim Türkiye'den sokak sütü satışının devamı için AB mahkemelerine yapılacak herhangi bir başvuru, daha önceki benzer örneklerden yola çıkılarak, Avrupa Komisyonu'nun Türk hükümetinden bu üretimin kayıt altına alınmasını talep etmesiyle de sonuçlanabilir (Petel *et al.* 2005).

İnek sütü talebinin karşılanması

Ülke üretiminin hacmi için bir ölçü olabilen kota sistemi açısından ilk dikkat edilmesi gereken konu, süt üretiminde %90'ın üzerinde paya sahip olan inek sütüne olan talebin karşılanma oranıdır. Bu senaryo kapsamında kota sisteminin ilk yılı olan 2009 yılı için hesaplanan talep, Türkiye'ye tahsis edilen kota ile işletme içi tüketim miktarının toplamı olan 9,6 milyon tonun %26 üzerindedir. Kısaca talep üretimden %26 daha fazladır. İnek sütü talebiyle üretimi arasındaki farkın hiç olmazsa 2023 yılında kapatılabilmesi için Türkiye'nin Avrupa Komisyonu'ndan yıllık ortalama %5,75 kota artışı istemesi gerekir. Oysa kota sistemi uygulandıktan sonra en hızlı artışı gösteren Portekiz'in artış değerleri kullanılarak elde edilen üretim bile talebi karşılamamaktadır. Kaldı ki AB üyeliği ve kota sistemi kabul edildikten sonra kota aşım vergisi ödemediği üretim miktarının arttırılması ancak Komisyon'un kabul ettiği oranda mümkün olabilecektir.

Türkiye'nin, talebi ülke içerisinde karşılamak için Avrupa Komisyonu'ndan yıllık %5,75 oranında kota artışı alamaması halinde talep ile inek sütü üretimi arasındaki fark, bazı ülkelerde olduğu gibi diğer türlerden elde edilen sütle kapatılabilir ya da Türkiye İtalya ve Yunanistan'ın yaptığı gibi diğer AB üyelerinden ithalata mecbur kalır. Bir diğer yol ise kota aşım vergisi ödeyerek kota üstünde üretim yapmaktır. Türkiye kota aşım vergisi ödeyerek ulusal talebi karşılama yoluna gitmeyi seçtiğinde, bunun yaklaşık maliyetinin ne olacağı Çizelge 4.11'de gösterilmiştir. Aynı çizelgede açığın diğer AB ülkelerinden ithalatla kapatılmasının 2007 yılı AB ortalama çiğ süt fiyatı (32 Avro sent/kg) esas alınarak hesaplanmış maliyeti de verilmiştir.

Çizelge 4.11 Değişik yıllarda Türkiye için talep ve arz miktarları (bin ton) ile arz açığını kapatmanın yaklaşık maliyeti (milyon Avro) (www.mdcdatum.org.uk, 2008)

Ölçüt	2009	2013	2017	2020	2023
Üretim (bin ton)	9.652	10.020	10.402	10.698	11.003
Talep (bin ton)	12.158	14.125	16.590	18.717	21.117
Talep-üretim farkı (bin ton)	2.506	4.105	6.188	8.019	10.115
Kota aşım vergisi (€/100 kg) ^a	27,83				
Toplam vergi (milyon Avro)	697	1.142	1.722	2.232	2.815
İthalat maliyeti (milyon Avro) ^b	802	1.314	1.980	2.566	3.237

^a Anonymous 2007a

^b www.mdcdatum.org.uk, 2008

Çizelgeden anlaşılacağı üzere Türkiye kota aşım vergisi ödemek durumunda kalırsa ödeyeceği miktar 2009 yılı için 697 milyon Avro iken 2023 yılında 2,8 milyar Avro'ya ulaşacaktır. Ortalama birim fiyatı daha yüksek olduğu için ithalata ödenecek bedel her yıl kota aşımı nedeniyle ödenenin %15 fazlası olarak gerçekleşecektir.

Koyun, keçi ve manda sütü üretim ve talep tahminleri

Yukarıda belirtilen arz açığını kapatmada diğer türlerden süt üretiminin artırılması düşünülebilir. Bu türlerde sağlanabilecek artışın olası seyrini kestirmek amacıyla AB üye ülkelerindeki benzer üretim dallarında kotaya bağlı değişiklik üzerinde durulmuştur. TÜİK verilerine göre 1984-2007 yılı arasında koyun sütü üretimi yıllık ortalama %1,2 azalmıştır (Çizelge 3.7). Kota sistemine geçmeden koyun sütü üretiminin düşme eğilimi

gösterdiği İspanya ve Portekiz’de, kota sisteminden sonra üretim artmıştır (EK 3). Benzer bir seyir Almanya ve Avusturya’da keçi sütü üretiminde de yaşanmıştır. Kota sistemi başlayana kadar bu ülkelerin keçi sütü üretimi aynı sırayla yılda ortalama %9,6 ile %4,7 arasında düşmüşken kota sisteminin başladığı 1984 yılından sonra bu düşüş yavaşlamıştır (EK 4).

Türkiye’de 1984-2007 yılları arasında manda sütü üretimi de oldukça hızlı bir şekilde azalmıştır. Benzer bir durum Yunanistan’da görülmüş fakat kota sistemi sonrası düşüş hızı yavaşlamıştır (EK 6). Aynı dönemlerde AB koyun ve keçi sütü üretiminde de hafif bir artış dikkat çekmektedir. İtalya’da manda sütü hızla artmıştır. Fakat bu, kota sisteminden çok manda sütüyle yapılan Mozzarella peynirinin dünya ticaretindeki öneminin artmasından kaynaklanmıştır.

Özetle AB ülkelerinden koyun, keçi ve manda sütü üretimi olanlarda kota sisteminden sonra bu sütlerin üretimi artmıştır. Bu ülkelerden koyun sütü için İspanya’nın, keçi sütü için Avusturya’nın, manda sütü için de Yunanistan’ın değişim hızları kullanılarak Türkiye için üretim tahmini yapılmıştır. Tahminde kullanılan değişim hızları ile tahmin edilen değerler Çizelge 4.12’de verilmiştir.

Çizelge 4.12 AB ülkeleri örnek alınarak hesaplanan Türkiye koyun, keçi ve manda sütü tahmini (bin ton)

Üretim	Örnek ülke	YDH, %	Üretim miktarı (bin ton)				
			2009	2013	2017	2020	2023
Koyun sütü	İspanya	2,82	806	901	1.008	1.095	1.191
Keçi sütü	Avusturya	1,33	296	312	329	342	356
Manda sütü	Yunanistan	-2,27	30,7	28,0	25,6	23,9	22,3
Toplam	-	-	1.133	1.242	1.362	1.461	1.569

Çizelgede görüldüğü üzere belirtilen öngörüler gerçekleştiğinde 2013 yılında Türkiye’nin koyun, keçi ve manda sütü üretiminin sırasıyla 1.191, 356 ve 22 bin ton olması beklenebilir. Bu noktaya ulaşabilmek veya bunların üzerinde üretim yapabilmek için Türkiye’nin ulusal kırsal kalkınma stratejilerini günümüzde olduğu gibi hemen tamamen inek sütü üretimine yönelik yapmaktan vazgeçip, AB’den sağlanacak fonları alternatif üretimlere yönlendirmesi gerekebilir. Ne var ki diğer türlerin üretime katkıları

yukarıdaki değerlere ulaşsa da toplam talebin karşılanması söz konusu olmamaktadır. Bu durum izelge 4.13'teki değerlerle daha da iyi anlaşılmaktadır.

Çizelge 4.13 Türkiye'nin 2009-2023 yılları arası toplam süt üretimi tahmini (bin ton)

Yıl	Süt retimi (bin ton)				
	İnek	Koyun	Keçi	Manda	Toplam
2009	9.652	806	296	30,7	10.785
2013	10.020	901	312	28,0	11.262
2017	10.402	1.008	329	25,6	11.764
2020	10.698	1.095	342	23,9	12.160
2023	11.003	1.191	356	22,3	12.572

Çizelge 4.13'te verilen tahmini süt üretimi, tahmin edilen talebin yerli üretimle karşılanamadığını açıkça göstermektedir. Yıllık süt açığı, bu senaryonun en yüksek üretim değeri esas alındığında bile, 2023 yılında yaklaşık 10,4 milyon ton olmaktadır.

TKB'nin 2013 yılı tüketim hedeflerine göre bir değerlendirme yapıldığında da 2013 yılında 7,7 milyon ton üretim açığı oluşmaktadır. Fakat TKB'nin hedefinde 2013 yılı için inek sütü dışında süt üretimi ile ilgili hiçbir ifade bulunmamaktadır. Bu durum, TKB'nin 2013 yılına dek süt ile ilgili tüm politikalarını süt sığırıcılığına dayandırarak belirleyeceğini ve diğer türlere yönelik bir politika oluşturma gereği duymadığı şeklinde değerlendirilebilir. Yalnız AB ile müzakerelere devam eden ve tam yeliği hedefleyen Türkiye'nin dünyada süt ve ürünlerine yönelik talebin giderek artmakta olduğunu da dikkate alarak alternatif türlerden süt üretimi ile ilgili bir strateji oluşturması ve hayata geçirmesi gerekir.

İnek başına süt verimi ve inek sayısı tahminleri

İnek sayısının tahmini için toplam süt üretimi ve inek başına süt verimi tahminlerinden yararlanılmıştır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı inek başına süt verimini 2013 yılı için 4000 kg olarak hedeflemiştir. Bu hedefe ulaşılabilmesi için inek başına süt veriminin, yıllık ortalama %7 artması gerekmektedir. Bu artış sağlanabilirse, Portekiz ve Polonya rnekleleriyle tahmin edilen üretimi sağlayacak inek sayısının 2007 yılı değerine göre 6 yıl içerisinde %40 azalması beklenmelidir.

İnek başına süt veriminin 2013 yılından sonraki tahmininde yani 2014-2023 yılları arasındaki değişim için de Portekiz ve Polonya örnek alınmıştır. Portekiz’de kota sonrası gerçekleşen verim artışı, AB içerisinde oldukça yüksektir (EK 7). Portekiz’de kota uygulaması sonrası inek başına ortalama süt veriminin artışı %3,6 olmuştur. Polonya’da ise bu değer ancak %0,5’tir (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008).

Bu değer kullanılarak 2014-2023 yılları arası için inek başına verim ve inek sayıları hesaplanmıştır. Hesaplamalara göre Türkiye’de inek sayısının 2023 yılında Portekiz örneğinde 2013 seviyesinden %23 daha düşük, Polonya örneğinde ise %3,2 daha yüksek olabileceği tahmin edilmiştir. Elde edilen değerler Çizelge 4.14’te verilmiştir.

Çizelge 4.14 Türkiye'nin 2009-2023 yılları arası inek başına ortalama süt verimi (kg/yıl) ve inek sayısı tahmini (bin baş)

Yıl	Portekiz örnek alınırsa		Polonya örnek alınırsa	
	Süt verimi (kg/baş/yıl)	İnek sayısı (bin baş)	Süt verimi (kg/baş/yıl)	İnek sayısı (bin baş)
2007	2667	4.229	2667	4.229
2008	2853	4.448	2853	4.448
2009	3053	3.162	3053	3.162
2010	3266	2.983	3266	2.978
2011	3494	2.814	3494	2.805
2012	3739	2.655	3739	2.642
2013	4000	2.505	4000	2.488
2014	4144	2.441	4018	2.496
2015	4292	2.378	4037	2.504
2016	4447	2.318	4055	2.512
2017	4606	2.258	4073	2.520
2018	4772	2.201	4092	2.527
2019	4943	2.144	4111	2.535
2020	5120	2.089	4129	2.543
2021	5304	2.036	4148	2.551
2022	5495	1.984	4167	2.559
2023	5692	1.933	4186	2.567
2013/2007 YDH, %	6,99	-8,36	6,99	-8,46
2023/2013 YDH, %	3,59	-2,56	0,46	0,31

Süt sığırılığı işletme sayısı tahmini

Kota sistemi sonucu diğer üye ülkelerde sadece inek sayısı değil, işletme sayısı da azalmıştır. Örneğin Polonya'da kota yönetiminin zorluğu ve AB'nin kalite standartlarına ulaşmak için birim maliyetin artması pek çok küçük işletmenin sektörden ayrılmasına sebep olmuştur (Anonymous 2005c). Türkiye'de de kota sistemine dahil olunduktan sonra benzer bir gelişmenin yaşanması ihtimali yüksek görünmektedir. Sonuç olarak sürüler büyüyecek ve sektörde yapısal değişim olacaktır. Dünyadaki süt ticaretinde önemli yere sahip pek çok ülkede de bu tip bir yapısal değişim, artan rekabet koşullarından dolayı gerçekleşmiştir. Bu değişimin hızı ulusal süt politikalarına ve sektörden ayrılanları hazmedebilecek genel ekonomik, sosyal ve kırsal kalkınma kapasitesinin olup olmamasına bağlıdır. Nitekim kota uygulamasının başlamasından sonra örneğin Portekiz ve Polonya'da da önemli değişiklikler olmuştur. Bu iki ülkenin kota başlangıcı ve 2006 yılındaki işletme sayıları Çizelge 4.15'te verilmiştir.

Çizelge 4.15 Portekiz (www.maison-du-lait.com, 2008) ve Polonya'da (Seremak-Bulge *et al.* 1994, Anonymous 2005c) süt sığırılığı işletme sayısının değişimi (%)

Ölçüt	Portekiz	Polonya
Başlangıç yılında süt sığırılığı işletmesi sayısı	103.000	734.000
2006 yılı süt sığırılığı işletmesi sayısı	15.860	697.000
Kota sonrası YDH (%)	-11,04	-2,56
Değerlendirmeye alınan yıl aralığı	1990-2006	2004-2006

Çizelgede görüldüğu gibi bu iki ülkede hem kota uygulama süresi hem de değişim hızları farklıdır. Ortak olan yan ise işletme sayısının azalmasıdır. Azalma hızı Portekiz'de %11 olmuştur. Buna karşılık Polonya'da %2,56 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye için bir öngörü hazırlanırken bu iki ülke de dikkate alınmıştır. Bu ülkelerdeki değişim Türkiye için geçerli olduğuunda işletme sayısının ne olacağı hesaplanmış ve sonuç Çizelge 4.16'da verilmiştir.

Çizelge 4.16 Türkiye’de 2009-2023 yılları arasında tahmini süt sığırcılığı işletme sayısı (bin adet)

Örnek ülke	Portekiz örneği	Polonya örneği
2007	1.089	1.089
2009	862	1.034
2013	540	932
2017	338	840
2020	238	777
2023	168	719

Çizelge 4.16’da görüleceği üzere 2023 yılında Türkiye’nin süt sığırcılığı işletmesi sayısı, azalma hızı Portekiz gibi olursa 168.000, Polonya gibi olursa 719.000’enecektir. Bu yaklaşık %34 ile %85 arasında bir azalma demektir. Bir başka ifadeyle 2023 yılına kadar 370-920 bin işletme süt sığırcılığını bırakarak başka alanlara yönelmek zorunda kalacaktır.

Ortalama sürü büyüklüğünün değişimi

Sürü büyüklüğü, hayvan varlığı ile işletme sayısının bir fonksiyonudur. Türkiye’de ortalama sürü büyüklüğü tahmini Çizelge 4.16’daki işletme sayısı ile Çizelge 4.14’teki değerler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çizelge 4.17’den anlaşılacağı üzere, inek ve işletme sayısındaki gelişme Portekiz’e benzerse Türkiye’de işletme başına inek sayısı 2023 yılında 12’ye ulaşacaktır. Eğer Polonya esas alınırsa işletme başına inek sayısı 4 baş kadar olacaktır.

Çizelge 4.17 Türkiye’de 2009-2023 yılları arasında sürü büyüklükleri değişimi tahmini (baş inek/işletme)

Yıl	Portekiz örneği	Polonya örneği
2009	3,67	3,06
2013	4,64	2,67
2017	6,68	3,00
2020	8,78	3,27
2023	11,53	3,57
2023/2009 YDH (%)	8,52	1,11

Sığır eti üretim tahmini

Kota sistemini kabul etmek sadece süt değil et üretimini de yakından ilgilendirmektedir. Nitekim Türkiye’de üretilen kırmızı etin yaklaşık %70’i sığırdan elde edilmektedir (Anonim 2006a). Etçi sığır sayısı yok denecek kadar azdır. Bu durumda sığır eti üretiminin tamamına yakınının yerli ırklar ve sütçü sürülerden üretildiği söylenebilir. TKB’nin 2007 yılı verilerine göre Türkiye’deki sığırcılık işletmelerinin %27’si besi işletmeleridir. Ortalama karkas ağırlığı DPT’nin 9. Kalkınma Planı Hayvancılık ÖİK Raporu’nda 2004 yılı için 190 kg olarak verilmiştir. Süt kota sistemi inek sayısını etkileyecekse, Türkiye’deki sığır eti üretimini de etkileyebilecektir.

Portekiz ve Polonya örnekleri ile TKB’nin süt verim hedefi doğrultusunda hesaplanan hayvan sayıları dikkate alınarak, Türkiye’nin kota sistemine 01 Nisan 2009 tarihinde dahil olması halinde, kırmızı et üretiminin nasıl bir seyir izleyeceği öngörülmeğe çalışılmıştır. Örneklerde sığır varlığı, Anonim (2006a)’da kabul edildiği gibi Türkiye’de inek varlığının toplam sığır varlığının %42’si olduğu varsayımı ile hesaplanmıştır. Kırmızı et üretiminin hesaplanmasında kullanılan değerler ve tahmin edilen üretim Çizelge 4.18’de verilmiştir.

Çizelge 4.18 Türkiye’nin Portekiz ve Polonya örneklerine dayalı sığır eti üretimi tahmini (bin ton)

Yıl	Ortalama karkas ağırlığı (kg/baş)	Portekiz örnek alınırsa			Polonya örnek alınırsa		
		İnek sayısı (bin baş)	Sığır sayısı (bin baş)	Et üretimi (bin ton)	İnek sayısı (bin baş)	Sığır sayısı (bin baş)	Et üretimi (bin ton)
2009	215	3.162	7.528	485	3.162	7.528	485
2013	237	2.505	5.964	425	2.488	5.924	422
2017	251	2.258	5.377	405	2.520	5.999	452
2020	263	2.089	4.975	392	2.543	6.055	477
2023	275	1.933	4.602	380	2.567	6.112	505

Çizelgeden anlaşılacağı üzere her iki örnekte de azalan inek sayısına bağlı olarak, karkas ağırlığı artsa da, sığır eti üretiminin azaldığı görülmektedir.

Artan nüfusun sığır eti talebinin, yerli üretimle ne oranda karşılanabildiğini anlayabilmek için Çizelge 4.3'te verilmiş talep ile bu değerler karşılaştırıldığında her iki örnekte de arz açığı görülmektedir. Açık 2023 yılında Portekiz örneğinde 723 bin ton, Polonya örneğinde 600 bin tondur. Bunun kişi başı yıllık tüketime yansımaları aynı yıl için 7,5-9 kg arasındadır. Bu da kişi başına talebin yaklaşık %55-65'i kadardır.

Koyun, keçi ve manda eti üretim tahmini

Kırmızı et talebini karşılamaya sığır dışında kalan türlerin et tüketimi de katkıda bulunabilir. Kırmızı et üretimi ve diğer türlerden üretimin kota sistemi öncesindeki değişimi AB-15 ülkelerinde incelendiğinde Türkiye ile benzer üretim seyrine sahip ülkelerin koyun etinde Danimarka, keçi etinde Avusturya olduğu görülmektedir (EK 13 ve EK 15). Bu sebeple koyun ve keçi eti üretiminin kota sonrası olası seyri için bu ülkelerin üretimlerindeki değişim oranı temel alınarak bir tahmin yapılmış ve sonuçlar Çizelge 4.19'da sunulmuştur. Manda eti üretiminin tahmin edilmesinde ise manda sütü üretiminde de kullanılan manda varlığı (Yunanistan örneği) kullanılmıştır.

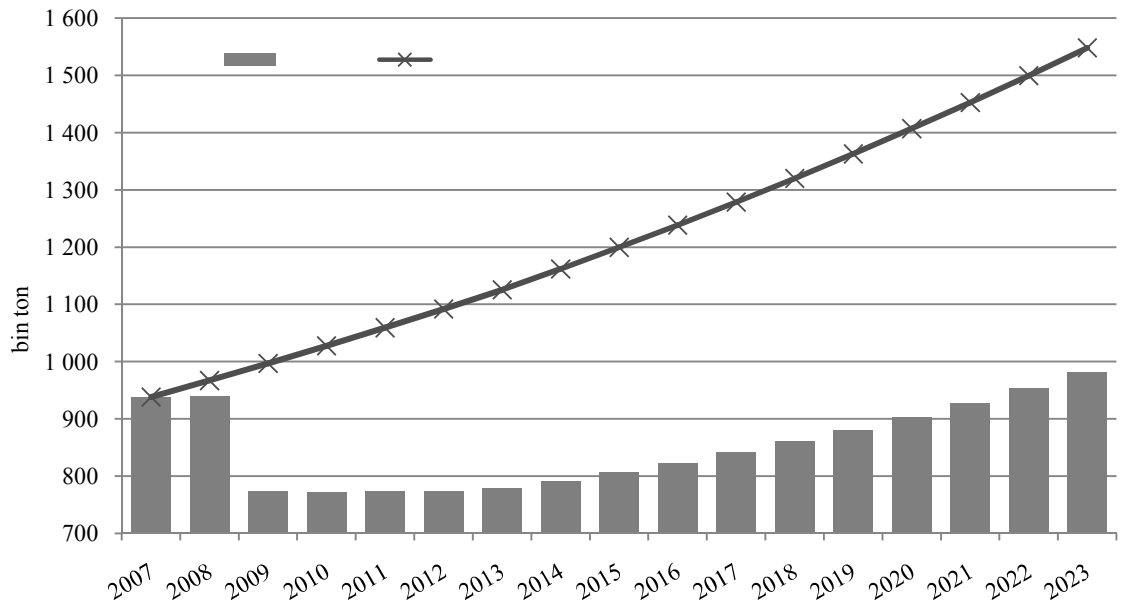
Danimarka ve Avusturya, kota öncesi dönemde koyun ve keçi eti üretiminin azalması nedeniyle Türkiye ile benzerlik göstermektedir. Kota sonrası dönemde iki ülkede de bu üretim kollarında üretim artmaya başlamıştır. Kota sisteminin etkisiyle azalması beklenen sığır eti üretimiyle ortaya çıkacak açığın, hiç olmazsa bir bölümünün tüketimine çok da yabancı olunmayan koyun ve keçi eti ile kapatılması beklenebilir. Özellikle sığır eti fiyatlarının artması, toplumun rahatlıkla tükettiği koyun etine yönelmesine yol açabilir. Çizelgede görüldüğü üzere özellikle koyun eti üretiminde önemli bir artış beklenebilir.

Çizelge 4.19 Türkiye koyun, keçi ve manda eti üretimi tahmini (bin ton)

Kaynak	Örnek ülke	YDH, %	2007	2009	2013	2017	2020	2023
Koyun eti	Danimarka	5,91	219	246	309	389	462	549
Keçi eti	Avusturya	1,66	38	39	42	45	47	50
Manda eti	Yunanistan	-	3,1	3,2	2,9	2,6	2,3	2,1
Toplam	-	-	260	288	354	437	512	601

Kırmızı et talebinin karşılanması

Portekiz örneğine dayanarak elde edilen toplam kırmızı et üretimi ile talebi karşılaştırmak için bir grafik hazırlanmıştır (Şekil 4.1). Şekil 4.1’de yer alan kırmızı et üretim değeri en olumlu örnekle tahmin edilmiş değerdir. Bunun bile talebi karşılama oranı yıllar geçtikçe azalmakta ve 2023 yılında yaklaşık %63’e gerilemektedir. Bir başka ifadeyle kırmızı et üretimi ile talep arasındaki fark 2023 yılında 567 bin tona ulaşmaktadır. Bu fark kişi başı tüketime ise yıllık 7 kg açık olarak yansımaktadır.

Şekil 4.1 Toplam kırmızı et üretimi ve talebi projeksiyonları

4.2.1.2 Senaryo 1.2: Türkiye'nin AB'ye 2014 yılında üye olması

Senaryo 1.1’de 2009 yılında AB’ye girildiği ve kota uygulamasının hemen başladığı varsayılmıştır. Bu senaryoda ise Avrupa Birliği’nin kota sistemini 2015 yılından sonra da uygulamaya kabul ettiği ve Türkiye’nin 01 Ocak 2014 AB’ye üye olarak tarihinde kota sistemine dahil olduğu varsayılmıştır. Bu durumda Türkiye yaklaşık 5 senelik bir hazırlık dönemine sahip olacaktır. Bir hazırlık dönemine sahip olmak bu senaryoyu ilk senaryodan ayıran en önemli taraftır ve bunun gerçekleşme ihtimali daha yüksektir. Kısaca bu senaryo da hazırlık sürecinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde de

durulacak ve hazırlık süreci sonrasında dahil olunan kota sisteminin süt sektörüne olası etkileri tahmin edilecektir.

4.2.1.2.1 Senaryo 1.2: AB üyeliğine hazırlık dönemi (2007-2013)

Türkiye 01 Ocak 2014'te AB'ye üye olması durumunda 01 Nisan 2014 tarihinde kota sistemini uygulama başlayacaktır. Bu durumda kota sistemi ile ilgili müzakerelerin en geç 2012'de tamamlanmış olması beklenebilir. Türkiye'nin bu tarihe kadar nasıl bir üretim ve pazara sahip olacağını öngörülmesi, müzakerelerde nasıl bir pozisyon belirleyeceğini ortaya çıkaracaktır. Senaryo 1.1'den farklı olarak bu senaryoda yer alan hazırlık süresi, üyelik sonrası kota sistemini sektörün lehine çevirecek şekilde kullanılabilir. Yalnız bunun için süt piyasasının daha etkin yönetilmesi gerekecektir. Yoksa sonuçlar Senaryo 1.1'dekiyle benzer olacaktır.

Bu senaryo kapsamında hazırlık sürecinin (2009-2013) üç farklı şekilde değerlendirildiği varsayılacaktır. Bunlardan ilki bugüne kadar ki seyrin hiç değişmeden devam etmesi, ikincisi TKB'nin strateji belgesi hedeflerinin gerçekleşmesi ve sonuncusu da hazırlık sürecinin 2004 ve 2007 AB genişlemelerinde üye olan ülkelerden seçilen örneklere uygun olarak geçirilmesidir. Kota sonrası uygulamalar ise 2023 yılına kadar değerlendirilecektir.

Süt üretim tahmini

Türkiye kota sistemine dahil olmadan önce süt üretimini artıran nüfusunun süt ve ürünleri talebini karşılayabilecek şekilde arttırmış olması beklenir. Bu sağlanamazsa Senaryo 1.1'de 2013 yılı için hesaplanmış üretim açığı çok daha fazla olacaktır.

Türkiye'nin 2007-2013 yılları arasında diğer bir ifadeyle hazırlık sürecindeki toplam süt üretimi daha önce açıklanan üç farklı yol için tahmin edilmiş ve sonuçlar Çizelge 4.21'de sunulmuştur. Çizelgenin alt bölümünde yer alan üretimler AB'ye 2004 ve sonrasında üye olmuş 12 ülkeden hazırlık sürecinde üretimlerini tür başına en fazla

arttırabilenlerin örnek alınmasıyla hesaplanmış değerlerdir. Bu ülkelerin pek çoğunda Türkiye’de olduğu gibi düşme eğilimindeki inek sütü üretimi AB ile müzakerelerin başlamasından önce ani bir artış göstermiştir. Avrupa Komisyonu bürokratları, bu artışın istatistiklerde kullanılan katsayıların değiştirilmesi ile kota sistemi öncesi kasıtlı yapıldığı görüşündedirler (Petel 2005, Anonim 2006b).

Çizelge 4.21 hazırlanırken, TKB’nin 2013 yılı süt üretim hedefi Senaryo 1.1’dekinden farklı ele alınmıştır. TKB Strateji Belgesinde sığır dışındaki türlerin süt üretimi ile ilgili bir hedef belirlenmemiştir ve Senaryo 1.1’de 23 milyon tonluk inek sütü hedefi toplam süt hedefi olarak kabul edilmiştir. Senaryo 1.2’de ise hazırlık sürecinde TKB’nin alternatif türlerden süt üretiminin de geliştirilmesi yönünde politikalar uygulayacağı kabul edilmiştir. Diğer türlere ait süt üretim hedefini hesaplayabilmek amacıyla TÜİK süt üretim verileri 1984-2007 yılları için incelenmiş ve türlerin 2013 yılına dek süt üretimindeki payları, 23 yıllık seyrin devam ettiği varsayılarak hesaplanmıştır. Bu durumda inek sütünün toplamdaki payı %91,5’ten %93,8’e çıkarken, koyun, keçi ve manda sütünün payı da sırasıyla %6,4’ten %4,8’e, %1,9’dan %1,3’e ve %0,3’ten %0,1’e gerilemiştir.

TKB ile ilgili tahminde yıllık 23 milyon ton üretim değeri, bu oranlar kullanılarak türlere paylaştırılmıştır. AB ülkeleri örneklerine dayalı tahminde kullanılan değerler Çizelge 4.20’de gösterilmiştir.

Çizelge 4.20 Romanya ve AB üyeliğine hazırlık öncesi ve hazırlık sürecinde süt üretimlerinin (faostat.fao.org, 2008) değişimi (%)

Örnek Ülke	Üretim	YDH (%)		Değerlendirilen yıl aralığı
		Hazırlık öncesi	Hazırlık süreci	
Romanya	İnek sütü	1,80	0,94	1961-2006
	Koyun sütü	-0,64	5,24	1961-2006
Çek Cum.	Keçi sütü	-1,23	-7,94	1993-2003
Bulgaristan	Manda sütü	0,10	-3,81	1961-2006

Romanya (2000-2006), Çek Cumhuriyeti (1998-2003) ve Bulgaristan’ın (2000-2006) hazırlık sürecindeki üretim seyirlerinin Türkiye için aynen kabul edilerek yapılan ve

Çizelge 4.21’de yer alan tahmin ile aynı çizelgede yer alan DPT değerlerine dayalı tahminler arasında yaklaşık 3 milyon ton fark bulunmaktadır. Buna karşılık, daha önce de ifade edildiği gibi TKB tahmini bunlardan %50 ile %85 oranında daha fazladır.

Çizelge 4.21 Türkiye’nin hazırlık sürecinde DPT, TKB ve AB örneklerine dayalı süt üretimi tahmini (bin ton)

Örnek	Koyun sütü	Keçi sütü	Manda sütü	İnek sütü	Toplam	
DPT	2007	783	238	30	11.279	12.330
	2009	773	292	29	13.134	14.228
	2011	758	287	25	14.081	15.151
	2013	743	283	22	15.127	16.174
TKB	2007	783	238	30	11.279	12.330
	2009	899	260	31	14.303	15.493
	2011	1.032	285	31	18.138	19.486
	2013	1.184	313	31	23.000	24.529
AB	2007	783	238	30	11.279	12.330
	2009	867	201	28	11.492	12.588
	2011	960	171	26	11.708	12.865
	2013	1.063	145	24	11.929	13.160

Çizelge 4.21’de yer alan DPT verileri ile TKB hedefleri doğrultusunda hesaplanmış üretim değerleri, 2013 yılına kadar olan talebi (bu çalışmada hesaplanan) karşılamaktadır. Bir başka ifade ile Türkiye 2013 yılına arz açığı olmadan girebilir. Türkiye hele AB’ye hazırlık sürecinde TKB hedeflerine ulaşabilirse oldukça yüksek bir kota da talep edebilir. Yalnız Çizelge 4.21’deki üretim miktarları, satışlar belgelenemediği sürece kota pazarlıkları açısından pek bir anlam ifade etmeyecektir. Bu sebeple Türkiye’nin kota müzakerelerinden önce sütün tüm pazarlanma kanallarını kayıt altına alması kota pazarlıklarında elini oldukça güçlendirecektir. Bu süreçte Türkiye ya bugün olduğu gibi devam edebilir, ya tüm pazarlama kanallarını yasal hale getirip kontrollerini sıkılaştırır ve kayıt altına alır ya da sütün işleme sanayine satışını hızlandıracak politikalar uygular.

İnek sütünün kullanım alanlarına dağılımı

Hazırlık sürecinde sütün kullanım alanlarının nasıl gelişebileceğini ve Türkiye’nin yaklaşık ne kadar kota alabileceğini tahmin edebilmek için DPT’nin 5 Yıllık Kalkınma Planları’na ve TKB yetkilileri ile gerçekleştirilen sözlü görüşmelere, TKB 2013

Hayvancılık Strateji Belgesi ve Polonya'daki değişime dayanarak hesaplamalar yapılmış, sonuçlar Çizelge 4.22'de sunulmuştur. Çizelgede görüldüğü üzere 1996-2007 yılları arasında gerçekleştirilen yıllık değişim olan %4,75 esas alındığında, 2013 yılında dolaylı satış %79,3'e, doğrudan satış da %4,8'e değişecektir (Anonim 2001a). şayet TKB hedefleri dikkate alınır sa toplam süt üretiminin kullanım dağılımı farklılaşarak, dolaylı satışın payı %87'e çıkacaktır. Eğer Polonya'nın 1992-1998-2004 yılları arasındaki süt kullanımına benzer bir değişim olursa işletme içi tüketim, tüm varsayımlar içinde en yüksek değerini (%17) alacaktır. Çizelgede yer alan ikinci ve üçüncü tahminlerde işletme içi tüketim ile sokak sütünün oranı için 2:1 değeri kullanılmıştır.

Çizelge 4.22 Türkiye'de üretilen sütün 2007-2013 yılları arasında kullanım alanlarına dağılımı (%)

Sütün kullanımı (%)	2007	2013		
	Tüm örnekler	Mevcut duruma dayalı örnek	TKB hedefleri	Polonya örneği
Dolaylı satış	60,0	79,3	87,0	67,8
Doğrudan satış	10,0	4,8	6,7	6,7
işletme içi tüketim	20,0	9,7	4,2	17,0
Sokak sütü	10,0	6,2	2,1	8,5
Toplam süt üretimi	100,0			

Ulusal kota miktarı tahmini

Türkiye 2014 yılında AB'ye üye olursa, kota pazarlıklarında büyük bir ihtimalle 2009-2011 veya 2010-2012 yıllarındaki dolaylı ve doğrudan satışlarının ortalaması kullanılacaktır. Türkiye referans yılı olarak 2011-2013'ün alınmasını da talep edebilir. Göz önünde bulundurulacak en önemli konu ortalamaya alınacak yıllarda normal üretim seyrinin dışına çıkılması söz konusu ise bunun dikkate alınmasını sağlamak olmalıdır. Özellikle salgın hastalıklar veya doğal afetlere bağlı azalmalar bu grupta ele alınmalıdır.

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'deki 2010-2012 yıllarına ait süt yıllarını referans alacağı varsayılarak teklif edilecek kota miktarları öngörölmeye çalışılmıştır. Daha önce yapılan üretim tahmini ve sütün kullanım alanlarına dağılımı esas alınarak hesaplanan kota miktarları Çizelge 4.23'te verilmiştir. Çizelgede yer alan değerler esas alındığında

toplam kotanın 8,4-15,5 milyon ton arasında olacağı görülmektedir. Çizelgenin son satırında yer alan değer mevcut üretim seyrinin 2013 yılında kadar devam etmesine dayalı öngörüye 2009 yılından itibaren sokak sütü satışlarının her yıl %20'sinin kayıt altına alınacağı varsayımı ile ortaya çıkacak durumdaki kota tahsis tahminidir.

Çizelge 4.23 Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'ye 2014 yılında tahsis edeceği toplam kota miktarı ve bunun toplam üretimdeki payının üç farklı üretim projeksiyonuna göre tahmini (bin ton)

Örnek	Dolaylı satış kotası	Doğrudan satış kotası	Toplam kota	İşletme içi tüketim miktarı	Üretimdeki pay (%)
Mevcut durum	10.197	956	11.153	1.464	83,4
TKB	14.089	1.395	15.483	968	71,5
AB	7.553	886	8.440	2.011	88,4
Mevcut durum + Sokak sütünün yıllık %20'si kayıt edildi	11.713	850	12.563	1.464	92,7

Pazarlanan süt, özellikle de sokak sütü kayıt altına alınmadığı takdirde, üretim miktarı arttırılsa dahi Türkiye de son iki genişlemede üye olan ülkeler gibi üretiminin ancak %70-85'i civarında bir kota alabilecektir. Çizelgeden de görüldüğü üzere sokak sütü satışlarının yıllık %20'sinin kayıt altına alınması durumunda Türkiye'ye tahsis edilebilecek kotanın toplam üretimdeki payı %9,3 artmaktadır.

İnek sayısı ve verim tahminleri

Hazırlık sürecinde inek varlığı ile yıllık inek başına süt veriminin gelişimi de kota sonrası dönemi değerlendirmek için gereklidir. Bu senaryo kapsamında hazırlanan DPT verilerine ve AB örneklerine dayalı üretim tahminleri için inek sayısı ve verim seviyelerinde yıllar itibariyle beklenen değişim Çizelge 4.24'te gösterilmiştir. TKB hedefleri doğrultusunda inek varlığı ve verim seviyeleri Senaryo 1.1'de verildiği için burada tekrarlanmamıştır.

Çizelge 4.24 Türkiye'nin kota sistemine hazırlık sürecinde inek varlığı ve inek başına süt verimi değişim tahmini (Anonim 2006a, www.tuik.gov.tr, 2008, faostat.fao.org, 2008)

Tahmin ölçütü	Verim değeri (kg)					İnek sayısı (bin baş)				
	YDH, %	2007	2009	2011	2013	YDH, %	2007	2009	2011	2013
DPT	3,95	2.667	2.862	3.100	3.365	1,02	4.229	4.588	4.542	4.496
Romanya	6,10	2.667	3.002	3.379	3.804	-4,86	4.229	3.828	3.465	3.136

DPT verileri kullanılarak yapılmış üretim projeksiyonunda, sığır varlığındaki değişimin sabit kalacağı, sığır varlığında sağmal hayvan oranının %42 olduğu ve Anonim (2006a)'da öngörülen verim seviyelerinin gerçekleşeceği kabul edilmiştir. Romanya'nın üyelik öncesi hazırlık sürecine dayanarak hazırlanan üretim tahmininde ise Romanya'nın hazırlık sürecindeki (2000-2006) değişimi temel alınmıştır.

Çizelge 4.24'teki değerler incelendiğinde senaryolara göre inek sayısı farklılaşsa da verim hep artma eğiliminde olmuştur. Yalnız DPT varsayımlarına dayalı tahminlerde inek başına verimin daha yavaş bir artış gösterdiği görülmektedir. Romanya ile Türkiye'nin başlangıç değerlerinin benzerliği dikkate alındığında bu durum normal sayılmalıdır.

Süt sığırcılığı işletme sayısı ve ortalama sürü büyüklüğü tahmini

İşletme sayısının değişimi Senaryo 1.1'de olduğu gibi Polonya örneği esas alınarak hesaplanmıştır. Polonya'da hazırlık dönemi olarak nitelendirilebilecek 1997-2004 yılları arasında sığırcılık işletmelerinin sayısı yılda %7,84 azalmıştır. Bu oran Türkiye için kullanıldığında sığırcılık işletme sayısı 2013 yılında 915 bin, süt sığırcılığı işletmesi sayısı ise 667 bine inmektedir (Çizelge 4.25). Bu veriler ışığında ortalama sürü büyüklüğünün Türkiye'nin hazırlık dönemindeki değişimi de hesaplanmış ve 2013 yılında mevcut durumun devamı hali ile AB örneğinde hesaplanmış inek sayıları kullanılarak hesaplanan işletme başına sürü büyüklüğünün, 2007 yılı ortalamasından (3,9 baş inek/işletme) sırasıyla 1,7 ve 1,2 kat fazla olduğu görülmüştür.

Çizelge 4.25 Türkiye’de 2007-2013 yılları arasında tahmini süt sığırcılığı işletmesi (bin adet) ve inek sayısı (bin baş)

Ölçüt		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Süt sığırcılığı işletmesi (bin adet)		1.089	1.003	925	852	785	724	667
İnek sayısı (bin baş)	AB örneği	4.229	4.024	3.828	3.642	3.465	3.296	3.136
	DPT örneği	1.089	1.016	948	884	825	770	718
Ortalama sürü büyüklüğü (baş inek)	AB örneği	3,9	4,0	4,1	4,3	4,4	4,6	4,7
	DPT örneği	3,9	4,6	5,0	5,4	5,8	6,2	6,7

Sığır eti üretimi tahmini

Senaryo 1.1’de açıklandığı üzere kota sisteminin etkisi sadece süt sektöründe değil, sığır eti dolayısıyla kırmızı et sektöründe de görülmektedir. Bu sebeple kota sistemine hazırlık döneminde yukarıda AB örneklerine dayalı hesaplanan inek sayıları doğrultusunda Türkiye’nin sığır eti üretimi tahmin edilmiş ve Çizelge 4.26’da verilmiştir.

Çizelge 4.26 Türkiye’nin kota sistemine hazırlık sürecinde DPT ve Romanya örneklerine uygun olarak hesaplanmış toplam (bin ton) ve kişi başı sığır eti üretimi tahmini (kg/kişi)

Yıl	DPT örneği		Romanya örneği	
	Toplam sığır eti üretimi	Kişi başı sığır eti üretimi	Toplam sığır eti üretimi	Kişi başı sığır eti üretimi
2007	678	9,60	678	9,60
2008	690	9,68	602	8,44
2009	704	9,78	587	8,16
2010	716	9,86	572	7,87
2011	732	9,98	559	7,61
2012	746	10,07	544	7,35
2013	762	10,19	531	7,11

Çizelgede görüleceği üzere 2013 yılında Türkiye’de sığır eti üretimi 531-762 bin ton, kişi başına üretim de 7,1-10,2 kg arasında gerçekleşebilir. Buna karşılık 2013 yılında, sığır eti talebi 809 bin tona yaklaşmaktadır. Bu, daha kota sistemine dahil olmadan Türkiye’de sığır eti açığının ortaya çıkması anlamına gelmektedir.

Kırmızı et üretim ve talep tahmini

Yukarıda belirtilen açığın kapatılmasında diğer kaynaklardan sağlanan kırmızı et üretimi katkı sağlayabilir. Bu katkının boyutu hakkında fikir yürütmek için AB'ye hazırlık döneminde diğer türlerden kırmızı et üretimi en fazla artan veya Türkiye ile benzer üretim eğilimleri gösteren Polonya, Romanya ve Bulgaristan örnek alınmış ve hesaplanan değerler Çizelge 4.27'de verilmiştir. Çizelgede görüleceği üzere Türkiye'nin hazırlık dönemi sonunda toplam kırmızı et üretimi 850 bin tona yaklaşmaktadır.

Çizelge 4.27 Türkiye koyun, keçi ve manda eti 2007-2013 üretimi tahmini (bin ton)

Üretim	Ölçüt ülke	YDH, %	Yıllar						
			2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Koyun eti	Polonya	4,57	219	229	240	251	262	274	287
Keçi eti	Romanya	-3,25	38,1	36,8	35,6	34,5	33,4	32,3	31,2
Manda eti	Bulgaristan	-1,32	3,5	3,4	3,4	3,4	3,3	3,3	3,2
Toplam	-	-	261	269	279	288	299	310	321

Senaryo 1.2'ye uygun olarak elde edilen kırmızı et üretimi ile talep karşılaştırıldığında 2013 yılında üretim açığı 43-270 bin ton arasında olmaktadır. Bu da Türkiye'nin hem süt hem et üretimini talebine yaklaştırması için AB üyeliği öncesinde akılcı ve gerçekçi bir hazırlık politikası uygulaması, en azından inek sütü üretimini mevcut seyrinde korurken diğer türlere de gerekli önemi vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

4.2.1.2.2 Senaryo 1.2: AB üyeliği dönemi (2014-2023)

Senaryo 1.2'nin buraya kadar ki kısmında Türkiye'nin AB'ye üye olmadan önce, 2007-2013 yılları arasındaki hazırlık döneminde süt üretimi ile ilgili temel faktörleri nasıl yönlendirebileceğinin bir öngörüsü verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde Türkiye kota sistemine dahil olduktan sonra, yani 2014-2023 yılları arasında süt sektöründe ne gibi değişiklikler olabileceği ve kota sisteminin olası etkileri üzerinde durulacaktır. Kota sonrası döneme temel teşkil edecek değerler, DPT değerlerine dayalı diğer bir ifadeyle inek sütü üretiminde mevcut durumun korunduğu örnekten elde edilmiş 2013 yılı değerleri olacaktır.

İnek sütü üretim tahmini

Türkiye'nin 2014 yılında kota sistemine geçildiğinde, gelecek yıllar inek sütü üretiminin olası seyrini görebilmek amacıyla AB ülkelerinin 45 yıllık üretim seyirleri incelenerek Türkiye için Portekiz örneğinin (en fazla artış içeren) geçerli olacağı varsayılmıştır. Portekiz'in kota öncesi dönemde yıllık artış hızı %4,2, kota sonrası dönemde de %0,9 olmuştur. Türkiye'ye tahsis edilmesi olası kota miktarı (11,2 milyon ton, (Çizelge 4.23)) ve Portekiz'in kota sonrası dönemdeki artış hızı esas alınarak hesaplanan üretim miktarı Çizelge 4.28'de verilmiştir.

Çizelge 4.28 Türkiye'nin kota sistemine dahil olduktan sonra 2014-2023 yılları arasındaki inek sütü üretim tahmini (bin ton)

Yıl	Süt üretimi (bin ton)	Talep (bin ton)	Kişi başı üretim açığı (kg)
2014	12.617	14.704	28
2016	12.855	15.936	40
2018	13.098	17.271	54
2020	13.345	18.717	68
2023	13.725	21.117	92

Çizelge 4.28'den de anlaşılacağı üzere en iyimser tahminde Türkiye'nin 2023 yılı süt üretimi 13,7 milyon tona çıkmaktadır. Ancak kota sisteminin uygulanmasından sonra Belçika'da olduğu gibi düşüş yaşanırsa süt üretimi 2007 yılındaki seviyesine gerileyecektir.

Türkiye'nin 2014 yılı talebi, alması beklenen kotanın üstündedir. Farkın kişi başı talebe yansması 2014 yılında -28, 2023 yılında da -92 kg olmaktadır. Portekiz düzeyinde kota artırımı sağlanabilirse talebin ancak %64'i, yok Belçika'da olduğu gibi kota düşürülürse de talebin ancak %54'ü karşılanabilecektir.

Türkiye ortaya çıkabilecek taleple üretim arasındaki farkı yerli üretimle kapatmaya çalıştığında daha ilk yıldan oldukça yüklü bir kota aşım vergisi ödemek zorunda kalabilecektir. Kota aşım vergisinin 2014 yılında, 2007 yılındaki değerini koruduğu varsayılırsa Türkiye'nin ödemesi gereken miktar yaklaşık 581 milyon Avro olacaktır. Bu değer Senaryo 1.1'dekinden düşüktür. Bu miktarın üretmeye devam etmek için

makul bir bedel olup olmadığı ancak dönemin AB ve dünya süt fiyatlarının seyriyle anlaşılabilir. Fakat 2007 yılı AB süt fiyatları temel alınarak bu açığın diğer AB üyelerinden karşılanacağı varsayılırsa, ithalatın Türkiye'ye maliyeti kota aşım vergisinden %15 daha yüksek olacaktır.

İnek sütünün kullanım alanlarına dağılım tahmini

Kota sistemine dahil olunduktan sonra sütün kullanım alanlarına dağılımında da değişim olması beklenir. Nitekim başlangıçta Türkiye'ye benzer dağılıma sahip olan Polonya ve Yunanistan'da sanayiye aktarılan süt miktarı yıllar içerisinde giderek artmıştır. Türkiye'deki değişimi modellemek için Yunanistan'da ortaya çıkan değerler kullanılmıştır. Bu seçimde Yunanistan'da kota sistemi uygulanmaya başladığında sütün endüstriyel kullanımının %55-60 civarında olması rol oynamıştır. Ayrıca sütçü sürülerin AB'nin diğer ülkelerine kıyasla daha küçük yapıda olması ve bu konuda da Türkiye ile benzerlik göstermesi seçimde etkili olmuştur.

Yunanistan'da kota sistemine dahil olunduktan sonraki ilk 7 yılda sanayiye aktarılan sütün, toplam üretimdeki payı oldukça hızlı bir şekilde artmıştır. Sonraki dönemde ise artış hızı iyice düşmüştür.

Portekiz örneği esas alınarak hesaplanan üretimin kullanım alanlarına dağılımı Yunanistan'daki seyri izlediğinde ortaya çıkacak durum Çizelge 4.29'da verilmiştir. Çizelgede görüleceği üzere dolaylı satışların 2014 yılında %80,8 olan payı 2023'te %97,3'e ulaşabilmektedir. Yani Türkiye kota sistemine dahil olduktan sonra 9 yılda sanayiye aktarılan sütün payını 1,2 kat artırırken, doğrudan satılan sütün payı %83 azalmıştır. Bu çalışmada öngörülen dağılım değerleri, ulusal kota miktarı sadece kayıtlı satışları kapsadığı için sokak sütünü içermemektedir.

Çizelge 4.29 Sütün kullanım alanlarına dağılımı (%) ve miktarı tahmini (bin ton)

Üretilen sütün kullanım alanlarına dağılımı	Yunanistan örneği kota sonrası YDH, %	2014		2023	
		Miktar (bin ton)	Pay (%)	Miktar (bin ton)	Pay (%)
Dolaylı satış	2,08	10.197	80,8	13.356	97,3
Doğrudan satış	-18,12	956	7,6	172	1,3
İşletme içi tüketim	-5,53	1.464	11,6	197	1,4
Toplam süt üretimi	-	12.617	100,0	13.725	100,0

Koyun, keçi ve manda sütü üretim tahminleri

Kota sistemine dahil olunduktan sonra Senaryo 1.1’de ifade edildiği gibi sığır dışındaki diğer türlerden sağlanan sütün üretimdeki payı, hem kota sisteminin inek sütüne sınırlama getirmesi hem de ulusal kırsal kalkınma politikalarında koyun, keçi ve manda yetiştiriciliği ile yerel ürünlerin öneminin kavranması nedeniyle artması beklenebilir. Nitekim bazı AB ülkelerinde, kota sistemine dahil olunduktan sonra diğer türlerden elde edilen sütün payı artmıştır. Türkiye’nin 2014-2023 yılları arasındaki koyun, keçi ve manda sütü üretimini tahmin etmek amacıyla AB üye ülkeleri incelenerek Türkiye’ye uygun örnekler seçilmeye çalışılmıştır. Koyun, keçi ve manda sütü için aynı sırayla İspanya, Almanya ve Yunanistan’ın model ülke olabileceği kararı verilmiştir. Daha sonra bu ülkelerde kota uygulaması sonrası ortaya çıkan değişim esas alınarak bu türlerden sağlanan süt üretimi hesaplanmıştır (Çizelge 4.30).

Çizelge 4.30’dan anlaşılacağı üzere 2014-2023 arasında özellikle manda sütü üretimindeki düşüş hızının azalması, keçi sütü üretimindeki azalış seyrinin tersine dönmesi ve koyun sütü üretiminin, hazırlık döneminden daha yavaş da olsa, artmaya devam etmesi ile bu üç türden elde edilen sütün miktarı ve toplam üretimdeki payı artmıştır.

Çizelge 4.30 Türkiye koyun, keçi ve manda sütü üretimi tahmini (bin ton)

Üretim	Örnek ülke	Kota sonrası YDH, %	2014	2016	2018	2020	2023
Koyun sütü	İspanya	2,82	1.093	1.156	1.222	1.292	1.404
Keçi sütü	Almanya	1,95	147	153	159	166	175
Manda sütü	Yunanistan	-2,27	23,8	23,3	22,7	22,2	21,5
Toplam	-	-	1.264	1.332	1.404	1.479	1.601

Fakat bu üç türden sağlanan toplam 1,6 milyon ton üretim 2023 yılında kişi başına talepte sığır sütüyle karşılanamayan yaklaşık 114 kg'ı ancak 95 kg'a düşürmektedir. Diğer bir ifadeyle 1984 yılından beri AB'ye üye olan 15 ülke içerisinde üretimini en fazla arttıran ülkelerdeki durum sağlandığında da 2023 yılında kişi başına üretim açığının 95 kg'a ulaşacağı görülmektedir. Bu üretim açığının, kota sistemi kapsamında, yerli üretimle kapatılması Türkiye ne kadar çok taviz alırsa alsın, mümkün görünmemektedir. Bu, kota sistemi günümüze kadar uygulandığı şekliyle, üretim çok arttırılmadan devam ettiği takdirde, AB'ye 2004 ve 2007 yılında üye olan 12 ülkenin pek çoğu için de geçerli olabilecek bir tablodur. Nitekim bu ülkelerde de kayıt ve istatistik sorunları müzakereler aşamasında ve üyelik öncesinde büyük bir sorun olmuştur (Petel 2005).

İnek başına süt verimi ve inek sayısı tahminleri

Bu senaryo kapsamında 2023 yılına kadar olan dönemde süt sığırı yetiştiriciliğinde önemli bir değişim ve yoğunlaşma beklenebilir. Günümüze dek pek çok ülke, AB üyesi olduktan ve kota sistemini uygulamaya başladıktan sonra bu değişimi yaşamış fakat bunun hızı ulusal ekonomik ve sosyal politikalardan etkilenmiştir. Örneğin Fransa'da ve Avusturya'da bu değişim oldukça yavaş seyretmekteyken, Polonya'da sadece 4 senede pek çok şey değişebilmiştir. Türkiye için bu senaryo kapsamında yapılan değişim öngörüsü hem Türkiye'nin hazırlık öncesi ve hazırlık dönemi verim değişimine benzerlik gösteren hem de AB ülkelerinden en yüksek artış değerine sahip olan (Portekiz) örnek alınarak yapılmıştır (%3,59) (EK 7). Bu örnek üzerinden hesaplanan inek başına yıllık verim seviyeleri ve inek sayısı Çizelge 4.31'de verilmiştir.

Çizelge 4.31 Senaryo 1.2 kapsamında yıllar itibariyle inek sayısı (bin baş), inek başına verim (kg) ve sürü büyüklüğü (baş inek) tahmini (faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Toplam süt üretimi (bin ton)	İnek başına süt verimi (kg)	İnek sayısı (bin baş)	Sürü büyüklüğü (baş inek)	
				Portekiz örneğine dayalı işletme sayısı ile	İngiltere örneğine dayalı işletme sayısı ile
2014	12.617	3486	3.620	6,1	5,6
2016	12.855	3740	3.437	7,3	5,7
2018	13.098	4014	3.263	8,8	5,9
2020	13.345	4307	3.098	10,5	6,0
2023	13.725	4788	2.867	13,8	6,2

Çizelge 4.31’de yer alan değerlere göre 2014 yılında kota sebebiyle üretim miktarının düşürülmesi, inek varlığında ilk yıl büyük bir azalmayı (yaklaşık 880 bin baş inek) beraberinde getirir (Şekil 4.2). Bu aynı zamanda pek çok işletmenin üretimden çıkması anlamını da taşımaktadır. Üretime devam etmesi beklenen işletmelerin sayısı ile ilgili bir değerlendirme aşağıdadır.

Hazırlık dönemi de dahil olmak üzere inek sayısı ve inek başına verimin alabileceği değerler Şekil 4.2’de bir grafik haline getirilmiştir. Grafikte görüldüğü üzere hazırlık döneminde inek sayısının azalma hızı oldukça düşüktür. Fakat kota sistemine geçildiğinde inek başına verimin artışına bağlı olarak inek sayısının hızla düştüğü görülmektedir.

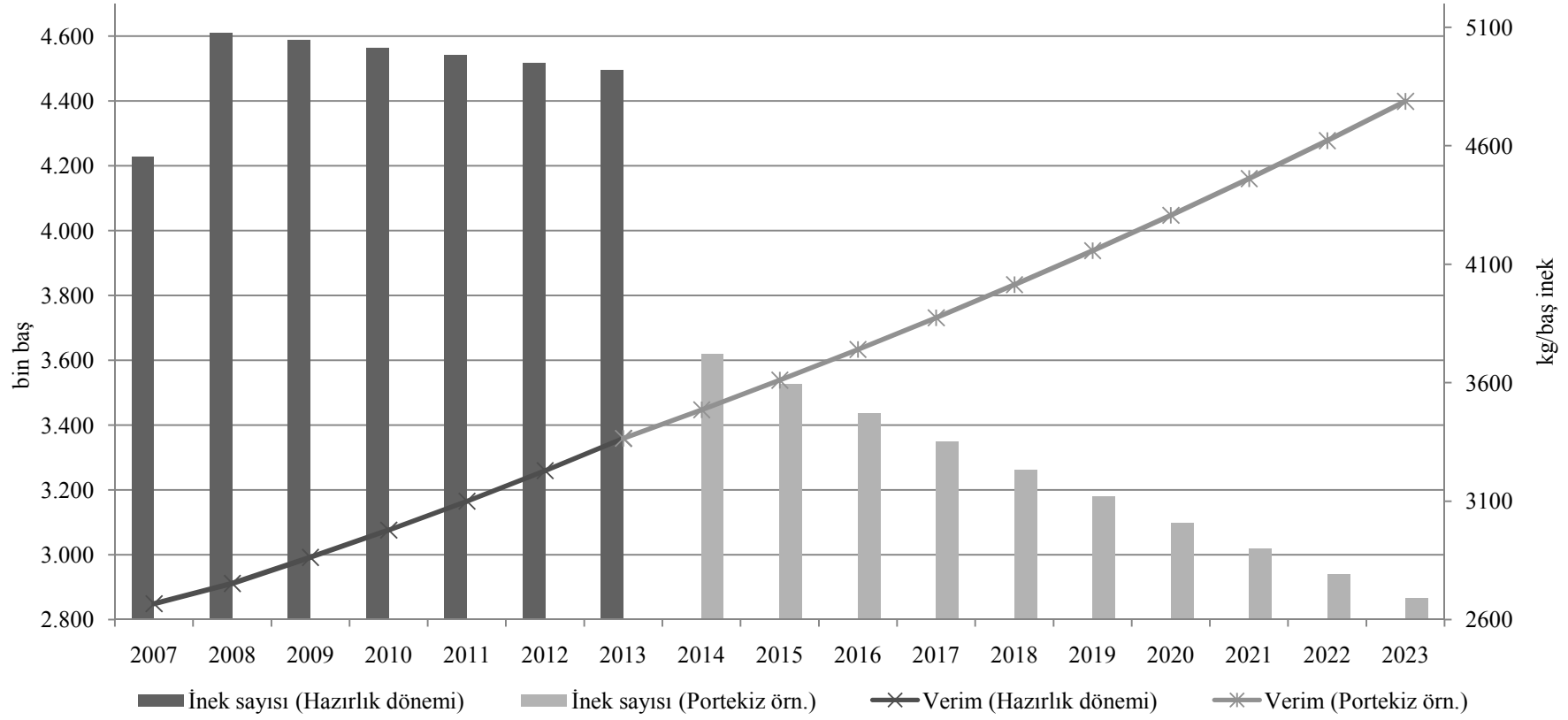
Süt sığırçılığı işletmesi sayısı tahmini

Türkiye 2014 yılında AB’ye üye olup, kota sistemine dahil olduktan sonra işletme sayısının nasıl bir seyir izleyeceği, sayının en yavaş azaldığı İngiltere örneği üzerinden incelenmiştir. Onbeş AB ülkesi içinde kota sistemine dahil olduktan sonra en fazla süt işletmesinin kapandığı ülke ise Portekiz’dir (EK 9). Bu iki ülke esas alınarak hesaplanan değerler AB üyesi olarak kota sistemine dahil olduğunda, Türkiye’de Cumhuriyetin 100. yılında süt işletmesi sayısının asgari ve azami miktarları olarak kabul edilebilir.

Çizelge 4.32 Türkiye’de 2014-2023 yılları arasında tahmini süt sığırcılığı işletmesi sayıları (bin adet)

Örnek ülke	Kota sonrası YDH, %	Yıllar					
		2013	2014	2016	2018	2020	2023
Portekiz	-11,04	667	593	470	372	294	207
İngiltere	-3,56	667	643	598	557	518	464

Bu durum yaklaşık 16 yıllık bir süre de (2007-2023) Türkiye’de yaklaşık 620-880 bin süt sığırcılığı işletmesinin üretimi bırakarak diğer sektörlere geçiş yapması anlamına gelir. Sektörden ayrılanların diğer sektörlere kaydırılmasının altyapısı hazırlanmadığı takdirde, bu Türkiye açısından önemli bir sosyal sorun oluşturabilecektir.

Şekil 4.2 Kota sistemine hazırlık dönemi ve kota sistemine dahil olduktan sonraki dönemde Türkiye'nin inek varlığı ve verim seviyesindeki tahmini değişimi

Ortalama sürü büyüklüğü tahmini

Seçili AB üye ülkeleri örnek alınarak hesaplanmış inek ve işletme sayıları kullanılarak kota sistemi sonrasındaki sürü büyüklüğü tahmin edilmiş ve sonuçlar Çizelge 4.31’de gösterilmiştir. Çizelgeden anlaşılacağı üzere, ortalama süt veriminin artışı bir ölçüde inek sayısını belirlemektedir. Portekiz örnek alınarak hazırlanmış projeksiyonda işletmeler yıllık %10 civarında büyüme gösterirken, İngiltere örneğine dayalı projeksiyonda büyüme %1 civarında olmuştur.

Sığır eti üretimi tahmini

Süt üretimi ve süt sığırları yetiştiriciliğindeki değişimler et üretimini de etkileyecektir. Nitekim kota sistemi sonrasında pek çok AB-15 ülkesinde, kota sistemi öncesinde artma eğilimi gösteren sığır eti üretimi azalmaya başlamıştır. Bazı ülkelerde ise 1990’lı yıllara kadar artış sürmüştü fakat bu dönemde ortaya çıkan Bovine Spongiform Ensefalopati (BSE) hastalığı talebi, buna bağlı olarak da üretimi ciddi anlamda etkilemiştir.

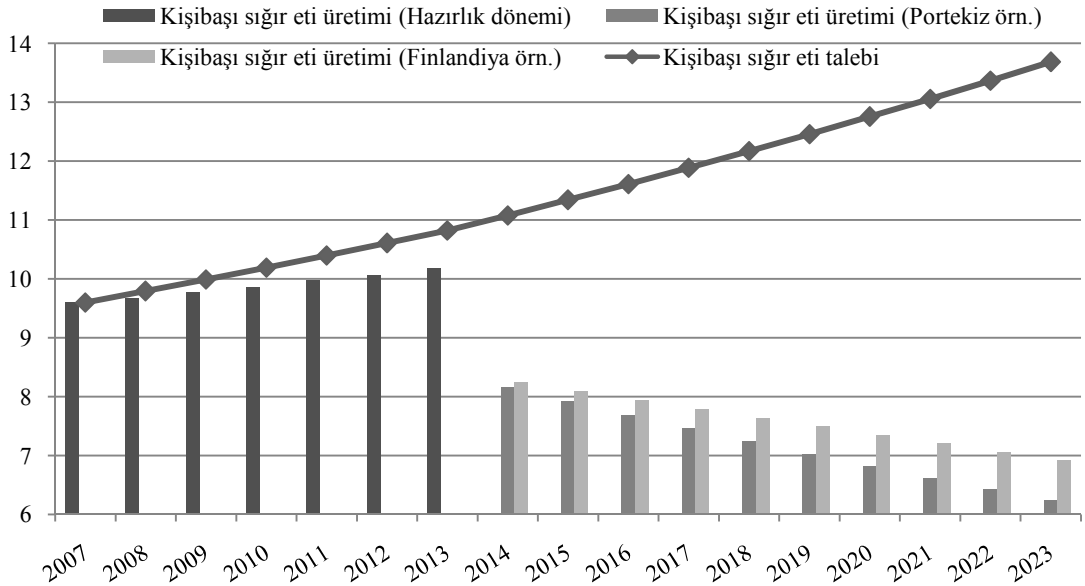
Türkiye’nin 2014 sonrasındaki sığır eti üretimini hesaplayabilmek için, Portekiz örneğine dayanarak hesaplanan inek sayısı kullanılarak sığır varlığı tahmin edilmiştir (toplam sığır popülasyonununun %42’si inek olarak alınmıştır (Anonim 2006a)). Karkas ağırlığı da yine Portekiz’de kota sistemine dahil olunduktan sonra meydana gelen yıllık değişim değeri kullanılarak tahmin edilmiştir (Çizelge 4.33).

Çizelge 4.33 Türkiye'nin Portekiz ve Finlandiya örneklerine dayalı sığır eti üretimi tahmini (bin ton)

Yıl	Kasaplık güç (%)	Sığır sayısı (bin baş)	Portekiz'in kota sonrası karkas ağırlığı YDH'si ile (%0,35)		Finlandiya'nın kota sonrası karkas ağırlığı YDH'si ile (%1,41)	
			Karkas ağırlığı (kg/baş)	Sığır eti üretimi (bin ton)	Karkas ağırlığı (kg/baş)	Sığır eti üretimi (bin ton)
2014	30	8.618	238	764 ^a	241	771 ^a
2016	30	8.183	240	589	247	607
2018	30	7.770	241	563	254	593
2020	30	7.377	243	538	262	579
2023	30	6.825	246	503	273	559

^a İlk yıl sığır eti üretimi, kot uygulamasının başlamasıyla sektörden ayrılması beklenen işletmelerin inekleri kesime sevk etmesinden kaynaklanmıştır.

Çizelgeden anlaşılacağı üzere Portekiz örneğinde sığır eti üretimi azalmaktadır. Bu karkas ağırlığındaki artışın inek sayısındaki azalmadan daha küçük olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci ülke örneğinde kota döneminde karkas ağırlığı daha hızlı arttığı için et üretimi daha yüksek olmaktadır. Bu değerlerin kişi başı üretime yansımaları Portekiz örneğinde 6,2 kg, Finlandiya örneğinde ise de 6,9 kg'dır. Talep esas alındığında her iki değer de yetersiz olduğu görülmektedir (Şekil 4.3).

Şekil 4.3 Türkiye'nin 2007-2023 yılları arasındaki kişi başına sığır eti üretim ve talep tahminleri (kg/kişi)

Kırmızı et üretim tahmini

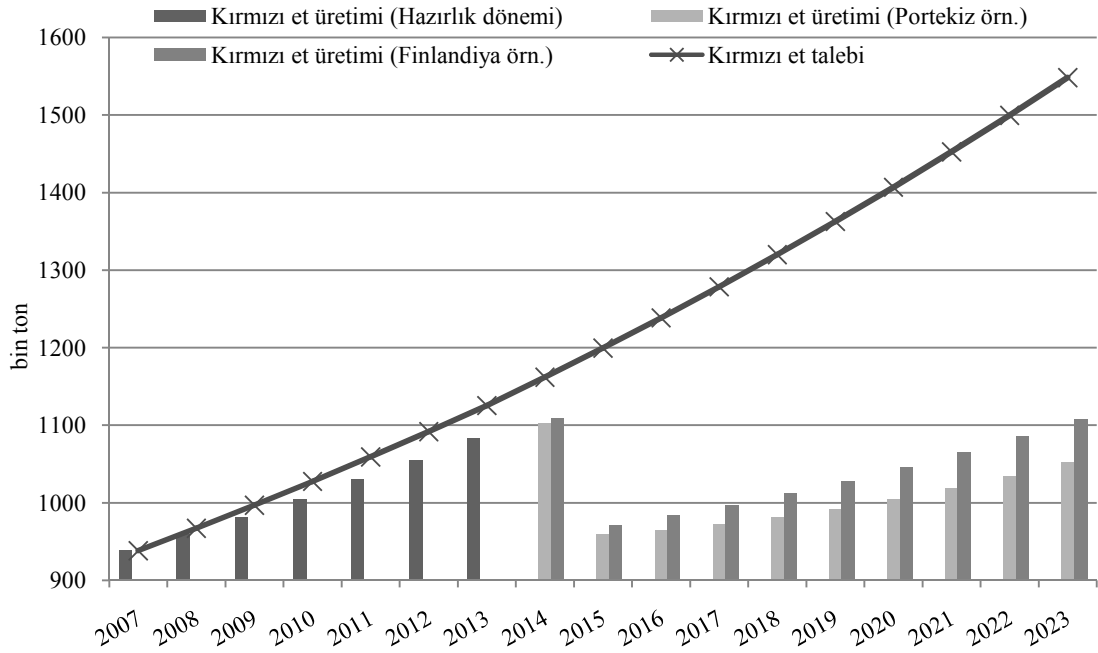
Daha önce de değinildiği gibi, sığır eti açısından doğacak kaybın bir kısmı, sığır dışındaki türlerden et üretiminin arttırılmasıyla telafi edilebilir. Türkiye iç talebi karşılamaşının yanı sıra, AB gibi önemli bir pazara ürün sağlamayı da hedefleyebilir. Çünkü AB koyun ve keçi eti üretimi iç talebi karşılayamadığı için üçüncü ülkelerden koyun-keçi eti ithal etmektedir. Türkiye sadece iç talep için değil, AB'nin diğer üyelerine koyun-keçi eti ihracatı gerçekleştirmek için gereken politika araçlarını uygulamaya başlamalıdır.

Türkiye'nin kota kapsamına girdikten sonra koyun, keçi ve manda eti üretimi Senaryo 1.1'de olduğu gibi Danimarka, Avusturya ve Yunanistan örneklerine dayalı hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Çizelge 4.34'te verilmiştir. Çizelgeden anlaşılacağı üzere kota sistemine dahil olduktan sonra başta koyun olmak üzere keçi ve mandadan sağlanan et üretimi artmıştır. Bu üç türden sağlanan üretim 500 bin tonu geçmiştir. Gerçi, bu değerler tahmini parametrelerin en olumlularını içermektedir. Nitekim Türkiye'de koyun, keçi ve manda eti üretimleri TÜİK verilerine göre 1984'ten bu yana azalmıştır.

Çizelge 4.34 Türkiye koyun, keçi ve manda eti 2014-2023 üretiminin tahmini (bin ton)

Üretim	Örnek ülke	Kota sonrası YDH, %	Yıllar				
			2014	2016	2018	2020	2023
Koyun eti	Danimarka	5,91	303	340	382	428	509
Keçi eti	Avusturya	1,66	31,8	32,8	33,9	35,1	36,8
Manda eti	Yunanistan	1,35	3,3	3,4	3,4	3,5	3,7
Toplam	-	-	339	377	419	467	549

Hem Çizelge 4.34 hem de Çizelge 4.33'te yer alan üretim değerleri bir araya getirilerek toplam üretim tahmini elde edilebilir. Bu değer talep ile karşılaştırıldığında, Türkiye'de sadece sığır eti üretiminde değil, toplam kırmızı et üretiminde de açığın sürebileceği anlaşılmaktadır (Şekil 4.4).

Şekil 4.4 Toplam kırmızı et üretimi ve talebi projeksiyonları

4.2.2 Senaryo 2: AB’de kota sisteminin kaldırıldığı ve Türkiye’nin AB’ye 2014 yılında üye olduğu durum

Tez çalışması kapsamındaki iki numaralı senaryo, öngörüldüğü üzere AB’nin 2015 yılından itibaren kota sistemini kaldırdığı ve Türkiye’nin AB’ye 2014 yılında dahil olacağı varsayımlarını temel alarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla bu senaryo aslında Türkiye’de üretimin bugüne kadar olduğu gibi, hiçbir kısıtlama altına sokulmadan sürdürülmesi durumunda ne olacağını tartışmaya imkan vermektedir. Ayrıca bu senaryo mevcut durumun devamı niteliğinde bir projeksiyondur. Bu yüzden Senaryo 2 ile elde edilen sonuçların sunması diğer senaryoların sonuçlarının daha iyi değerlendirilebilmesine imkan sağlaması beklenmelidir.

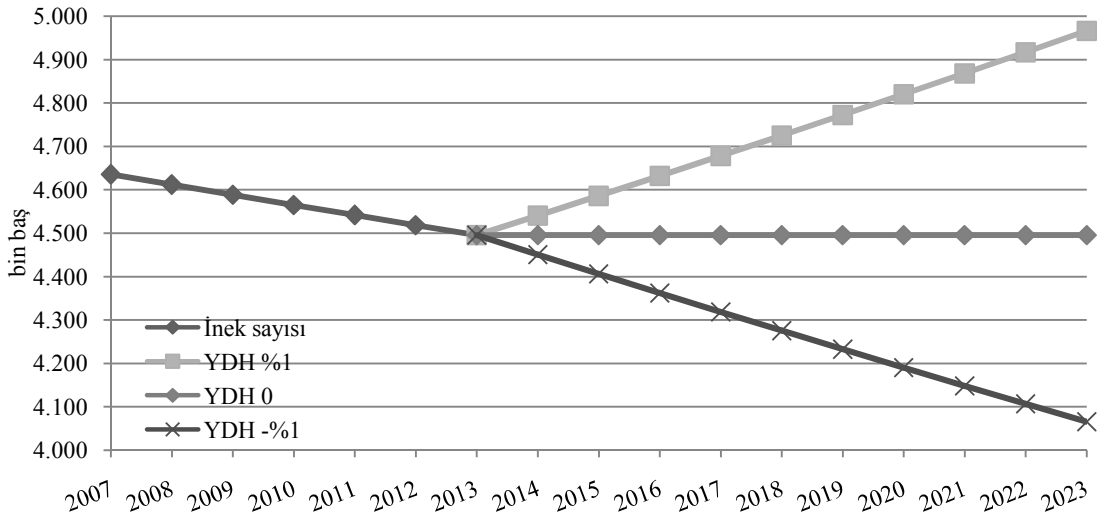
Bu senaryo kapsamında yapılan değerlendirmeler iki aşamalıdır. İlk aşamayı Türkiye’nin 2007-2013 yılları arasındaki üyelik öncesi dönemi, ikinci aşamayı da üyeliğin 2013-2023 yılları arasındaki dönemi oluşturmaktadır.

Süt sektörünün üretim ayağında önümüzdeki yıllarda meydana gelebilecek gelişmeleri önceden tahmin edebilmek için ilk olarak inek sayısı, verim ve inek sütü üretim miktarındaki olası değişimler ortaya konmuştur.

Süt verimi ve inek sayısı tahmini

Türkiye'deki sığır ve dolayısıyla inek varlığının AB üyeliğine diğer bir ifadeyle 2014 yılına kadar, 1984-2007 yılları arasındaki değişim seyrini sürdüreceği kabul edilmiştir. Yalnız TÜİK kayıtlarındaki 2007 inek sayısı olduğu gibi kullanılmamış, bunun yerine aynı yıl toplam sığır sayısının %42'si olarak alınmıştır. Türkiye'de 1984-2007 yılları arası eğilim 2013 yılına kadar sürdürülmüş daha sonraki yıllarda inek sayısının sabit kaldığı, %1 arttığı ve %1 azaldığı üç farklı durum için inek sayısı tahmin edilmiştir.

Bunda AB üyeliğinden sonraki yıllarda inek varlığı, verim seviyesi ve üretim miktarındaki değişimin yönünün o günün süt piyasasına daha açık ifade etmek gerekirse arz, talep ve fiyatlara bağlı olarak belirleneceği beklentisi etkili olmuştur.

Şekil 4.5 AB üyeliği öncesi (2007-2013) ve sonrasında (2014-2023) Türkiye inek varlığı tahminleri (bin baş)

Şekil 4.5'ten anlaşılacağı üzere inek sayısı 2013 yılında 4,5 milyon başa inmektedir. Bu sayı 2014-2023 arası için yıllık \pm %1 değiştirildiğinde 2023 yılı için elde edilen değer

yaklaşık 4-5 milyon baştır. Bu sayısal fark verim seviyesinde öngörülen değişimle birlikte ele alındığında Türkiye'nin önümüzdeki 16 yıllık süt üretim miktarı tahmin edilebilir. Bunu yapabilmek için inek başına süt veriminin ne olacağını tahmin etmek gerekir. Bunun için 2013 yılına kadar DPT 9. KP Hayvancılık ÖİK Raporu'nda öngörülmüş verim seviyeleri esas alınmıştır. Daha sonraki dönem, yani 2014-2023 yılları arası için de süt veriminin yılda kültür ırkı sığırlarda %3, kültür ırkı melezi sığırlarda %2,5 artacağı ve yerli ırk verim seviyesinin ise sabit kalacağı kabul edilmiştir (Akman vd. 2006). Daha sonra toplam inek varlığında genotip gruplarının payları esas alınarak (Çizelge 3.3) inek başına ortalama süt verimi de hesaplanmış ve değerler Çizelge 4.35'te verilmiştir.

Çizelge 4.35 2007-2023 yılları arasında Türkiye'de farklı genotipler için inek başına yıllık süt verimi tahmini (kg/baş inek)

Sığır genotipleri	Yıllar							
	2007	2009	2011	2013	2014	2017	2020	2023
Kültür ırkı	3.886	4.122	4.373	4.640	4.779	5.222	5.706	6.236
Kültür ırkı melezi	2.713	2.878	3.053	3.239	3.320	3.576	3.851	4.147
Yerli ırklar	1.316	1.343	1.370	1.397	1.397	1.397	1.397	1.397
Ortalama	2.667	2.862	3.100	3.365	3.498	3.947	4.479	5.109

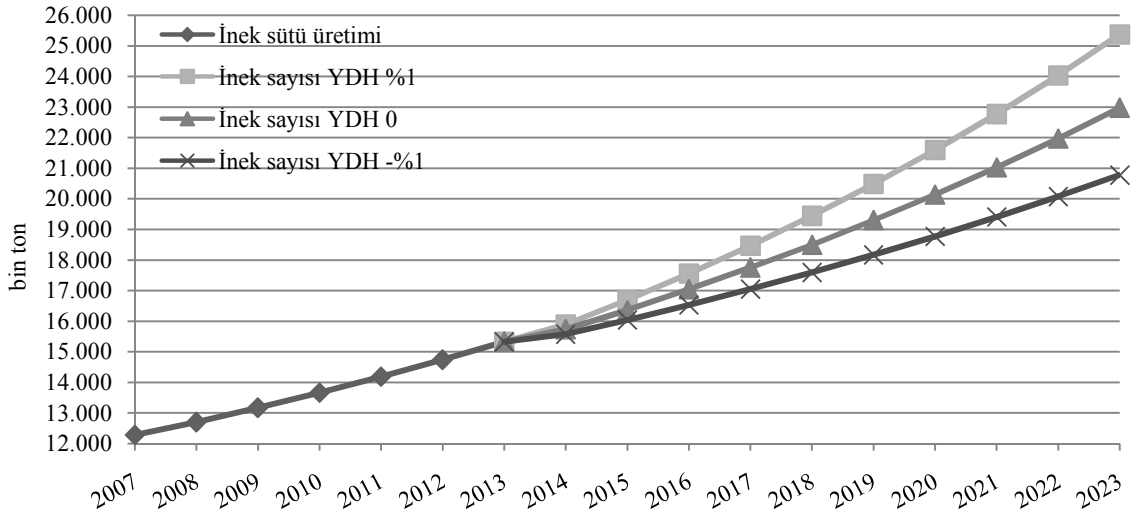
İnek sütü üretimi tahmini

Farklı genotiplerin popülasyondaki paylarına dayanılarak hesaplanan ortalama süt verimi (Çizelge 4.35) ve inek sayıları (Şekil 4.5) kullanılarak hesaplanan süt üretimi 2007-2023 yılları için ve Çizelge 4.36 ile Şekil 4.6'da görülmektedir.

Çizelge 4.36 Türkiye'nin inek sütü üretim tahmini (bin ton)

Yıllar	Ortalama verim (kg/baş)	İnek sayısı 2014'ten sonra %1 arttığında		İnek sayısı 2014'ten sonra sabit kaldığında		İnek sayısı 2014'ten sonra %1 azaldığında	
		İnek sayısı (bin baş)	Süt üretimi (bin ton)	İnek sayısı (bin baş)	Süt üretimi (bin ton)	İnek sayısı (bin baş)	Süt üretimi (bin ton)
2007	2667	4.635	12.277	4.635	12.277	4.635	12.277
2009	2862	4.588	13.164	4.588	13.164	4.588	13.164
2011	3100	4.542	14.183	4.542	14.183	4.542	14.183
2013	3365	4.496	15.319	4.496	15.319	4.496	15.319
2014	3498	4.541	15.885	4.496	15.728	4.451	15.570
2017	3947	4.678	18.467	4.496	17.746	4.319	17.047
2020	4479	4.820	21.590	4.496	20.137	4.190	18.769
2023	5109	4.966	25.371	4.496	22.968	4.066	20.772

İnek sayılarındaki değişime bağlı olarak 2023 yılı için tahmin edilen inek sütü üretimi 21 ile 25 milyon ton arasındadır. Şekil 4.6'daki sonuçlara göre Türkiye'nin süt üretimi, AB üyeliği öncesinde (2007-2013), yıllık %3,8 artarken AB üyeliği sonrasında (2013-2023) değişim hızı, inek sayısına bağlı olarak %3-5 arasında olmuştur.

Şekil 4.6 Türkiye'nin 2007-2023 yılları arasında inek sütü üretim miktarı tahmini (bin ton)

Süt sığırılığının işletme sayısı tahmini

Önümüzdeki yıllarda süt üretiminin artması beklenirken, süt sığırılığının işletmesi sayısının azalması beklenmektedir. AB üyeliğinin kota sisteminin olmadığı bir ortamda üretimde yoğunlaşmayı ne kadar etkileyeceğini AB'nin süt piyasa düzeninde 2014

yılından sonra yapacağı değişiklikler belirleyecektir. Kota sisteminin yürürlükten kaldırılmasına karar verildiğinde, süt piyasa düzeninde de değişim, belki daha hızlı bir şekilde devam ettirilecektir. Değişimle, piyasaların giderek devlet müdahalesi olmadan kendi dengelerini oluşturulabilmesini amaçlamaktadır. Özellikle 2003 yılında kaldırılan süt için hedef fiyat ve yavaş yavaş indirilen müdahale fiyatları bu değişimin en belirgin göstergeleridir. Önümüzdeki yıllarda da Asya'daki süt talebinin artması ile AB daha liberal bir süt piyasa düzeni oluştururken, AB'nin Türkiye genişlemesi de tarım politikalarında özellikle de tarımsal desteklerde önemli bir değişim döneminin başlangıcı olabilecektir. Günümüzde piyasa ve fiyat desteği ya da gelir desteği şeklinde sınıflandırılacak tüm desteklerin, zamanla tamamıyla kırsal kalkınma destekleri şeklinde ve farklı kriterlere uyulması koşuluyla verileceği beklenebilir. Türkiye'nin AB üyeliğinin süt sektöründe oluşturacağı yapısal dönüşümün büyüklüğü de süt politikalarındaki bu değişime bağlı olarak değişecektir. Bu sebeple bu senaryo kapsamında Türkiye'deki sığırcılık işletmelerinin, önümüzdeki yıllarda da 1991 yılından günümüze dek gösterdiği değişim hızında (-%6,11) azalmaya devam edeceği ve süt sığırcılığı işletmelerinin toplam sığırcılık işletmelerindeki oranının aynı kalacağı (%72,91) kabul edilmiştir.

Çizelge 4.37 Türkiye'de 1991-2007 yılları sığırcılık ve süt sığırcılığı işletmesi sayıları (www.tuik.gov.tr, 2008, Anonim 2008a) ile 2013, 2018 ve 2023 yıllarındaki sığırcılık ve süt sığırcılığı işletmeleri sayısı tahmini

Yıl	Sığırcılık işletmesi sayısı	Süt sığırcılığı işletmesi sayısı
1991	4.091.530	-
2001	2.147.068	-
2007	1.493.012	1.088.577
2013	1.023.010	745.892
2018	746.553	544.322
2023	544.805	397.225

Çizelgeden izlendiği üzere 2023 yılına gelindiğinde Türkiye süt üretimini yaklaşık 400 bin süt sığırcılığı işletmesi ile sürdürmeye devam edecektir. Bu miktar 2007 yılı için TÜGEM'in yayınlamış olduğu değerlerin yarısından düşük, ancak %36'sı kadardır.

Ortalama sürü büyüklüğü

Ortalama işletme büyüklüğü söz konusu yıllardaki inek sayısı, işletme sayısına bölünerek hesaplanmıştır (Çizelge 4.38). Çizelgeden görüleceği üzere inek sayısının yıllık %1 artması varsayımında sürü büyüklüğü 12,5 inek/işletme olmaktadır. Diğer örneklerde bu değer 10-11 baştır.

Çizelge 4.38 Üç farklı YDH ile inek sayıları için yapılan projeksiyonlar doğrultusunda Türkiye'nin ortalama sürü büyüklüğü tahmini (baş inek/süt işletmesi)

Yıl	YDH %1 örneği	YDH 0 örneği	YDH -%1 örneği
2007	2,4	2,4	2,4
2013	6,0	6,0	6,0
2017	8,0	7,8	7,5
2020	10,0	9,4	8,7
2023	12,5	11,3	10,2
2023/2007 YDH (%)	7,58	6,91	6,24

İnek sütünün kullanım alanlarına dağılımı

Sektördeki yapısal dönüşüm sütün satış kanallarına dağılımını da değiştirecektir. Bu yönlü çabalar günümüzde de görülmektedir. Sektöre zaman zaman daha fazla sütün işleme sanayiye aktarılmasını sağlamak için çeşitli politika araçlarıyla müdahale edilmektedir.

Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere üretilen sütün Türkiye'de 4 ana kullanım alanı bulunmaktadır. Bunlar işleme sanayi, yerel pazarlarda ve toptan tüketim alanlarına üreticilerin doğrudan satışı, üretici veya aracı vasıtasıyla pek çok üreticiden toplanan sütün doğrudan mahallelerde satışı ile işletmenin buzağıya verdiği de dahil kendi tüketimidir. Süt sığırcılığının geliştiği diğer bir ifadeyle kısa-orta-uzun vadeli süt politikaları ile sektörün ve piyasanın kontrol altında tutulduğu ülkelerde üretilen sütün büyük bölümü işlenmek üzere sanayiye aktarılmaktadır. Ülkemizde ise, bu konuda net bir veri olmamakla birlikte, 2007 yılı için üretilen sütün %60'a yakın bir kısmının sanayiye aktarıldığı tahmin edilmektedir. Önümüzdeki yıllarda nasıl bir dağılım oluşacağını öngörmek amacıyla bu senaryo kapsamında bugüne kadar gerçekleşmiş

değişimin AB üyeliğine dek aynen devam edeceği varsayılmıştır. 2014 yılında ve sonrasında AB'nin süt politikaları ne yönde değişirse değişsin AB üyeliği ile Türkiye'deki yapısal değişimin hızlanacağı varsayılabilir. Nitekim günümüzdeki kayıtsız ve kontrolsüz süt piyasası, kota sistemi olmasa da, AB desteklerinden Türkiye'nin yararlanabilmesi için kayıt altına alınmak zorunda kalacaktır. Ayrıca AB'de piyasaya müdahale kalksa da kontrol ve denetim tüketici güvenliği açısından daha da önem kazanmaya devam edecek ve bu sayede Türkiye'de de gıda güvenliği günümüzden daha fazla önem taşıyacaktır. En azından gıda ve işletme denetimlerinin kontrolleri daha güvenilir bir hal alabilecektir. Bu zorunluluklar beraberinde sektörün kontrol edilebilirliğini geliştirecek diğer bir ifadeyle izlenebilirlik açısından kayıt dışı üretimin sürdürülebilmesi daha da zor bir hal alacaktır. Olasılıkla kayıt çalışmaları için geçiş süreci tanıyan politikalar yaygınlaşacak ve küçük-orta ölçekli üretim işletmeleri ile işleme tesislerine teknik ve maddi yardımlar daha ulaşılabilir kılınacaktır.

Sütün farklı kullanım alanlarına dağılımının tahmin edilebilmesi için bir takım öngörüler belirlenmiş ve bu öngörüler ışığında 2023 yılına dek hesaplanan kullanım alanlarına dağılım oranları Çizelge 4.39'da verilmiştir.

Çizelge 4.39 Türkiye'de 2007-2023 yılları arasında inek sütü üretiminin farklı kullanım alanlarına dağılım tahmini

Kullanım alanı	Yıllar							
	2007	2009	2011	2013	2014	2017	2020	2023
Dolaylı satış	60,0	65,8	72,3	79,3	83,5	89,1	91,7	93,4
Doğrudan satış	10,0	8,5	6,8	4,8	4,3	3,0	2,0	1,4
İşletme içi tüketim	20,0	17,1	13,7	9,7	9,1	7,5	6,2	5,2
Sokak sütü	10,0	8,5	7,3	6,2	3,1	0,4	0,1	0,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Çizelgede verilmiş değerler, 1996-2007 yılları arasındaki ortalama yıllık değişim oranlarının sanayiye aktarılan ve açıkta satılan süt miktarları için 2013 yılına kadar sabit kalacağı, işletme içinde tüketilenle doğrudan satılan süt miktarının ise 2:1 oranını koruyarak azalacakları varsayılarak hesaplanmıştır. Tez çalışması kapsamında yapılan öngörülerin başında süt sığırı işletme sayısının yıllık değişim hızı oranında işletme içi tüketimin azalacağı yönünde olmuştur. Doğrudan satış oranının ise 2007-2013 arasındaki yıllık değişim hızını koruyacağı kabul edilmiştir. AB üyeliği sonrasında

sokak sütü diğer bir ifadeyle kayıt dışı satışların her yıl %50'sinin kayıt edileceği öngörülmüştür.

Bu varsayımlar ışığında, Çizelge 4.39'da da görüldüğü üzere, 2023 yılında toplam süt üretiminde sanayiye aktarılan sütün payının %93,4, doğrudan satılan sütün payının %1,4 ve işletme içi tüketilen sütün payının ise %5,2 civarında olması beklenmektedir. Bu dağılım oranlarına dayanarak 3 farklı süt üretimi projeksiyonu, kullanım alanlarına pay edilerek her bir alandaki miktar hesaplanmıştır (Çizelge 4.40). Bu senaryo kapsamında Türkiye'nin 2023 yılında sanayiye aktarılan süt miktarının 21-25 milyon ton arasında değişmesi beklenebilir. Sanayiye aktarılan süt miktarındaki bu artışa karşın, doğrudan ve sokakta satılan süt miktarı ise toplam 500 bin ton dahi değildir. İşletme içinde tüketilen miktarın da 2007 yılına göre yarı yarıya düşmesi beklenebilir.

Çizelge 4.40 Üç farklı YDH ile inek sayıları için yapılan projeksiyonlar doğrultusunda Türkiye inek sütü üretiminin kullanım alanlarına dağılım tahmini (bin ton)

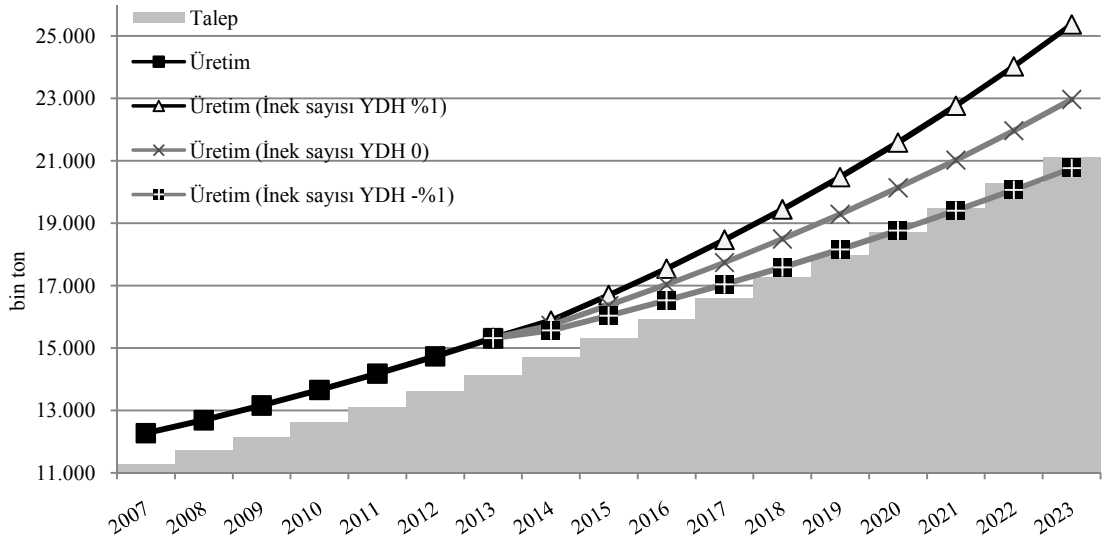
Yıl	Kullanım alanı	İnek sayısı YDH %1 olduğunda	İnek sayısı YDH 0 olduğunda	İnek sayısı YDH - %1 olduğunda
2007	Sanayiye satış	7.366		
	Doğrudan satış	1.228		
	Sokak sütü satışı	1.228		
	İşletme içi tüketim	2.455		
	Toplam	12.277		
2013	Sanayiye satış	12.145		
	Doğrudan satış	741		
	Sokak sütü satışı	950		
	İşletme içi tüketim	1.483		
	Toplam	15.319		
2023	Sanayiye satış	23.696	21.452	19.401
	Doğrudan satış	366	332	300
	Sokak sütü satışı	1,5	1,4	1,3
	İşletme içi tüketim	1.307	1.183	1.070
	Toplam	25.371	22.968	20.772

İnek sütü üretimin talebi karşılaması

Türkiye'nin AB'ye 2014 yılında üye olduğu ve kota sistemi yürürlükten kaldırıldığı için Türkiye'nin süt üretimine hiçbir kısıtlama gelmediği bu senaryo koşullarında

gerçekleşen inek sütü üretiminin talebi karşılayıp karşılayamayacağı üzerinde de durulmuştur.

Mevcut üretim seyrinin Türkiye'nin AB üyeliğine kadar devam ettiğinin varsayıldığı 2007-2013 yılları üretim seviyesi, öngörülen talebi karşılamaktadır. Üyelik sonrası için öngörülen üretim tahminleri ise talebin karşılanması konusunda önemli farklılıklar göstermektedirler. İnek sayısının 2013 yılından itibaren yıllık ortalama %1 azaldığını varsayarak inek sütü üretiminin tahmin edildiği projeksiyonda, 2023 yılında üretimin %2'si oranında bir üretim açığı oluşmaktadır. Oysa inek sayısının %1 arttığı duruma dayalı tahminde, Türkiye'nin kendine yeterli bir üretime sahip olduğu görülmektedir. Hatta bu seçenekte %17'lik bir üretim fazlası da ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4.7 Türkiye'nin 2007-2023 yılları arasındaki inek sütü üretimi ve talebi tahmini (bin ton)

Koyun, keçi ve manda sütü üretimi ve talebin karşılanması

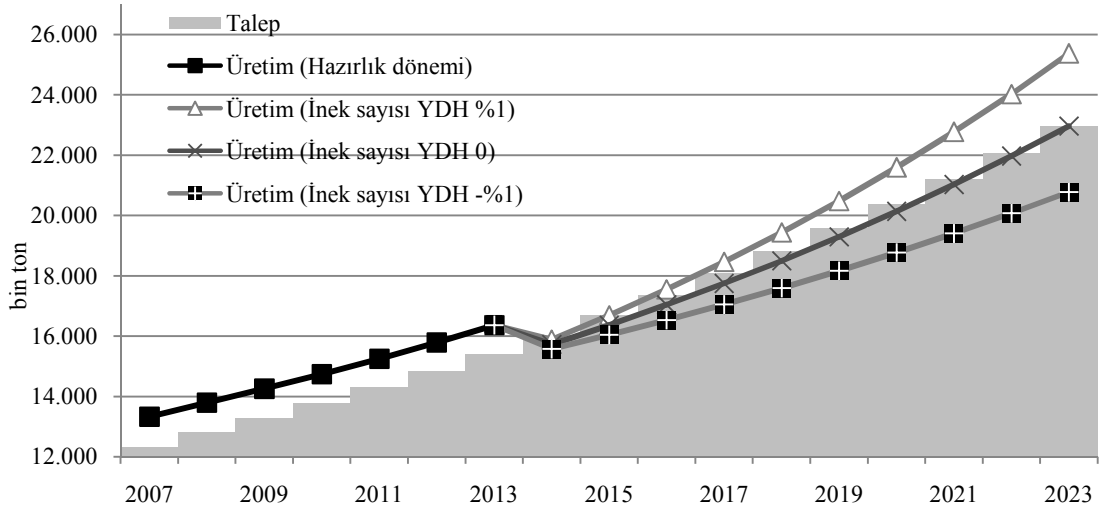
Kota sistemi ile inek sütü üretiminin sınırlandırılmadığı bir ortamda koyun, keçi ve manda sütü üretiminin günümüze kadar ki seyrini sürdürmesi veya AB kırsal kalkınma fonlarının bu sektörlere aktarılması ile hayvan sayısındaki düşüşün durması veya en azından azaltılması beklenebilir. Bu sebeple diğer türlerden süt üretimlerinin hesaplanmasında 2013 yılına dek önceki senaryoda hazırlık dönemi değerleri

kullanılmıştır. AB'ye üyelik sonrasında da, yani 2014 yılından itibaren hayvan sayısındaki azalmanın durabileceği öngörülmüştür. Hayvan başına yıllık süt verimi de koyunda %1, keçide %2 ve mandada %1 artış olacağı varsayılarak üretim değerleri hesaplanmıştır. Bunlar ve inek sütü üretimi ile kişi başına süt üretimi Çizelge 4.41'de verilmiştir.

Çizelge 4.41 Türkiye süt üretimi ve talep tahminleri (bin ton)

Yıl	İnek süt (bin ton)			Koyun sütü (bin ton)	Keçi sütü (bin ton)	Manda sütü (bin ton)	Toplam üretim (bin ton)			Toplam talep (bin ton)	Fark (Üretim-Talep) (bin ton)			Kişi başı fark (üretim-talep) (kg)		
	İnek sayısının YDH %1 olduğunda	İnek sayısının YDH 0 olduğunda	İnek sayısının YDH -%1 olduğunda				İnek sayısının YDH %1 olduğunda	İnek sayısının YDH 0 olduğunda	İnek sayısının YDH -%1 olduğunda		İnek sayısının YDH %1 olduğunda	İnek sayısının YDH 0 olduğunda	İnek sayısının YDH -%1 olduğunda	İnek sayısının YDH %1 olduğunda	İnek sayısının YDH 0 olduğunda	İnek sayısının YDH -%1 olduğunda
2007		12.277		783	238	30		13.328		12.330		998			14,1	
2009		13.164		773	287	29		14.253		13.280		973			13,5	
2011		14.183		758	283	25		15.249		14.304		944			12,9	
2013		15.319		743	279	22		16.362		15.407		955			12,8	
2014	15.885	15.728	15.570	750	284	22	16.941	16.784	16.627	16.033	908	751	593	12,1	10,0	7,9
2017	18.467	17.746	17.047	773	302	23	19.564	18.843	18.144	18.068	1.496	776	77	19,4	10,1	1,0
2020	21.590	20.137	18.769	796	320	24	22.723	21.277	19.909	20.360	2.369	917	-452	30,1	11,6	-5,7
2023	25.371	22.968	20.772	820	339	24	26.555	24.153	21.956	22.945	3.611	1.208	-989	44,8	15,0	-12,3

Toplam süt talebi ile üretim karşılaştırıldığında, Türkiye süt üretiminin, talebini tamamıyla karşılaması mümkün görünmektedir. Türkiye'nin 2023 yılında en iyi tahminde 3,6 milyon ton üretim fazlası en kötü tahminde ise 1 milyon tona yakın açığı olabileceği tahmin edilmektedir (şekil 4.8).

şekil 4.8 Türkiye'nin 2007-2023 yılları arasındaki toplam süt üretimi ve talebi tahmini (bin ton)

Sığır eti üretimi ve talebin karşılanması

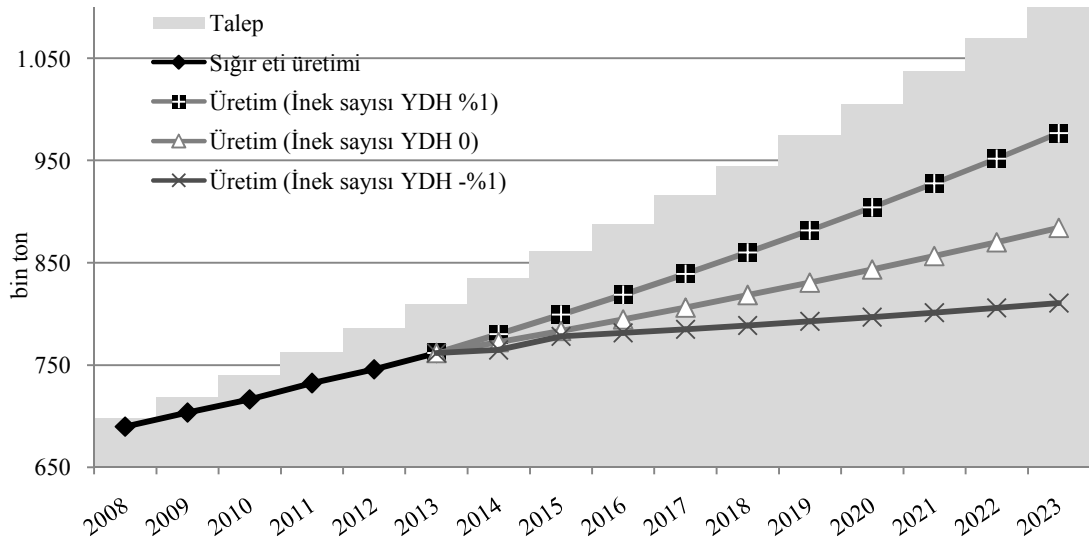
Diğer iki senaryoda AB yeliği ve kota sistemine dahil olan Türkiye'nin et ve süt açığı olabileceği görülmüştür. Bu senaryoda ise 2023 yılında inek sütü açığının, 2013 yılından itibaren inek sayısının yılda %1, verim seviyelerinin ise kültür ve kültür melezlerinde sırasıyla %3 ve %2,5 arttırılarak kapatılabileceği hesaplanmıştır. Bu popülasyonlardan üretilecek et miktarları da tahmin edilerek izelge 4.42'de verilmiştir.

Sığır eti üretiminin tahmininde 2013 yılına dek genotiplerin karkas ağırlıklarının izelge 3.5'teki gibi, bu tarihten 2023 yılına kadar olan ikinci dönemde ise kültür ırklarında yıllık %1, kültür melezleri ile yerli ırklarda ise %0,5 artacağı kabul edilmiştir (Akman vd. 2006).

Çizelge 4.42 Türkiye'nin 2008-2013-2023 yılları sığır eti üretimi tahmini (ton)

Yıl	İnek sayısı YDH %1 örneğine dayalı sığır eti	İnek sayısı YDH Sabit örneğine dayalı sığır eti	İnek sayısı YDH -%1 örneğine dayalı sığır eti
2007	677.519		
2009	703.525		
2011	732.141		
2013	761.836		
2014	780.179	772.454	764.730
2017	839.041	806.302	784.966
2020	904.265	843.425	796.814
2023	976.739	884.229	810.645

Çizelge 4.42'de de görüleceği gibi 2023 yılı sığır eti üretimi inek sayısına bağlı olarak 811-977 bin ton arasında olmuştur. Bunlar içerisinde en yüksek değer olan 977 bin ton, kişi başı talebin ancak %89'unu karşılayabilmektedir.

Şekil 4.9 Türkiye'nin 2008-2023 yılları sığır eti üretimi ve talebi tahminleri (bin ton)

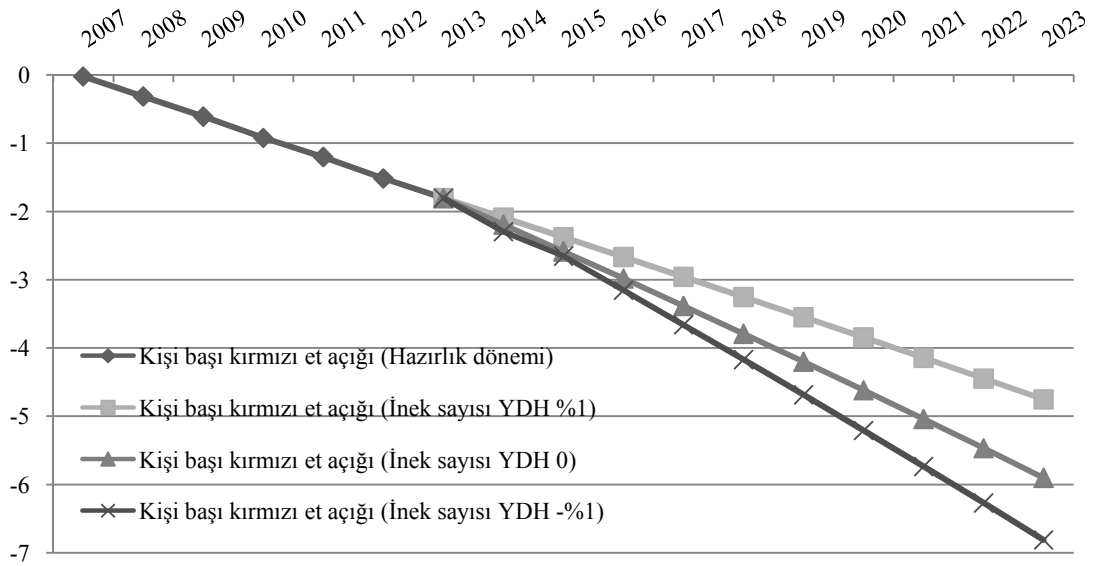
Kırmızı et üretimi ve talebin karşılanması

Çizelge 4.41'deki değerler kullanılarak Türkiye'nin 2008-2023 yılları arasındaki toplam kırmızı et üretimi hesaplanmış ve elde edilen değerler Çizelge 4.43'te sunulmuştur.

Çizelge 4.43 Türkiye'nin 2008-2013-2023 yılları kırmızı et üretimi tahmini (bin ton)

Yıl	Koyun eti	Keçi eti	Manda eti	Toplam
2007	218	38	3,5	259
2009	211	36	3,0	250
2011	202	34	2,6	239
2013	194	32	2,3	229
2014	191	31	2,1	224
2017	181	29	1,7	212
2020	172	27	1,3	200
2023	163	25	1,0	189

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi bu üç kaynaktan 2023 yılında sağlanacak et üretimi 2007 yılından daha az olmuştur. Bu durum 2023 yılına dek kişi başı yıllık kırmızı et açığının giderek artacağı ve 2023 yılında en iyi tahminde bile, 5 kg'a yaklaşacağını göstermektedir (Şekil 4.10).

Şekil 4.10 Türkiye'de 2008-2023 yılları arasında kişi başına kırmızı et açığı (kg/baş/yıl)

5. SONUÇ

Dünyanın gelişmiş pek çok ülkesi süt ve ürünleri piyasasının yönetiminde liberal politikalarından çok, korumacı ve müdahaleci politikaları tercih etmektedir. Piyasa düzenlerinde çoğunluk arz yönetimi araçlarının kullanıldığı hatta çoğu durumda piyasa düzeni ile arz yönetiminin birbirine karıştığı görülmektedir. Arz yönetim araçları içerisinde en sık kullanılan ise üretim veya pazarlama kotaları olmuştur. Dünyanın süt ve ürünleri ticaretinde etkin belli başlı ülkelerinden ABD ve Yeni Zelanda dışında kalanlarda süt sektöründe geçici veya uzun süreli kota sistemi uygulamışlardır. Günümüzde tamamı bu grupta olan 33 ülkede kota uygulaması devam etmektedir.

Kota sistemleri sektörde arz ile talebin dengelenmesi, fiyat ve üretici gelirlerinde istikrarın sağlanması, fazla ürünlerin sebep olduğu ihracat maliyetlerinin azaltılması, ulusal politika hedefleri doğrultusunda sektörün yönlendirilmesi gibi makro hedeflerin yanı sıra etkin işletmelerin üretimi sürdürmeleri, işletme büyüklüklerinin ekonomik ölçüğe erişmesinin hızlandırılması, işletmelerde inek başına verimliliğin artırılması ve üreticilerin dış etkilerden korunarak, arz güvenilirliğini sağlayacak şekilde, üretimi sürdürmesi gibi mikro hedeflere de ulaşılmasında başarılı bir şekilde kullanılmaktadır.

AB, 1984 yılından bu yana süt üretimini kota sistemi ile kontrol altında tutmayı ve bu sayede de üretilen süte gerekli destekleri vermeyi sürdürmüştür. Kota sisteminin ilk uygulamaya konduğu yıllarda sadece 9 üyesi olan AT, bugün kota sistemini 27 üye ülkesinde yürütmektedir. Dünyanın en önemli süt ve ürünleri ithalat ve ihracatçısı olan AB, dünya nüfusunun %0,2'sinden daha az olan tarım nüfusuyla, dünya inek sütü üretiminin dörtte birini gerçekleştirmektedir.

Türkiye'nin, AB'ye aday statüsünde ve müzakerelerin devam ettiği bir ülke olarak, özellikle tarım politikaları ve piyasalarında uyumu en kısa zamanda gerçekleştirmesi beklenmektedir. Türkiye'de süt piyasası, dünyada gelişmiş pek çok ülkenin aksine, serbest piyasa koşullarında yönetilmektedir.

Çalışma kapsamında Türkiye'nin AB üyeliği ve kota sistemi uygulaması ile ilgili 2 farklı senaryo oluşturulmuştur. Bu senaryoların başlıca farkı AB'nin 2015 yılından sonra kota sistemi uygulamaya devam etmesi veya etmemesidir. Senaryolardan elde edilen sonuçlar Çizelge 5.1'de bir araya getirilmiştir.

Çizelge 5.1 Senaryo sonuçları özeti

Sonuç	Senaryo 1				Senaryo 2
	Senaryo 1.1		Senaryo 1.2		
Üyelik tarihi	01.01.2009		01.01.2014		01.01.2014
Kota sistemi	Yürürlükte		Yürürlükte		Yürürlükte değil
Kota için referans kabul edilen yıllar	2005-2007		2010-2012		-
Toplam kota miktarı (milyon ton)	7,5		11,1		-
Dolaylı satış kotası (milyon ton)	6,4		10,2		-
Doğrudan satış kotası (milyon ton)	1,1		1,0		-
Süt üretimi için örnek seçilen ülke	Portekiz		Portekiz		-
2023 inek sütü üretim miktarı (milyon ton)	11,0		13,7		20,8-25,4
Kullanım alanlarına dağılım için örnek seçilen ülke	Yunanistan		Yunanistan		-
2023'te Dolaylı satış payı (%)	89,0		97,3		93,4
2023'te Doğrudan satış payı (%)	0,7		1,3		1,4
2023'te İşletme içi tüketim payı (%)	10,3		1,4		5,2
2023'te inek sütü üretim-talep farkı (milyon ton)	-10,1		-7,4		(-)0,4-(+)4,3
Kota aşım vergisi tahmini (milyar Avro)	2,1		1,8		-
Koyun sütü üretimi için örnek seçilen ülke	İspanya		İspanya		-
Keçi sütü üretimi için örnek seçilen ülke	Avusturya		Almanya		-
Manda sütü üretimi için örnek seçilen ülke	Yunanistan		Yunanistan		-
2023'te toplam süt üretimi (milyon ton)	12,5		15,3		22,0-26,6
2023'te toplam süt üretimi-talebi farkı (milyon ton)	-10,4		-7,6		(-)1,0-(+)3,6
2023'te ortalama inek başına yıllık süt verimi (kg/baş)	5692		4788		5109
2023'te inek sayısı (milyon baş)	1,9		2,9		4,1-5,0
Süt sığırıcılığı işletme sayısı için örnek seçilen ülkeler	Portekiz	Polonya	Portekiz	İngiltere	-
2023'te süt sığırı işletmesi sayısı (bin)	168	719	207	464	397
2023'te ortalama sürü büyüklüğü (baş inek/işletme)	11,5	3,6	13,8	6,2	10,2-12,5
Sığır eti üretimi için örnek seçilen ülke	Portekiz	Polonya	Portekiz	Finlandiya	-
2023'te sığır eti üretimi (bin ton)	380	505	503	559	811-977
2023'te sığır eti üretimi-talebi farkı (bin ton)	-723	-598	-600	-544	(-)292-(-)126
Koyun eti üretimi için örnek seçilen ülke	Danimarka		Polonya/Danimarka		-
Keçi eti üretimi için örnek seçilen ülke	Avusturya		Romanya/Avusturya		-
Manda eti üretimi için örnek seçilen ülke	Yunanistan		Bulgaristan/Yunanistan		-
2023'te toplam kırmızı et üretimi (milyon ton)	1,0		1,1		1,0-1,2
2023'te kırmızı et üretimi-talebi farkı (bin ton)	-567		-496		(-)383-(-)549

Bu çizelgeden de kolaylıkla izlenebileceği gibi kota sisteminin devam etmesi ve Türkiye'nin 01 Ocak 2009'da (Senaryo 1.1) veya 01 Ocak 2014'te (Senaryo 1.2) AB'ye üye olduğu durumunda, Türkiye'nin 2023 yılında inek sütü ve toplam süt talebi yerli üretimle karşılanamamaktadır.. Bununla birlikte kota sisteminin kaldırıldığı ve Türkiye'nin AB'ye 2014'te üye olduğu varsayılan Senaryo 2'de inek varlığı ve süt veriminde artış sağlandığı takdirde üretimin süt talebini karşılayabildiği hatta önemli bir

miktar fazla ortaya çıkabileceği görülmüştür. Değerlendirme kırmızı et üretim ve talebi açısından yapıldığında ise sonuç değişmekte, Türkiye'nin mevcut politikalarıyla 2023 yılında artan nüfusunun kırmızı et talebini karşılayamayacağı ortaya çıkmaktadır. En olumlu sonuç Senaryo 2'de sığır varlığının ve karkas ağırlığının yıllık %1 artacağı tahmin edilen durumda elde edilmiştir. Bu koşullarda kırmızı et üretim açığı mevcut tahminler içerisinde en küçük değer olan 383 bin ton olarak tahmin edilmiştir.

Bu çalışmada Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın "2013 yılı için Hayvancılık Stratejisi Belgesi"nde ortaya konan hedefler de değerlendirilmiştir. TKB tarafından belirlenen bu hedeflerin oldukça altında kalan talep tahminlerinin dahi karşılanamayacağı öngörülen bu çalışmada, TKB hedeflerinin pek gerçekçi olmadıkları sonucuna varılmıştır. Bu hedeflere ulaşılabilme için 2007-2013 arasındaki 6 yılda süt üretiminin yıllık ortalama %12,61, sanayiye aktarılma oranının da %6,38 artırılması gerekecektir. Ayrıca, hedeflenen miktarın üretilebilmesi için Türkiye'nin sığır eti üretimini 2013 yılına dek yıllık %4,4 arttırması gerekmektedir. Senaryo 1 koşulları altında, kota sistemine dahil olunduktan sonra sütçü sığır sayısında azalma beklenmektedir. Dolayısıyla TKB'nin hedeflediği süt ve kırmızı et üretimindeki artışın gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Kota sistemine geçilmediği durumda ise bu hedeflere 2013 yılında ulaşılması için hayvan varlığının yanı sıra verim seviyesinin de hem et hem sütte yüksek oranda arttırılması gerekmektedir. Aksi halde Türkiye'nin hem damızlık sığır hem de karkas ithal etmesi gündeme gelebilecektir.

Tez çalışması kapsamında oluşturulan senaryolara dayalı üretim ve talep projeksiyonları, mevcut süt piyasa düzeni ile Türkiye'nin uzun vadede nüfusunu yeterli düzeyde besleyemeyeceğini göstermektedir. Üstelik sığır etinde meydana gelebilecek açık süt üretimindeki açıktan daha da önemli bir hal alabilecektir. Bu durum Türkiye'nin AB üyeliğinin ötesinde, halkın yeterli beslenmesi ile ilgilidir ve önlem alınmadığı takdirde süt ve ette, orta ve uzun vadede net ithalatçı olma ihtimali oldukça yüksektir.

Türkiye'nin süt sektörüne ilişkin sorunları, kalkınma planlarında detaylı bir şekilde her 5 yılda bir ortaya konulmaktadır. Her kalkınma planında hemen hemen aynı sorunların

sıralanması dikkat çekmektedir. Süt sektöründeki sorunların başında hemen her zaman piyasa istikrarsızlığına yer verilmektedir. Bu durum Türkiye’de en kısa sürede piyasa regülasyonu sağlanarak, arz yönetimi gerçekleştirilmesinin acil ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Yalnız Türkiye’de arz yönetimi AB’de olduğu gibi arzın talebi aşmasını ve ürün fazlalarının oluşmasını önlemek amacıyla öne çıkarılan değil, bunun yanında İsrail, Kanada, Norveç, Japonya, İzlanda ve Avustralya’da olduğu gibi üretici gelirlerinde istikrarın ve üretimde sürekliliğin sağlanması amacıyla öncelikle dikkate alan bir anlayışla uygulanmalıdır. Türkiye’nin talebini karşılayacak düzeyde süt üretebilmesi diğer bir ifadeyle gıda güvencesini temin edebilmek için üretim planlaması yapması gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle süt sektöründeki ekonomik gelişmeleri takip edecek bir kurum oluşturulmalıdır. Bu kurum, bir müdahale kurumu olabileceği gibi tüm tarafların eşit temsil edilerek süt ekonomisi ile ilgili kararların alındığı “Süt Konseyi” veya etkin hizmet veren, aktif bir üretici örgütü olabilir. Önemli olan piyasaya müdahale edip fiyat belirlenmesinde etkin olması ve güncel uluslararası gelişmeler karşısında gerekli önlemleri alarak uygulanmasını sağlamasıdır. Bununla birlikte mevcut üretimin kayıt altına alınması çalışmaları da hızla yürütülmeli ve sütün pazarlama kanallarına dağılımı tüm şeffaflığı ile bilinmelidir. Gerekli yasal düzenlemeler ile sokak sütü ve doğrudan satışlar için kurallar oluşturulmalı ve bu pazarlama yolları da, içme suyunda var olan sisteme benzer şekilde, kontrol altına alınmalıdır.

Piyasa düzenlenmesi amacıyla süt üretimine yönelik tüm desteklemeler kullanılabilir. Üstelik ülke koşullarına uygun kurallarla yönetilecek bir kota sistemi ile kayıt altına alınan üretim ve pazarlama sayesinde sosyal amaçlı politikalar da uygulanabilecektir. Bölgesel üretimde sürdürülebilirlik, elverişsiz arazilerdeki veya mevsimsel üretim gibi yöresel uygulamalar, üretime genç çiftçilerin girişinin desteklenmesi, küçük veya büyük yeni üretim birimleri oluşturulmasına destek verilmesi yerine mevcut üretim birimlerinin geliştirilmesi gibi hem bölgesel hem kırsal kalkınmaya yönelik uygulamalar kolaylıkla gerçekleştirilebilecektir. Diğer ülkelerle kıyaslandığında üst sıralarda yer alan Türkiye’nin tüketici/üretici süt fiyat oranı, müdahale alımları veya piyasaya arzlar sayesinde makul seviyelere çekilebilecektir. Özellikle yöresel peynir ve yoğurt çeşitlerinin üretimleri bölgesel anlamda sınırlandırılarak, coğrafi işaretleme

sistemi AB'deki uygulanma şekliyle Türkiye'de de uygulanabilir. Bu sayede hem küçük ve elverişsiz arazilerdeki veya mevsimsel üretim birimleri piyasaya değerinden ürün sunabilir hem de koyun, keçi ve manda gibi diğer türlerin süt üretimindeki rolleri arttırılabilir. Türkiye'de peynir ve yoğurt yapımında pek çok yörede koyun, keçi ve manda sütleri inek sütlerine katılmakta ve bölgelere has özel tatlar elde edilmektedir. Bu ürünler, Türkiye'nin pek çok zenginliğinden birisi olan lezzet zenginliğidir ve AB'nin özellikle İtalya ve Fransa'daki belirli peynirlere uyguladığı işaretleme ve pazarlama sistemi ile küçük ve üretime elverişsiz arazideki üreticileri kalkındırdığı, bu lezzetleri markalaştırarak dünyaya sunduğu gibi Türkiye de yerel ürünlerine, üreticilerini yok saymadan sahip çıkmalıdır.

Türkiye'nin talebi karşılayacak üretim sağlayabilmesinin iki koşulundan biri inek başına süt verimini arttırmaktır. Bu da ciddi anlamda damızlık üretimi ile gerçekleştirilebilir. Türkiye günümüzde damızlık süt sığırını kendi içerisinde yetiştirmekte ve ıslah çalışmalarını Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri bünyesinde gerçekleştirmektedir. Ülkede satılabilir damızlık sığır fazlası bulunduğu ya da en azından yeterli damızlık üretimi olduğu halde ithalatın açılması için yoğun iç ve dış baskı yapıldığı, basından da izlenebilmektedir. Ülke içerisindeki yerli üretimi zora sokan, adeta terbiyevi ithalat niteliğinde olan bu ithalatlarla getirilen hayvanların sağladığı yarar ve kalitesi ülke içindeki damızlıklardan çok yüksek olmayabilmektedir. Sonuç itibarıyla Türkiye'nin yaklaşan açlık tehlikesi ve net ithalatçı olma riski karşısında günümüzde atması gereken en önemli adımlardan birisi ıslah faaliyetlerini, iç talebi karşılayacak şekilde sürdürmesi olacaktır. Senaryo 2'de de görüldüğü gibi sadece hayvan varlığını arttırmak talebi karşılamaya yetmemekte, aynı zamanda verim seviyesinin de arttırılması gerekmektedir.

Türkiye'de sektörel gelişimin önündeki engellerden birisi süt piyasasının istikrarsız olmasıdır. Türkiye'nin bu piyasadaki istikrarsızlığın önlenmesinde örnek alabileceği pek çok ülke bulunmaktadır. AB ülkelerine ek olarak, regüle edilmiş süt piyasa düzeni ile Meksika da bu ülkeler arasındadır. Günümüzde Kuzey ve Orta Afrika ülkelerine benzer şekilde etkin bir süt politikası bulunmayan Türkiye'nin bu eksikliğini bir an

önce farkına vararak, artan nüfusunun besin ihtiyacını karşılamaya yetecek kaliteli üretimi güvence altına almak için arzı planlayarak piyasayı düzenlemesi gerekmektedir.

Türkiye için yukarıda sayılan temel eksiklikler ve bunların giderilmesi amacıyla yapılabilecekler aşağıda kısaca verilmiştir.

a) Türkiye AB'ye kota sistemi altında üye olduğu takdirde yıllık süt kotası mevcut pazarlanandan düşük olacaktır. Bunu önlemek amacıyla;

- 1) Mevcut üretimin kayıt altına alınması çalışmaları hızlandırılmalıdır.
- 2) Sütün pazarlama kanallarına dağılımının tüm şeffaflığı ile bilinmesi sağlanmalıdır.
- 3) Gerekli yasal düzenlemeler ile sokak sütü ve doğrudan satışlar için kurallar oluşturulmalı ve bu pazarlama yolları da kontrol altına alınmalıdır.

b) Türkiye'de yıllar itibariyle süt ve et açığı oluşabilecektir. Bunu önlemek amacıyla;

- 1) Sadece verim seviyesinin artırılması talebi karşılamaya yetmemekte, hayvan sayısının artırılması da gerekmektedir.
- 2) Islah faaliyetleri etkin biçimde sürdürülmeli ve ihtiyacın yerli kaynaklarla karşılanmasına öncelik verilmelidir.
- 3) Ülke koşullarına uygun bir arz yönetim sistemi ile üretim planlaması yapılmalıdır.

c) Türkiye'de süt üretim birimleri yani işletmeler arzulanan gelişimi gerçekleştirememektedir. Süt sektöründe piyasa düzenleyici ve fiyat istikrarını önemseyen politikaların, süt sektörünün gelişimi açısından yararları farklı ülke örneklerinde görülmüştür. Bu gelişimi sağlamak amacıyla;

- 1) Üretici gelirlerinde istikrar sağlayacak fiyat politikaları benimsenmelidir.

2) Türkiye’de piyasa regülasyonu sağlanarak, ülke koşullarına uygun bir arz yönetimi gerçekleştirilmelidir.

3) Süt sektöründeki ekonomik gelişmeleri takip edecek bir kurum oluşturulmalıdır.

d) Türkiye’de sosyal politikaların çoğu zaman süt politikaları ile karıştırıldığı ve çeliştiği görülmektedir. Ülke koşullarına uygun bir arz yönetim sistemi, süt politikaları ile uyumlu sosyal politikalar yapılabilmesine de olanak sağlayacaktır. Bunun için;

1) Kırsal alanda üretim, damızlık düve dağıtımı ile değil yöresel ürünlerin pazarlanması sağlanarak teşvik edilebilir. Özellikle yöresel peynir ve yoğurt çeşitlerinin üretimleri bölgesel anlamda sınırlandırılarak, coğrafi işaretleme sistemi AB’deki uygulanma şekliyle uygulanabilir.

2) Süt üretiminde sığırın yanı sıra diğer türlerin rolü artırılabilir.

3) Yöresel ürünlerin markalaştırılması ve bölgesel uygulanacak bir arz yönetim sistemi sayesinde elverişsiz arazilerde gerçekleştirilen süt üretimi veya mevsimsel üretim korunmuş ve geliştirilmiş olur.

4) Üretime genç çiftçilerin girişi desteklenebilir.

5) Sosyal amaçla küçük üretim birimleri oluşturulmaya devam edilmesi yerine üretimin mevcut üreticilerin geliştirilerek sürdürülmesi sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Akman, N., Özkütük, K., Kumlu, S. ve Yener, S.M. 2000. Türkiye’de Sığır Yetiştiriciliği ve Sığır Yetiştiriciliğinin Geleceği. Türkiye Ziraat Mühendisliği 5. Teknik Kongresi, s.741-764, Ankara.
- Akman, N., Tuncel, E., Yener, M., Kumlu, S., Özkütük, K., Tüzemen, N., Yanar, M., Koç, A., Şahin, O. ve Kaya, Ç.Y. 2005. Türkiye’de Sığır Yetiştiriciliği, Türkiye Ziraat Mühendisliği 6. Teknik Kongresi, II.Cilt TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası yayınları, s.687-706, Ankara.
- Akman, N., Aksoy, F., Şahin, O., Kaya, Ç. Y. ve Erdoğan, G. 2006. Cumhuriyetimizin 100. Yılında Türkiye’nin Hayvansal Üretimi. Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği Yayınları: 4, 116 s., Ankara.
- Anonim. 1963. Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl). Devlet Planlama Teşkilatı yayını, s. 143-204, Ankara.
- Anonim. 1967. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972. Devlet Planlama Teşkilatı yayını, s. 291-336, Ankara.
- Anonim. 1973. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977. Devlet Planlama Teşkilatı yayını, s. 208-254, Ankara.
- Anonim. 1984. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları: 1974, s. 36-60, Ankara.
- Anonim. 1989. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları: 2174, s. 48-58, Ankara.
- Anonim. 1991. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu Yayınları: 11, Ankara.
- Anonim. 1996. Yem Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları: 2431, Ankara.
- Anonim. 1997. Tarım İstatistikleri Özeti 1976-1995. Devlet İstatistikleri Enstitüsü yayını, 48 s., Ankara.
- Anonim, 2000a. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005. Devlet Planlama Teşkilatı yayını, s. 160-167, Ankara.
- Anonim. 2000b. AB Tarım Politikası, Avrupa’da Yenilenme ve Türkiye’ye Etkisi. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Ankara:.
- Anonim. 2000c. 2000/467 sayılı Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı Uygulama Esasları Tebliğ, No.2000/23. T.C. Resmi Gazete, Ankara.
- Anonim. 2001a. Gıda Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Süt ve süt ürünleri sanayi alt komisyon raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları: 2636, 75 s., Ankara.
- Anonim. 2001b. 2001/3170 sayı ve 14 Kasım 2001 tarihli, Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Karar. T.C. Resmi Gazete: 24583, Ankara.
- Anonim. 2001c. Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Devlet Planlama Teşkilatı Yayını: 2574, 162 s., Ankara.
- Anonim. 2002. Genel Tarım Sayımı 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, 442 s., Ankara.
- Anonim. 2003. Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Karar, No:2003/5513. T.C. Resmi Gazete: 25096, Ankara.

- Anonim. 2006a. Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Dokuzunca Kalkınma Planı. Devlet Planlama Teşkilatı yayını, 123 s., Ankara.
- Anonim. 2006b. Gıda Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Dokuzunca Kalkınma Planı. Devlet Planlama Teşkilatı yayını, 94 s., Ankara.
- Anonim. 2006c. Süt ve süt ürünleri ortak piyasa düzeni alt çalışma grubu raporu, Ortak piyasa düzenleri alt çalışma grup raporları, Cilt 1. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı yayını, s.79-150, Ankara.
- Anonim. 2006d. Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013. Devlet Planlama Teşkilatı yayını, 100 s., Ankara.
- Anonim. 2007. Tarımsal Yapı, Üretim, Fiyat, Değer 2005. Türkiye İstatistik Kurumu yayını, 541 s., Ankara.
- Anonim. 2008a. Veriler ve 2007 yılı faaliyetleri. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayını, 126 s., Ankara.
- Anonim. 2008b. Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Uygulama Esasları Tebliği, No:2008/31. T.C. Resmi Gazete: 26905, Ankara.
- Anonim. 2008c. Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Karar, No:2008/13695. T.C. Resmi Gazete: 26885, Ankara.
- Anonim. 2008d. Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar, No:2008/13489. T.C. Resmi Gazete: 26848, Ankara.
- Anonim. 2008e. Web sitesi. www.dpt.gov.tr. Erişim Tarihi: 22.08.2008.
- Anonim. 2008f. Web sitesi. www.dtm.gov.tr. Erişim Tarihi: 02.12.2008
- Anonim. 2008g. Web sitesi. evds.tcmb.gov.tr. Erişim Tarihi: 01.12.2008.
- Anonim. 2008h. Web sitesi. www.dsymb.org.tr. Erişim Tarihi: 28.08.2008.
- Anonim. 2008i. Web sitesi. www.tigem.gov.tr. Erişim Tarihi: 21.08.2008.
- Anonim. 2008j. Web sitesi. www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 28.08.2008.
- Anonymous. 1972. Chiffres-Clés de l'Économie Laitière Française, 4. Édition. Fédération Nationale de l'Industrie Laitière, Service Technique et Statistiques, 118 p., Paris.
- Anonymous. 1974. Chiffres-Clés de l'Économie Laitière, Édition 1974. Fédération Nationale de l'Industrie Laitière, Service Technique et Statistiques, 104 p., Paris.
- Anonymous. 1975a. Chiffres-Clés De L'Économie Laitière, Édition 1975. Fédération Nationale de l'Industrie Laitière, Service Technique et Statistiques, 112 p., Paris.
- Anonymous. 1975b. The Australian Dairy Industry: BAE Submissions to the Industries Assistance Commission Inquiry, Industry Economics Monograph No:6. Bureau of Agricultural Economics, 78 p., Canberra.
- Anonymous. 1977a. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 1977. Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 137 p., Paris.
- Anonymous. 1977b. Council Regulation (EEC) No 1078/77 of 17 May 1977 introducing a system of premiums for the non-marketing of milk and milk products and for the conversion of dairy herds. Official Journal of the European Communities, L (131); pp.1-5.
- Anonymous. 1977c. Council Regulation (EEC) No 1079/77 of 17 May 1977 on a co-responsibility levy and on measures for expanding the markets in milk and milk products. Official Journal of the European Communities, L (131); pp.6-7.

- Anonymous. 1978. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1978, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 157 p., Paris.
- Anonymous. 1979. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1979, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 163 p., Paris.
- Anonymous. 1980a. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1980, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 164 p., Paris.
- Anonymous. 1980b. Council Regulation (EEC) No 1357/80 of 5 June 1980 introducing a system of premiums for maintaining suckler cows. *Official Journal of the European Communities*, L (140), pp.1–3.
- Anonymous. 1981. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1981, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 164 p., Paris.
- Anonymous. 1982. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1982, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 166 p., Paris.
- Anonymous. 1983. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1983, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 167 p., Paris.
- Anonymous. 1984a. Council Regulation (EEC) No 856/84 of 31 March 1984 amending Regulation (EEC) No 804/68 on the common organization of the market in milk and milk products. *Official Journal of the European Communities*, L (90); pp.10–12.
- Anonymous. 1984b. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1984. Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 165 p., Paris.
- Anonymous. 1984c. *The Australian Dairy Industry, An economic evaluation based on the BAE submission to the industries assistance commission*. Occasional Paper No:90. Bureau of Agricultural Economics, 49 p., Canberra.
- Anonymous. 1984d. *Milk, The Quota System*. *Green Europe, Newsletter on the Common Agricultural Policy*, (203); 29 p.
- Anonymous. 1984e. Council Regulation (EEC) No 857/84 of 31 March 1984 adopting general rules for the application of the levy referred to in Article 5c of Regulation (EEC) No 804/68 in the milk and milk products sector. *Official Journal of the European Communities*, L (90); pp.13-16.
- Anonymous. 1985a. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1985, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 165 p., Paris.
- Anonymous. 1985b. Council Regulation (EEC) No 590/85 of 26 February 1985 amending Regulation (EEC) No 857/84 laying down general rules for the application of the levy referred to in Article 5c of Regulation (EEC) No 804/68 in the milk and milk products sector. *Official Journal of the European Communities*, L (68); pp.1–4.
- Anonymous. 1986a. Council Regulation (EEC) No 1335/86 of 6 May 1986 amending Regulation (EEC) No 804/68 on the common organization of the market in milk and milk products. *Official Journal of the European Communities*, L (119); pp.19-20.
- Anonymous. 1986b. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1986, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 165 p., Paris.
- Anonymous. 1986c. *Quota Controls on Milk Supplies and Supply Management*. *Bulletin of the International Dairy Federation*, (206); 44 p.
- Anonymous. 1987a. *Special report No 2/87 on the quota/additional levy system in the milk sector accompanied by the replies of the Commission*. *Official Journal of the European Communities*, C (266); pp.1–21.

- Anonymous. 1987b. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1987, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 165 p., Paris.
- Anonymous. 1987c. Council Regulation (EEC) No 774/87 of 16 March 1987 amending Regulation (EEC) No 857/84 adopting general rules for the application of the levy referred to in Article 5c of Regulation (EEC) No 804/68 in the milk and milk products sector. *Official Journal of the European Communities*, L (78); pp.3-4.
- Anonymous. 1988a. Council Regulation (EEC) No 1109/88 of 25 April 1988 amending Regulation (EEC) No 804/68 on the common organization of the market in milk and milk products. *Official Journal of the European Communities*, L (110); p.27.
- Anonymous. 1988b. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1988, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 165 p., Paris.
- Anonymous. 1988b. Council Regulation (EEC) No 1109/88 of 25 April 1988 amending Regulation (EEC) No 804/68 on the common organization of the market in milk and milk products.
- Anonymous. 1989a. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1989, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 165 p., Paris.
- Anonymous. 1989b. Quota Controls on Milk Supplies and Supply Management. *Bulletin of the International Dairy Federation*, (245); 56 p.
- Anonymous. 1989c. Council Regulation (EEC) No 3880/89 of 11 December 1989 amending Regulation (EEC) No 857/84 adopting general rules for the application of the levy referred to in article 5c of Regulation (EEC) No 804/68 in the milk and milk products sector. *Official Journal of the European Communities*, L (378); pp.3-4.
- Anonymous. 1990a. Council Regulation (EEC) No 3641/90 of 11 December 1990 amending Regulation (EEC) No 804/68 on the Common Organization of the market in milk and milk products. *Official Journal of the European Communities*, L (362); pp. 5-6.
- Anonymous. 1990b. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1990, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 163 p., Paris.
- Anonymous. 1991a. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1991, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 167 p., Paris.
- Anonymous. 1991b. Council Regulation (EEC) No 1630/91 of 13 June 1991 amending Regulation (EEC) No 804/68 on the common organization of the market in milk and milk products. *Official Journal of the European Communities*, L (150); pp. 19-20.
- Anonymous. 1992a. Council Regulation (EEC) No 3950/92 of 28 December 1992 establishing an additional levy on the milk and milk - products sector. *Official Journal of the European Communities*, L (405); pp.1-5.
- Anonymous. 1992b. *L'Économie Laitière en Chiffres*, Édition 1992, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 171 p., Paris.
- Anonymous. 1992c. Council Regulation (EEC) No 816/92 of 31 March 1992 amending Regulation (EEC) No 804/68 on the common organization of the market in milk and milk products. *Official Journal of the European Communities*, L (086); pp. 83-84.

- Anonymous. 1992d. Council Regulation (EEC) No 2074/92 of 30 June 1992 establishing an additional levy on the milk and milk - products sector. Official Journal of the European Communities, L (215); p. 69.
- Anonymous. 1992e. Legge 26 Novembre 1992, n. 468, Misure urgenti nel settore lattiero caseario. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana; pp.3-10, Roma.
- Anonymous. 1993a. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 1993, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 169 p., Paris.
- Anonymous. 1993b. Transmission des exploitations agricoles et installation des agriculteurs dans la CEE, n :11, Actes et communications. Colloque européen, 230 p., Dijon.
- Anonymous. 1994a. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 1994, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 170 p., Paris.
- Anonymous. 1994b. Council Regulation (EC) No 3290/94 of 22 December 1994 on the adjustments and transitional arrangements required in the agriculture sector in order to implement the agreements concluded during the Uruguay Round of multilateral trade negotiations. Official Journal of the European Communities, L (349); pp.105-200.
- Anonymous. 1994c. The Dairy Produce Quotas Regulations 1994 no 672. Statutory instruments, www.opsi.gov.uk/stat. Erişim tarihi:22.04.2008.
- Anonymous. 1995a. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 1995, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 190 p., Paris.
- Anonymous. 1995b. Legge 24 Febbraio 1995 n.46, Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 23 dicembre 1994, n. 727, recante norme per l'avvio degli interventi programmati in agricoltura e per il rientro della produzione lattiera nella quota comunitaria. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana; p.3, Roma.
- Anonymous. 1996. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 1996, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 190 p., Paris.
- Anonymous. 1997. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 1997, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 191 p., Paris.
- Anonymous. 1998. Principali eventi del regime delle quote latte in italia dal 1984 ad oggi. Ministero delle Politiche Agricole Alimentari e Forestali, 56p., Roma.
- Anonymous. 1999a. Council Regulation (EC) No 1255/1999 of 17 May 1999 on the common organisation of the market in milk and milk products. Official Journal of the European Union, L (160); pp.48-72.
- Anonymous. 1999b. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 1999, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 199 p., Paris.
- Anonymous. 2000. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 2000, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 199 p., Paris.
- Anonymous. 2001a. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 2001, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 199 p., Paris.
- Anonymous. 2001b. Rapport Spécial No 6/2001 sur les quotas laitiers, accompagné des réponses de la Commission. Journal officiel des Communautés européennes, C (305); pp.1-34.
- Anonymous. 2002a. Dairy, CAP Monitor, Agra Europe Ltd., pp.7a-17-5., London.
- Anonymous. 2002b. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 2002, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 199 p., Paris.

- Anonymous. 2003a. Council Regulation (EC) No 1782/2003 of 29 September 2003 establishing common rules for direct support schemes under the common agricultural policy and establishing certain support schemes for farmers and amending Regulations (EEC) No 2019/93, (EC) No 1452/2001, (EC) No 1453/2001, (EC) No 1454/2001, (EC) No 1868/94, (EC) No 1251/1999, (EC) No 1254/1999, (EC) No 1673/2000, (EEC) No 2358/71 and (EC) No 2529/2001. Official Journal of the European Union, L (94); p.70.
- Anonymous. 2003b. Council regulation (EC) No 1787/2003 of 29 September 2003 amending Regulation (EC) No 1255/1999 on the common organisation of the market in milk and milk products. Official Journal of the European Union, L (270); pp.121-122.
- Anonymous. 2003c. Council Regulation (EC) No 1788/2003 of 29 September 2003 establishing a levy in the milk and milk products sector. Official Journal of the European Union, L (270); pp.123-136.
- Anonymous. 2003d. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 2003, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 199 p., Paris.
- Anonymous. 2003d. Background Note, Agenda Point n. DIVERS, Subject Doc. 7466/03 ECOFIN FISC 44 – AGRI 71. Ecofin Council, 4p., Brussels.
- Anonymous. 2003e. Legge 30 Maggio 2003, n.119 Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 28 marzo 2003, n. 49, recante riforma della normativa in tema di applicazione del prelievo supplementare nel settore del latte e dei prodotti lattiero-caseari. Gazzetta Ufficiale n. 124; Roma.
- Anonymous. 2004a. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 2004. Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 199 p., Paris.
- Anonymous. 2004b. Il mercato del latte Rapporto 2004. Osservatorio Latte-ISMEA, 384p., Milano.
- Anonymous. 2005a. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 2005, Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 217 p., Paris.
- Anonymous. 2005b. Protocol concerning the conditions and arrangements for admission of the Republic of Bulgaria and Romania to the European Union. Official Journal of the European Union , L(157); pp.29-45.
- Anonymous. 2005c. Polish dairy sector restructuring between 2000 and 2005 in the context of restructuring reserve of 416 126 tonnes, report to the EC DG AGRI (unpublished), Ministry of Agriculture and Rural Development of Poland, 10p., Warsaw.
- Anonymous. 2006a. Å sette pris på melk – om betydningen av kapitalkostnader i meierisektoren. ECON-rapport nr.2006-076, 71 p., Oslo.
- Anonymous. 2006b. Ordonnance du 7 décembre 1998 concernant le contingentement de la production laitière, (Etat le 21 Mars 2006). Le Conseil fédéral suisse, RS 916.350.1; 16 p.
- Anonymous. 2006c. Milk and milk products sector, Non-exhaustive list of issues and questions to facilitate preparations for bilateral meetings. www.abgs.gov.tr. Erişim tarihi: 26.04.2006.
- Anonymous. 2007a. Council regulation (EC) No 1234/2007 of 22 October 2007 establishing a common organisation of agricultural markets and on sepcific provisions for certain agricultural products (Single CMO regulation). Official Journal of the European Union, L (299); pp.1-149.

- Anonymous. 2007b. Australian Dairy Industry in Focus 2006. Australian Dairy publications, 48 p., Victoria.
- Anonymous. 2007c. L'Économie Laitière en Chiffres, Édition 2007. Centre Nationale Interprofessionnel de l'Économie Laitière (CNIEL), 217 p., Paris.
- Anonymous. 2007d. Commission Regulation (EC) No 607/2007 of 1 June 2007 on the division between "deliveries" and "direct sales" of national reference quantities fixed for 2006/2007 in Annex I to Council Regulation (EC) No 1788/2003. Official Journal of the European Union, pp.28-30.
- Anonymous. 2007e. Web sitesi. www.infolait.gc.ca. Erişim Tarihi: 17.10.2007.
- Anonymous. 2007f. Web sitesi. www.dairy.co.jp/eng. Erişim Tarihi: 05.11.2007.
- Anonymous. 2007g. Web sitesi. www.nvi.gov.tr. Erişim Tarihi: 16.11.2007.
- Anonymous. 2008a. Press Release, 2904th meeting of the Council Agriculture and Fisheries, The Council of the European Union, No 15940/08 (Presse 335), 32 p., Brussels.
- Anonymous. 2008b. OECD-FAO Agricultural Outlook 2008-2017. OECD publications, 72 p., Paris.
- Anonymous. 2008c. 2007 World Population, Data Sheet, Population Reference Bureau, 16 p., Washington D.C.
- Anonymous. 2008d. Council regulation (EC) No 361/2008 of 14 April 2008 amending Regulation (EC) No1234/2007 of 22 October 2007 establishing a common organisation of agricultural markets and on sepcific provisions for certain agricultural products (Single CMO regulation). Official Journal of the European Union, L (121); pp.1-31.
- Anonymous. 2008e. Commission Regulation (EC) No 415/2008 of 8 May 2008 on the division between "deliveries" and "direct sales" of national reference quantities fixed for 2007/2008 in Annex I to Council Regulation (EC) No 1788/2003. Official Journal of the European Union, L (125); pp.22-24.
- Anonymous. 2008f. Web sitesi. www.cdc.ca. Erişim Tarihi: 26.08.2008.
- Anonymous. 2008g. Web sitesi. www.maison-du-lait.com. Erişim Tarihi: 01.04.2008.
- Anonymous. 2008h. Web sitesi. www.mdcdatum.org.uk. Erişim Tarihi: 26.08.2008.
- Anonymous. 2008i. Web sitesi. www.milk.org. Erişim Tarihi: 26.08.2008.
- Anonymous. 2008j. Web sitesi. eur-lex.europa.eu. Erişim Tarihi: 28.11.2008.
- Anonymous. 2008k. Web sitesi. ec.europa.eu/agriculture. Erişim Tarihi: 26.08.2008.
- Anonymous. 2008l. Web sitesi. epp.eurostat.ec.europa.eu. Erişim Tarihi: 26.08.2008.
- Anonymous. 2008m. Web sitesi. faostat.fao.org/. Erişim Tarihi: 13.12.2008.
- Anonymous. 2008n. Web sitesi. www.aboutromania.com. Erişim Tarihi: 22.04.2008.
- Anonymous. 2008o. Web sitesi. stats.oecd.org/glossary. Erişim Tarihi: 26.08.2008.
- Anonymous. 2008p. Web sitesi. www.omafra.gov.on.ca. Erişim Tarihi: 26.08.2008.
- Anonymous. 2008r. Web sitesi. www.onilait.fr. Erişim Tarihi: 01.11.2007.
- Anonymous. 2008s. Web sitesi. www.lib.utexas.edu/maps. Erişim Tarihi: 01.04.2008.
- Anonymous. 2008t. Web sitesi. www.rpa.gov.uk. Erişim Tarihi: 23.04.2008.
- Anonymous. 2008u. Web sitesi. www.census.gov. Erişim Tarihi: 13.12.2008.
- Anonymous. 2008v. Web sitesi. en.wikipedia.org. Erişim Tarihi: 26.08.2008.
- Anonymous 2008y. Web sitesi. <http://www.zmo.org.tr>. Erişim Tarihi: 21.08.2008.
- Aral, S. ve Cevger, Y. 2000. Türkiye'de Cumhuriyet'ten Günümüze İzlenen Hayvancılık Politikaları. Türkiye 2000 Hayvancılık Kongresi, s.35-56, Ankara.

- Artukoğlu, M. ve Yercan, M. 1996. Türkiye’de Tarımın Yeniden Yapılandırılmasında Kooperatiflerin Rolü ve Süt Sanayi rneği. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, s. 11-16, Ankara.
- Ayerdem, B. 1993. Et Endüstrisinde EBK. Kırsal Sanayi Sempozyumu, s. 217-237, Ankara.
- Aysu, A. 2002. Tarladan Sofraya Tarım, 1980-2002 Türkiye Tarımında Yapılanma(ma). Su yayınları, 400 s., Ankara.
- Balduzzi, D. 2005. Sözlü grŒme. Confederazione Italiana Agricoltori della Lombardia, Sezione Lattiero Caseira, Milano.
- Balduzzi, D. 2008. Yazılı grŒme. Confederazione Italiana Agricoltori della Lombardia, Sezione Lattiero Caseira, Milano. E posta: d.balduzzi@cia.it.
- Barthélemy, D., and David, J. 1999. L'agriculture européenne et les droits  produire. Institut National de la Recherche Agronomique, 434p., Paris.
- Bert, E. 2006. Szl grŒme. Office de l'levage Mission Communication Diffusion Conseil, Paris.
- Borroni, R., Scoppola, M. and Sorrentino, A. 2001. Le quote latte in Italia, Una disavventura nel cammino verso l'Europa. FrancoAngeli, 186p., Milano.
- Burrell, A. 1990. La Gestion des Quotas Laitiers dans les Pays de l'OCDE. OECD yayını, 37 p., Paris.
- Cattaneo, A. 2005. Szl grŒme. Regione Lombardia Sezione Quote Latte, Milano.
- Chapaut, H. 2006. Szl grŒme. Office National Interprofessionel du Lait et des Produits Laitiers Division Quotas Laitiers, Paris.
- Dillen, M. 1990. Milk Quotas, Their Effects on Agriculture in the European Community, Volume 2. Eurostat Publication, 432 p., Luxembourg.
- Domanska, E. 2005. Szl grŒme. Ministerstwo Rolnictwa I Rozwoju Wsi, VarŒova.
- Dubosq, C. 2005. Szl grŒme. Ministère de l'Agriculture et de la Pêche Direction des Politiques économique et Internationale, Paris.
- DzgneŒ, O. ve Akman, N. 1993. St Endstrisinde Devletin Tasviyesi. Ziraat Mhendisliği Dergisi, (sayı:261-262); s.7.
- Erdal, G. 1991. Türkiye’de KİT’ler ve TSEK rneği. İSO Dergisi, (sayı:301); s.19-20.
- Gazzarin, C. 2008. Szl GrŒme. IFCN Dairy Conference 2008, Kiel.
- Gouin, D.M. 2004. Supply Management in the Dairy Sector Still an Appropriate Regulation Method. Universit Laval publications, 110 p., Laval.
- Grynspan, A. 2006. Sözlü grŒme. Fdration Nationale des Producteurs de Lait. Paris.
- Güler, H. 2006. Türkiye’nin AB’ne Katılım Sürecinde Süt Sektöründe Ortak Tarım Politikası’na (OTP) Uyum ncesi ve Sonrası Alınması Gereken nlemler. Doktora tezi (basılmamıŒ). Ankara niversitesi, 157 s., Ankara.
- Hemme, T. and Kaya Kuyululu, .Y. 2008. Dairy Report 2008. International Farm Comparison Network, 214 p.,Kiel.
- Hetzner, E., Jachnik, Ph., De Jong, J., Kunas, D. and Owens, S. 1993. Twenty Five Years of European Community Dairy Policy. Bulletin of the International Dairy Federation, (291); 52 p.
- Hojman, D. and Malul, Y. 2004. The Dairy Industry in Israel 2004. Israel Cattle Breeders Association and Israel Dairy Board publications, 50 p., Israel.
- Jasińska, J. 2005. Szl GrŒme. Agencja Rynku Rolnego Biuro Wsplpracy Europejskiej, VarŒova.
- Jervell, A.M. 1997. Farm quota management, A farm level study of the Norwegian two-price milk quota system 1983-90. Doctor scientiarum theses 1997:9,

- Department of economics and social sciences, Agricultural University of Norway, 209 p., Ås.
- Jervell, A.M. and Borgen, S.O. 2000. Distribution of dairy production rights through quotas: The Norwegian case, In: Dairy Industry Restructuring. Schwarzweller, H.K. and Davidson, A.P. (eds), Research in Rural Sociology and Development Series Volume 8, pp. 355-378, Amsterdam.
- Kaiser, H.M. 1987. Our industry today; Economic issues and implications of a Unites States milk quota program. *Journal of Dairy Science*, (70); pp.1318-1324.
- Kaya, Ç.Y. 2003. Avrupa Birliği'nde Süt Üretimi Düzenlemeleri ve Fiyat Politikalarının Türkiye'de İzlenen Politikalar ile Karşılaştırılması. Doktora Semineri (basılmamış). Ankara Üniversitesi, 27 s., Ankara.
- Kaya, Ç. Y., Akman, N. and Erdoğan, G. 2006. Cattle Sector in Turkey, 2nd Cattle Network Workshop “Development Trends in Small Cattle Farms”, www.cattlenetwork.net. Erişim Tarihi: 17.08.2008.
- Korkut, H. 2008. Sözlü görüşme. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Lancia, A. 2005. Sözlü görüşme. Provincia di Rieti, Sezione Quote Latte, Rieti.
- Laherrere, F.S. 1991. Les Quotas Laitiers: Mise au point actuelle dans le cadre de la communaute economique Europeenne. These pour le Doctorat Veterinaire. Ecole Nationale Veterinaire de Toulouse, 115p., Toulouse.
- Lanfredini, D. and Cavicchini, V. 2005. Sözlü görüşme. Amministrazione provinciale di Mantova, Mantova.
- Lembit, M.J., Topp, V., Beare, S.C. and Sheales, T. 1991. Dairy industry policy and free trade with New Zealand. Australian Bureau of Agricultural and Resource Economics, 50 p., Canberra.
- Lienert, I. 1989. Quantifying Agricultural Policies in the Walras Model. *OECD Economic Studies*, (13); pp.103-130.
- Malak-Rawlikowska, A. 2004. Country report: Poland. In: Farm management and extension needs in CEE under the EU milk quota system. Kuipers, A., Klopčic, M. and Svitojus, A. (eds), EAAP Technical Series No.8, pp.93-110, Wageningen.
- Malak-Rawlikowska, A. 2005. Ekonomiczne i organizacyjne skutki wprowadzenia systemu regulacji produkcji mleka w wybranych krajach unii europejskiej i w polsce. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego Wydział Ekonomiczno-Rolniczy, 225 p., Warszawa.
- Mangiavacchi, M. 2005. Sözlü görüşme. UNALAT, Roma.
- Martellini, G. and Pepe, L. 2005. Sözlü görüşme. Ministero delle politiche agricole alimentari e forestali, Roma.
- Martin, P., Riley, D., Lubulwa, M., Knopke, P. and Gleeson, T. 2000. Australian Dairy Industry 2000, A Report of the Australian Dairy Industry Survey. Australian Bureau of Agricultural and Resource Economics, 100 p., Canberra.
- Mejeri, 2007. Web sitesi. www.mejeri.dk. Erişim Tarihi: 17.10.2007.
- Moretti, F. and Fausta, R. 2005. Agenzia per le Erogazioni in Agricoltura, Roma.
- Morisset, M. and Guin, D.M. 1996. Market Development for Dairy Quota. *Bulletin of the International Dairy Federation*, (309); pp. 7-23.
- Muller, T. and Degiorgi, P. 2001. Evaluation des données sur le contingentement laitier, Année laitière 1999/2000. Publications de l'Office fédéral de l'agriculture, www.blw.admin.ch. Erişim Tarihi: 30.08.2008.

- Muller, T. 2002. Evaluation des données sur le contingentement laitier, Année laitière 2000/2001. Publications de l'Office fédéral de l'agriculture, www.blw.admin.ch. Erişim Tarihi: 30.08.2008.
- Muller, T. 2007. Evaluation des données sur le contingentement laitier, Année laitière 2005/2006. Publications de l'Office fédéral de l'agriculture, www.blw.admin.ch. Erişim Tarihi: 30.08.2008.
- Murowski, M. 2005. Sözlü görüşme. National Union of Dairy Cooperatives, Varşova.
- Mülayim, Z. G. 1993. TSEK'nun Özelleştirilmesi. 5. Türkiye Sütçülük Kongresi, s.206-209, Ankara.
- Nachbaur, G. 2006. Sözlü görüşme. Office National Interprofessionnel du Lait et des Produits Laitiers Division Quotas Laitiers, Paris.
- Obara, K., Dyck, J. and Stout, J. 2005. Dairy policies in Japan. Electronic Outlook Report from the Economic Research Service, www.ers.usda.gov. Erişim tarihi: 05.11.2007.
- Özçelik, A. 1994. Yem Sanayinin Özelleştirilmesi ve Etkileri. Karınca Kooperatif Postası, (sayı:685), s. 16-19.
- Petel, E. 2005. Sözlü görüşme. European Commission DG AGRI, Brüksel.
- Petel, E., Jonsson, A. and De Lara, V. A. 2005. Sözlü görüşme. European Commission DG AGRI, Brüksel.
- Petkantchin, V. 2005. Dairy Production: The Costs of Supply Management in Canada. Economic Note, Regulation series, Montreal Economic Institute, www.iedm.org. Erişim Tarihi: 25.08.2008.
- Pezaros, P.D. 2001. Effective Implementation of the Common Agricultural Policy, The Case of the Milk Quota Regime and the Greek Experience in Applying It. European Institute of Public Administration, 71 p., Maastricht.
- Rampulla, L. D. 2005. Sözlü görüşme. Confagricoltura, Roma.
- Reps, A. 2005. Sözlü görüşme. Agencja Rynku Rolnego Biuro Kwotowania Produkcji Mleka, Varşova.
- Sbaffi, S. 2005. Sözlü görüşme. Regione Lazio, Sezione Quote Latte, Roma.
- Scuri, R. 2005. Sözlü görüşme. Organismo Pagatore Regionale, Regione Lombardia, Milano.
- Seremak-Bulge, J., Smolenski, Z., and Swietlik, K. 1994. Produkcja i rynek mleka w okresie przechodzenia do gospodarki rynkowej. Przystosowanie gospodarki mleczarskiej do wymogów wspolczesnego rynku (36); 56p.
- Seremak-Bulge, J. 2005. Sözlü Görüřme. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy, Varřova.
- Soria, E. 2005. Sözlü görüşme. Associazione Italiana Lattiero Caseira, Milano.
- Suzuki, N. and Kaiser, H.M. 1994. Basic Mechanisms of Japanese Dairy Policy and Milk Market Models: A Comparison with United States Dairy Policy. Journal of Dairy Science, 77 (6); pp.1746-1754.
- Swissmilk, 2007. Web sitesi. www.swissmilk.ch. Erişim Tarihi: 17.10.2007.
- Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Ceyhan, V., Fidan, H. ve Özüdoğru, H. 2000. Türkiye'de özelleştirme uygulamalarının tarım kesimine etkilerinin değerlendirilmesi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 213 s., Ankara.
- Umberto, B. 2005. Sözlü görüşme. Confederazione Italiana Agricoltori, Sezione Lattiero Caseira, Roma.
- Yeni, R. ve Dölekoğlu, C. Ö. 2003. Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 79 s., Ankara.

EKLER

EK 1 AB-15 inek sütü retimi

EK 2 AB'ye ye olan son 12 ülkenin inek sütü retimi

EK 3 AB koyun sütü retimi

EK 4 AB-15'in 7 üyesinde keçi sütü retimi

EK 5 AB'ye ye olan son 12 ülkenin keçi sütü retimi

EK 6 AB yesi 3 ülkenin manda sütü retimi

EK 7 AB-15 inek başına ortalama süt verimi

EK 8 AB'ye ye olan son 12 ülkenin inek başına ortalama süt verimi

EK 9 AB-15 ve Polonya'da süt sğircılığı işletme sayısı

EK 10 AB-15 ve dolaylı süt satışı

EK 11 AB-15 dolaylı süt satışı payı

EK 12 AB'ye ye olan son 12 ülkenin dolaylı süt satışı payı

EK 13 AB-15 koyun eti retimi

EK 14 AB'ye ye olan son 12 ülkenin koyun eti retimi

EK 15 AB-15 keçi eti retimi

EK 16 AB'ye ye olan son 12 ülkeden 10'unun keçi eti retimi

EK 17 AB yelerinden üçünde manda eti retimi

EK 18 AB-15'te sığır karkas ağırlıkları

EK 1 AB-15 inek sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Almanya	Avusturya	Belçika	Danimarka	Finlandiya	Fransa	Hollanda	İngiltere	İrlanda	İspanya	İsveç	İtalya	Lüksemburg	Portekiz	Yunanistan
1960	19264	-	3914	5399	-	16982	6838	11524	2666	-	-	9726	200	476	-
1961	19885	2902	3918	5524	3624	17594	6953	12036	2779	2947	3977	9959	207	487	340
1962	20307	3005	3972	5355	3644	17952	7269	12336	2877	2982	3927	9591	195	492	414
1963	20714	3049	3837	5086	3758	18753	7011	11974	2892	3216	3782	8578	195	512	417
1964	20840	3128	3692	5233	3826	19135	6956	11717	3001	3228	3640	8963	182	516	425
1965	21183	3209	3772	5367	3769	20532	7143	12089	3142	3380	3655	9587	188	529	433
1966	21357	3216	3767	5306	3689	21693	7236	11938	3232	3824	3538	10159	196	582	477
1967	21717	3361	3872	5193	3559	23016	7535	12306	3461	3844	3318	9930	208	610	521
1968	22121	3357	3913	5122	3596	23845	7710	12602	3671	4139	3301	10035	215	621	510
1969	22216	3341	3920	4872	3599	23307	7975	12720	3684	4429	3180	9658	211	591	528
1970	21856	3328	3745	4637	3310	22963	8239	12940	3633	4456	2932	9391	217	604	553
1971	21165	3282	3601	4556	3293	23275	8392	13274	3741	4395	2876	9358	218	638	557
1972	21490	3286	3647	4786	3286	24474	8951	14137	3936	4652	2994	9917	232	653	555
1973	21266	3277	3611	4729	3207	24850	9354	14414	3462	4940	3031	9750	239	671	646
1974	21508	3283	3708	4818	3154	24900	9915	13965	3336	5084	3111	9538	251	707	660
1975	21604	3265	3621	4918	3161	24855	10221	13922	3591	5138	3168	9444	248	674	710
1976	22165	3290	3592	5045	3275	24613	10490	14401	3858	5374	3247	9625	250	691	716
1977	22523	3348	3623	5138	3231	25143	10612	15190	4150	5520	3249	9892	249	677	678
1978	23296	3375	3766	5324	3225	25850	11363	15903	4689	5732	3298	10148	256	757	661
1979	23907	3343	3771	5225	3242	26549	11592	15917	4795	5836	3394	10526	263	815	674
1980	24779	3430	3763	5117	3275	26867	11785	15974	4709	6053	3465	10645	270	817	668
1981	24858	3530	3790	5037	3190	26743	12147	15865	4677	6063	3496	10531	270	822	841

EK 1 AB-15 inek sütü üretimi (bin ton) (devamı)

1982	25465	3589	3804	5217	3170	27145	12708	16759	5099	6131	3654	10702	279	817	798
1983	26913	3671	3872	5427	3236	27650	13240	17261	5491	6255	3714	10858	290	869	784
1984	26151	3769	3819	5234	3224	27700	12782	16223	5730	6438	3795	10901	299	955	791
1985	25674	3797	3796	5099	3083	27790	12550	16140	5823	6301	3675	10946	301	1253	766
1986	26350	3776	3918	5111	3071	28074	12695	16359	5614	6108	3517	10758	299	1331	716
1987	24436	3725	3777	4860	2938	27146	11672	15522	5522	5941	3370	10768	293	1437	649
1988	23978	3353	3637	4740	2753	26606	11406	15194	5323	5738	3355	10607	285	1501	679
1989	24240	3351	3632	4747	2753	25984	11321	14974	5375	5747	3496	10435	285	1599	714
1990	23672	3350	3610	4742	2811	26254	11285	15266	5396	5753	3508	10663	290	1694	716
1991	29063	3330	3543	4640	2551	25663	11047	14778	5338	6619	3200	10493	265	1696	711
1992	27991	3287	3514	4605	2471	25315	10901	14679	5378	6143	3200	10315	260	1681	731
1993	28098	3270	3329	4661	2457	25049	10951	14742	5324	6030	3352	10035	268	1587	747
1994	27866	3278	3344	4641	2507	25285	10963	14981	5402	5656	3421	10055	262	1638	769
1995	28607	2948	3375	4673	2468	25413	11295	14683	5347	6150	3304	10497	269	1760	764
1996	28779	2957	3416	4630	2431	25084	11013	14680	5355	6084	3316	10799	266	1785	741
1997	28702	3015	3213	4568	2463	24893	10921	14848	5308	5997	3334	10876	264	1814	750
1998	28329	3043	3418	4603	2447	24807	10995	14640	5142	6104	3331	11036	264	1850	749
1999	28334	3132	3382	4591	2475	24831	11174	15021	5172	6144	3350	11032	267	2040	777
2000	28332	3233	3425	4719	2524	24929	10966	14496	5212	6290	3348	10774	264	2060	789
2001	28191	3300	3357	4553	2530	24862	11291	14714	5382	6495	3339	10764	270	1983	778
2002	27874	3292	3160	4590	2532	25254	10677	14877	5233	6610	3274	10743	271	2103	758
2003	28533	3230	3127	4659	2472	24667	11075	15020	5397	6637	3253	10750	267	1952	768
2004	28245	3137	3120	4568	2449	24452	10905	14643	5307	6576	3275	10728	269	2010	762
2005	28453	3114	3082	4584	2433	24675	10846	14574	5100	6561	3206	10975	270	2061	761

EK 1 AB-15 inek sütü üretimi (bin ton) (devamı)

2006	27995	3147	2917	4627	2413	24367	10995	14348	5272	6378	3130	10989	268	1984	764
2007	28403	3155	2943	4619	2356	24374	11128	14073	5268	6335	2986	11062	274	1969	774
Kota öncesi YDH, %	1,46	0,37	-0,05	0,02	-1,11	2,14	2,91	1,77	3,19	3,22	-0,46	0,48	1,62	4,18	3,87
Kota sonrası YDH, %	0,22	-0,29	-1,14	-0,67	-0,48	-0,52	-0,72	-0,85	-0,17	0,02	-1,04	0,08	-0,23	0,94	-0,05

EK 2 AB'ye üye olan son 12 ülkenin inek sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Bulgaristan	Çek Cum.	Estonya	GKRY	Letonya	Litvanya	Macaristan	Malta	Polonya	Romanya	Slovakya	Slovenya
1961	813	3945	-	11	-	-	1897	15	12771	2498	-	-
1962	772	3664	-	12	-	-	1805	15	12873	2405	-	-
1963	797	3535	-	13	-	-	1803	14	12653	2186	-	-
1964	926	3763	-	14	-	-	1854	15	12604	2118	-	-
1965	1000	3924	-	14	-	-	1761	16	13344	2304	-	-
1966	1098	4169	-	16	-	-	1560	17	14235	2676	-	-
1967	1211	4335	-	17	-	-	1707	18	14494	2974	-	-
1968	1199	4554	-	18	-	-	1692	19	14642	2748	-	-
1969	1206	4751	-	18	-	-	1680	20	14758	2738	-	-
1970	1252	4794	-	19	-	-	1680	21	14948	2755	-	-
1971	1291	4924	-	20	-	-	1617	22	15147	2830	-	-
1972	1308	5123	-	22	-	-	1644	21	15765	3164	-	-
1973	1344	5430	-	24	-	-	1782	22	16243	3390	-	-
1974	1411	5503	-	18	-	-	1850	23	16667	3387	-	-
1975	1435	5463	-	13	-	-	1820	26	16375	3458	-	-
1976	1456	5400	-	15	-	-	1929	29	16519	3826	-	-
1977	1549	5530	-	18	-	-	2135	31	16935	4212	-	-
1978	1619	5641	-	24	-	-	2327	34	17105	4369	-	-
1979	1802	5664	-	28	-	-	2455	32	16942	4365	-	-
1980	1829	5909	-	33	-	-	2545	29	16480	3995	-	-
1981	1899	5918	-	38	-	-	2678	26	15327	3601	-	-
1982	2001	5931	-	45	-	-	2739	26	15278	3365	-	-
1983	2090	6496	-	53	-	-	2807	28	16081	3853	-	-
1984	2162	6763	-	58	-	-	2797	28	16730	4060	-	-
1985	2118	6883	-	64	-	-	2710	28	16433	3913	-	-
1986	2172	7015	-	68	-	-	2763	28	15778	3790	-	-
1987	2181	6921	-	73	-	-	2816	27	15532	3786	-	-
1988	2168	6963	-	78	-	-	2873	26	15632	3966	-	-
1989	2135	5040	1277	90	1976	3233	2862	32	16404	4247	2001	583
1990	2101	4946	1208	100	1892	3155	2838	34	15832	4156	1977	579

EK 2 AB'ye üye olan son 12 ülkenin inek sütü üretimi (bin ton) (devamı)

1991	1760	4249	1093	104	1739	2913	2483	35	14443	4312	1572	624
1992	1589	3810	919	107	1476	2417	2294	38	13153	4235	1371	533
1993	1340	3451	807	118	1156	2060	2074	39	12639	4486	1251	533
1994	1197	3228	771	126	1000	1891	1929	39	12222	5117	1189	559
1995	1164	3122	707	139	944	1810	1971	43	11642	5446	1186	608
1996	1162	3130	675	138	921	1820	1970	44	11696	5513	1159	593
1997	1196	2784	717	133	986	1937	1983	46	12123	5421	1150	587
1998	1326	2797	730	134	948	1915	2100	47	12596	5248	1176	599
1999	1388	2818	626	133	797	1702	2100	46	12272	5076	1105	634
2000	1409	2789	630	147	823	1713	2137	45	11889	5002	1099	649
2001	1224	2783	684	142	846	1718	2136	45	11884	5159	1147	653
2002	1306	2810	611	153	812	1765	2124	43	11873	-	1198	686
2003	1309	2725	611	162	783	1789	2031	40	11892	-	1142	664
2004	1345	2675	652	151	784	1842	1895	42	11822	5024	1079	650
2005	1287	2813	670	147	807	1854	1929	41	11923	4977	1100	659
2006	1299	2767	692	149	812	1885	1844	41	11982	5290	1092	642
2007	1148	2700	692	144	838	1931	1842	41	12096	4997	1075	666
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	1,42	-0,92	-6,02	6,92	-7,65	-5,61	0,28	2,87	-0,04	1,80	-5,30	0,30
Hazırlık dönemi YDH, %	-1,35	-0,52	-3,50	3,91	-1,64	1,45	-0,67	-4,05	-1,05	0,94	1,29	1,38
Kota sonrası YDH, %	-11,58	-0,23	3,15	-2,94	1,72	1,93	-2,41	0,36	0,77	-5,54	-1,51	0,82

EK 3 AB koyun sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Avusturya	Bulgaristan	Çek Cum.	Fransa	GKRY	İspanya	İtalya	Macaristan	Malta	Polonya	Portekiz	Romanya	Slovakya	Slovenya	Yunanistan
1960	-	-	-	-	-	-	491	-	-	-	-	-	-	-	-
1961	3,0	279	-	88	13	272	493	-	2,0	7,4	99	412	-	-	341
1962	2,9	271	-	79	13	264	474	-	2,2	7,0	99	374	-	-	374
1963	2,6	290	-	93	13	305	463	-	1,9	6,6	100	351	-	-	380
1964	2,5	291	-	97	12	324	459	-	2,0	6,6	99	372	-	-	369
1965	2,5	296	-	101	14	334	483	-	1,8	6,4	112	380	-	-	376
1966	2,4	306	-	94	14	362	518	-	2,0	6,7	108	417	-	-	398
1967	2,4	309	-	93	15	211	490	-	1,9	7,5	114	417	-	-	416
1968	2,2	302	-	93	16	240	449	-	1,9	7,0	80	387	-	-	408
1969	2,2	289	-	92	18	266	492	-	1,6	6,7	93	363	-	-	432
1970	2,1	301	-	94	19	276	490	-	1,7	6,6	89	362	-	-	453
1971	1,9	304	-	95	22	259	444	-	1,4	6,6	84	376	-	-	478
1972	1,9	294	-	105	23	248	449	-	1,3	6,5	86	397	-	-	500
1973	2,0	291	-	108	20	245	452	-	1,2	8,5	92	394	-	-	530
1974	2,3	298	-	113	20	228	470	-	1,3	9,5	97	373	-	-	551
1975	2,6	293	-	117	12	239	473	-	1,6	7,5	90	354	-	-	564
1976	2,9	282	-	122	14	234	497	-	0,8	7,5	85	359	-	-	568
1977	3,0	301	-	131	15	242	510	-	0,6	8,2	81	362	-	-	569
1978	3,1	302	-	128	16	214	563	-	0,5	7,8	83	353	-	-	582
1979	3,3	313	-	130	17	211	590	-	0,4	7,9	87	360	-	-	598
1980	3,3	299	-	143	17	197	608	-	0,5	7,9	85	348	-	-	590
1981	3,2	307	-	153	17	224	621	-	0,5	7,7	79	334	-	-	784
1982	3,3	326	-	157	17	233	594	-	0,5	7,8	83	347	-	-	779
1983	3,4	338	-	163	18	244	597	-	0,6	8,1	84	365	-	-	569
1984	3,7	324	-	155	20	245	599	-	0,5	8,2	86	397	-	-	612
1985	3,7	319	-	165	21	232	611	-	0,5	9,0	88	404	-	-	597
1986	4,1	325	-	171	21	251	615	-	0,5	8,5	87	409	-	-	630
1987	4,3	309	-	187	21	237	616	-	0,4	8,3	89	415	-	-	646
1988	4,4	305	-	210	21	266	621	-	0,4	7,7	88	436	-	-	669
1989	4,3	286	-	211	20	279	622	6,8	0,4	8,0	90	419	-	-	617

EK 3 AB koyun sütü üretimi (bin ton) (devamı)

1990	4,9	272	-	240	20	324	472	5,6	0,4	7,0	91	405	-	-	638
1991	5,3	227	-	199	20	316	490	4,7	1,0	6,0	93	442	-	-	631
1992	5,0	186	-	208	19	314	561	4,6	1,1	4,0	97	398	-	0,1	631
1993	5,5	149	3,7	208	19	314	569	3,4	1,0	3,0	98	397	9,5	0,1	634
1994	5,7	134	2,6	211	19	334	587	3,3	1,0	2,0	101	406	10,1	0,1	641
1995	5,8	124	2,0	224	19	232	667	6,7	1,0	2,0	101	408	9,0	0,1	639
1996	6,6	114	1,8	237	19	318	802	1,9	1,4	2,0	100	387	10,0	0,2	626
1997	6,6	110	1,3	243	20	292	527	2,1	1,4	1,0	101	372	9,0	0,2	648
1998	7,8	109	1,3	243	18	308	651	6,7	1,4	1,0	100	355	10,0	0,3	648
1999	7,3	107	1,2	244	17	295	605	3,1	3,1	1,0	108	342	10,0	0,3	654
2000	7,4	97	1,2	254	17	406	651	3,3	2,9	1,0	108	321	10,0	0,4	667
2001	7,6	72	1,2	256	22	433	603	4,1	3,0	1,0	103	323	13,2	0,4	678
2002	7,0	94	1,2	257	22	421	550	3,3	2,8	1,0	101	-	10,0	0,4	677
2003	6,5	88	1,4	264	19	426	583	2,7	3,3	1,0	102	-	11,0	0,5	695
2004	8,6	118	1,3	267	21	424	612	3,5	1,6	1,0	102	339	10,0	1,2	653
2005	8,8	105	1,2	263	17	422	565	3,6	1,7	1,0	104	376	9,4	0,3	640
2006	8,2	108	1,3	263	16	439	548	2,6	1,8	1,0	100	436	8,7	0,4	663
2007	8,3	85	1,3	254	16	427	576	2,3	2,0	1,0	96	447	8,8	0,4	670
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	0,92	-2,67	-19,05	2,55	0,83	-1,38	0,21	-0,16	0,91	-5,27	-0,71	-0,64	0,74	22,22	3,24
Hazırlık dönemi YDH, %	4,42	1,73	1,65	3,69	1,66	1,53	2,65	-16,93	5,01	0,00	0,39	5,24	3,23	29,15	-0,01
Kota öncesi YDH, %	1,96	-2,09	-9,29	2,86	0,93	-0,66	0,85	-6,51	1,20	-4,55	-0,30	0,12	1,48	25,64	2,35
Kota sonrası YDH, %	2,93	-21,04	-1,84	1,87	-4,67	2,82	-0,15	-3,48	-11,77	0,00	0,30	2,52	-5,40	-28,73	0,69

EK 4 AB-15'in 7 üyesinde keçi sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Almanya	Avusturya	Fransa	İspanya	İtalya	Portekiz	Yunanistan
1960	226	-	239	-	249	-	-
1961	200	68	283	332	205	30	258
1962	165	57	275	332	195	29	278
1963	132	55	278	327	207	28	278
1964	105	49	279	335	185	30	284
1965	85	44	283	335	150	29	289
1966	72	43	295	363	156	28	304
1967	60	39	297	302	146	27	320
1968	55	35	297	291	136	26	328
1969	46	31	301	309	139	25	333
1970	37	30	306	315	143	26	347
1971	30	28	305	295	128	24	363
1972	23	25	318	302	125	29	372
1973	24	22	335	312	121	37	393
1974	24	24	354	286	119	38	405
1975	24	21	375	298	114	36	415
1976	24	20	385	296	111	36	420
1977	24	19	408	298	113	37	421
1978	22	16	413	294	112	37	422
1979	22	15	447	301	114	38	432
1980	22	17	485	299	118	38	436
1981	22	11	460	305	122	37	551
1982	22	10	450	317	124	37	560
1983	22	10	445	346	126	38	429
1984	22	9	447	364	126	38	454
1985	22	9	416	371	128	39	434
1986	22	10	406	333	128	40	462
1987	22	9	456	353	126	47	467
1988	22	10	447	359	124	45	466
1989	22	10	460	367	125	46	448
1990	22	11	454	430	79	47	450
1991	22	11	456	272	81	47	442
1992	22	12	435	329	83	48	441
1993	22	12	419	364	88	48	447
1994	22	14	419	365	89	45	436
1995	22	14	443	295	110	44	432
1996	22	15	471	327	97	43	421
1997	22	16	486	343	68	43	423
1998	22	16	492	317	56	43	424
1999	22	16	495	365	61	36	435
2000	24	17	485	452	77	35	439
2001	24	17	511	475	32	32	446
2002	30	17	536	529	33	31	442
2003	30	16	553	502	42	30	446
2004	35	12	565	494	42	30	420
2005	35	13	580	486	41	30	415
2006	35	14	603	507	53	29	427
2007	35	17	597	504	52	28	415
Kota öncesi YDH, %	-9,63	-4,68	2,74	0,47	-2,93	1,58	2,34
Kota sonrası YDH, %	1,95	1,33	1,23	1,39	-3,59	-3,01	-0,14

EK 5 AB'ye üye olan son 12 ülkenin keçi sütü üretimi (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Bulgaristan	Çek Cum.	Estonya	GKRY	Letonya	Litvanya	Macaristan	Malta	Polonya	Romanya	Slovakya	Slovenya
1961	37	-	-	8	-	-	14	9,0	-	-	-	-
1962	32	-	-	10	-	-	15	9,3	-	-	-	-
1963	39	-	-	11	-	-	16	9,3	-	-	-	-
1964	45	-	-	11	-	-	18	8,0	-	-	-	-
1965	53	-	-	16	-	-	17	8,0	-	-	-	-
1966	59	-	-	18	-	-	17	5,8	-	-	-	-
1967	57	-	-	19	-	-	18	5,2	-	-	-	-
1968	55	-	-	22	-	-	19	7,0	-	-	-	-
1969	58	-	-	25	-	-	18	5,9	-	-	-	-
1970	51	-	-	27	-	-	18	5,5	-	-	-	-
1971	48	-	-	33	-	-	18	4,7	-	-	-	-
1972	45	-	-	36	-	-	8	4,6	-	-	-	-
1973	46	-	-	33	-	-	8	3,9	-	-	-	-
1974	45	-	-	29	-	-	8	2,9	-	-	-	-
1975	45	-	-	18	-	-	4	2,8	-	-	-	-
1976	46	-	-	20	-	-	4	2,6	-	-	-	-
1977	47	-	-	21	-	-	2	2,5	-	-	-	-
1978	53	-	-	21	-	-	2	2,4	-	-	-	-
1979	58	-	-	22	-	-	3	2,0	-	-	-	-
1980	61	-	-	22	-	-	3	1,6	-	-	-	-
1981	63	-	-	21	-	-	5	1,5	-	-	-	-
1982	69	-	-	21	-	-	4	1,4	-	-	-	-
1983	74	-	-	22	-	-	3	1,6	-	-	-	-
1984	79	-	-	23	-	-	3	1,5	-	-	-	-
1985	77	-	-	23	-	-	3	1,5	-	-	-	-
1986	81	-	-	24	-	-	3	1,5	-	-	-	-
1987	81	-	-	24	-	-	3	1,5	-	-	-	-
1988	79	-	-	24	-	-	3	1,5	-	-	-	-
1989	73	-	0,2	22	1,1	2,0	3	1,2	18	-	-	-
1990	64	-	0,1	22	1,3	2,0	3	1,2	21	-	-	-

EK 5 AB'ye üye olan son 12 ülkenin keçi sütü üretimi (bin ton) (devamı)

1991	59	-	0,2	20	1,8	2,2	6	1,2	24	-	-	-
1992	68	-	0,3	21	2,1	3,4	8	1,2	25	-	-	0,8
1993	73	16	0,3	21	1,1	6,7	9	1,1	23	-	7,4	0,8
1994	118	16	0,4	22	1,5	5,4	10	1,1	23	-	7,5	1,0
1995	147	16	0,3	23	3,8	9,4	11	1,0	22	-	8,0	1,0
1996	143	18	0,2	24	2,1	11,1	11	1,0	38	-	8,0	1,0
1997	162	16	0,2	25	1,8	12,5	10	1,0	41	-	8,0	1,5
1998	191	16	0,4	26	2,1	14,8	10	0,9	41	-	10,0	2,0
1999	200	15	0,6	29	1,7	12,3	4	1,7	41	-	11,1	2,0
2000	190	15	0,7	29	2,0	11,7	11	1,6	40	-	11,3	2,0
2001	90	13	0,8	36	2,0	11,4	11	1,5	38	-	9,2	2,0
2002	105	10	0,6	37	2,1	6,0	10	1,6	34	-	9,0	2,0
2003	102	10	0,5	39	2,6	7,4	5	1,6	34	-	8,9	2,1
2004	129	7	0,5	41	2,4	7,0	5	0,8	32	109	8,9	2,2
2005	109	6	0,4	30	3,5	8,0	5	0,7	22	169	0,1	1,4
2006	102	6	0,5	24	3,0	6,7	4	1,3	20	215	0,1	1,4
2007	87	6	0,6	24	3,2	5,4	4	1,1	20	191	0,1	1,4
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	4,31	-1,23	8,01	3,13	5,59	17,42	-1,00	-4,36	9,58	-	6,21	16,45
Hazırlık dönemi YDH, %	-9,80	-7,94	4,56	8,12	9,14	-14,16	-12,33	0,42	-4,05	40,44	-7,65	1,37
Kota öncesi YDH, %	2,31	-4,64	6,76	3,71	6,34	9,80	-2,42	-4,03	3,91	40,44	1,85	8,65
Kota sonrası YDH, %	-14,79	-13,27	4,66	-11,72	5,33	-7,57	-5,38	-8,94	-14,50	-11,16	-65,92	-13,39

EK 6 AB üyesi 3 ülkenin manda sütü üretimi (ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Bulgaristan	İtalya	Yunanistan
1960	-	13000	-
1961	60265	13000	19216
1962	51952	26000	22055
1963	44251	30000	18069
1964	41121	34000	16359
1965	38756	35000	11592
1966	37600	35000	10703
1967	32959	35000	8000
1968	32050	39000	6786
1969	28890	41000	6056
1970	29242	46000	5257
1971	28516	47000	3605
1972	27746	45000	2609
1973	27671	60000	2278
1974	28955	68000	2015
1975	31066	60000	1621
1976	31652	53000	1286
1977	31209	57000	1050
1978	28805	59200	653
1979	32328	62000	612
1980	29045	67000	584
1981	27056	67800	261
1982	27220	69000	229
1983	25748	68400	191
1984	24947	69600	159
1985	22704	73800	133
1986	21638	74300	170
1987	19487	75100	159
1988	18289	79600	150
1989	18000	97900	143
1990	21000	40300	98
1991	20000	42100	98
1992	18000	48600	108
1993	16000	68000	115
1994	15000	76100	48
1995	12000	75100	52
1996	13000	79000	50
1997	11000	82000	59
1998	11000	93000	67
1999	11000	126800	31
2000	9000	107120	31
2001	5300	170590	43
2002	4400	141100	32
2003	5000	165700	55
2004	6200	183880	131
2005	7000	206000	90
2006	7130	221070	123
2007	7050	235000	110
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	0,10	9,08	-16,61
Hazırlık dönemi YDH, %	-3,81	3,09	-24,73
Kota öncesi YDH, %	-4,63	7,49	-18,91
Kota sonrası YDH, %	-1,12	5,28	-2,27

EK 7 AB-15 inek başına ortalama süt verimi (kg/yıl) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Almanya	Avusturya	Belçika	Danimarka	Finlandiya	Fransa	Hollanda	İngiltere	İrlanda	İspanya	İsveç	İtalya	Lüksemburg	Portekiz	Yunanistan
1961	3109	2573	3805	3700	3143	2671	4219	2848	1954	2032	3190	2904	-	1728	-
1962	3099	2644	3726	3660	3081	2629	4226	3691	2009	1994	3300	2737	-	1737	-
1963	3188	2712	3710	3594	3142	2808	4089	3633	2012	2140	3320	2532	-	1771	-
1964	3247	2808	3658	3809	3229	2771	4178	3637	1999	2108	3440	2703	-	1822	-
1965	3351	2891	3686	3946	3312	2898	4206	3746	1938	2240	3700	2792	-	1969	-
1966	3384	2915	3665	3913	3366	3000	4184	3714	1940	2415	3888	2951	-	1985	-
1967	3450	2961	3728	3876	3361	3080	4225	3779	2076	2325	3858	2804	-	2075	-
1968	3542	2975	3658	3932	3441	3210	4257	3851	2123	2431	4026	2877	-	2196	-
1969	3555	3038	3650	3898	4141	3210	4188	3828	2114	2475	4046	2614	-	2218	-
1970	3831	3089	3625	3996	3723	3211	4319	3873	2167	2438	4055	2625	3500	2218	-
1971	3857	3095	3650	4106	3878	3208	4424	3951	2180	2361	4186	2791	3488	2189	-
1972	3950	3148	3697	4308	3928	3346	4569	4120	2551	2487	4384	2954	3542	2196	-
1973	3883	3138	3579	4141	3894	3295	4461	4075	2503	2553	4351	2965	3414	2239	-
1974	3946	3149	3685	4279	3979	3227	4458	4057	2350	2745	4519	3007	3523	2252	-
1975	4011	3182	3653	4447	4121	3249	4579	4224	2513	2837	4690	3084	3481	2252	-
1976	4101	3240	3643	4566	4330	3244	4685	4418	2654	2949	4891	3160	3597	2324	-
1977	4158	3320	3693	4685	4332	3322	4770	4601	2755	2830	4978	3237	3687	2247	-
1978	4303	3368	3864	4874	4396	3472	4989	4814	3033	2939	5077	3271	3757	2258	-
1979	4428	3384	3847	4863	4471	3577	4939	4769	3062	3224	5196	3323	3855	2114	-
1980	4542	3518	3853	4873	4622	3745	4963	4874	3075	3268	5284	3405	3958	2202	-
1981	4583	3625	3908	4893	4623	3792	5062	4830	3121	3272	5291	3408	3976	2053	3089
1982	4671	3689	3932	5176	4641	3846	5151	5027	3354	3017	5485	3444	4099	2074	3022
1983	4794	3737	3950	5416	4931	3871	5238	5123	3538	3325	5620	3462	4107	2191	2997
1984	4653	3779	3864	5455	4953	3984	5049	4869	3675	3411	5786	3429	4196	2308	3037
1985	4684	3817	3920	5580	4966	4265	5232	5010	3771	3332	5691	3571	4310	2356	2969
1986	4862	3820	4141	5831	5093	4408	5483	5116	3753	3311	5861	3612	4391	2369	2769
1987	4689	3814	4082	5902	5062	4528	5411	5003	3838	3285	5848	3635	4483	3304	2717
1988	4778	3504	4051	6079	5149	4754	5614	5122	3855	3185	5944	3582	4568	3299	2879
1989	4898	3778	4152	6221	5414	4736	5698	5141	3952	3318	6145	3626	4697	3611	3120
1990	4919	3791	4260	6229	5764	4953	5825	5297	4009	3498	6086	3788	4914	3887	3162
1991	5030	3801	4436	6189	5850	5167	5799	5269	4046	4197	6058	4021	4773	3815	3220
1992	5131	3832	4609	6400	5750	5380	5911	5388	4192	4114	6084	4269	5074	3862	3544

EK 7 AB-15 inek başına ortalama süt verimi (kg/yıl) (devamı)

1993	5308	3940	4729	6549	5789	5484	6079	5422	4172	4254	6385	4366	5311	3763	3574
1994	5319	4008	4817	6564	6025	5536	6231	5452	4214	4162	6761	4467	5291	3949	4217
1995	5457	4246	4911	6593	6122	5521	6398	5535	4171	4802	6781	4913	5529	4292	4243
1996	5531	4359	5240	6584	5993	5523	6453	5688	4135	4671	7009	5043	5560	4409	4023
1997	5639	4452	5092	6688	6168	5646	6673	5957	4109	4634	7110	5177	5633	4554	4076
1998	5775	4548	5460	6787	6265	5710	6656	5941	3989	4790	7277	4840	5661	4666	4278
1999	5947	4745	5484	6953	6474	5756	6951	6130	4052	4939	7381	5233	5827	5691	4569
2000	6015	4632	5533	6930	6749	5635	6985	5946	4440	5211	7490	5068	5867	5770	5123
2001	6177	5314	5337	7070	7067	5987	7370	6291	4675	5692	7838	4956	6136	5586	4322
2002	6229	5505	5172	7309	7193	6017	6884	6753	4558	5592	7704	5170	6159	6222	4407
2003	6578	5935	5467	7910	7536	6127	7141	6805	4751	5936	8052	5619	6515	5951	5154
2004	6589	5827	5468	8029	7705	6195	7260	6836	4731	6222	8165	5837	6539	5953	5120
2005	6834	5832	5481	8220	7775	6334	7298	7075	4632	6437	8206	5958	6543	6361	5053
2006	6947	5788	5672	8337	7798	6462	7620	7095	4772	6613	8243	5928	6688	6835	5000
Kota ncesi YDH, %	1,99	1,35	0,17	1,75	1,99	1,70	0,99	2,70	2,74	2,08	2,30	0,80	1,24	2,83	-1,49
Kota sonrası YDH, %	1,63	3,11	1,59	1,89	2,17	2,25	1,64	1,43	1,31	3,32	1,67	2,37	2,14	3,59	2,25

EK 8 AB'ye üye olan son 12 ülkenin inek başına ortalama süt verimi (kg/yıl) (faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Bulgaristan	Çek Cum.	Estonya	GKRY	Letonya	Litvanya	Macaristan	Malta	Polonya	Romanya	Slovakya	Slovenya
1961	1541	-	-	2423	-	-	2235	4031	2159	1406	-	-
1962	1447	-	-	2506	-	-	2178	4300	2138	1385	-	-
1963	1572	-	-	2648	-	-	2307	4567	2085	1371	-	-
1964	1842	-	-	2749	-	-	2359	4350	2096	1435	-	-
1965	1765	-	-	2638	-	-	2214	4294	2254	1544	-	-
1966	2141	-	-	3028	-	-	2410	3417	2367	1686	-	-
1967	2307	-	-	3048	-	-	2554	3398	2360	1786	-	-
1968	2308	-	-	2778	-	-	2516	3390	2364	1630	-	-
1969	2305	-	-	2650	-	-	2547	3419	2361	1609	-	-
1970	2294	-	-	2685	-	-	2495	3479	2458	1607	-	-
1971	2279	-	-	2945	-	-	2427	3480	2507	1572	-	-
1972	2259	-	-	3439	-	-	2436	3551	2630	1632	-	-
1973	2330	-	-	3183	-	-	2534	3508	2692	1689	-	-
1974	2355	-	-	2650	-	-	2555	3475	2690	1656	-	-
1975	2310	-	-	3175	-	-	2486	3501	2665	1687	-	-
1976	2244	-	-	3717	-	-	2790	3613	2773	1834	-	-
1977	2367	-	-	3586	-	-	3028	3950	2825	1990	-	-
1978	2365	-	-	4047	-	-	3282	4234	2849	2029	-	-
1979	2590	-	-	4233	-	-	3517	4246	2839	2022	-	-
1980	2617	-	-	4328	-	-	3713	3990	2812	1888	-	-
1981	2706	-	-	4353	-	-	3951	4098	2682	1832	-	-
1982	2883	-	-	4416	-	-	4113	3904	2659	1753	-	-
1983	3053	-	-	4475	-	-	4323	3841	2806	1952	-	-
1984	3244	-	-	4272	-	-	4512	3889	2931	2058	-	-
1985	3273	-	-	4360	-	-	4559	3889	2984	2008	-	-
1986	3436	-	-	4060	-	-	4801	3889	3036	1962	-	-
1987	3488	-	-	4204	-	-	4882	3857	3153	1969	-	-
1988	3429	-	-	4327	-	-	5024	3824	3260	2138	-	-
1989	3524	-	-	4731	-	-	5043	3871	3358	1950	-	-
1990	3521	-	-	4868	-	-	5082	3871	3246	1744	-	-

EK 8 AB'ye üye olan son 12 ülkenin inek başına ortalama süt verimi (kg/yıl) (devamı)

1991	3065	-	-	4641	-	-	4807	3810	3175	1907	-	-
1992	3268	-	3530	4628	2778	2910	4725	3810	3105	1943	-	2640
1993	3201	3951	3188	4938	2399	2910	4751	3968	3167	2440	3238	2609
1994	3430	4079	3403	4913	2848	2925	4805	3968	3215	2790	3271	2700
1995	3324	4245	3352	5041	3026	3011	5050	3917	3230	2910	3392	2827
1996	3146	4422	3896	4698	3153	3125	4976	4767	3346	3018	3319	2795
1997	3355	4502	4217	4876	3559	3305	5153	4796	3471	3019	3604	3057
1998	3428	4837	4456	5257	3619	3286	5558	4895	3933	2686	4089	2965
1999	3295	5173	4175	5562	3688	3165	5486	4868	3992	2647	4438	4532
2000	3273	5412	4549	6106	4003	3466	5699	5535	3944	2542	4335	4630
2001	2855	5756	5215	6018	4137	3920	6034	5718	4042	2634	4794	4812
2002	3641	5501	4752	5807	3881	3995	6173	5366	4164	2753	5045	5363
2003	3653	5702	5285	5621	3828	4035	6026	5142	4135	2863	5180	4731
2004	3716	6137	5581	5799	4215	4110	6112	5406	4269	3115	5221	4981
2005	3490	6521	5751	5991	4333	4272	6345	5293	4333	3146	5547	4923
2006	3735	6545	6130	5783	4385	4525	6470	5267	4318	3626	5388	5347
2007	3280	6470	5589	5885	4598	5005	6691	5334	4327	3260	5407	5813
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	1,95	4,13	3,96	2,12	4,67	2,21	2,49	0,82	1,63	1,53	4,26	1,96
Hazırlık dönemi YDH, %	2,22	3,34	3,47	1,35	-1,48	5,20	1,63	-2,43	1,37	6,10	6,12	9,03
Kota öncesi YDH, %	1,99	3,74	3,74	2,02	2,96	3,02	2,39	0,58	1,60	0,04	4,81	5,43
Kota sonrası YDH, %	-12,18	3,21	1,41	1,15	4,69	5,53	2,66	0,92	0,46	-1,17	1,08	5,29

EK 9 AB-15 ve Polonya'da süt sgircili işletme sayısı (bin adet) (Seremak-Bulge *et al.* 1994, Anonymous, 2005c, epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008, www.maison-du-lait.com, 2008)

lke	Almanya	Avusturya	Belçika-Lüksemburg	Danimarka	Finlandiya	Fransa	Hollanda	İngiltere	İrlanda	İspanya	İsveç	İtalya	Polonya	Portekiz	Yunanistan
1974	-	-	-	-	-	697	-	93	-	-	-	607	-	-	-
1976	-	-	-	-	-	628	-	80	-	-	-	536	-	-	-
1978	-	-	-	-	-	574	-	72	-	-	-	453	-	-	-
1980	-	-	-	-	-	521	-	63	-	-	-	483	-	-	-
1982	-	-	-	-	-	458	-	59	-	-	-	468	-	-	94
1984	397	-	51	36	-	427	64	58	86	-	-	424	1951	-	77
1986	369	-	47	32	-	329	61	53	77	-	-	338	1823	-	73
1988	337	-	40	27	-	291	58	48	69	251	-	311	-	108	61
1990	308	-	36	23	-	241	55	45	57	232	-	242	1642	103	55
1992	275	-	31	21	-	201	48	42	51	185	-	197	1638	100	47
1994	236	107	26	18	47	169	43	40	47	148	20	147	-	99	39
1996	209	91	23	16	32	159	40	37	42	115	18	113	1309	86	28
1998	186	86	21	13	29	146	37	36	39	106	16	102	-	70	24
2000	153	78	20	11	25	135	35	34	34	69	14	96	1092	33	12
2002	132	74	19	10	21	121	31	30	31	67	11	97	874	24	21
2004	122	65	18	8	19	114	25	28	27	51	10	68	734	27	12
2006	110	55	16	7	17	104	24	26	24	42	9	61	697	16	10
Kota sonrası YDH, %	-5,65	-5,46	-5,13	-7,43	-8,15	-6,23	-4,42	-3,56	-5,68	-9,40	-6,84	-8,44	-2,56	-11,04	-8,97

EK 10 AB-15 ve dolaylı süt satışı (bin ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008; faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Almanya	Avusturya	Belçika	Danimarka	Finlandiya	Fransa	Hollanda	İngiltere	İrlanda	İspanya	İsveç	İtalya	Lüksemburg	Portekiz	Yunanistan
1968	18318	-	2910	4767	-	19246	7243	11812	-	-	-	6721	198	-	-
1969	18612	-	2782	4522	-	18754	7394	11953	-	-	-	6789	195	-	-
1970	18370	-	2656	4280	-	18526	7748	12201	2791	-	-	6858	202	-	-
1971	17994	-	2615	4206	-	19078	7913	12557	2891	-	-	6927	204	-	-
1972	18523	-	2788	4435	-	20637	8461	13433	3061	-	-	6997	219	-	-
1973	18812	-	2712	4529	-	21094	8850	13700	3148	-	-	7067	224	-	-
1974	19076	-	2806	4618	-	21137	9386	13298	2982	-	-	7142	239	-	-
1975	19367	-	2771	4718	-	21374	9864	13315	3308	-	-	6822	236	-	-
1976	20046	-	2791	4845	-	21502	10153	13829	3608	-	-	6951	239	-	-
1977	20578	-	2835	4938	-	22131	10217	14659	3923	-	-	7186	238	-	-
1978	21443	-	2986	5124	-	22708	10957	15385	4492	-	-	7387	246	-	-
1979	22050	-	3053	5025	-	23693	11223	15421	4611	-	-	7788	251	-	-
1980	22921	-	3066	4917	-	24920	11510	15469	4556	-	-	7992	254	-	-
1981	23032	-	3121	4839	-	25058	11856	15395	4525	-	-	7803	262	-	499
1982	23670	-	3120	5017	-	25568	12488	16280	4948	-	-	8073	272	-	444
1983	25176	-	3264	5227	-	26050	12881	16801	5341	-	-	8223	281	-	434
1984	24304	-	3133	5033	-	26100	12525	15762	5585	-	-	8266	293	-	411
1985	23637	-	3205	4899	-	25458	12264	15586	5682	-	-	8591	294	-	435
1986	24196	-	3345	4911	-	25997	12346	15796	5478	4632	-	8548	292	-	449
1987	22181	-	3192	4660	-	24906	11342	14950	5388	4548	-	8709	281	1159	486
1988	21647	-	3118	4539	-	24092	11048	14582	5196	4377	-	8554	269	1232	486
1989	21931	-	3214	4547	-	23685	10878	14339	5252	4485	-	8436	267	1345	510
1990	21474	-	3149	4542	-	24146	10738	14551	5268	4502	-	10026	272	1432	533
1991	26409	-	3084	4440	-	23379	10570	14130	5019	5829	-	9894	253	1535	534

EK 10 AB-15 ve dolaylı süt satışı (bin ton) (devamı)

1992	25440	-	2937	4402	-	23046	10503	13957	5271	5435	-	9746	249	1541	507
1993	25829	-	2907	4460	-	22755	10560	14072	5202	5352	-	9501	258	1477	569
1994	25862	-	2948	4442	-	23224	10468	14333	5272	4926	-	9540	251	1476	584
1995	26774	2290	2993	4476	2365	23425	10811	14075	5288	5048	3243	9708	260	1550	612
1996	26991	2343	3052	4495	2329	23109	10759	14058	5297	5418	3231	9905	256	1577	522
1997	26986	2420	2908	4432	2370	22922	10519	14261	5256	5488	3240	9877	255	1673	549
1998	26752	2430	3287	4468	2363	22969	10541	14063	5091	5378	3278	10292	255	1689	550
1999	26783	2535	3264	4455	2394	23121	10683	14456	5121	5662	3299	10325	258	1797	527
2000	26984	2655	3124	4520	2442	23282	10551	13932	5160	5432	3297	10084	256	1868	556
2001	26883	2651	3088	4418	2459	23196	10683	14156	5338	5812	3290	10006	261	1816	611
2002	26621	2650	2895	4454	2447	23634	10476	14359	5182	5955	3226	9985	261	1936	562
2003	27320	2645	2829	4540	2399	23118	10694	14554	5310	5893	3206	9992	257	1818	649
2004	27113	2618	2845	4434	2373	22908	10532	14114	5268	5907	3229	9969	258	1875	647
2005	27311	2619	2868	4449	2362	23325	10407	14038	5061	5914	3163	10127	258	1911	696
2006	26821	2672	2837	4492	2348	22909	10626	13920	5234	5838	3130	10193	255	1851	731
2007	27321	2661	2879	4515	2293	22979	10737	13647	5241	5717	2986	10265	259	1836	703

EK 11 AB-15 dolaylı süt satışı payı (%) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008)

Yıl	Almanya	Avusturya	Belçika	Danimarka	Finlandiya	Fransa	Hollanda	İngiltere	İrlanda	İspanya	İsveç	İtalya	Lüksemburg	Portekiz	Yunanistan
1968	82,8		74,4	93,1		80,7	93,9	93,7				67,0	92,1		
1969	83,8		71,0	92,8		80,5	92,7	94,0				70,3	92,5		
1970	84,1		70,9	92,3		80,7	94,0	94,3	76,8			73,0	93,2		
1971	85,0		72,6	92,3		82,0	94,3	94,6	77,3			74,0	93,8		
1972	86,2		76,4	92,7		84,3	94,5	95,0	77,8			70,6	94,4		
1973	88,5		75,1	95,8		84,9	94,6	95,1	90,9			72,5	93,9		
1974	88,7		75,7	95,8		84,9	94,7	95,2	89,4			74,9	95,0		
1975	89,6		76,5	95,9		86,0	96,5	95,6	92,1			72,2	95,2		
1976	90,4		77,7	96,0		87,4	96,8	96,0	93,5			72,2	95,8		
1977	91,4		78,3	96,1		88,0	96,3	96,5	94,5			72,6	95,8		
1978	92,0		79,3	96,2		87,8	96,4	96,7	95,8			72,8	96,2		
1979	92,2		80,9	96,2		89,2	96,8	96,9	96,2			74,0	95,6		
1980	92,5		81,5	96,1		92,8	97,7	96,8	96,8			75,1	94,0		
1981	92,7		82,4	96,1		93,7	97,6	97,0	96,8			74,1	97,2		59,4
1982	93,0		82,0	96,2		94,2	98,3	97,1	97,0			75,4	97,5		55,6
1983	93,5		84,3	96,3		94,2	97,3	97,3	97,3			75,7	97,1		55,4
1984	92,9		82,0	96,2		94,2	98,0	97,2	97,5			75,8	97,9		51,9
1985	92,1		84,4	96,1		91,6	97,7	96,6	97,6			78,5	97,9		56,8
1986	91,8		85,4	96,1		92,6	97,2	96,6	97,6	75,8		79,5	97,6		62,7
1987	90,8		84,5	95,9		91,7	97,2	96,3	97,6	76,5		80,9	95,7	80,7	74,8
1988	90,3		85,7	95,8		90,6	96,9	96,0	97,6	76,3		80,6	94,4	82,1	71,6
1989	90,5		88,5	95,8		91,2	96,1	95,8	97,7	78,0		80,9	93,5	84,1	71,4
1990	90,7		87,2	95,8		92,0	95,2	95,3	97,6	78,3		94,0	93,6	84,5	74,4
1991	90,9		87,1	95,7		91,1	95,7	95,6	94,0	88,1		94,3	95,3	90,5	75,1

EK 11 AB-15 dolaylı süt satışı payı (%) (devamı)

1992	90,9		83,6	95,6		91,0	96,4	95,1	98,0	88,5		94,5	95,6	91,7	69,4
1993	91,9		87,3	95,7		90,8	96,4	95,5	97,7	88,8		94,7	96,1	93,1	76,1
1994	92,8		88,2	95,7		91,8	95,5	95,7	97,6	87,1		94,9	96,0	90,1	75,9
1995	93,6	77,7	88,7	95,8	95,8	92,2	95,7	95,9	98,9	82,1	98,2	92,5	96,6	88,1	80,2
1996	93,8	79,2	89,4	97,1	95,8	92,1	97,7	95,8	98,9	89,0	97,4	91,7	96,4	88,3	70,4
1997	94,0	80,3	90,5	97,0	96,2	92,1	96,3	96,0	99,0	91,5	97,2	90,8	96,7	92,2	73,2
1998	94,4	79,9	96,2	97,1	96,5	92,6	95,9	96,1	99,0	88,1	98,4	93,3	96,6	91,3	73,5
1999	94,5	80,9	96,5	97,0	96,7	93,1	95,6	96,2	99,0	92,2	98,5	93,6	96,6	88,1	67,9
2000	95,2	82,1	91,2	95,8	96,8	93,4	96,2	96,1	99,0	86,4	98,5	93,6	96,8	90,7	70,4
2001	95,4	80,3	92,0	97,0	97,2	93,3	94,6	96,2	99,2	89,5	98,5	93,0	96,8	91,6	78,5
2002	95,5	80,5	91,6	97,0	96,6	93,6	98,1	96,5	99,0	90,1	98,5	92,9	96,4	92,1	74,1
2003	95,7	81,9	90,5	97,4	97,1	93,7	96,6	96,9	98,4	88,8	98,6	92,9	96,2	93,1	84,5
2004	96,0	83,4	91,2	97,1	96,9	93,7	96,6	96,4	99,3	89,8	98,6	92,9	96,1	93,3	84,9
2005	96,0	84,1	93,1	97,1	97,1	94,5	96,0	96,3	99,2	90,1	98,7	92,3	95,7	92,7	91,4
2006	95,8	84,9	97,3	97,1	97,3	94,0	96,6	97,0	99,3	91,5	100,0	92,8	95,1	93,3	95,7
2007	96,2	84,3	97,8	97,8	97,3	94,3	96,5	97,0	99,5	90,2	100,0	92,8	94,4	93,3	90,8
Kota sonrası YDH, %	0,12	0,69	0,62	0,06	0,13	0,00	-0,03	-0,02	0,09	0,83	0,16	0,85	-0,11	0,73	2,08

EK 12 AB'ye üye olan son 12 ülkenin dolaylı süt satışı payı (%) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008)

Yıl	Bulgaristan	Çek Cum.	Estonya	GKRY	Letonya	Litvanya	Macaristan	Malta	Polonya	Romanya	Slovakya	Slovenya
1990	-	-	-	-	-	-	-	-	63,9	-	-	-
1991	-	-	-	-	-	-	-	-	55,1	-	-	-
1992	-	-	-	-	-	-	-	-	52,4	-	-	-
1993	-	-	-	-	-	-	-	-	53,5	-	-	-
1994	-	-	-	-	-	-	-	-	51,8	-	-	-
1995	-	82,1	66,9	-	34,1	57,6	81,3	-	53,6	-	76,0	66,5
1996	-	82,4	72,7	-	39,2	63,7	78,8	-	55,6	-	77,9	67,3
1997	-	88,3	72,2	-	36,7	62,9	78,1	-	57,5	-	80,5	66,1
1998	-	90,2	72,9	-	49,0	65,6	80,3	-	57,5	-	80,1	72,2
1999	25,0	87,2	64,7	-	48,9	61,5	79,9	-	53,1	20,0	85,5	70,6
2000	-	88,8	65,0	93,5	48,4	55,3	81,6	-	56,4	-	84,6	69,9
2001	-	-	62,5	93,6	-	57,2	-	-	59,2	-	-	74,6
2002	-	-	81,1	93,5	-	55,0	-	-	60,8	-	83,8	69,0
2003	62,3	99,9	79,4	93,5	55,6	57,3	82,9	100,0	61,3	17,4	85,5	75,1
2004	59,3	98,6	82,2	92,5	59,1	61,8	83,9	97,9	65,0	20,3	86,9	77,4
2005	62,4	90,5	85,2	97,6	62,2	64,8	83,4	100,3	74,3	22,3	88,0	77,1
2006	64,6	82,5	87,8	103,0	72,9	68,2	77,6	97,6	72,4	22,8	73,9	79,8
2007	-	-	-	-	-	-	-	-	71,4	-	-	-
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	-	3,18	2,93	-	7,27	-0,83	-0,41	-	-1,31	-	2,16	2,78
Hazırlık dönemi YDH, %	14,52	2,07	1,72	0,00	4,77	1,22	0,63	-	2,06	1,87	0,34	1,17
Kota sonrası YDH, %	-	-6,16	3,42	3,26	9,44	5,96	-2,15	-0,81	3,16	-	-4,75	1,54

EK 13 AB-15 koyun eti üretimi (ton) (faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Almanya	Avusturya	Belçika-Lüksemburg	Danimarka	Finlandiya	Fransa	Hollanda	İngiltere	İrlanda	İspanya	İsveç	İtalya	Portekiz	Yunanistan
1961	37000	1763	3402	1200	2200	99000	7250	268190	37211	103810	1250	36100	18851	44851
1962	33000	1855	3178	1100	1900	96000	8375	254952	47017	103278	1400	38500	19252	48265
1963	31000	1599	3075	1100	1600	87000	7725	245921	47895	103535	1550	37400	19136	49893
1964	28500	1388	3718	1200	1500	93000	5950	257042	46765	116812	1830	37500	22496	51302
1965	25500	1502	5324	1400	1800	100000	11025	245864	44748	121851	2048	35000	23394	53270
1966	24300	1435	3547	1900	1200	108000	8900	270987	48513	121174	2541	38800	21152	55273
1967	20100	1466	4444	2700	1200	110000	8500	262641	45418	121571	2592	40800	21136	56851
1968	19830	1223	4516	3000	990	110000	8625	247427	44115	117798	3068	41900	17465	55887
1969	20448	1203	9818	2500	1100	107000	8325	207881	43671	116834	3507	46263	18414	58782
1970	20578	1224	7245	2000	1300	110000	11100	228100	39693	127093	3444	51100	19174	59901
1971	22302	1041	4824	1400	1600	122000	11625	226490	47280	124233	3216	50881	17954	63216
1972	23763	1092	3236	1100	1400	124000	11000	220990	45021	126269	3087	49940	18012	65261
1973	25800	1228	3228	900	1060	122000	10025	233101	43363	131300	3397	46000	20967	69775
1974	30900	1418	3575	600	1090	126000	15400	252381	45000	142000	4232	43300	21173	74286
1975	38183	1534	4021	525	1110	131100	16900	259020	46000	136100	4280	46700	20800	76259
1976	41859	1775	3880	446	1060	147000	16400	245100	37000	134100	4722	46567	22000	78951
1977	39750	1843	4356	426	1130	145000	15600	223000	37000	131100	4959	59849	23250	79428
1978	41361	2137	4264	413	880	148400	16200	227500	41000	129550	4831	58256	22200	79983
1979	43661	2870	5487	395	930	160000	17800	231000	39000	121100	4788	62926	18485	81666
1980	45410	2805	5483	420	870	173600	20475	277000	42000	168389	4801	66630	20081	80959
1981	42310	2900	5678	363	900	175100	16094	259000	44000	167593	4915	64040	19747	80145
1982	41575	2637	6272	418	1040	186700	12329	264000	40500	178779	5268	63650	21480	79854
1983	41671	2914	7535	441	1160	178500	10800	287000	39800	187042	5327	76680	22802	80671
1984	44344	3465	7988	564	1340	177000	9057	288000	40919	188851	5370	66935	21876	82284
1985	43357	3195	7744	663	1480	179300	10164	304000	48300	192427	5306	66423	21167	81749
1986	41991	3780	7884	812	1350	172800	10334	289544	46191	193710	5006	63955	22434	80524
1987	47695	4509	6934	915	1360	173400	10000	295694	47525	206788	4804	67111	22480	84044
1988	40773	4455	7038	1084	1070	167600	12000	321940	49700	211470	4775	69134	24432	84786
1989	42456	5071	7294	1172	990	166700	13000	366109	63000	204083	5310	75336	24105	88214

EK 13 AB-15 koyun eti üretimi (ton) (devamı)

1990	50088	5444	7453	1464	1090	185114	14000	370226	86000	217396	4980	80762	24900	89652
1991	49669	5533	8157	1787	1020	160621	17000	385461	92000	227569	4183	80539	27006	88247
1992	43699	5832	5807	1900	1190	147254	17000	401000	94500	216178	4359	81886	24181	88033
1993	40593	5340	4342	2000	1300	147369	18000	402000	98736	224143	4248	76680	24068	88869
1994	39785	5781	5390	1700	1480	139683	17000	395000	92600	224944	4201	74761	24063	89348
1995	41489	6018	4878	1500	1570	140200	15800	394000	89400	227126	3490	72505	23809	90377
1996	42796	6386	4733	1642	1350	146000	17900	373000	90000	223296	3660	73627	23057	91155
1997	43900	6660	4300	1508	1270	141200	15000	342000	78900	229151	3510	71571	23949	89463
1998	44200	6704	4158	1500	1180	135200	17000	375000	85500	233313	3490	69776	22778	90079
1999	43800	5955	4500	1483	910	132100	18000	392000	90300	221327	3660	69594	22325	89528
2000	47800	7497	4510	1453	750	133400	18300	383000	82900	232331	3910	65364	24154	80800
2001	46056	7227	5221	1587	670	133800	18000	267000	78100	235807	3850	62079	22380	79400
2002	43781	6980	3276	1495	640	128400	17000	307000	66500	237071	3900	58394	23885	81500
2003	45644	6985	3189	1500	590	129200	15000	303000	63300	236155	3700	58080	22428	80000
2004	48406	6585	3551	1690	650	102300	16000	312000	71799	231463	3802	59364	21994	93538
2005	49202	6606	2326	1693	620	99468	13466	331000	73110	224126	4067	58588	22100	92557
2006	43423	7223	2370	1743	650	99477	15000	330069	70285	229986	4205	58899	24000	97309
2007	46500	7000	2415	1750	680	95000	15300	330000	72000	224500	4100	59000	23250	95000
Kota öncesi YDH, %	0,54	3,66	3,68	-4,45	-1,19	2,72	1,83	0,31	0,31	2,60	3,74	3,48	1,27	2,70
Kota sonrası YDH, %	0,46	1,48	-4,63	5,91	-5,81	-2,59	1,46	0,58	2,50	0,70	-0,19	-1,09	-0,40	0,68

EK 14 AB'ye üye olan son 12 ülkenin koyun eti üretimi (ton) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008, faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Bulgaristan	Çek Cum.	Estonya	GKRY	Letonya	Litvanya	Macaristan	Malta	Polonya	Romanya	Slovakya	Slovenya
1961	46858	-	-	2845	-	-	10200	204	25700	50600	-	-
1962	56339	-	-	2743	-	-	10100	168	24500	51600	-	-
1963	52913	-	-	2946	-	-	8700	154	21600	48700	-	-
1964	61991	-	-	3048	-	-	6200	218	19100	47100	-	-
1965	62538	-	-	3048	-	-	8900	226	19300	47200	-	-
1966	67970	-	-	3252	-	-	9100	261	19300	46300	-	-
1967	70834	-	-	3353	-	-	8400	200	21000	54700	-	-
1968	72206	-	-	3556	-	-	7600	175	22700	52500	-	-
1969	72395	-	-	3810	-	-	7400	165	22700	62000	-	-
1970	67033	-	-	4348	-	-	6300	159	21800	75900	-	-
1971	73472	-	-	4902	-	-	5300	138	22300	63600	-	-
1972	72658	-	-	5121	-	-	5500	108	23200	60000	-	-
1973	73424	-	-	6360	-	-	7000	103	22200	65700	-	-
1974	77558	-	-	4318	-	-	6300	96	20400	66500	-	-
1975	65069	-	-	2032	-	-	6600	84	17100	67200	-	-
1976	72891	-	-	2235	-	-	4700	95	16100	64000	-	-
1977	60940	-	-	2504	-	-	3600	119	17200	74100	-	-
1978	62746	-	-	3307	-	-	5900	114	19300	67400	-	-
1979	59074	-	-	3160	-	-	4700	78	20300	80700	-	-
1980	60416	-	-	3137	-	-	7300	69	18500	74100	-	-
1981	68653	-	-	3164	-	-	7500	27	17900	60800	-	-
1982	72253	-	-	3288	-	-	6900	18	17900	67700	-	-
1983	73756	-	-	3330	-	-	7000	28	17300	67700	-	-
1984	79056	-	-	3620	-	-	8100	15	20800	84000	-	-
1985	88908	-	-	4200	-	-	8800	18	26100	78000	-	-
1986	83274	-	-	4350	-	-	8300	17	30700	74000	-	-
1987	74179	-	2600	5060	-	-	4800	16	30200	82500	-	-
1988	65358	-	2500	4850	-	-	4600	15	26400	74200	-	-
1989	66933	-	2400	4250	-	-	6900	14	22400	87900	-	-
1990	60193	-	2500	3900	-	2000	5400	14	28700	101500	-	-

EK 14 AB'ye üye olan son 12 ülkenin koyun eti üretimi (ton) (devamı)

1991	69643	-	2200	3480	-	2000	6000	18	33000	86500	-	-
1992	56056	-	1800	3340	3900	1700	6000	19	22500	92500	-	200
1993	51235	5000	1000	3540	3800	1600	1800	20	17600	85000	3026	200
1994	40310	4000	1300	3630	2200	1700	1100	23	8300	74500	2097	300
1995	39895	3800	800	3770	1100	1600	1870	25	5600	69172	2153	400
1996	48808	3400	500	3670	725	1400	1600	42	4600	66126	1869	400
1997	44449	3300	461	3830	412	1200	1930	10	2900	59186	1902	600
1998	45700	3000	426	4590	337	1200	2530	7	1300	53486	1678	720
1999	50000	3000	360	4450	263	1200	3610	7	1600	53588	1445	1020
2000	51300	800	296	4220	388	900	3570	95	1300	49168	1619	930
2001	44400	848	267	4240	361	800	2638	89	1300	48062	1773	1200
2002	46500	962	327	4810	350	800	2500	83	1100	50968	1795	1200
2003	12656	1218	500	3129	381	165	950	97	1400	62100	1917	1240
2004	14259	766	293	2653	365	166	1990	98	1700	66752	831	1379
2005	17729	1339	326	2667	428	223	863	98	1200	48688	1258	1618
2006	18185	1518	509	2722	439	275	882	100	1300	41993	881	1630
2007	18000	1500	551	2780	500	300	820	100	1400	56839	1000	1850
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	0,23	-9,71	-15,16	1,30	-25,06	-7,67	-3,70	-1,94	-7,75	-0,07	-8,55	23,80
Hazırlık dönemi YDH, %	-15,87	-16,50	3,26	-7,38	-0,61	-43,19	-17,79	0,70	4,57	-2,59	5,79	11,44

EK 15 AB-15 keçi eti üretimi (ton) (faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Almanya	Avusturya	Fransa	Hollanda	İspanya	İtalya	Portekiz	Yunanistan
1961	5648	1703	6000	200	11189	4200	1900	22117
1962	4744	1610	6200	170	11010	4200	1859	25302
1963	4420	1409	6000	185	10628	3900	1839	24045
1964	3720	1259	6100	185	11617	3500	2304	25220
1965	3200	1230	6300	185	11814	3200	2299	25773
1966	2680	1036	6100	185	11591	3500	2428	26877
1967	2280	1028	6000	182	12007	3500	2515	27562
1968	1760	1007	6000	225	13262	3600	2760	28472
1969	1528	908	6600	225	12750	3869	2970	30568
1970	1256	823	6400	250	12689	3700	3055	30981
1971	1032	734	6600	250	12163	3419	2976	32941
1972	832	689	6850	275	10950	3160	2890	34064
1973	710	592	6800	275	12554	2900	3270	35855
1974	600	592	6900	300	13124	2600	3319	38102
1975	180	552	7300	300	12100	2600	3656	38851
1976	165	528	7400	400	11700	3065	3561	40675
1977	145	498	7800	428	13100	4984	3147	41096
1978	120	495	7600	366	12500	4919	3612	41912
1979	105	426	8165	377	10700	5102	3370	41579
1980	100	410	8000	381	13682	5110	3844	41984
1981	100	380	9648	414	12936	4623	3597	41977
1982	100	380	8100	401	13784	4070	3787	42345
1983	100	370	8100	404	15036	3999	3520	43024
1984	100	370	8100	484	17681	3677	3444	44335
1985	119	300	8900	570	17348	3546	3306	44719
1986	117	250	8800	557	17734	3458	3100	44274
1987	136	200	8941	550	18205	3321	3425	47781
1988	144	193	9128	600	19792	3735	3388	49450
1989	150	244	9382	650	17512	3751	2966	51250
1990	165	280	9104	897	16417	3972	2911	50715
1991	192	300	8992	650	16034	4240	3158	51662
1992	201	377	8566	650	16785	4146	3275	51448
1993	207	407	8024	400	16429	4146	3082	51815
1994	215	464	7452	200	16368	4136	3222	52359
1995	211	500	7500	226	14931	3993	2973	53077
1996	204	500	8500	243	14469	3924	3116	54036
1997	270	600	8700	495	15913	4222	3225	53860
1998	256	584	9200	200	16411	3489	2863	54509
1999	270	605	6200	600	16891	3845	2547	55658
2000	306	799	6600	330	16488	3687	2105	44200
2001	366	771	6500	300	15369	4100	1794	42800
2002	327	673	6700	250	15072	4464	2005	44890
2003	358	706	6900	420	14240	3495	1730	47220
2004	388	554	6800	150	13373	3483	1574	57759
2005	380	651	7108	310	13622	2962	1165	57400
2006	431	581	7461	400	12001	2539	808	59316
2007	435	575	7350	220	11860	2700	910	58000
Kota öncesi YDH, %	-16,75	-3,86	1,37	3,25	1,84	-0,22	1,48	3,07
Kota sonrası YDH, %	6,32	1,66	-0,40	-2,50	-1,71	-1,62	-6,61	1,25

EK 16 AB'ye üye olan son 12 ülkeden 10'unun keçi eti üretimi (ton) (faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Bulgaristan	Çek Cum.	Estonya	GKRY	Litvanya	Macaristan	Malta	Romanya	Slovakya	Slovenya
1961	1857	-	-	1138	-	-	128	2700	-	-
1962	1798	-	-	1300	-	-	124	2700	-	-
1963	1405	-	-	1270	-	-	129	2600	-	-
1964	2033	-	-	1321	-	-	135	2500	-	-
1965	2955	-	-	1524	-	-	186	2500	-	-
1966	4305	-	-	1727	-	-	138	2400	-	-
1967	4041	-	-	2184	-	-	121	2900	-	-
1968	3722	-	-	2591	-	-	125	2500	-	-
1969	3922	-	-	3048	-	-	72	3300	-	-
1970	3747	-	-	3607	-	-	73	3800	-	-
1971	3925	-	-	3886	-	-	73	3300	-	-
1972	3616	-	-	4064	-	-	66	3200	-	-
1973	3354	-	-	4216	-	-	75	3500	-	-
1974	2958	-	-	2591	-	-	94	3500	-	-
1975	2830	-	-	1575	-	-	53	3500	-	-
1976	3626	-	-	1910	-	-	40	3400	-	-
1977	2888	-	-	2138	-	-	44	3900	-	-
1978	2856	-	-	2469	-	-	35	3600	-	-
1979	3192	-	-	2332	-	-	24	4300	-	-
1980	3301	-	-	2200	-	-	31	3900	-	-
1981	4797	-	-	2223	-	-	28	3200	-	-
1982	3806	-	-	2282	-	-	15	3800	-	-
1983	3849	-	-	2560	-	-	19	4200	-	-
1984	4876	-	-	2820	-	-	12	5500	-	-
1985	5295	-	-	3230	-	-	14	6200	-	-
1986	6139	-	-	3480	-	-	13	6800	-	-
1987	5869	-	-	3940	-	-	12	7200	-	-
1988	5197	-	-	3950	-	-	12	8000	-	-
1989	5327	-	-	4000	-	-	12	8800	-	-
1990	2974	-	-	4200	-	65	12	7000	-	-

EK 16 AB'ye üye olan son 12 ülkeden 10'unun keçi eti üretimi (ton) (devamı)

1991	3703	-	-	3480	-	65	14	7500	-	-
1992	3827	-	-	3220	-	65	14	7000	-	100
1993	5000	289	-	3810	-	65	15	6500	60	100
1994	6533	264	-	3760	500	130	15	6000	68	100
1995	5000	237	-	4050	400	195	16	6000	68	100
1996	6835	227	-	4070	500	221	10	5350	77	100
1997	5800	226	-	4250	400	195	10	5047	82	100
1998	7300	300	-	5250	500	208	10	3398	130	200
1999	7900	483	-	6300	400	260	10	4344	201	200
2000	7500	300	-	6300	559	325	40	3966	197	200
2001	7389	300	-	6750	525	247	33	3818	351	200
2002	5358	151	-	7770	612	195	35	3454	339	300
2003	6710	141	-	4932	505	171	38	5400	309	300
2004	6208	109	33	4337	486	394	33	6297	314	306
2005	6699	114	24	4103	512	427	33	3095	294	340
2006	5588	105	23	4186	336	260	41	3253	320	348
2007	5500	100	32	4270	400	260	40	3942	330	300
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	3,64	0,75	-	4,22	1,88	15,65	-2,94	0,99	18,51	12,25
Hazırlık dönemi YDH, %	-4,79	-14,02	-	-1,24	-3,33	-3,84	-1,70	-3,25	16,19	7,35

EK 17 AB üyelerinden üçünde manda eti üretimi (ton) (faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Bulgaristan	İtalya	Yunanistan
1961	7000	200	1963
1962	10000	340	2268
1963	8917	400	2121
1964	6421	420	3125
1965	6618	500	2606
1966	7614	500	2164
1967	5825	500	2161
1968	5818	500	1995
1969	5430	500	2013
1970	4339	520	1864
1971	3906	600	1453
1972	4237	630	1400
1973	4836	700	756
1974	4311	1102	1256
1975	4546	1251	690
1976	4580	938	662
1977	4775	1144	526
1978	4528	918	358
1979	4197	1104	192
1980	2941	1036	157
1981	2842	1243	96
1982	2638	611	123
1983	2711	612	87
1984	2280	588	106
1985	1971	686	133
1986	2152	647	-
1987	1773	723	-
1988	1884	706	-
1989	1875	509	-
1990	1711	495	-
1991	1918	431	-
1992	3089	372	-
1993	2500	479	-
1994	2443	387	-
1995	1500	474	-
1996	1000	1448	-
1997	800	1701	-
1998	500	1460	-
1999	400	1076	-
2000	300	1467	-
2001	200	1046	-
2002	155	1991	-
2003	215	1352	-
2004	120	3175	98
2005	242	6090	126
2006	277	1085	122
2007	200	1000	120
Hazırlık dönemi öncesi YDH, %	-7,76	11,52	-7,90
Hazırlık dönemi YDH, %	-1,32	-9,90	-25,91
Kota sonrası YDH, %	-27,80	2,07	1,35

EK 18 AB-15'te sığır karkas ağırlıkları (kg) (epp.eurostat.ec.europa.eu, 2008, faostat.fao.org, 2008)

Yıl	Almanya	Avusturya	Belçika	Danimarka	Finlandiya	Fransa	Hollanda	İngiltere	İrlanda	İspanya	İsveç	İtalya	Lüksemburg	Portekiz	Yunanistan
1961	176	150	215	146	79	183	176	213	226	144	118	174	-	115	73
1962	180	151	212	149	83	179	175	215	215	146	131	176	-	123	85
1963	181	150	208	146	86	180	166	222	216	146	133	178	-	126	102
1964	184	156	217	153	88	172	171	227	231	148	143	198	-	130	115
1965	190	166	222	165	89	176	175	233	230	155	162	202	-	139	135
1966	195	171	225	169	97	181	178	224	219	159	172	206	-	155	144
1967	201	176	228	172	100	183	184	219	234	160	179	208	-	178	145
1968	211	178	230	164	108	186	179	226	236	167	192	212	-	189	153
1969	220	192	241	168	115	190	181	230	238	173	192	205	-	179	143
1970	238	203	247	173	124	193	182	234	239	185	191	208	-	185	157
1971	240	210	247	183	132	199	182	241	258	187	193	211	-	190	160
1972	245	220	255	193	137	207	182	249	261	203	202	218	-	204	177
1973	258	231	265	208	141	217	185	249	238	217	202	234	-	206	190
1974	257	231	276	212	141	225	195	233	252	217	200	217	-	214	193
1975	255	228	268	209	144	219	194	227	240	223	203	214	-	201	193
1976	261	231	269	213	155	222	195	240	253	225	211	220	-	218	187
1977	264	233	269	214	158	218	190	244	264	229	217	220	-	227	194
1978	270	244	270	222	163	221	191	255	264	220	221	219	-	211	197
1979	273	245	272	223	168	228	198	257	266	226	224	222	-	225	234
1980	279	258	283	225	175	234	199	259	272	221	223	224	-	241	235
1981	276	264	284	224	191	238	198	261	272	217	221	226	-	235	205
1982	277	264	284	226	192	233	196	266	281	222	220	230	-	225	206
1983	280	273	296	227	197	237	201	268	280	223	220	232	-	227	211
1984	276	275	301	226	196	241	206	267	288	220	218	230	-	221	208
1985	277	260	306	229	198	243	210	269	296	221	214	231	-	213	210
1986	286	266	314	240	199	246	215	268	298	227	213	231	-	216	215
1987	285	266	309	244	205	249	221	269	301	227	225	236	-	224	218
1988	292	265	322	244	210	253	229	280	316	232	236	235	-	232	216
1989	303	272	341	250	222	256	229	284	316	247	240	235	-	225	222
1990	302	271	345	256	231	262	231	284	327	247	247	239	-	229	221

EK 18 AB-15'te sığır karkas ağırlıkları (kg) (devamı)

1991	292	273	332	254	238	266	243	282	323	242	251	238	-	234	220
1992	297	287	325	253	237	269	244	287	331	244	252	240	-	234	223
1993	301	287	333	253	240	272	246	290	330	243	266	244	314	231	222
1994	293	287	329	245	245	273	246	294	312	252	269	247	327	246	226
1995	296	295	334	244	244	280	244	296	318	256	270	250	328	262	222
1996	297	289	338	243	247	283	242	303	326	257	268	255	326	260	226
1997	292	280	320	242	242	279	226	305	316	254	259	252	324	237	224
1998	296	289	320	245	242	279	221	303	309	257	265	252	323	235	222
1999	301	301	336	245	245	281	218	296	302	262	278	258	329	240	217
2000	304	303	331	247	251	279	209	291	306	261	283	260	329	240	218
2001	312	298	327	249	259	281	225	301	302	261	287	266	318	238	217
2002	308	300	329	245	269	284	205	303	303	251	289	261	312	241	215
2003	309	304	322	247	278	286	197	308	305	255	289	268	318	242	214
2004	305	306	333	247	286	289	194	307	310	261	290	273	324	253	217
2005	309	311	325	256	283	291	201	316	324	262	292	270	334	245	211
2006	313	314	328	261	287	292	200	320	323	260	295	274	335	240	215
2007	319	319	335	261	294	301	202	331	328	265	297	282	347	243	218
Kota sonrası YDH, %	0,54	0,83	0,52	0,58	1,41	1,01	0,03	0,89	0,66	0,83	0,76	0,81	-	0,35	0,14

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Çağla Yüksel KAYA KUYULULU

Doğum Yeri: Ankara

Doğum Tarihi: 17.02.1977

Medeni Hali: Evli

Yabancı Dili: İngilizce, Fransızca, İtalyanca

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise: TED Ankara Koleji (1991-1994)

Lisans: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi (1994-1999)

Doktora: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi A.B.D.

(2001-2008)

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl

Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği (2000- - -)

Yayınları (SCI ve diğer)

- Akman, N., Tuncel, E., Yener, M., Kumlu, S., Özkütük, K., Tüzemen, N., Yanar, M., Koç, A., Şahin, O. ve **Kaya, Ç. Y.** 2005. Türkiye’de sığır yetiştiriciliği, Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, s.687-706, Ankara.
- Akman, N., Aksoy, F., Şahin, O., **Kaya, Ç. Y.** ve Erdoğan, G. 2006. Cumhuriyetimizin 100. Yılında Türkiye’de Hayvansal Üretim, Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği yayınları: 6, 116 s., Ankara.
- Anonim. 2004. X. Komisyon, Tarımsal Örgütler ve Örgütlenme, II. Tarım Şurası Çalışma Belgesi, s.440-671, Ankara.
- Anonim. 2006. Süt ürünleri ortak piyasa düzeni alt çalışma grubu raporu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, s.79-150, Ankara.
- Kaya, Ç. Y.** 2003. Avrupa Birliği’nde Süt Üretimi Düzenlemeleri ve Fiyat Politikalarının, Türkiye’de İzlenen Politikalar ile Karşılaştırılması, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Semineri (basılmamış), 27s., Ankara.
- Kaya, Ç. Y.** 2005. AB’de Süt kotaları ve çiğ süt pazarı, dünya ve Türkiye’de durum, Süt Sanayiinde Gıda Güvenliği ve Mevzuat Hakkında Bilgilendirme Semineri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları No.2005-12, s.31-48, İstanbul.
- Kaya, Ç. Y.** and Akman, N. 2006. Country Report of Turkey for the Quota and Farm Management, Farm Management and Extension needs in Central and Eastern European Countries under the EU milk quota, EAAP Technical Series No.8, p.205-216, Wageningen.
- Kaya, Ç. Y.**, Akman, N. and Erdoğan, G. 2006. Cattle Sector in Turkey, 2nd Cattle Network Workshop “Development Trends in Small Cattle Farms”, www.cattlenetwork.net.
- Kaya Kuyululu, Ç. Y.** 2007. Süt sığırcılığında antibiyotik kullanım stratejileri, Antibiyotik Kullanım Stratejileri ve Kalıntıları Sempozyumu, s.67-74, İzmir.
- Kaya Kuyululu, Ç. Y.** ve Güngör, M. S. 2007. Avrupa Birliği ve Türkiye Süt Sığırcılığı İlişkileri, Türkiye Süt Sığırcılığının Avrupa Birliği’ne Uyumu, Türkiye Süt Sığırcılığı Kurultayı 2007, s.70-82, İzmir.
- Torsten, H. (Ed.) *et al.* 2007. IFCN Dairy Report, International Farm Comparison Network Publications, 214 p.,Kiel.
- Torsten, H. (Ed.) *et al.* 2008. IFCN Dairy Report, International Farm Comparison Network Publications, 214 p., Kiel.